

ARTICOLI POLISZ

Történelmi – és
társadalomtudományi
tanulmányok

Székesyudvarhely

a

2011

AREOPOLISZ
Történelmi és társadalomtudományi
tanulmányok XI.

AREOPOLISZ
Történelmi és társadalomtudományi
tanulmányok XI.

Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont
Areopolisz Egyesület
Székelyudvarhely
2011

Jelen kiadvány anyagi költségeit fedezte:

Hargita Megye Tanácsa

Hargita Megye Tanácsa

Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont

Hargita Megyei
Hagyományőrzési Forrásközpont

Szerkesztők:

Hermann Gusztáv Mihály

Kolumbán Zsuzsánna

Róth András Lajos

Borítóterv: Biró Gábor

© Areopolisz Egyesület

ISSN 2248-0266

ISSN-L 2248-0266

A folytatás...

Tisztelt Olvasó! Ön az Areopolisz címet viselő, történelmi és társadalomtudományi tanulmányokat tartalmazó tudományos évkönyv 2011. évi kötetét tartja kezében. A 11. kötetet, tehát örömmel mondhatjuk, kiadványunk tíz évre terjedő múlttal rendelkezik. A tavaly a Magyar Tudomány Ünnepe keretében ünnepeltük 10 éves jubileumunkat, de a munka, a kutatások folytatódtak.

A kötetek megjelentetése nem volt nehézségektől mentes az elmúlt években, és tudatában vagyunk, hogy az elkövetkező évek sem lesznek gondmentesek. De örömmel tölt el és bizakodóvá tesz, hogy az érdekelték együttműködése ismét meghozta gyümölcsét, a kötet megszületését, a kutatók – egyre zsugorodó szabadidejük, elfoglaltságuk és más közlési lehetőségeik mellett – fontosnak tartottak közölni e helyi kiadványban, a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont pedig anyagi támogatásával járult hozzá ismét e tanulmánykötet megjelenéséhez. Így egy lépéssel közelebb kerülhettünk kezdetben kitűzött céljainkhoz, egy tágabb kitekintésű helyi múlt és jelenkutatás művelésén keresztül, történelmünk, múltunk és ezáltal jelenlegi helyzetünk jobb megértéséhez.

Idei évi kötetünket a már ismert sokszínűség, a témák változatossága jellemzi, hiszen minden írás egyéni kutatások eredményeit összegzi, tárja az olvasó elé. Figyelünk Székelyudvarhely történelmének fordulópontjaira, emlékeztetünk elfeledett helyi személyiségekre, felelevenítjük az erdélyi gazdaság és oktatás fejlődésének fontosabb pillanatait, a forrásközlésekkel betekintést nyújtunk az első világháború erdélyi eseményeibe, a fiatfalvi kastély történelmébe, a tusnádi fürdőélet kezdetéibe stb. Új szerzőket is köszönhetünk sorainkban: Kelemen Emíliát, Sándor Zsigmond Ibolyát és Szász Hunort. Az új szerzők pedig új kutatási témákat, új tudományágat jelentenek. Mindet egybevetve úgy véljük, a történelem és társadalomtudományok terén kutatók számának

évenkénti gyarapodása biztosítéka lehet történelmünk, mindenkori viszonyaink jobb megismerésének, megismertetésének. Ennek kívánunk fóruma lenni a továbbiakban is.

A szerkesztők

ZEPECZANER JENŐ

A Haáz Rezső Múzeum emlékérmel¹

Az emlékérmek forgalmi érték nélküli, de művészi, esztétikai értéket hordozó érmek, melyek történelmi eseményeket, személyiségeket örökítenek meg, felirataik erkölcsi mondanivalót közvetítenek. Az emlékérmekkel is az éremtan vagy numizmatika foglalkozik, amely leírja a vereteket, anyagukat és súlyukat, művészi kivitelezésüket.

Tervezésük és kivitelezésük Magyarországon és Erdélyben szorosan kapcsolódott a pénzverdékhez, mert itt művészetiileg és technikaiilag képzett, tapasztalt vésnökök dolgoztak, és adva volt a műszaki háttér. A pénzverdékben sokan dolgoztak külföldi vésnökök, akik meghívásra érkeztek az országba. Az emlékérmek megszületését is a reneszánsznak köszönhetjük, mikor újra előtérbe került az igény, a vágy, hogy az ember megörökítse nevét, hogy „üzenjen” az utókornak. Így nem csoda, hogy az első emlékérmeket az itáliai reneszánsz festők, szobrászok kezdik készíteni. Az elsőt Vittore Pisano² veronai festő állította elő VIII. János (1425–1448), az utolsó előtti bizánci császár tiszteletére 1438-ban.³ Az emlékérmeket tanulmányozva végigkísérhetjük a nagy művészeti stílusokat, ezek ugyanis az éremművészetre is hatottak, ugyanakkor a történelem eseményeit is rögzítik.

1 Az érmekről készült felvételek Zepeczaner Jenő és Zepeczaner Zsolt munkái.

2 Vittore PISANO (Pisanello) (1395?–1455?) korai reneszánsz festő és éremkészítő.

3 Vö. Nagy Lajos Imre: *Hagyomány és újítás – Magyar éremművészet*. (Doktori értekezés) Bp., 2005. 6-7. <http://konyvtar.mome.hu/doktori/ertekezesek/DLAertekezes-NagyLajosImre-2005.pdf> (letöltés ideje: 2011-09-02)

Az első magyar érmek Mátyás király udvarában készültek itáliai hatásra. A nagy király emlékére később, 1542-ben Körmöcbányán Guglinger Wolfgang (a pénzverde igazgatója 1542–1545 között, a város főjegyzője és főbírája) tervezett címeres emlékérmeket. Ebben a korban a körmöcbányai, nagybányai és erdélyi vésnökök készítették az érmeket. A magyar vonatkozású érmeken kimutatható kezdeti itáliai hatást később egyértelműen felváltja az osztrák (birodalmi) éremművészet hatása. „VI. Károly német–római császár, III. Károly néven magyar király (1685–1740), a császári ház éremgyűjteményével gyakran foglalkozott. Rendeletére bevezették az antik érmeken kívül a reneszánsz és az újkori érmek gyűjtését is. Meghívta a svéd Warout⁴ és Richtert⁵, valamint az olasz Gennarót⁶ Nápolyból, akik híres éremművészek voltak. Közreműködésükkel alakult meg a bécsi Graveur Akademie (vésnökakadémia), és ennek hatására I. Ferenc császár és felesége, Mária Terézia magyar királynő állandó támogatása és pártfogása mellett fejlődött ki az önálló osztrák érmészet. Ez mindjárt magához ragadta a vezérszerepet, Németországban és Európában a franciák mellett a bécsi iskola mutatta fel a legtöbb sikert. Az új művészi irány első nagy éremművésze: Mathaeus Donner⁷” – írta a XVIII. századi fennedülésről Ráth György.

Külön csoportja az érmeknek a vallással kapcsolatos érmek, melyeken olyan motívumok vannak, mint Jézus, Szűz Mária, a védőszentek vagy más keresztény szimbólumok. A reformáció vallásossága a személyekhez kötődő és történelmi jellegű érmek mellett kedvelte a bibliai tárgyú érmeket. Ezekre az Ó- és Újszövetségből vett moralizáló történeteket komponálnak az éremre véshető egyetlen jelenetbe. A XVII. században teret hódítottak az alkalmi érmek, mint a pestisjárványok, tűzvészek, éhínségek elmúltának alkalmával készítettetett hálaadó ér-

4 Daniel WAROU (1674–1729) svéd származású osztrák érem- és pecsétkészítő.

5 Bengt RICHTER (1670–1730) svéd származású osztrák éremkészítő.

6 Antonio Maria de GENNARO (1679–1744) nápolyi származású osztrák éremkészítő.

7 Matthäus DONNER (1704–1756) osztrák szobrász és éremkészítő.

mek, az újév, házasság, keresztelés, születésnap és más családi események emlékére rendelt emlékérmek, a naptárérmek és talizmánérmek.

A reneszánsz idején, a XVI. században kezdődött a görög–római műkincsek nagyobb arányú gyűjtése, ezek között a műtárgynak számító ókori érméké is, így alakulhattak ki az első éremgyűjtemények. A leg gazdagabb gyűjtemények Itáliában – Firenze, Milánó, Róma és Nápoly –, Bécsben (a császári gyűjtemény), a londoni British Múzeumban, a párizsi Nemzeti Könyvtárban vannak. Erdélyben a legjelesebb gyűjtemények Kolozsváron, Nagyszebenben és Gyulafehérváron alakultak ki.

A Haáz Rezső Múzeum gyűjteménye egyidős a református kollégium régiséggyűjteményével. Első fennmaradt leltára Zilahi Sebes János professzor (1789–1803) nevéhez fűződik. Az általa 1797-ben megkezdett „Rectorale Protocollum Bibliothecae Gymnasii Reform. Sz. Udvarhelyiensis Inserviens Connotandis” negyedik fejezete az éremgyűjteményt veszi számba. Az érmek gyűjtése már korábban kezdődött. Ezt bizonyítja egy bejegyzés: *„Az itten előszámlálendő numismákból még 1772-ik esztendőben méltóságos gróf torockószentgyörgyi Torotzkai Susanna asszony, nemes gróf camerarius borosjenői Székely László úr özvegye küldött gimnáziumunknak 10 darab arany, 5 ezüst és 57 darab ón és réz monétákat, melyekről két levele vagyon a tisztelt grófnénak a gimnázium ládájában, de nincsenek specifikálva, hogy melyek voltak azok. Ezen kívül is azért lévén gimnáziumunknak még egy annyi monétája, egymástól ma nem lehet megkülönböztetni, valamint azt sem tudhatni, hogy a többi hogy és kik által szereztettek vagy adatattak.”* A gyűjtemény gyarapodásának két forrása volt. Egy közismert: az adományok, és egy sajátos, amiről az alábbi idézet szól: *„A következő ezüst monétákat a legátusok által gyűlt pénzből vettem ki s tettem bé, pro memoria, a monétás ládába. Anno 1797. 1^a 7^{bris}”*, majd egy későbbi bejegyzés: *„Ezen numerus alatt lévő két numizmacskát hozta dominus Stephanis Kando magyarországi legátiójáról”*. A legátusok által bevett adományokból, behozott pénzből a forgalomból kivont érmek a gyűjteménybe kerültek. Az első leltárban 13 arany, 187 ezüst és 127 más érmet soroltak fel.

Háborús, zavaros időkben az éremtár is megfogyatkozott. 1849 augusztusában Heydte őrnagy megszállta a várost, a kollégiumra hadisarcot vetettek ki, és a beszállásolást is elszenvedte. „1850 júliusának 20-án a levéltár melletti szoba katonai rakhelynek elvételén,” annak ellenére, hogy az ajtó előtt katona örködött [vagy pont azért], a lakatot feltörték. „A levéltárba az ideiglenes büntetőbíróóság jelenlétében bémenvén, ott a pénzt mind ellopva találtuk. A bíróság kikérdezett engem és Illés Ferenc seniort, de katona után nem volt nyomozás. ... A réz ércek is mind ellopattak” – jegyzi le Szabó György rektor. A rablókat jellemzi, hogy a pirit (vas diszulfid) ércdarabokat sem kímélték, melyek népies gúnyneve a „bolondok aranya”.

A megsemmisült gyűjtemény – akárcsak az iskola – újjászületett, új adományokkal gazdagodott. „Újabb időben, t.i. 1854-ben ajándékozott tekintetes Török Ferenc úr Tibódból ezüstérmeket. Török Ferenc úr tibódi udvarán egy egész fazék római ezüst pénzt kapott, melyek Marcus Aurelius Antoninusig jönnek le”. Tibódon egy cserépedényben nagy kincslet került napfényre. Jelentőségük oly nagy, hogy a Nobel-díjas Theodor Mommsen (1817–1903), a neves történész is tanulmányozta.

A 10 db római ezüstöt más, nagyobb adományok is követték. 1862-ben Zathureczky Károly adományozott 29 érmet, majd 1868. december 2-án Nagykedei Fekete Sámuel összesen 35 arany, 330 ezüst és 41 db rézérmét. „Ezen lajstromba lesorolt pénzeket és érmeket két csinos készületű, bársonyozott, záros ládába behelyezve, kedves anyósommal, özvegy Kendi Ferencnével és hitvesemmel, Kendi Kándidával, mint akik több nevezetes darabokkal segítettek, egyetértőleg, örömmel és örök tulajdonjoggal ajándékozom a nemes Székelyföld fiainak általánosan, különösen pedig a Székelyudvarhelyi ev. ref. Collégiumnak, megőrzés, élvezet és a történelem mezejéni művelődés végett. Adja Isten, hogy mások is hasonló áldozatokra buzdulva, jelen gyűjtemény idővel egy Székely Múzeummá nője ki magát” – fejezi ki akaratát az adományozó a gyűjteményt kísérő nyomtatott leltárban. A nagyon jól összeállított gyűjteményben a római köztársaság- és császárkori, az ógörög, a középkori magyar érmek – Szent István korától kezdődően – mellett találunk bizánci aranyakat és a nagyon ritka Koson-aranyakból is három darabot.

A Koson-aranyak jóminőségű aranyból (900 ezrelék feletti tisztaságú) vert solidus nagyságú érmek. Az arany nem az ókori Erdély bányáiból származott, és görög karakterekkel készült a felirata. A szakértők abban megegyeztek, hogy az i. sz. első században készültek, és a szét-szóródott, különböző gyűjteményekben fennmaradt példányok egyetlen nagy (ötezerre becsült) kincsleletből származnak, amely a XIX. század első éveiben került napvilágra. Ugyanakkor nem sikerült tisztázni, hogy ki verette, és hol verték őket.

Annak ellenére, hogy később, a világháborúk során a gyűjteményt további kár érte, az érmek döntő többsége ma a Haáz Rezső Múzeum (közvetve a város) tulajdonában van. Ugyancsak a múzeumban található az 1797-es leltár berendezési tárgyai között lajstromba vett vasalt tölgyfaláda is: „Egy láda, mely két kolccsal jár, mely a Théka pénzes ládája”.

A gyűjtemény később sem szóródott szét. Az egyházi iskolák államosítása után az 1950-ben létesített állami múzeum tulajdonába került, melynek első igazgatója Haáz Rezső (1883–1958) volt. Kisebbsé, kevésbé értékes adományokkal lassan gyarapodott. Nagyobb vásárlásokra a szűkös költségvetésből nem jutott pénz. Ez alól ritka kivétel volt 533 érme megvásárlása Teleki Ernőtől 1961-ben, az egykori gernerjeszei gyűjteményből.

ÉREMJEYZÉK

(kronológiai sorrendben)

01

II. Lajos és Mária-tallér nagyságú emlékérem, 1530 után

E: II. Lajos (1506–1526) és felesége, Habsburg Mária (1505–1558) egymással szembenéző mellképe. Az alsó szelvényben van a felirata: LVDO:VNGAR:BOHE: QVE/REGIS.ET.MARIAE.RE/ GINE. DVLCISS.COIV/GIIS.AC.PROCES/INELAN.

H: Csatajelenet páncélos lovakok és török lovasok között, háttérben a török ágyúkkal. Katalógusunk⁸ szerint: „Túllapján a mohácsi csata, a király lóháton, sisakoson, páncélosan előnyargalva, seregével szembecsap az előrerontó török táborral...” Alsó szelvényben felirat: LVDO: HVNG:BOEM:ZC. REX/ ANV:AGENS.XX.IN. TVRCAS/ APVD.MOHAZ. CVM.PAR/ VA.SVORVM. MANV.PV/ GNAS.HONESTE/ OBYT.MDXXVI.

Körmöcbányán verték 1530 után. Fueszl Kristóf⁹ műve, aki Körmöcbánya főbírája is volt, pénzérmek, pecsétek mellett több emlékérem szerzője: I. Ferdinánd lovasképe, pestisjárványok alkalmával készült és vallásos érmek. Az érem magas színvonalú emléke éremművé-

szetünk kezdeteinek.

A = Ag; S = 22,69 gr; Ø = 44 mm. Ltsz.: 7982/200.¹⁰

Az 1526. augusztus 29-én lezajlott vesztes mohácsi csata döntő jelentőségű volt a három és fél évszázados török háborúban. A Török Birodalom, miután ellenőrzése alá került a Balkán-félsziget nagy része, tovább folytatta hódításait. Török csapatok 1375-ben már betörték az

8 A Fekete Sámuel adomány címlap nélküli katalógusa, készült 1868. december 2-án Kolozsváron. Lásd még: *Századok*. 1869. 69. o.

9 Kristof FÜSSEL (?–1561)

10 A = anyag, S = súly, Ø = átmérő, Ltsz. = leltárszám.

ország területére. Az Európát fenyegető török expanzió 1683-ban, Bécs sikertelen ostromával ért véget, majd Buda visszafoglalása következett 145 évi török uralom után. Ezután gyorsan összeomlott a török uralom, rövid idő alatt felszabadult az ország nagyobb része a mohamedán uralom alól. A háború egyik eseménye volt a második, ezúttal győztes mohácsi csata 1687. augusztus 17-én.

A Szent Liga csapatainak győztes csatája emlékére Nürnbergben adtak ki bronz emlékérmét, amely Lazarus Gottlieb Lauffer (1664–1709) munkája, előlapján csatajelenettel, hátlapján német nyelvű felirattal.

A csata 450. évfordulóján, 1976-ban a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete adott ki piefort (vastag) bronz emlékérmét. 2001-ben az Érem Művészeti Intézet három darabból álló „Magyar–Török Háborúk” című éremsora jelent meg. A sorozat első darabja a mohácsi hősök emlékét örökíti meg. Az ezüstözött réz-nikkel érmek két másik darabja Szigetvár (1566) és az egri vár (1552) ostromára emlékeztet.

02

Attila emlékérem, XVI. század

E: Attila király szándékosan elrettentő, kecskeszakállas, jobbra forduló profilja. Felirat: ATTILA 451 REX.

H: Felismerhetetlenségig stilizált tengerparti város, felette az AQVILEIA felirat. Durva öntvény. A XVI-XVII. században készülhetett Páduában (?). Hasonló érem készült Budáról, Attila bátyjáról, Hannibálról és más történelmi személyiségekről.

A = sárgaréz; Ø = 46 mm; ki-váló. Ltsz.: 7982/453.

451. június 20-án vívták Attila (434–453) és Aetius nyugatrómai hadvezér seregei a catalaunumi csatát, melyben a császárság és a szövetséges barbár törzsek megállították a hunokat és szövetségeseiket.

Attila a következő évben foglalta el Aquileát. A monda szerint innen a lagúnákba menekülő lakosság alapította Velencét.

03

Jákob álma érem, 1639

E: Előtérben Jákob a földre dőlve alszik, mögötte, az égbenyúló lajtorján két angyal van, felettük a felhőkből kibukkanó Isten látszik. Háttérben tengerentúli város, híd és egy fa van. Felirata dupla gyöngykörben: AD DUO LUSTRA DUOS BI. ANNOS SANCTUS JAKOB 1639.

H: SERVIVIT SIBI DVM RACHELA AMICA DATA EST GENESIS XXIX * Előtérben szakállas, keleti ruhás férfi, a hátsó síkban női arcél. Mindkettő jobbra fordulva. A vallásos érmek csoportjába tartozik. Az Ószövetségben olvasható Jákob álma történetet illusztrálja művészi eszközökkel.

A = Ag; S = 27,99 gr; Ø = 42 mm; nagyon szép. Ltsz.: 7982/232.

04

Dávid király emlékérem, 1641

E: Sugaras nap alatt térdeplő, koronás Dávid király, akinek vallásos énekeket és zsoltárokat tulajdonítanak. Díszes hárfán játszik, előtte zsoltáros könyv. LAUDATE.SUM.IN....1641.

H: Felirata: VERBVM.DOMINI.MANET.IN.AETERNVM. Repülő angyal látható rajta, bal kezében pálmaággal, jobbjaiban szalaggal díszített koszorú, a szalagon felirattal.

A = Ag; S = 14,15 gr; Ø = 35 mm. Ltsz.: 7982/234.

05

Szécsényi országgyűlés emlékérem, 1705

E: II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) lemezpáncélos, balra tekintő mellképe. Körbe felirat: FRANCISCVS.II.D:G:TRANSYL:PRIN. RAKOCZI.DUX.CONFOE.R.H.STAT.

H: Három Vesta szűz oltáron égő áldozatot mutat be. Az oltár alatt: D.W. A jelenet fölött felirat kezdődik: GONCVRRVNT.UT.ALANT,

majd az alsó szelvényben folytatódik: CONCORDIA. RELIGIONUM/ANIMATA. LIBERTATE/A. M. D. C. V./IN.CON.SZECH.

A felirat Erdély fejedelmének és Magyarország vezérének nevezi II. Rákóczi Ferencet. Az érem a vallásszabadságot biztosító határozat emlékére készült.

Tervezte Daniel Warou. Körmöcbányai veret 1705-ből. Aranyozott változatban is készült. A = Ag; S = 42 gr; Ø = 44 mm. Ltsz: 7982/229.

Az érmen Rákóczi az Erdély „fejedelme” és Magyarország „egyesbővetkezett rendjeinek vezére” címmel szerepel. Az 1704. július 7-én megnyílt gyulafehérvári országgyűlés választotta egyhangúlag fejedelemmé, de beiktatása csak 1707. április 5-én történt meg Marosvásárhelyen. A szécsényi országgyűlésen „vezérlő fejedelem”-mé választották. Rákóczi megerősítette a katolikus és a protestáns rendek közötti megállapodást, vármegyénként és községenként a többségi elv alapján rendezték a szabadságharc előtt a protestánsoktól elvett templomok tulajdonjogát. Határozatba foglalták, hogy a római katolikus, az evangélikus és református vallás egyaránt szabadon gyakorolható. A rendek fölesküdték a konföderációra, és felhívták Erdélyt a csatlakozásra.

1703-ban a szabadságharc kezdetére, 1705-ben a szabadságharc emlékére és Rákóczi erdélyi fejedelemségére vertek még Warou-érmet a szabadságharc alatt Körmöcbányán. Warou Svédországban a XVII. század egyik legjelentősebb vésnökétől, Arvid Karlsteentől¹¹ sajátította el a mesterséget. A szakma összes többi részében is jártas volt, magas művészi színvonalú verőtüveket készített. 1699-ben kinevezték a pénzverő fővénésznökének. Ebben a minőségében dolgozott 1707-ig, mi-

11 Arvid KARLSTEEN (1647–1718) svéd származású éremkészítő.

kor Bécsbe szökött, ahonnan 1711-ben visszatért és tovább dolgozott. Összesen hatvanhat emlékérmét, tizenhárom pénzt és kilenc pecsétet készített.

06

Emlékérem a gyulafehérvári erőd alapkölétételére, 1715

E: LVCE SACRA/CAROLI, SIMILES, ALBA ACCIPIT ORTVS/.
IN SOLIDA PRIMUS/ PONITUR ARCE LAPIS/ ,IIVLIA NATA. FVI
CAROLVS/ VIM ROBVR & AVXIT:/ IVLIA SIN LIBEAT,/ NVNC
CAROLINA/ VOCER. A felirat alatt hét hegyen hét bástya látható.

H: .TVTISSIMA.QVIES. Alatta egy Vauban-rendszerű erőd látképe, fölötté egy szárnyaló sas, mely lábával egy koszorút tart. Legalól tervezője, Carl Josef Hoffmann mesterjegye: C.I.H, aki az 1713-ban újból elindított verde fővénőke volt; nevéhez több érem köthető. Szerzője a Steinvile¹² emlékérmének és a Pragmatica Sanctiot megörökítő érmének. Stílusában az osztrák éremművészet aprólékos, finom kidolgozását követte.

Tízdukátos nagyságban készült 1715-ben.

A = Ag; S = 17,43 gr; Ø = 36 mm. Ltsz.: 7982/231.

A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc elmúltával a császári hadsereg meg akarta szilárdítani jelenlétét a nemrég megszerzett fejedelemségben. Ezért VI. Károly (1711–1738) császár parancsára megkezdték Erdély egyik legfontosabb stratégiai pontján egy Vauban-rendszerű csillagerőd felépítését Savoyai Eugen herceg¹³ tervei alapján. Ezzel egyidőben erődítési munkák folytak Csíkszeredában, Fogarason, Déván és Szamosújváron. A város nevét Károlyfehérvárra (Carlsburg) változtatták a császár tiszteletére. Az erődöt öt hónapig sikertelenül ostromolta 1849-ben a honvédsereg.

12 Steinvile, István Károly (?–1720) tábornok, a császári csapatok erdélyi parancsnoka a szabadságharc leverése után.

13 Savoyai Jenő (1663–1736), francia származású Habsburg-hadvezér.

Emlékérem Wesselényi István halálára, 1734

E: A kiemelkedő perem mellett körben felirat van: FESSA JACET SYREN DECIMA SIACTATA PER UNDA. SVRGET AD ANGELICAE CLASSICA PRIMA TUBA. Hullámzó, hajókat hordó tengerből kiemelkedő szikla fölött lebegő angyal harsonát fúj. A sziklán egy szirén könyököl, utalásként a Wesselényi család címerére. Alsó szegmensében 11 soros felirat van: MEMORIE GRATAE EXCELLENTISSIMI D D ST/EPHANI WESSELENY L L B DE HADAD S C R MA/TITIS STATVSINT ET EXC RE GIN TRANNIA GV/ BERNII CONSILIARII INC STATVVM ET ORD/ PRIN TRAN PRESIDIS ET

INC COMITATVS/ SZOLNOK MED COMITIS SVPR/ NATI AN C/ MDCLXXIII AVG DENAT A C MD/CCXXIV D XXVII APR COMITISSA/ CATHARINA BANFI DE LOSO/ NCZ CONIVX MOESTAVOO/ TVM/ SOLVIT.

H: Körben felirat: ALTA RVIT CEDRUS. SYLVAE TREPIDATE. MINORES. Erdőből kimagasló magányos cédrust két villám tör derékba, alatta két kerített város kapui között vándor gyalogol balról jobbra. Alsó szegmensben még egy felirat: VRBS HABITATA VALETANTIS/ AGITATA PERICLIS TVTIOR/ IN SOLYMAE MOENIBVS/ HOSPES ERO/ AC MDCCXXXIV. Szerzője ismeretlen.

A = Ag; S = 39,40 gr; Ø = 48 mm; ritka. Ltsz.: 7982/230.

Hadadi báró Wesselényi István (Gerend, 1674. augusztus 21. – Kolozsvár, 1734. április 27.) országgyűlési és táblai elnök kora ifjúságától fogva a Habsburgok híve volt, és már 1699-ben Közép-Szolnok vármegye főispánja lett. 1703. augusztus 4-én, a kuruc szabadságharc kitörésekor Hadadról kénytelen volt menekülni, és társaival Nagyszebenbe ment. 1710-től 1713-ig a deputatio elnöki tisztét is viselte, majd 1715-ben országgyűlési és táblai elnök lett, 1729-ben pedig belső titkos tanácsos. Naplója, mely *Sanyarú világ* címmel jelent meg 1985-ben, az 1701–1708 közötti eseményeket tartalmazza, 1704-től kezdve napról napra jegyzi fel az emlékezetre méltó eseményeket.

08

Mária Terézia tisztelgő érem, 1741

E: REGNANTI MARIAE THERESIAE VT PRINCIPI SVAE VOTIS SE IVRATI OBSTRINGERE DACI. Pajzsban Erdély címe-re, fölötté címerköpenyt összefogó fejedelmi korona.

H: COELO NUMEN HABES. TERRAS REGINA TUETUR. SIC COELO ET TERRIS HUNGARE TUTUS ERIS. felirat a kiemelkedő kettős peremmel koncentrikusan. Barokk díszkapun kettős kereszt áll, tőle balra Szűz Mária ül, ölében a gyermek Jézus, jobbra Mária Terézia fejedelemnő térdel. A kapun és írásszalagon újabb felirat: SUB CRUCE IAM GEMINA GEMINA EST PATRONA MARIA/ NEC SAEVOS METUENT/ ARMENTA LEONES. Alatta a tervező neve: WALLIS F.

A = Ag; S = 105 gr; Ø = 70,5 mm; szép, ritka. Ltsz.: 7982/400.

09

Emlékérem az erdélyi bányászati törvényre, 1747

E: hatsoros felirat tölti ki: LEGES/ METALLURGICE/ IN/ TRANSILVANIA/ RESTITUTE/ MDCCXLVII.

H: Mária Terézia jobbra forduló profilja. Felirat: M.THERESIA. ROM.IMP.HUNG.BOH. REX.PR.TRANS.

Az eseményre nagyobb (Ø = 70 mm) bronzérem is készült, amely Matthäus Donner (1704–1756) és Josef Anton Toda (?–1769) munkája.

A = Ag; S = 6,48 gr; Ø = 36 mm. Ltsz.: 7982/417.
Az 1747. évi novemberi I–XV. cikkelyeknek, a bányatörvénynek nagy szerepe volt az erdélyi ércbányászat fejlődésében, szabályozták a bányászok helyzetét, kedvezményeket biztosítottak számukra.

10

A polgári törvénykönyv reformja emlékérem, 1765

E: Babér és palmaág között felirat: MARIA THERESIA PIA AVGVSTA.

H: Ovális medaillonban Mária Terézia, Erdély nagyfejedelemének balra forduló profilja a törvénykönyv felett, a könyv alatt egyenes kard és fasces van. Medaillonban felirat: JVSTITIA ET CLEMENTIA, felette esküre emelt kéz van. Az alsó szegmensben Erdély címere. A kiemelkedő perem mellett felirat van: CVRA FORI MDCCLXV. Tervezője Franz Xaver Würth¹⁴ bécsi vésnök.

A = bronz; Ø = 59 mm; szép.
Ltsz.: 7982/440.

Mária Terézia 1765-ben kiadja igazságügyi rendeletét, mely az igazságügy reformjának kezdetét jelentette. Ez eltávolodást hozott a középkori igazságszolgáltatástól. Korlátozták a halálbüntetést, a testcsonkítást, a kínvallatást, megszüntették a boszorkányégetést.

14 Franz Xaver WÜRTH (1745–1790)

Szent Jobb emlékérem, 1771

E: DEXTRA B[EATI] STEPHANI REGIS ET CONFESSORIS GLORIOSI * felirat veszi körül a Szent Jobbot, mely díszes, koronával ékített ereklyetartóban (reliquarium) látható.

H: Tízsoros felirat tölti ki a hátlapot: QVAM/ AB A MXC AD MDXXVI/ IN HUN. TUM RAG./ VLT. II. SEC. CVLT./ JOS. II. ET M. THER. AUG./ MDCCLXXI XXIX MAI. RECV./ ET POST IN DIE DE VOTHV. HV. D. BVDAE QVOTAN PVB. VENERAT./ PROPONED.

A = Ag; S = 3,93 gr; Ø = 25 mm; szép, ritka. Ltsz.: 7982/175.

A Szent Jobb a szentté avatott I. vagy Szent István király mumifikálódott jobb karja. A fehérvári bazilika kincstárában őrizték, innen a kincstár öre, Mercurius birtokára vitte, ahol István szentté avatása után (1083) apátság épült. Az apátság zárándokhely lett. A török hódoltság korában az ereklye Boszniába, 1590 körül Raguzába került. Mária Teréziának hosszas tárgyalások után sikerült hazahozatnia az ereklyét. 1771. április 16-án Schönbrunnban, majd rövidesen Budán helyezték el. Az ereklye hazahozatala alkalmából készült az itt leírt érem. 1862-ben új ereklyetartót készítettek. 1938-ban, Szent István halálának ezeréves évfordulóján körbevitték az országban. Erre az alkalomra ötkorona emlékpénzt is kiadtak. A II. világháború végén a koronázási jelvényekkel Ausztriába menekítették, itt amerikai katonák találták meg. Az Amerikai Katonai Misszió küldöttsége 1947-ben Budapestre hozta. A magyar római katolikusok legtiszteltebb ereklyéi: Szent István király jobbja és Szent László király fejereklyéje.

12

II. Lipót (Leopold) koronázási emlékérem, 1790

E: Pántos korona alatt hétsoros felirat van: LEOPOLDUS.II./D
G KON IMP S A/ CER HUN BOH REX/ARHID AUSTRIAE/
CORONATVS/POSINI XV NOV/MDCCXC.

H: Felirat: PIETATE ET CONCORDIA. Koronás, kettősfarkú cí-
mertartó cseh oroszán kettős keresztet emel a jobb első lábával. Johann
Nepomuk Würth (Bécs, 1753–1810) műve.

A = Ag; S = 4,4 gr; Ø = 20,5 mm. Ltsz.: 7982/445.

13

II. Lipót (Leopold) koronázási emlékérem, Kolozsvár, 1790

E: Antik áldozati oltár lánggal és kerek talpú pajzson Erdély címe-
rével és a FIDEI felirattal. Felette körbe: PIETATI.ET.CONCORDIA.

H: Hatsoros felirat tölti ki: IMP.CAES./ LEOPOLDO II. P F
AVG./ HOMAGIUM. PRAESTIT./ CLAUDIOPOLI/ XXIII.DEC./
MDCCXC.

A = Ag; S = 4,4 gr; Ø = 26 mm. Ltsz.: 2728/2. Parajdi Lajos ado-
mánya (Felsősfalva, 1956).

14

Reformáció három évszázados évfordulója emlékérem, 1817

(2 db)

E: Kiemelkedő pereme mellett körben egy felirat van: DITSŐSÉG
ISTENNEK BÉKESSÉG E FÖLDÖN AZ EMBEREKHEZ
IOAKARAT. Felhőkön és fénysugarak között, nyitott biblia fölött két
egymást fogó kéz.

H: Rutapajzsban a következő felirat: A/ REFORMATIO III
IK SZÁZADI INNEPÉNEK/ EMLÉKEZETÉRE/ AZ ERDÉLYI
EVANGE./ LICO REFORMA/ TUSOK/ MDCCCXVII.

A = Ag; S = 16,58 gr; S = 15,78; Ø = 40 mm. Ltsz.: 7982/398;
7982/233 – peremhibás.

15

I. Ferenc József és Erzsébet házassága, 1854

E: Erzsébet bal oldalon, Ferenc József jobb oldalon, egymással szembe fordulva állnak, köztük szembe fordulva püspöksüveges főpap végzi az esketési szertartást. Felirat: MATRIMONIO CONIVNCTI, az alsó szegmensben: DIE XXIV APRILI MCCCLIV.

H: FRANCIS. IOS. I. D. G. AUSTRIAE. IMP. ET. ELISABETHA. MAX. IN. BAV. DVOIS. FIL. * Előterben I. Ferenc József babérkoszorús, jobbra forduló arcképe, mögötte Erzsébet ugyanúgy. A (Bécs) verdejeggyel.

A = Ag; S = 12,96 gr; Ø = 29 mm. Ltsz.: 7982/236.

16

Országgyűlési emlékérem, 1865

E: Felirat: 1865/ ORSZÁG GYŰLÉSI EMLÉK. Koronás magyar címer körül babér és tölgyágon a társországek címerei, a perem mellett 27 címer.

H: Felirat: MIDŐN SÖTÉT LESZ A VILÁG/ ÉS MINDEN TŰZ KIÉG./ A HONFISZÍVEN FENMARAD/ EGY ÉLŐ SZIKRA MÉG/ E SZIKRA FÉNYT ÁD ÉS HEVET/ S ÉG OLTHATATLANUL/ ÓH HONFI ŐRIZD E TŰZET/ S NE FÉLJ HA VÉSZ BORUL. A felirat körül, a kiemelkedő perem mentén újabb 27 kis címer van elhelyezve.

A = bronz; Ø = 50 mm; kitűnő. Ltsz.: 7982/443.

17

Koronázási zseton, 1867

E: Erzsébet magyar királyné balra forduló, koronás profilképe. Felirata gyöngykörben: ERZSÉBET AUSZTRIAI CSÁSÁRNÉ. Verdejegy A.

H: Magyar korona körüli felirat: BOLDOGÍTÓ CSILLAGZAT ALATT/ MAGYAR KIRÁLYNÉVÁ/ KORONÁZTATOTT/ BUDÁN/ MCCCLXVII. Utólag hordógyűrűvel látták el.

A = aranyozott Ag; S = 3,37; Ø = 20 mm. Ltsz.: 7982/310.

18

Koronázási emlékérem, 1867

E: A BUDA-PESTI KORONÁZÁS EMLÉKÉÜL/ 1867 felirattal, magyar címer bőségszaruk között, középen az uralkodó pár balra forduló portréja.

H: A magyar korona az országalmával, keresztbe tett kardokkal, zászlók a társországok címereivel.

A = ezüstözött ón; Ø = 37 mm. Ltsz.: 7982/442.

A kiegyezés létrejötte után I. Ferenc Józsefet az Erdéllyel egyesült Magyarország királyává koronázták a középkorban kialakult szertartásrend szerint. A koronázási domb felépítéséhez az ország mindenik vármegyéje földet küldött, melyet a területén lévő csataterек, vagy más jeles események helyszínén gyűjtöttek. Udvarhely vármegye a székely nemzetgyűlések hagyományos helyszínéről, az agyagfalvi rétről küldött földet.

19

Koronázási emlékérem, 1867

E: A király lovon jobbról balra léptet a koronázási dombon. Felirata: A BUDA PESTI KORONÁZÁS EMLÉKÉÜL 1867

H: Koronázott címersátorban az ország címerét az ÉLJEN A KIRÁLY/ ÉLJEN A HAZA felirat veszi körül. Alatta koronázási ékszerek, a kard, a jogar és az országalma.

A = ezüstözött ón; Ø = 32 mm; Ltsz.: 7982/442.

20

Deák Ferenc-érem, 1867

E: DEÁK FERENC felirat között Deák Ferenc jobbra tekintő portréja. A váallszegmensben A. Kleeberg¹⁵, a tervező művész neve.

H: Koronás magyar címer alatt: EMLÉKÜL/ A MAGYAR FELELŐS/ MINISTERIUM/ KINEVEZÉSÉNEK/ ÖRÖMNAPJÁRA/ 1867 BEN.

A = ezüstözött; Ø = 49,5 mm; kopott. Ltsz.: 7982/441.

15 August KLEEGERG

A kiegyezés és az osztrák–magyar dualizmus rendszerének létrejöttének emlékére vert érem. A történelmi jelentőségű változásokban döntő szerepe volt Deák Ferencnek (1803–1876).

21

Érem a királyi újszülött emlékére, 1868

E: Baldachinos bölcsőben fekvő csecsemő lábánál korona, álmát őrangyal vigyázza. Felirata: ÉLJEN A KIRÁLYNÉ! ÉLJEN A KIRÁLYI ÚJSZÜLÖTT!

H: Koronával összefogott címerköpenyen országcímer és felirat: ÉLJEN A KIRÁLY/ ÉLJEN A HAZA. Kiemelkedő perem mellett a KIRÁLYI TÖRZS ÚJ ÁGÁNAK SZÜLETÉSÉRE BUDÁN, A HAZA SZÍVÉBEN felirat.

A = fehérfém; Ø = 39,5 + függesztőgyűrű; jó. Ltsz.: 7982/444.

Habsburg-Lotaringiai Mária Valéria Matild Amália főhercegnő, magyar királyi hercegnő, a budai királyi palotában született, ami Erzsébet királyné óhaja volt. „Szeretett királynénk a nemzet iránti vonzalmának újabban azáltal adta jelét, hogy anyai örömének helyéül Buda várát választotta ki. Itt született leánya, ki a keresztségben Mária Valéria nevet kapott.

Születésekor róla nevezték el a székelyudvarhelyi „Mária Valéria Kisdédóvót.”

22

Millenniumi kiállítás közreműködői érem, 1896

E: 1896-ki EZERÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS. Babérágak, kard és koronázási ékszerek előtt díszes pajzson a társországek címei, a szív-pajzsban az ország címe, pajzsban a korona.

H: KÖZREMŰKÖDŐK ÉRME. ORBÁN OTTÓ Br. Alatta a tervező művész neve: BECK Ö FÜLÖP. Az érmet lengyelfalvi Orbán Ottó, Orbán Balázs legkisebb testvére kapta.

A = bronz; Ø = 60 mm. Ltsz.: 2719/8.

Az 1896. évi millenniumi ünnepek alkalmat adtak több emlékérem kiadására. A körmöcbányai Állami Pénzverő a kiállítása mellett

pénzverőgépet is felállított, ezen régi magyar ezüst- és aranypénzek mintájára érmeket, emlékpénzeket vertek. A verőtöveket a körmöcbányai éremvésnökök vészték. Gerl Károly (1858–1907) és Reisner József (1859–1929) verőtövein Szent István ezüstdénárja, Imre király obulusa, III. Béla bakteaátja, II. András dénárja, Károly Róbert garasa és aranyforintja, Mátyás király dénárja, I. Ferenc tallérja mintájára vertek emlékérmeket. A XVII. századi Szent György-érmek mintájára is készült alkalmi veret tallér nagyságban. Ugyanakkor egy koronás pénzérmét AZ EZERÉVES MAGYARORSZÁG EMLÉKÉRE 1896 felirattal, Árpád vezér lovas képével vertek, egymillió darabot.

Beck Ö. Fülöpöt (1873–1945) az új magyar emlékérem megteremtőjeként ismerjük. Eredetileg ötvösnek készült, de az Iparművészeti Iskolában Lóránfi Antalnál mintázást is tanult. *„Budapesten még nem tanulhatott érmészetet, mert nem volt, aki taníthatta volna”* – írta Káplár 1893-ban. Ösztöndíjjal Párizsba került, ahol már az éremművészettel is foglalkozott. F. Ponscarme¹⁶ tanítványaként pályázott 1895-ben a millenniumi kiállítási éremre, és terveivel elnyerte az I. díjat. Hazatért, Budapesten telepedett le, és bár korai művei elsősorban iparművészeti használati tárgyak, egyre inkább az éremművészet felé fordult. 1908-tól érmeinek negatívját saját kezűleg véste gipszbe. Azt vallotta, hogy az ideális érmésznek egyesítenie kell a szobrászt és a vésnököt. Ő az első, aki körül Budapesten nem hivatalosan éremművészeti iskola alakult ki. A kortársak *„csendes, műtermében ülő emberként”* emlegették. 1945. január 31-én eltávozott lakásáról, és eltűnt.

23

A szabadságharc ötvenéves emlékére, 1898

E: Tölgyágakból kinövő zászló SZABADSÁG/ TESTVÉRISÉG/ EGYENLŐSÉG felirattal, a kiemelkedő perem mellett SZABADSÁG-HARCUNK DICSŐ EMLÉKÉRE 1848–1898 felirat.

H: Felhők között vágató, kétlovas harci szekéren szárnyas angyal. ISTENÉRT/ KIRÁLYÉRT/ HAZÁÉRT felirattal.

A = bronz; Ø = 33 (füllel). Ltsz.: 3191.

16 Francois PONSCARME (1827–1903) francia éremszobrász.

24

Bosznia emlékérem, 1908

E: Ferenc József jobbra forduló portréja, felirata címei felsorolása.

H: Babérfa előtt csücsköstalpú pajzsban felhőből kinyúló, karddal fegyverezett lemezpáncélos kar, a pajzsos liliomos korona, Bosznia címere van. Felirata: DIE V.OCT.MCMVIII. .IN. MEMORIAM.

A = bronz, Ø = 36 mm. Ltsz.: 2885/10.

Az 1878. évi berlini szerződés felhatalmazta a monarchiát Bosznia és Hercegovina megszállására és igazgatására, okkupációjára. Az osztrák–magyar csapatok július 29-én megkezdték a bevonulást Boszniába. A bevonuló egységek azonban hamarosan erős ellenállásba ütköztek, a felkelés leverése végül három hónapi harcra, háromezer halott katonába és százmillió forintba került. 1908. október 5-én Ferenc József kikiáltotta Bosznia és Hercegovina bekebelezését.

25

Országos Méhészeti Kiállítás emlékérem, 1912

E: Méheskert körül A MÉHÉSZET TERÉN SZERZETT ÉRDEM ELISMERÉSEÜL * felirat.

H: ORSZÁGOS MÉHÉSZETI KIÁLLÍTÁS * KOLOZSVÁR * 1912. felirat között napraforgó és kitöltetlen hely a tulajdonos nevének.

A = bronz; Ø = 69,70; Ltsz.: 7983/90.

26

Magyar anyák nemzeti ünnepe, 1928

E: Széles, kiemelkedő peremen MAGYAR – ANYÁK – NEMZETI – ÜNNEPE 1.9.2.8. felirat és tervezője neve: ZS. CSISZÉR. Héttagú nagycsalád fölé babérágat tart az allegorikus nemzet alak.

H: üres.

A = bronz; Ø = 40 mm. Ltsz.: 3159/13.

Zsákodi Csiszér János (Héjasfalva, 1883. április 18.– Budapest, 1953. április 30.) szobrászművész a székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola elvégzése után a budapesti Iparművészeti Iskolában tanult, majd a párizsi Académie de la Grande Chaumière

növendéke lett. Auguste Rodinnél is tanult. Zala Györgynél folytatta tanulmányait, majd önállóan dolgozott. Hősi emlékműveket, portrékat, zsáner és egyházi témájú szobrokat, épület-domborműveket, siremlékeket, emléktáblákat készített.

BIBLIOGRÁFIA

- Buzdugan, George – Luchian, Octavian – Orpescu C., Constantin: *Monede și bancnote românești*. Buc., 1977.
- Huszár Lajos: *Az erdélyi fejedelemség pénzverése*. Bp., [1995].
- Huszár Lajos – Pap Ferenc – Winkler Judit: *Erdélyi éremművesség a 16-18. században*. [Kv., 1996.]
- Káplár László: *Ismerjük meg a numizmatikát*. Bp., 1984.
- Möller János: *Az Európai Manufaktúrák és Fabrikák Mesterség Műveik*. Pesten, 1818. 1–11, 23–29.
- [Nagykedei Fekete Sámuel adományának Lajstroma.] Kolozsvár, 1868.
- Ráth György: *Az iparművészet könyve*. I. Bp., 1902.
- Resch, Adolf: *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur gegenwart*. Hermannstadt, 1901.
- Szigeti István: *Millenniumi emlékérmek*. In: *Az érem*, 1967. 39-40. sz. 388–393.
- Téglás Gábor: *A tibódi kettős kincslelet tanulsága*. In: *Erdélyi Múzeum*, 1904. 2. 76–78.
- Unger Emil: *Magyar éremhatározó*. I-II. köt. 2. kiad. Bp., 1980.
- Zepeczaner Jenő: *Haáz Rezső Múzeum*. Székelyudvarhely, [1994].

SÁNDOR-ZSIGMOND IBOLYA**Conscriptio Portionis Possessionariae
Fiatfalvaensis (1805)**

A fiatfalvi kastélyról az utóbbi időben több ismertetés is napvilágot látott¹ annak az 1805-ben keletkezett, kéziratban fennmaradt birtokösszeírásnak² köszönhetően, amely számos új adattal gazdagította a kastély történetére, építészetére, gazdasági szerepére és lakóinak életmódjára vonatkozó eddigi ismereteinket.

A conscriptio elsősorban gazdasági jellegű irat: a birtok földállományát és a hozzá tartozó jobbágyszámbát, jobbágyszolgáltatásokat veszi számba. Felleltározza a birtokhoz tartozó kastélyt és gazdasági épületeket a bennük található berendezéssel együtt. A 781 oldalnyi dokumentum nem csupán a fiatfalvi birtokot tartalmazza, hanem a gazdasági központként funkcionáló fiatfalvi udvarhoz tartozó Alsóboldogfalva, Timafalva, Keresztúrfalva, Csekefalva, Magyarfelek falvakat és udvarházakat is. Jelen közlemény az összeírásnak csak a fiatfalvi kastélyra vonatkozó részét ismerteti.

Történeti előzmények

A falu neve első ízben 1460-ban Fiatfalvi Illés (Elie de Fyathfalwa) nevében fordul elő.³ 1466-ban hallunk először az itt birtokos főrendű

- 1 Sándor-Zsigmond Ibolya: *A fiatfalvi kastély és lakóinak életmódja egy 1805-ös conscriptio alapján*. In: Acta Siculica 2009. Sepsiszentgyörgy, 2009.; Uő: *A fiatfalvi kastély gazdái. Építés- és birtoklástörténet*. In: Örökségünk, 2009. 2. sz.; Uő: *A fiatfalvi Ugron-kastély építés- és birtoklástörténete*. In: Várak, kastélyok, templomok, 2009. 2. sz.
- 2 Molnár István Múzeum Levéltára, Székelykeresztúr. Conscriptio Portionis Possessionariae Fiatfalvaensis, 1805.
- 3 *Székely Oklevéltár* (továbbiakban SzOkI.). VIII. köt. Bp., 1934. 93.

Geréb családról⁴, amelynek a XV. század óta itt állt az udvarháza, a ma is álló kastély helyén, a falu nyugati szélén, a Nagy-Küküllő árteréből kiemelkedő alacsony teraszon.

A XV-XVI. századi épületről nem maradt írott adat. Feltételezhető, hogy 1588-ban, amikor Geréb György 300 forintot érő fát vágatott ki és hordatott „*Fiattfalwara az eő maga hazához*”⁵, sor került az udvarház javítására vagy gazdasági épület építésére.

Bethlen Gábor testőrkapitánya, Geréb András 1625-ben, miután a fejedelem új adományt adott nagyra tartott „*nemes Fiadfalvi Geréb András hívének*”, a leomlott udvarházat kőből, vár alakjában újraépítette⁶. Halála után, midőn Fiathalva új adományozás alá kerül, már említik a kastélyt is mint a birtokhoz tartozót: „*cum castello, sive domo et Curia Nobilitari*”⁷.

1628-ban, Geréb András halála után Bethlen Gábor fejedelem, „*tekintve néhai Siményfalvi Székely Mózes érdemeit, árván született egyetlen fiának, a vele vér szerint is rokon s általa neveltetett ifjabb Székely Mózes étekgógó mesternek és Udvarhely szék királybírájának, s jegyesének Lónai Judithnak, az általok a fejedelmi kincstárba fizetett 3000 tallérért adandó gazdag kárpótlásul, egész Szederjes helységét Fejérvármegyében, s a fiáthfalvi és alsó-boldogasszonyfalvi részjóságot Udvarhely-székből, a Fiáthfalván lévő kastéllyal vagy nemesi udvarházzal együtt adományozza; mely jóságot néhai Fiáthfalvi Geréb Andrásnak, a testőr gyalogság főkapitányának magtalan halálával szállottak a kincstárra*”⁸.

Brandenburgi Katalin 1630. február 24-én „*a Székelykeresztúr mezővárosban levő egész részjóságot – kivéve a Küküllőn lévő malmot – úgyszintén az Újszékelen, Csekefalván és Bethlenfalván levő részbir-*

4 Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Bp., 1992. 185.

5 SzOkl. Új sorozat. I. köt. Buk., 1983. 46.

6 Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1849-ig*. Bp., 1901 (továbbiakban Jakab–Szádeczky, 1901). 339-340.

7 SzOkl. IV. köt. Kolozsvár, 1895. 235.

8 Uo. 234.

*tokot, melyek egykor fiadfalvi Geréb Andráséi voltak, de megszakadta után a fiskusra szálltak s az udvarhelyi várhoz birattak, királyi joggal együtt adományozta Székely Mózesnek s mindkét nemű örököseinek”*⁹

I. Rákóczi György (1593–1648) 1635. augusztus 31-én brenhidai Huszár Mátyásnak, étékfogójának, Marosszék főkirálybirájának adta a Székely Mózes birtokában volt, de hűtlensége miatt a fejedelemre szállott, Fiafalván levő egész kastélyt a hozzá tartozó birtokokkal, ismét Alsóboldogasszonyfalvát, Csekefalvát, Keresztúrfalvát, Betfalvát és Lövétét. Majd 1645. július 8-án brenhidai Huszár Mátyásnak mint főistállómesterének és belső tanácsosának, aki Bethlen Gábor fejedelemnek hűséges embere volt, s neki is fejedelemsége óta jó- és balszerencséjében híve, hadjárataiban részt vett, hazájának sok hasznos szolgálatot tett, a korábbi adományt királyi jogával együtt, előbb fiú-, azután leányágon megerősítette.¹⁰

Huszár Mátyás híres vitézek ivadéka volt, Báthori Zsigmond hívására a Dunántúlról jött Erdélybe. Apját, Huszár Pétert a történetírás a legnagyobb huszár címmel tisztelte meg.¹¹ 1652. június 16-án hunyt el Abafáján. Két leánya közül Huszár Borbála, első férje után Torma Görgyné örökölte a fiatfalvi kastélyt.¹² Borbála második férje Hídvégi Nemes János, Háromszék főkapitánya, a híres diplomata és naplóíró, akivel 1676 februárjában a fiatfalvi kastélyban tartották lakodalmukat. „Jegyzettem magamnak újabban feleségül néhai Torma Györgyné, Huszár Borbára asszonyt. [...] Volt kézfogásunk s egyszerűsmind lakodalmunk feleségemmel, Huszár Borbárával. [...] Voltanak

9 Jakab–Szádeczky, 1901. 343.

10 Uo. 375.

11 Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XII. köt. Pest, 1857–1868. (továbbiakban Nagy Iván) V. köt. 208. Báthori Huszárt hamar kiejti kegyeiből, és Déván fogságba veteti. Utóbb Lugos parancsnoka lesz, és amikor Székely Mózes 1603-ban Lugost beveszi, Huszárt elfogatja. „A vén embert nem lehet a török táborban a tatárok dühétől megmenteni. Murza, a tatár vezér ünnepi ruhába öltözött, s a lesújtott Huszár vérét mint áldozatát megívá.”

12 A másik leány Huszár Margit, előbb Toldalaghy Mihályné, másodszor Macskásy Boldizsárné.

jelen a lakadalmunkban Béli Pál, Mikes Kelemen, Daczó János, Vass János, Daniel István, Keresztesi és Kálnoki Sámuel, Macskási Boldizsár és Lázár Imre uramék több gazdákkal és becsületes emberekkel együtt Fiátfalván. [...] [Februarius] 20. Mentem csak magam Segesvárra virradatig, ebéd után ismét visszamentem Fiátfalvára. 21. 22. 23. Ott mulattam. 24. Mentem feleségemmel együtt Segesvárra ebéd után. 27. Revideáltattuk a táblával feleségem Macskásiné asszonyommal¹³ való contractusát, mint kell érteni s akkor bomlott el a terminus” – jegyezte fel naplójába Nemes János az esemény kapcsán.¹⁴ A naplóból az is kiderül, hogy a házasságot követően – ha állandóan nem is lakott Fiátfalván – rendszeresen megfordult a kastélyban, gazdálkodott a birtokon: „[1684.] October 2. Kezdettem Fiátfalván a szürethez. 4. Elvégeztem a szüretet, lett ötszázkilencvenhárom veder bor rajta”.¹⁵ Hogy a kastélyon kisebb javításokat folytatott, erre utal egy szűkszavú megjegyzés: „[1684.] September 4. Kezdettem a templom felett való tornáchoz Fiátfalván”.¹⁶ Habár a kastély renoválására már 1714-ben tehettek kísérletet – erre utal ugyanis az egyik szobának, a hajdani „udvari templomnak” ma is meglévő stukkós boltozatán olvasható, az építető, Nemes Domokos névbetűit jelentő N. D. 1714 évszám –, komolyabb építkezés, javítás nem történhetett, mert 1718 tavaszán, amikor Hermányi Dienes József legátus, a későbbi híres nagyenyedi pap, anekdota- és emlékiró Fiátfalván járt, a kastélyt nagyon romladozott állapotban találta.

Hermányi leírásából tudjuk, hogy együtt laktak a kastélyban a Nemes és Torma rokonok, Nemes János és Huszár Borbála gyermekei¹⁷, valamint Huszár Borbála első, Torma Györggyel kötött házassá-

13 Huszár Margitot érti alatta.

14 *Id. Hidvégi Nemes János Naplója az 1651–1686 évekről.* (Harmadik közlemény). In: Történelmi Tár, 25. (1902). 549.

15 *Id. Hidvégi Nemes János Naplója az 1651–1686 évekről.* (Negyedik közlemény.) In: Történelmi Tár, 26. (1903). 91.

16 Uo. 90.

17 Nemes Máttyás és Nemes Domokos.

gából való gyermekei közül a gyermektelen Torma György biztosan¹⁸. A Torma lányok közül kettőt Nemes János adott férjhez, erről így emlékezett a naplójában: „1685. augusztus 30. Adtam el a mostoha lányimat férjnek, Klárát Béli Dávidnak, Évát Mikes Pálnak”. Ez utóbbinak¹⁹ fia zágoni Mikes Kelemen (1690–1761), a Törökországi levelek írója. Apja korai halálát követően Mikest édesanyja és a Mikes rokonok nevelték, sok udvarházban megfordult: Zágonban, Zabolán, Fiafalván, Abafáján.

1759–1761 között levelezést folytatott anyáról való öccsével, kövesdi báró Huszár Józseffel.²⁰ E levelek között található az a Rodostóban 1760. március 25-én kelt levél, amelyben érdeklődik a fiafalvi rokonságról anyja, Torma Éva édes- és féltestvéreiről: „Az is szeretném tudni, ha a fiátfalvi atyafiak Nemesek, Tormák közül kik élnek? Tudom, hogy akiket én esmértem vagy megholtak, vagy centuriókká lettek”. Mikes az öccséhez intézett kérdésre kapott válaszlévre ekként reagált: „Az írja öcsémuram, hogy a fiátfalvi atyafiak igen elhottak, elfogytak, Abafáján pedig hálá Istennek szaporodnak a Huszár Mátyás fiai”.²¹

18 Hermányi Dienes az ifjabb Torma Györgyöt egyenesen borvedernek nevezte el, és apróbb pajzán történeteket is feljegyzett róla. Nemes Mátyást „szegény, de szelíd jó keresztyén főember”-nek, Domokost pedig „igen szép és nekitölt ember”-nek nevezte.

19 Apja, a református vallású Mikes Pál részt vett a Thököly Imre által vezetett Habsburg-ellenes háborúban; a császáriak fogságába esett, és 1691-ben vagy 92-ben kivégezték.

20 Mikes élete utolsó két esztendejében kapott engedélyt a konstantinápolyi nagykövettől, hogy leveleket írhasson a családjának. A misszilis leveleként számon tartott írásoknak a stílusa megegyezik a Törökországi levelekével, de sok minden kiderül abból, amit ott elhallgat: az például, hogy tisztában van azzal, hogyan él otthon a családja, és az is látszik, hogy élénken emlékszik még a gyerekkorára.

21 Mikes Kelemen: *Misszilis levelek, 1759–1761*. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/misszilis.html> (2011.08.15.) (továbbiakban: *Misszilis levelek*).

Mikes Pálné Torma Éva második férje kövesdi Boér Ferencz volt. Ebből a házasságból született Mikes Kelemen féltestvére, Boér József, aki 1728. július 7-én Grácban III. Károly magyar királytól kövesdi báró Huszár József néven bárói címet nyert. A névváltoztatás oka az volt, hogy nagyanyjával, brenhidai Huszár Borbálával kihalt a főrangú, dunántúli eredetű brenhidai Huszár család. A Huszár név felvételére anyja, Torma Éva beszélte rá. Erre utal Mikes Huszár (Boér) Józsefhez intézett egyik levele: *„A szegény anyánk nagy okossággal cselekedte, hogy annak a régi familiának a hírét, nevét örökös felejdékenységbe nem engedte esni; hanem öcsém uramban mintegy feltámasztotta. Adjá az Isten, hogy Öcsém uram sok számos esztendőig bírhasssa”*.²²

Huszár Józsefnek előkelő rokoni kapcsolatai voltak, melyek az erdélyi vezető réteghez kötötték: anyja, Torma Éva révén unokatestvére volt gróf Haller János, Erdély kormányzója, de anyósának, gr. Kornis Annának a testvére, Kornis Zsigmond is Erdély kormányzója volt. Nagyanyja, Huszár Borbála leszármazottai által rokoni kapcsolatban állt a legjelentősebb erdélyi főnemesi családokkal.²³ Mikes Kelemen is megjegyzi egyik levelében: *„Kedves öcsém. Közbe vagyon ked véve Huszár Borbála véréből való atyafiakkal”*.²⁴

Kövesdi báró Huszár József 1763. május 15-én hunyt el a Torda megyei Abafáján, melyet még ükapja, brenhidai Huszár Péter kapott Báthori Zsigmond fejedelemtől 1595-ben.

Hídvégi Nemes Jánosnak két fia maradt: Mátyás²⁵ és Domokos, kiknek anyjuk után Torma ágon, amint az előbb szó volt róla, féltestvéreik is voltak²⁶. Huszár Borbála halála után a Torma és Nemes örökösök perlekedései miatt a sok gazda közt csak romlott a kastély állapota. Nemes Domokos családjáról semmit sem tudunk, a családtörté-

²² Uo.

²³ Kolthay István: *A brenhidai Huszár és a kövesdi báró Huszár család eredete és leszármazása*. Keszthely, 2009.

²⁴ *Misszilis levelek*.

²⁵ *„az udvarhelyi tractusbeli reform. egyházak, és ottani gymnasium buzgó lelkü inspector curatora”* – Nagy Iván. VIII. köt. 125.

²⁶ Torma Sámuel, Torma Klára Bélydy Dávidné, Torma István, Torma György, Torma Éva 1. Mikes Pálné, ill. 2. Boér Ferencné.

neti munkák nem tüntetnek fel utódokat, valószínűleg gyermektelenül halt el, így testvérének, Nemes Mátyásnak ágán haladhatunk tovább. Az 1709–1718 között dúló pestisjárványkor a fertőzés ellen a szabadba költözéssel védekeztek. Miután Nemes Mátyás felesége, Ugron Bora és több gyermekük is a járvány áldozatául esett, Mátyás és megmaradt gyermekei kiköltöztek az erdőre. Ezt a helyet ma is Mátyás-szeginek nevezik²⁷. Mátyás gyermekei közül a conscriptioban is emlegetett utódokat ismerjük: 1. **Nemes Ádám**, ki 1755-ben grófi rangra emelkedett; felesége, Thordai Zsuzsánna után maradt gyermekei: János, László és a conscriptioban fellelhető Zsuzsánna, Teleki Imréné voltak. 2. **Julianna**, b. borosjenői Korda Zsigmond neje. 3. **Zsuzsánna**, báró Bánffy Gáborné. 4. **Klára**, bethleni Bethlen Sámuelné (1719–1800). 5. **Terézia** (kisasszony). 6. **Elek** főstrázsamester.

A fiatfalvi kastélyt Nemes Klára örökölte, és a Torma rokonoktól, valamint testvéreitől is megvásárolta a részükre jutottakat, amely 1800-ban bekövetkező halála után egyetlen lányára, Wesselényi Farkasné Bethlen Juliannára (1751–1804) szállt. Julianna 1804-ben szintén elhalálozott, minek utána három lánya²⁸ és második férje, Haller Antal, a lányok mostohaapja pereskedést indítottak az örökségért. Ekkor került sor a birtok összeírására, a conscriptioban az „*exponens őnagyságok*” megnevezés a három Wesselényi lányt és mostohaapjukat fedi. A birtokmegosztás eredményeképpen a fiatfalvi jószágot Wesselényi Orsolya Mikó Istvánné kapta. A családi perlekedés végeztével az egyház perelte az örökösöket, ugyanis Nemes Klára és Bethlen Julianna az egyház javára is végrendelkeztek.

27 Imreh Árpád: *A fiatfalvi református egyház története*. 1935 (továbbiakban Imre, 1935). Kézirat a fiatfalvi református egyház levéltárában.

28 Wesselényiné Bethlen Julianna gyermekei: 1. Wesselényi Júlia b. Kemény Lajosné. Ezeknek fia Kemény Pál, akiről Kemény-kúriának nevezték a ma Gyárfás-kúriának ismert keresztúri Petőfi-emplékelyet. Kemény Pál leánya, Kemény Polixénia férje, Gyárfás Domokos megjelenésével lesz Gyárfás-kúria az egykori Kemény-kúria. Egy másik Kemény leány, Julianna a 48-as szabadsághős Zeyk Domokos felesége volt. 2. Wesselényi Orsolya Mikó Istvánné. 3. Wesselényi Zsuzsanna Bethlen Jánosné (megh. 1838).

A ma is álló épületet 1817 körül Mikó Miklós építtette, a fiatfalvi emlékezet szerint: „*a nagy éhségkor, négykrajcáros napszámokkal*”.²⁹ Mikó István és Wesselényi Orsolya lánya, Mikó Róza a Mikók másik ágából származó Mikó Miklós felesége lett. Gróf Mikó Miklós világlátott és vagyonos ember volt. Mint a székely huszárok századosa részt vett a napóleoni háborúban, s mint építtető is megörököltette nevét. Másik kastélyát tíz évvel később Oltszemen építtette föl és Bodor Péterrel, a híres székely ezermesterrel festette ki érdekes képekkel, melyekből néhány háborús emlékeire vonatkozik. Mikó Miklós leánya, Mikó Eszter gr. Mikes Benedekné örökölte a fiatfalvi kastélyt, de ők nem laktak itt, és fiúk, Mikes Miklós 1855-ben eladta Zakariás Antal bányavállalkozónak. A kastély kétszázhusz év után először került idegen kézre, amikor már a család kilencedik generációja birtokolta ugyan, de már nem lakta.

Ábrahámfalvi Ugron János, Udvarhelyszék királybírája és lozsádi b. Györfly Ágnes 1866-ban vásárolták meg 40 000 forintért. Az ők le-származottaik örökölték és utóbb vissza is kapták a ma Ugron-kastély néven ismert tulajdont.

A conscriptio

A fiatfalvi conscriptio egy 718 oldalas kézirat,³⁰ amely 1805-ben, Bethlen Julianna halálát követően íródott a kastély és a hozzá tartozó birtokok számbavétele során.³¹

Az összeírást végző nyolc személy közül kettőnek, Magyar Györgynek és Dersi Mihálynak a kézírása különböztethető meg a teljes dokumentumban. Az egyes szám első személyben tett személyes megjegyzésekből lehet kiletükre következtetni. Írásuk, amely tiszta és jól

29 Imreh, 1935.

30 A teljes dokumentumnak csak fotónegatívon őrzött, digitalizált másolatát tanulmányozhattam, az eredeti holléte ismeretlen. Az 1980-as évek elején a székelykeresztúri múzeum tulajdonában volt.

31 A grófné halála előtt sokat betegeskedett, többnyire külföldön tartózkodott, különösen miután anyját, Nemes Klárát 1800-ban, 81 éves korában Fiatfalván eltemette. Fiatfalváról szinte minden ingóságát elszállították, nagyrészt eladták.

olvasható, iskolázott emberekre utal. Fogalmazásmódjuk világos, egyszerű.³²

Az összeírás részletesen tájékoztat a kastély XVIII. századi állapotáról. Az építészeti sajátosságok azonban ennél jóval korábbi műrészletekről árulkodnak. A kastély elhagyatott, kiüresített állapotban volt, az összeírók gyakran használják a „romladozott”, „szakadozott”, „rongyos”, „sorvadozott” jelzőket: *„A kérdésben lévő néhai méltóságos gróf Bethlen Julianna asszony őnagyságát személye szerént jól esmértük, még mikor báró Wesselényi Farkas úr őnagyságával volt is, de főképpen míg gróf Haller Antalné vala, sok versen találkoztunk és beszéllettünk őnagyságával, aminthogy én, Kovács Péter laktam is az ő nagysága udvarában leány korában.*

Tudjuk nyilván és bizonyosan, hogy itten, Nemes Udvarhely Székben, Fiafalván maradt a tisztelt grófné asszonyról egy régimódi kő udvarház vagyis kastély, mely ma fedelére s palánkkerítésére nézve elsorvadott és romladozott állapotban vagyon, aminthogy az épületnek délfelé álló részen volt fedelezések egészen egybe is omlottanak, lehullottak, padlásai beszakadoztanak, és egyszóval az épületnek ezen része lakhatatlanná lett, kivált a felsőbb szobái, minthogy azok nem is kőből, hanem boronafából voltak építve. Az épületnek napkeletre álló része, minthogy egészen kőből vagyon építve falára nézve, ma is még lakható...”

Kényelmes, lakóigényeket kielégítő épületről van szó, amely gazdasági központ is volt. A kastélyt kőfal kerítette, a kökerítésen bástya volt, 1805-ben teljesen leomolva. A XVIII. század folyamán már általánosan nem volt szükség védelmi berendezésre, így a pusztulni kezdő falakat és bástyát veszni hagyták. Helyenként a leomlott kökerítést palánkkal helyettesítették.

A kastély területe több udvarra oszlott: lakóudvar (belső udvar), gazdasági udvar (külső udvar gazdasági épületekkel) és kertek (csűrös, füvelő, gyümölcsös és veteményes). Mindezeket belső kerítések-

32 Nyerges András 44 éves, Dersi Mihály 40 éves, Magyar György 60 éves, Pap Mihály 52 éves, Varró Péter 48 éves, Czifra Bukur 42 éves, Szöts Mihály cc. 38 éves, Tanczos Mihály 50 éves.

kel is tagolták, de a keményebb külső kerítésekől különbözően ezek csak kóborló állatoktól, csellengő emberektől védték a földesúri tulajdont, így vesszőből, tövisből készültek. A telekbeosztás is a gazdasági tevékenység elkülönítését szolgálta, és egyben magasabb lakásigényekről tanúskodik.

Az utca felőli déli oldalon a külső udvarba egy kétosztagú, galambúgos, kötött, fedeles nagykapun volt a bejárat: „*vagyon a bemenetel két kapufélfák közt tölgyfa hevedereken álló és két vaskapcsokkal a kapufélhez foglalt romladozott fenyődeszkás kapun és a mellette lévő, hasonló gyenge állapotban lévő kis ajtón, mely kapunak régen a tetején galambbúg volt, de elromlott, és csak a tetején lévő gerenda vagyona meg ezen fejlírással: Anno 1760 Die 26 Martii*”.

A külső udvarban leírt boronaházban az összeíráskor az udvart valószínűleg az örökösök megbízásból őrző „*Kálnoki György nevezetű szolgálatot tevő colonus*” lakott. Az udvar elhagyatott és lakatlan volt, a kastély tulajdonjogáért per folyt.

A kastély belső udvarába a kapuépület bolthajtásos áthajtóján keresztül vezetett az út. A kaputól jobbra a sütőház, istálló és két pince kapott helyet, s ezekről ugyancsak jobbra állt a kőből épült lakóház, melyre tízlépcsős garádícson lehetett feljutni.

Az épület szobái közül kettőt érdemes kiemelni: azt a négyszögű, szépnek írt szobát, amely udvari templomként funkcionált.³³ Ennek bolthajtásán látható ma is az *N.D. 1714* felirat. A másik szoba egy valószínűleg reprezentációs célokat szolgáló „*jó nagy palota*” volt, amelyben az összeírók vélhetően egy reneszánsz festett kazettás mennyezetet írtak le a maguk egyszerű módján.

Az épületnek négy ép és egy beomlott kéménye volt, az udvari templom fölött pedig négyszögű kőtorony állt. Az épület fedelezetén

33 Ebben a kistemplomban Hermányi látogatásakor egy Türkösi nevű lévita szolgált, akivel az iszákos férjére ráunt, gyermektelen Torma Györgyné szerelmi viszonyba keveredett és suta szerelmes versekkel halmozta el. Egy ilyen levelet Türkösi pap a templomban elveszített, s az Nemes Domoos kezébe kerülve, jókat derültek rajta Hermányival. Kelemen Lajos: *A fiatfalvi kastély és régi gazdái*. Páztortűz, 1925. 165.

kívül körbefutó könyöklő³⁴ fenyőfa deszkából készült, fölötte tölgyfa gerendákból rótt, zsindelyfedeles „*kitekintő*” fatorony állt a tetején csillagos pléhgombbal. A kapubejárattól nyugatra egy romladozott, fedél nélküli emeletes épületet írtak össze, melynek felső három lakoszobája boronából és sövényből készült.

A kastély belső udvarát északon és nyugaton jó magas köfal, délen és keleten az ismertetett lakóépületek kerítették, valamint a „*kertnek behajlásába*” egy négyszögletű bástyát vettek számba, amelynek háromnegyed része még fennállt.

A leírás megkülönböztet külső udvart és belső udvart. A külső udvarba az utcakapun volt a bejárat. A kerítése egyrészt sövényből font és szalmafedeles volt, másrészt különböző fanemekből (tölgy, fenyő) való palánkkerítés volt zsindelyfedél alatt. Ezen az udvaron állt a két cserefa talpakra épült, zsindellyel fedett ház, mely régen a béresek lakóháza volt, ezekben kályhákat és kemencéket írtak össze. A külső udvaron volt a pálinkafőző ház, amely boronafából épült, zsindelyfedeles volt, és közvetlenül mellette állt egy gémes kőkút. Ugyanezen udvaron állt egy boronafából készített, zsindelyes fedelű, három szakaszra osztott istálló: lovaknak, jármos marháknak és sertéseknek való. Ezenkívül volt még egy sertéshizlálásra alkalmas, zsindelyes tetővel épített, kétrekeszes, lábas ól. A külső udvaron állt egy nagy körisfa.

A külső udvarról nyílt egy deszkakapu és egy vesszőből font kapu, mindkettő a csűrösbe. A csűröskertet tövis- és vesszőkert kerítette, a kerítés közepe táján volt egy kemény cserefából épült jó csűr. A csűrös kertben állt egy nagy, kukorica tárolására szolgáló kas, valamint öt termő eperfa. A csűröskertből egy sövénykapun lehetett átmenni a füvelő kertbe, amely szintén sövénykerítéssel volt kerítve. A füvelő kertben volt egy kőkút. E kert csikók és „*mezőre nem járható marhák*” legeltetésére szolgált.

A külső udvarról nyíló gyümölcsöskertben egy vesszőből kereken font aszaló állt. Innen lehetett bejutni a belső udvarba az épület alatt bemenő, fenyődeszkából készült kapun. A kapualjban az összeírás pillanatában egy szán állt, rajta vaspántokkal megerősített fenyőláda volt.

34 Nemes János erről írja naplójában, hogy 1684-ben épült.

A belső udvaron állt egy kőből épült, zsindeellyel fedett sütőház, a sütőház mellett egy nyolc lóra való kőistálló, ami régebben szekérszín volt. Az istállóban bükkfa vályút és fenyőlécek közé készült saroglyát jegyeztek fel.

A lakóépületbe két cserefa oszlopon álló 10 falépcsős garádics vezetett, ennek fedele zsindelel, oldala pedig bükkfa deszkákkal borított volt. A lépcső melletti pincelejáró vezetett a pincébe. A pince kemény kőfalú volt, az elsőből egy második, kisebb pince nyílt. A garádics felső részén fenyőfa lécekből készült ajtón át lehetett bejutni a tornáca.

A tornácról nyílt bejárat a konyhába vagy cselédházba. Ebből a helyiségből lehetett kijutni egy kisebb méretű fenyődeszka ajtón az épület fala mellé fenyődeszkából épített, zsindeellyel fedett kamoraszékre³⁵, ahová kamora ülésre szoktak járni.

Innen egy deszkából való elrekesztésen keresztülmenve jutottak a templom pitvarába, ahonnan a már említett udvari templomba volt bejárat. Mennyezete „igen cifra csipkészetekkel megépített bolthajtás” volt, ablakai ónba szorított üvegtáblások, pádimentuma téglából volt kirakva.

A konyhából az épület hosszára nyíló ajtón bemenve volt egy tágas lakószoba. Ezen szobából nyílt egy hálószoza. Innen egy kis ajtón át egy kis, kőfalú boltocskába lehetett jutni, amely padlás nélkül, beszakadozott földtöltésű aljjal állt. A boltocska kis ablaka vasrostélyos volt.

E kis szobából lehetett bemenni egy nagyobb, lakható szobába, amelyből nyílt az épület hosszára egy „négyyszegletű jó nagy palota”. Ebből a szobából nyílt egy kicsiny fenyődeszka ajtó egy kétülésű kamoraszékre, valamint a kertbe lejáró garádicsra. Mindkettő zsindelelfedelel, a garádics csak fél fedéllel, a falhoz ragasztva. A palotának nevezett nagyobb helyiségből nyílt balra kanyarodva egy négyszögű boltocska. A palota padlása négyszögletű, fenyődeszkából menyegyetformára volt párkányozva, melyek a már említett módon sokféle círádással, címerekkel és olvashatatlan feliratokkal voltak megékesítve. Az épület hosszára nyílt egy festett fenyőfaajtó festett ajtószemöldökök között, melyen keresztül egy tágas szobába lehetett jutni. E tá-

35 árnyékszek

gas szobából egy kőből faragott szemöldökök között lévő ajtón lehetett belépni egy másik, ugyancsak tágasnak írt szobába. Ebből a szobából egy kis, zöldre festett deszkaajtón lehetett bejutni egy együlésű kicsiny kamoraszékre, mely négyszögletű kőfal között volt. A szoba pádimentuma téglával volt kirakva, szépen csipkézett bolthajtás alatt.

A lakószobák alatt jó erős kőfalú pince húzódott. A pincéből kijöve a kőlábak alatt találtatott egy fenyődeszkából négyszögre készült, fedeles, hordozható árnyékszék jó állapotban. Továbbá a nagy épülettel szemben egy félfedelű szekérszín volt, amely mellett kétrekeszű, majorság tartására alkalmas ól állt. Az ól mellett lévő deszkaajtón a veteményeskertbe lehetett jutni.

A belső udvar másik felén, mindjárt a kőkaputól napnyugatra volt a konyha, valamint három szoba. Az egész belső udvart jó magas kőfal kerítette északon és nyugaton, keleten és délen a leírt épületek. Az udvartól északra terült el a veteményes és gyümölcsös, nyugatra a fűvelő kert, délre a külső udvar és a csűröskert. A veteményeskertben egy kőből rakott, két öl mélységű, bővizű kerek kút volt, láncsal, vasas vederrel és zsindelyes fedélén pléhgombbal. A kút mellett itatóvályú volt. A kertben volt fedéllel védett méhes és kétrekeszes, ugyancsak fedeles aszaló, ennek falai sövényből, megtapasztva készültek. Beljebb, a szilvasban volt egy jégverem.

A kastélyt a lakályosság és megfelelő védelem egyaránt jellemezte. Természetesen nem egy váréhoz hasonlítható védelmi készültséget kell feltételeznünk, hiszen nem hadviselésre épült, hanem rabló, kóbor csapatok elleni védelmet biztosított. Az bizonyos, hogy soha nem volt annyira kiszolgáltatott, mint ahogy az a mára elpusztult külső falak nélkül látszik. A külső kökerítésen bástyák is voltak, de az összeírás keletkezésének idejére teljesen leromolva. A XVIII. század folyamán már nem volt szükség védelmi berendezésre, így a pusztulni kezdő külső falakat és bástyákat veszni hagyták. A kastélyt körbekerítő magas kőfal védte a külső és belső udvart is. A külső és belső udvart egyaránt gyengébb sövény- és palánkkerítés választotta el, a csűröst és fűvelő kertet pedig vesszőből, tövisből font kerítések.

Amint láthattuk: a kastély területe több udvarra oszlott. A több udvar a gazdasági tevékenység elkülönítését célozta. A lakóépületeket a gazdasági épületektől újabb fal és újabb kapu választotta el. A kastély telekbeosztása tehát: lakóudvar, gazdasági udvar, kertek. Mindezeket kerítésekkel tagolták, de a kőből épült védelmi falaktól eltekintve a többi kerítésnek nem volt védelmi rendeltetése. A tény, hogy a lakóudvartól elkerítették a gazdasági tevékenységgel összefüggő épületeket, már a lakásigények növekedéséről árulkodik.

Kastély vagy udvarház?

Az erdélyi kastélyokat, udvarházakat számba vevő összeírások tanulmányozása során találkozunk olyan határesetekkel, amikor nehéz eldönteni, hogy az illető épület kastély vagy udvarház. A kérdést néha még az is bonyolítja, hogy a korabeli szóhasználat sem egységes, s udvarháznak neveznek olykor kastélynak minősíthető épületeket is. Udvarházat azonban soha nem neveznek kastélynak. Ennek oka az udvarház, azaz kúria szó tágabb értelmében keresendő. Abban az egyszerű tényben, hogy a nemesi telek, a curia sokféle épületet hordozhatott, s a telekről a lakóépületre is ráragasztották a nevet.³⁶

A fiatfalvi összeírásban is sok helyen megfigyelhető, hogy az összeírók bizonytalanok az épületek megnevezésében. A fiatfalvi kastélyt hol udvarháznak, hol kastélynak, hol pedig curianak írják, esetleg „*kastélyformát mutató udvarház*”-nak nevezik. Máskor mindkettőt használják: „*régimódi kő udvarház, vagyis kastély*” megnevezéssel illetik. A fiatfalvi épület minden kétséget kizáróan kastély. Az összeírás részletező leírásai erről végérvényesen meggyőznek, de már a XVII. század elejéről is egy korábbi udvarház helyére épített, kőből, vár alakjában újjáépített kastélyról vannak ismereteink.³⁷

Telekbeosztására jellemző a több udvar. A több udvar – kertek, gazdasági udvar, lakóudvar – a gazdasági tevékenység elkülönítésére szol-

36 B. Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták*. Buk., 1973. 42.

37 Jakab–Szádeczky, 1901. 339.

gált, védelmi rendeltetése, amikor még erre szükség volt, a kastélyt körbekerítő kőfalnak és egykori bástyáknak volt.

A reneszánsz kastélyépítészet hatását tükröző fiatfalvi épület az összeírás alapján kilenc szobát és több kisebb helyiséget foglalt magába. Mivel egykori leírása nem csupán magát az épületet mutatja be, hanem annak környezetét, berendezését, alkotórészeit is, így építészeti és történeti jelentőségén túl, a gazdaságtörténet és néprajz számára is hasznos információkat szolgáltat.

FORRÁSKÖZLÉS³⁸

Tudjuk mindnyájan nyilván és bizonyosan, hogy a méltóságos exponens³⁹ urak és asszony önnagyságoknak itten, Fiádfalván vagynak belső és külső, vérség szerint maradott fekvő javaik igen felesen, és nevezetesen vagyon egy régi curiális hely a rajta fekvő és alább külön-külön megnevezendő régi épületekkel és alkalmatosságokkal egyetemben, mely maradott a méltóságos exponens édesanyjokról, néhai méltóságos gróf Bethlen Julianna asszonyról, elsőbb néhai méltóságos báró Wesselényi Farkas úr, utoljára pedig méltóságos gróf Haller Antal úr önnagyságok házastársáról. A kérdésben lévő néhai méltóságos gróf Bethlen Julianna asszony önnagyságát személye szerént jól esmértük, még mikor báró Wesselényi Farkas úr önnagyságával volt is, de főképpen míg gróf Haller Antalné vala, sok versen találkoztunk és beszélgettünk önnagyságával, aminthogy én, Kovács Péter laktam is az önnagysága udvarában leány korában.

Tudjuk nyilván és bizonyosan, hogy itten, Nemes Udvarhely Székben, Fiátfalván maradott a tisztelt grófné asszonyról egy régimódi

38 Mivel forrásunk nem minősül nyelvemléknek, az írásformát igyekeztünk korszerűsíteni, ugyanakkor megőrizve a nyelvezet sajátosságait is. Az idegen szavak és kifejezések magyar megfelelőjét a jegyzetekben adjuk. A rövidítéseket feloldottuk, de jelölésüktől – közérthető voltuk alapján – eltekintettük.

39 Itt az úgy kimagasló, tekintélyes képviselője.

kő udvarház, vagyis kastély, mely ma fedelére s palánkkerítésére nézve elsorvadott és romladozott állapotban vagyon, aminthogy az épületnek délfele álló része volt fedelezések egészen egybe is omlottanak, lehullottanak, padlásai beszakadoztanak, és egyszóval az épületnek ezen része lakhatatlanná lett, kivált a felsőbb szobái, minthogy azok nem is kőből, hanem boronafából voltak építve. Az épületnek napkeletre álló része, minthogy egészen kőből vagyon építve falára nézve, ma is még lakható és haszonvehető.

Ezen udvarház vagyon a falnak alsó vagy napnyugat felől való részén, szomszédja napkeletre a malomra lejáró szoros utca, délről az országútja, napnyugatról a mezőnek Alsó rét nevezetű kaszálóhelye, északra a Náprádi Rebeka tekintetes Jánosi Dávidné asszony része és tekintetes Beteg Gábor úrnak azon colonialis sessioja⁴⁰, melyen ma Kertész János nevű szolgáló embere lakik.

Az ezek szerint circum vicinált⁴¹ helyen az fennebb röviden megmondott épületeken kívül ezek vagynak, úgy mint: déli részen a majd alább megmondandó csűrösből kiszakasztott házhelyből, melyen Jónás József nevű colonus⁴² lakik, fogva az udvarra nyíló kapuig sövényből font alkalmas szalmafedelű kert, mely is ma megér tíz magyar forintot.

Mely kert mégyn az utcáról az udvarra nyíló kapura, ezen kapu lábával és a mellette lévő ajtóval és ajtóféllal ma megér öt magyar forintot.

Ezen kaputól, viszont az utca felől, a malomra lejáró síkatorra mégyn egy tölgyfa palánkokból álló kert, mely megér ma tizenegy magyar forintot.

Továbbá az elébb írt kapun bemenve találtatnak bal felől alkalmas sendelyfedél⁴³ alatt lévő, cserefa talpokra épült két házak, benne lévő egy faaljakra készült kályha és egy vesszőből font s megtapasztott kemencékkel, három, két-két vassarkakon, fabezárójú fenyődeszka ajtókkal és egy pitvarral, ezen házaknak padlása jó cserefa gerendákra ra-

40 úrbéri telek

41 szomszédolt

42 telkes jobbágy

43 zsindelyfedél

kott alkalmas fenyődeszkákból, felül jó móddal megtapasztva, régentén a béresek lakóházok volt és most is lakhatók, mely egész épület ma megér harmincöt magyar forintot.

A fenn írt utcakapun bemenve találtatik egy jobb és rosszabb tölgy, fenyő s egyéb fanemekből való palánkkert rongyos sendelyfedél alatt, lenyúlva szintén az épületnek déli részéig, mely is a rajta lévő szarvazott ajtószemöldökű, fasarkú és -bézárójú avatag fenyődeszka ajtóval együtt megér ma huszonnégy magyar forintot.

Találtatik az ezen fenn megírt kapun bemenő udvaron még egy talpakra boronafákból épült, elrongyollott sendelyfedelű, alkalmas cserefa gerendákra rakott fenyődeszka padlású pálinkafőző ház, melyen találtatnak egy fa- s egy vassarkakon nyíló ajtók, mely épület a mellette lévő gémes kőkúttal együtt ma megér húsz magyar forintot.

Ezen pálinkafőzőbe találtatik egy haszonvehető cserefa nyomókád, egy avatag, rossz, fedeletlen szuszék, egy félignyre a földbe beásott fenyődongájú hordó, melyek megérnek ma 2 magyar forintot és harminc krajcárt.

Ugyan ezen pálinkafőzőnek belső feliben találtattak két haszonvehető cserefa kádak, bornyomni valók, melyek megérnek ma 5 magyar forintot.

Vagyon egy vízmerő kártyus, egy cserefa, kicsi, Berbence pálinka jártatni való, két avatag fenyőfa asztallábak, melyek együtt megérnek ma huszonnégy pénzt.

Ugyan ezen udvaron vagyon egy három szakaszokra osztott, boronafákból egybekapcsolva készült régi istálló, melynek egyik rekeszének egy fele négy lovakra saroglyával és vályúval, más része jármos marhákra, fenyődeszkákból készült jászollal, megromladozott hídlással, alkalmas. Más része sertéstartásra való. Harmadik része kétfelől vesszőből font jászlakkal marhatartásra alkalmas. Ezen rekeszek közül kétőn megrongyollott fenyődeszkákból készült ajtók, a harmadikon egybeomlott fenyődeszkák feszítőfával az ajtószemöldökre szorítva találtattak. Padlása fenyőgerendákra rakatott vesszőfonadék, fedele alkalmas szarufákon és léceken való rongyos sendelyfedél, mely egész épület megér ma negyvenöt magyar forintokat.

Vagyon továbbá ezen udvaron két részre rekesztett, bikkfa gerendából való, jó, sertéshizlalásra alkalmas lábas ól, jó hosszú vályújával, rongyos sendelyfedelezet alatt egy alkalmas ereszével, mely ma megér 9 magyar forintot.

Ezen lábas ól ereszében vagyon egy burjánvágásra való nagy szék, mely megér 20 fillért.

Továbbá, az épület déli része napnyugati végétől délre a lábas ólig, innen napnyugatra az írt istállóig menő palánkkert vagyon, melyek ma megérnek 11,50 forintokat.

Továbbá, vagyon még ezen udvarról a majd megmondandó csűrösbe nyíló, hitván deszkából készült ajtó, rajta lévő vas láncreteszével és reteszfőjével, s esmét egy vesszőből font kapu, cifra, de nagyon megsorvadozott kapu és ajtófák között, alkalmas szarvazatok és rongyos sendelyfedelezet alatt, mely megér ma 3 magyar forintot.

Ezen kapu sarkától megyen délre a már fennebb megmondott utca felől való kertig [egy] hitván, megsorvadozott szalmafedél alatt való sövénykert, mely megér ma 2 magyar forintot.

Találtatik utoljára ezen udvaron egy nagy köris élő fa, mely ma megér 1,50 magyar forintot.

Ilyeténképpen megvizsgálván és megbecsülvén ezen külső udvaron találtatott épületeket és kerítéseket, a fenn megszomszédolt udvarház napnyugati plágáján⁴⁴ lévő csűröskertbe a megírt kapun bemenve, vagyon jobb kézre a külső udvaron megírt istálló hátulja közepétől napnyugatra menő sövény alkalmas kert szalmafedél alatt, mely ma megér a napnyugati kerítésével együtt, mely hasonló a napnyugatra menőhöz, és nyúlik északról délre, nyolc magyar forintot és nyolcvannégy pénzt.

Ezen csűröskertnek azon kevés kerítése, mely a kert déli plágáján azon szegelletet rekeszti el, melyen az innen kiszakasztott sellérház vagyon, az külső udvarnak utca felől való kerítéséig vagyon romladozott tövis- és vesszőkertből, mely is ma megér 3 magyar forintot.

Vagyon a kerítésnek közepette egy fájin cserefa sasok közzé bükkfa boronákból, jó kemény cserefa ágasokra és gerendákra épített jó csűr, melynek napkeletről jó vassarkakon és vaskapcsokba kétfelé nyí-

44 földterület, földtábla

ló, romladozott fenyődeszka kapuján vagyon egy béllett avatag fenyődeszka béraróajtó két jó vassarkakon, rajta lévő vas bérarójával, kulcsával és vas bérarójával, továbbá ezen kapu egyik levelének hevederében jó vas reteszfé, mely által belől egybezáródhatik a más levéllel. Ezen kapun belől, a csürnek két oldalán gyalult fenyődeszka rekeszek találatnak egybe párkányozva, vagyon viszont napnyugatról a csürbe jó vassarkakon és vaskapcsokon nyíló romladozott fenyődeszka kapu, belől béraró vasrekeszével. Ezen egész csür, fedelén és kapudeszkáin kívül, jó állapotban találatott, és megér ma nyolcvanöt magyar forintot.

Találatnak továbbá ezen csüröskertben egy nagyobb s jobb tizenkét cserefa lábakra, ágak és gerendák közé font, csös málét tartó kassok megromladozott sendelyfedél alatt, melyek ma megérnek harmincöt magyar forintot.

A csürös mellett lévő füvelő kertből /melyről mindjárt szólunk/ jön ki egy facsatorna az ezen csürösben lévő régi, marha itatóvályúba, mely vályú csatornájával megér ma 1,20 magyar forintot.

Vayon még ezen csüröskertben öt termő eperfa, melynek hasznát, minthogy nálunk efféle nem árultatik, nem tudhatjuk, a fák maguk megérnek ma 2 magyar forintot.

Ezen csüröskertből vagyon napnyugatra egy sövénykapu, melyen kimenve vagyon az ezen udvarnak napnyugati végét keresztülfogó sövénykerttel békerített füvelő kert, melynek kerítése, azon részén kívül, mely a csüröskerttől napkeletre elszakasztatik, mint ahogy a fennebb megmondattott, megér 22,99 magyar forintot.

Vayon ezen füvelő kertben egy kőkút, melynek gémje elromlott, ezen kút megér ma 3 magyar forintot.

Ezen füvelő kertnek haszna abból áll, hogy ebben csitkókat és más, mezőre nem járható marhákat lehet legeltetni. Innen a megírt csürösön és külső udvaron keresztülmenve találatik:

Egy, a külső udvarról bényiló ajtó az utcakapu ajtótól az épület déli része felé nyúló palánkon, melyen belől vagyon egy gyümölcsöskert, ennek kerítése, a napnyugati és déli részén kívül, melyek palánkkertek és fennebb megmondattak, áll romladozott sövény szalmafedelű kertből, mely megér ma 11,36 magyar forintot.

Találtatik ebben egy aszaló vesszőből kereken fonva, nagyon meg-sorvadva, elromolva, mely ér ma 0,30 magyar forintot.

Vagyon még egy jó hosszú vályú, sertések eledelére való, mely megér ma 2,40 magyar forintot.

Az épület déli részén lévő kapura menve, jobb kézre találtatik egy kicsiny köz, mely ezen kaputól fogva az épület déli és napkeleti része mellett elmegyén és egy kis kertcskét formál, melynek napkeleti, sorvadott sendelyfedél alatt való tölgyfa, bükkfa, fenyőfa deszkákból álló palánkja megér ma tizenkét magyar forintot.

Ezen kertcskébe nyúlik az épületből azon palánkra, mely most megmondatik, egy kicsiny fenyődeszka palánkkertcske, mellyel a szomszéd kertől elválasztatik, e megér ma 5 magyar forintot.

Ezen kertcskéből a megírt helyen visszamenve az épület alatt bemenő kapuhoz, melyen vagyon egy jó, fenyődeszkából párkányozva, jó móddal, ötvenkilenc laposfejű vasszegekkel megvert, két jó vassar-kakon forgó bójáró ajtajú kapu, mely megér ma 7,50 magyar forintot.

A kapu helye téglá bolthajtásból vagyon épülve, mely négyszegeletű szobaformára vagyon négy német ölnyre magasan felépítve, mely négyszegű kőfalban a közepe táján vagynak öt alkalmas cserefa gerendák, a hatodik az idő viszontagságai mián rothadást kapott, ezen gerendáknak két végei a kőfalba vagynak bocsátva, mely végei alatt kétfe-lől a kőfalba hosszan bécsinált gerendák látszanak, a négyszegű kapu-köznek belső udvar felőli része viszontag téglá bolthajtásból vagyon.

Találtatott a kapu között egy alkalmas szán, rajtalévő fenyőkassa szegeletein lévő hat jó erős vaspántokkal, mely megér ma 2 magyar fo-rintot.

Bémenve ezen kapun vagyon a belső udvar, melyre bemenve, jobbra találtatott egy fenyődeszkából készült, avatag béllett ajtó két vassar-kakon, rajta lévő vaszárjával és bérántójával, melyen bemenve találta-tik egy négyszegeletű, jó kemény kőfalak között lévő sütőház.

Ezen sütőházban találtattak: két sütőkemencék egymás mellett, me-lyeknek előtte vagyon jó kemény cserefa aljra, három téglalábakra, nyolc jó és több hasadozott zöldmázas kályhákból készült kemence. Egy avatag nagy cipógyúró fenyőtábla fenyődeszkából készült kecs-

kelábakon. Egy edénytartani való tizenkét fogú fenyőfogas. Egy farostélyos ablak. Ezen sütőháznak sendelyezettje nagyon rossz lévén, a padlásai is az idő viszontagságai miatt nagyon megsorvadtanak és helyen-helyen bé is omlottanak, melyek ugyancsak egy jó kemény cserefa mestergerendára vagynak építve fenyődeszkákból.

A sütőházból kimenve, jobbra találhatik egy hasonló jó kemény kőfalak között fél fedélre épült alkotmány, mely régebben szekérszín volt, mostan pedig három jó vassarkakon nyíló fenyődeszka ajtón bemenve, vagyon készítve nyolc lóra való istálló, melyet a néhai grófné csináltatott annak, bükkfa hídlásokkal jó móddal megpadolva, egész hosszan jó módjával készült bükkfa vályú és fenyőlécek közé készült saroglya. Padlója ezen istállónak áll hetven szál új fűrész fenyődeszkákból, melyek kilenc csere egy fenyő keresztül való gerendákra vagynak felrakva, de nincsenek leszegezve, ezen öt keresztül való gerendák alatt vagyon egy kettőből egyberótt mestergerenda, melyhez vagynak kilenc cserefa oszlopok szegezve. Az ajtó sarkánál való fala ezen istállónak boronafákkal van kipadolva, a többi rész jó kemény kőfal.

Kimenve ezen istállóból, jobbra találhatott valami alatt való téglabolthajtás egy jó nagy tölgyfa lépcsővel, melyen belől törpe cserefa ajtószemöldökök között van egy hitván fenyőlécekből készült rostélyos ajtó, ezen bemenve találhattak némely dirib-darab cserefák és korcsolyadarabok. Ez egy keskeny, szobaforma épület, melynek a felső házak tornáca a padláson nagyon elsorvadott gerendákra rakott hitván fenyődeszkákból.

Továbbá, ezen szobától jobbra menve, találhatott egy jó móddal készült fenyőfa béllett ajtó cserefa ajtószemöldökök között, két vassarkakon, rajta lévő avatag vaszárjával és kulcsával, melyet benyitva találhatik jó kemény kőfalak között alkalmas magasságú pince, beljebb vagyon egy ajtóhely cserefa ajtószemöldökökkel, melyen belől vagyon egy kisebb pince, mely hasonló kemény kőfalak között áll a föld színével egyaránt, felső padlásai ezen pincéknek jó kemény cserefa gerendákra rakott kemény cserefa deszkákból áll.

Ezen pincékből kijőve, jobbra vagyon egy alkalmas szarufákon, léceken, két alkalmas cserefa oszlopokon álló, rossz sendelyfedél alatt,

egyik felől jobb, másik felől hitvánabb kemény bükkfadeszkákkal béborított, megromladozott kőfalak között, mintegy 10 jó falépcsőjű garádics.

Az épületben lakható szobák

Mely garádics felső részén található, jó vaskapcsos álló, fenyőlécekből készült ajtón bemenve az épület lakható részének tornácára, találtatott jobb felől némely omladozott kőfalnak kipótolása mintegy nyolc darab jó tölgyfadeszkákkal.

Ezzel által ellenben vagyon fenyődeszkából igen jó móddal, vékonyabban és vastagabban párkányozott, feketére festett ajtószemöldökök között, négy vassarkakon kétfelé nyíló fenyőfa béllett avatag ajtó, melynek egyikén vagyon egy vas zárő, másikon az ajtó szemöldökére szegzett vastartóba feltaszító vaszár. Ezen ajtón bemenve a konyhába vagy cselédházba, jobb felől vagyon fenyőfadeszkával való elrekesztés, melynek felső része tövissel bé vagyon dugva, vagyon ezen rekesztésen egy fenyődeszka ajtó vassarkakon, rajta lévő vasretesszel és reteszfővel.

I. Azon ajtón belül menve vagyon egy szobaforma hely, mely a templom pítvara volt, ezen szobában találtatnak:

1. Egy fenyődeszkából kőfalba csinált, négy vassarkakon kétfelé nyíló ajtaja, három részre szakasztott, két nagy fiókú téjtartó almárium, melynek egy ajtaja s egy fiókja nem találtatik.

2. Egy kisebb s jobb, egy hosszabb edénytartani való fogas.

3. Egy hosszukó magas s egy négyszegű kisebb fenyődeszkából készült forslag⁴⁵, avatagok.

4. Egy meghasadozott nagy dagasztóteknő.

5. Egy magasan készített, kétpolcú, igen avatag pohárszék

Továbbá, ezen szobából délre nyílik egy nagy ablak, mely között egy négy szakaszokra osztott ablakráját tartó kemény tölgyfa ablakszemöldökök és négy vassarkak találtatnak.

II. Vayon egy vas reteszfővel, vas bérántóval, két rendes vassarkon nyíló, gyenge ajtószemöldökök között, fenyőfa béllett avatag ajtó,

45 ferslóg, ferslág = nagyobb láda (rendszerint gyalulatlan deszkából)

melynek belső felén vaszárat tartó kapocs. Ezen ajtón bemenve találta-
tik egy négyszegeletű szép szoba, mely volt régen udvari templom, ta-
láltatnak ezen templomban:

1. Három rendbéli templomi padok vagy hosszú székek, edgyik
rendben hármak hosszak, másik rendben esmét hármak az épület állá-
sához alkotva rövidebbek, a harmadik rendben viszont hármak a má-
sodrendűeknek ellenekbe helyheztetve, melyeknek karjaik cifrán ki
vagnak faragva, vagyon még egy, a többekre feltétetett hosszú szék
előtte volt könyöklőjével, az elébb írt három rendbéli székek ezen utol-
sóval együtt mind fenyőfa deszkából vagnak jó kemény gerendákra
csinálva, előttök lévő könyöklőjökkel, melyek mind jó állapotban talál-
tattak, kivéve némely párkányozattyokat, melyek elvesztenek.

2. Vagyon egy kőből készült s az épület napkeleti oldalához ragasz-
tatott tanítószék, cathédra, melynek a falhoz való ragasztása megrepe-
dezett.

3. Vagnak ezen épületen három rendbéli kétfelé nyíló, fenyőrá-
mákkal négy részre osztott, ónba szorított, tizenkét négyszegű üvegtáb-
lájú és egy, a többektől csak abban különböző, hogy üvegkarikájú abla-
kok, melyekben tizenöt üvegtáblák és négy üvegkarikák meghasadoz-
tak s nagyobbára elkárosíttatva találtattak, többi részekbe pedig épség-
ben vagnak négy-négy vassarkakon.

Ezen épületnek alja /pádimentuma/ téglából vagyon kirakva, felső
része /mennyezete/ pedig nyolc lábról felvett, igen cifra csipkézetek-
kel megépített bolthajtás, ennek közepén lévő koszorús és csillagos ré-
szecskéjén /figuráján/ ezen betűk találatnak: N.D. 1714.

III. Mely illetén épületből és az ennek pitvarának írt rekesztésből
kimenve a fennebb érdekeltetett konyhába, ottan vagnak:

1. Fenyődeszkából készült, láb nélkül való avatag asztal.

2. Egy elromladozott fenyődeszka nagy almárium.

3. Egy haszonvehető, kétfelé két-két vassarkakon nyíló ajtajú almá-
rium, rajta lévő alkalmas vaszárjával, melyben vagnak három kétfelé
szakasztatott padok, egyik szélén felülről lefelé két apróbb, alólról ke-
resztül három jó nagy fiókok. Ezen almáriumnak egyik ajtaja letörve

találtatott a sarkárul, felső része szép csipkés párkányozatú, három kicsiny és egy nagy fiókjai nem találtatnak.

4. Négy rend kályha magasságra parasztkályhákból két jó vasrudakra készült, kétfelől fenyőrudakhoz szegzett vaskapcsokkal a gerendába szegzett téglatűzhelyre, két téglapántokra rakott kemence, melynél kétfelől lehet főzni.

5. Egy napkeletre mutató ablakhely benne lévő kemény ablakszemöldökkel, két ablak párkányokkal vagy rájákkal, rajtok lévő vassarkakkal, e mellett

6. Két vassarkakon nyíló avatag kicsiny fenyődeszka ajtó, melyen az épület napkeleti fala mellé négy kemény sasfák közzé s több gerendák közzé fenyődeszkából épült kamoraszékre szoktak igen rossz sendelyfedél alatt egy kamora ülésre járni. Továbbá

7. Ezen konyhából az épület hosszára nyílik hársfaramák közzé csinált, béllett, fenyő kétfelől nyíló ajtó jó négy vassarkakon, rajta lévő borított zárjával, bérántójával, fenyődeszkával béllett ajtószemöldökök között jó állapotban. Végre ezen konyhának s úgy a mellette lévő templom pitvarának is földén helyen-helyen néhány gerendának némely részei és nagy durva kövek láttatnak, nagyobbára pedig csupa földből vagynak, az elébb mondott két pincék felett. Hanem a közelebb említett ajtón bemenve

IV. Vagyon egy jó tágas, lakható szoba, melybe találtatnak:

1. Egy három részekre osztott jó almárium, melynek alján egész szélességében vagyon jó nagy fiókja.

2. Egy kicsiny, hosszukó, fenyődeszka festetlen asztalocska, hozzá való lábával és fiókjával.

3. Két rekeszre osztott, két jó vassarkakon nyíló ajtajú fenyődeszka almárium, jó állapotban.

4. Egy jó nagyságú edénytartó vagy tsontsirozó⁴⁶ fenyőasztal, vagy pad deszkalábakon, róla lefüggő, szakadozott, zöld lincercájjával.⁴⁷

5. Egy kicsiny, cifra s egy avatag láda, rajta lévő vassarkakkal, vaszárjával s e zár makkjával.

46 trancsirozó = szeletelő

47 lincercájg = linzi kelme

6. Egy bükkfa négy lábakon álló, négyszegű fenyőtáblájú ebédlőasztal, lábain lévő négy foglalo vashorgokkal együtt, melynek lábai hordozhatas kedvéért egybehajthatók lévén, találatnak rajtok hat jó vassarkok és két, lábait egybekapcsoló vashorgok a fenn irt négy horgokon kívül, melyekkel más, hozzája való asztalhoz szokott horgoltatni.

7. Selyemre festett egy gróf Nemes, más gróf Rhédei címerek fenyő fekete rámban.

8. Esztergában metszett hat falábakra, cserefa párkányok közzé rakott tűzhely, melyen vagyon két hozzávaló vasrudakon és egy vaslábon, zöldmázas kályhából készült kemence, hasonló kályhájú fűtőjével.

9. Vagynak ezen szobán két ablakok, egy napkeletre, más napnyugatra nyíló, melyeken lévő négy-négy tölgyfaramákban vassarkakon nyíló ablaktáblák találatnak, rajtok lévő nyolc behorgoló vashorgokkal és ugyanannyi gombos kihúzókkal. Ezen ablaktáblák közül két tábla karika üvegekből áll, és ezek épek is, többek négyszegű üvegtáblákból voltak, és ma csak huszonkét táblák találatnak épségben, a többek elkárosodtak.

10. Az épület hosszára négy jó vassarkakon nyíló, hársfa párkányok között, fenyődeszkából készült béllett ajtó, rajta lévő borított zárjával, fordítójával, vas bérántójával, jó állapotban.

V. Mely ajtón bemenve vagyon egy jó tágas szoba, lakható, jó állapotban, melyben vagynak

1. Két jó tágas ágyfák, melyek közül egyik régibb és festett, kecskelábformára faragott kemény cserefa lábakra, a másik újabb, egészen cserefa deszkákból, jó kemény lábakra csinálva.

2. Egy háromkihúzóú kaszten, mindenik kihúzóján jó zárokkal és kinyitó kulcsokkal, és ezen kasztenre csinált, alsó felén széles egy, kétfelől kisebb három-három, legfelül csinos egyfiókú /cifrájú/, közepén záras, két vassarkakon nyíló ajtajú almárium hozzá való kulcsával. Ezen kaszten a rajta lévő almáriummal együtt diószín festékre vagyon megfestve, s így jó állapotban van, rajta lévő kihúzó vaskarikáival.

3. Egybehajtható, három cserefa lábakon álló, fenyődeszka táblájú vég vagy szegelet asztal, lábai egybehajtásánál lévő vassarkokkal és két vashorgokkal, jó állapotban.

4. Három, jó kemény cserefából készült kecskelábú karosszékek, melyeknek töltések csíkos vászonnal vagynak bévonva, jó állapotban.

5. Selyemre rajzolt négy ősi címerek, fenyődeszka feketére festett párkányokon.

6. Egy napkeletre és egy napnyugatra nyíló ablakhelyek, melyekben találtak nyolc tábla jó kemény ablakráma között lévő négyszegű üvegtáblájú üveglablakok. Ezen ablakokban találtak harmincnégy ép üvegtáblák és négy önnel megszorított használható táblák. Továbbá ezen ablakok sarkokra, béhorgoló fordítókra és gombos kihúzóokra nézve mind használható állapotban vagynak.

7. Egy rövid vaspántra zöld kályhából rakatott kemence, melynek három felül való csipkéi elkárosodtanak, különben jó állapotban vagyon.

8. Ezen szobából két jó vassarkakon nyílik napkeletre egy kicsiny fenyődeszka béllett ajtócska rajta lévő vasretesszel, reteszfővel, melyen belől vagyon egy négyszegetű jó kőfalak között lévő bolt, padlás nélkül és igen megromladozott s beszakadozott földtöltésű aljjal. Vagynak ezen boltban négy ablakfiók ráma, vassarkakkal, vas szegelet párkányokkal és kinyitó vasgombokkal, egyen kívül rajtok lévő óntartó vékony vasrudacskákkal, csak csupa fa ablakráma vagyon egy. – Supelláthoz⁴⁸ való három darab vasak. – Egy nagy ablak cserefa ráma, rajta lévő vassarkakkal és óntartó vasrudacskával, egy szegelete megpárkányozva. – Egy aranyozott képráma. – Egy gyertyatartó alá való, esztergán készült, alól, felül kerek fatányérú fatartó. – Ezen boltban napkeletre nyíló kicsiny ablaka meg van erősítve a kőfalba rakott négy vasrudacskából készült vasrostállal.

9. Az épület hosszára négy jó vassarkakon nyílik ezen szobából egy hársfaszélek közé fenyődeszkából rakott jó béllett ajtó, rajta lévő kielincs parasztzárjával, kinyitójával és bérántójával, jó állapotban.

VI. Ezen ajtón belől vagyon egy, az elsőbbről tágasabb szoba jó állapotban, és lakásra alkalmas, melyben vagyon:

1. Egy fenyőfából cserelábakba csinált, és egy más, egészen fenyőfából készült avaték ágyfa, haszon vehetők.

48 baldachin, függöny, lepel

2. Ágy elejébe való kilentáblájú olasz fal kettéesve, melynek aranyos cirádájú vászna nagyon meg nagyon rongyolódva és leszakadozva.

3. Négy vassarkakon kétfelé nyíló ajtajú, fenyődeszka köntöstartó téka, rajta lévő vaszárjával és fogasaival, körül csipkézett szélekkel és nagy csipkés frontispiciummal⁴⁹, festetlen alján belől felől jó nagyságú cifra hellyel, azon kívül, hogy kulcsa nincsen, jó állapotban találtatott.

4. Cserefa három lábakon álló vég vagy szegelet fenyődeszka asztal, egybe hajtogathatók a lábai, melyeknek egybehajtogatására megkívántató négy sarkak és más asztalhoz horgolható két jó vashorgok használható állapotban találtattak.

5. Egy feketével habzó, veresre festett nagy almárium, az aljának középső részén nagyon két vassarkakon nyíló kicsiny ajtó, mely mellett kétfelől kihúzó két-két fiókok, ezen ajtócskán és négy fiókokon felül egy, az egész almáriumot keresztül fogó kaszten, melyen felül két rudas sarkakon lenyíló scriptáriumajtó scriptáriummal⁵⁰ együtt, melynek két végén lévő oldalaiból mégyen fel egy üvegholmit s egyéb apróságokat tartó üveges tékácska, ezen tékácska el nagyon osztva hat rekeszekre, melyeket befednek három üveges ajtócskák, fenyőfa párkányokban két-két tábla üvegekkel, ezen táblák közül egy el nagyon károsodva, két ajtaja áll két-két vassarkakon, rajtok lévő, belőlről behorgolható vashorgaival, az harmadik ajtón láttatik a kulcs bójáróhely vaspléhezéssel. Találtattak ezen almáriumban egy ételhordásra készített jóféle fejér tál meghasadozva, azon tálhoz való két jóféle és egy alábbvaló fedelekkel.

6. Egy viszont feketével habzó, veresre festett fenn álló nagy téka, újabb és jobb az elébb írt almáriumnál; ennek alsó felének egyik részén nagyon egy nagy kihúzható fiók rajta lévő két jó vasfogantyúkkal; a fiók felett nagyon négy jó vassarkakon kétfelé nyíló ajtó rajta lévő vaszárjával, vas behorgolójával és kolcsával; mely ajtó bészár egy négyrekesztésű tiszta almáriumot. – Ezen téka alsó részének közepén négyszegű üreg nagyon, mely mellett a téka másik részén alól nagyon viszont egy kihúzó nagy fiók hasonló fogantyúkkal; melyen felül va-

49 homlokrésszel

50 írópolc

gyon egy ajtó nélkül való köntöstartó benne lévő két rendbéli jó fogasokkal.

7. Egy viaszosvászonra festett tábori sátrat s lovas férfiakat mutató kép, ahhoz készített fenyőrámára szegezve.

8. Hat, esztergába faragott falábakon álló, cserefa párkányok között lévő tűzhelyen van csinálva egy hosszabb és egy rövidebb vaspántokra zöld kályhákból való kemence fűtőjével, nagyon megromladozva.

9. Ezen szobán vagynak három ablakhelyek; melyekbe lévő hat nagyobb és ugyanannyi kisebb ablaktáblák közül négy nagy tábla vagyon fenyőfarámák között; mely ablakok közül kettő nem lévén ezen szoba ablakhelyre való, s sarkai is el lévén romladozva, csak egy keresztültett fával szorítottak fel, a többek jó állapotban vagynak, kivévén azt, hogy hat négyszegű nagy tábla, egy kisebb tábla, egy nagy ablaktáblának negyed része és hat karika üvegek el vagynak károsodva.

10. Nyílik ezen szobából az épület hosszára négy jó vassarkakon kétfelé nyíló jó bélelt hársfa ajtó, rajta lévő egy alá, más feltaszítható vaszárjával és egy, az ajtóba bésrófoltt vashorgával, vaszárjával jó állapotban.

Ezen így megírt három szobák, a konyha és a templom pitvara meg vagyon padolva sűrűn keresztül rakott fenyőgerendákra egybepárkányozott fenyődeszkákkal; mely fenyőgerendák közül tizennégy fel vagyon a hiuba szorítva.

VII. A csak most 10ik szám alatt leírt ajtón kimenve találatik egy négyszegeletű jó nagy palota, melybe

1. Vagyon egy bükkfából készült kemény mángorló minden megkívántató eszközeivel, jó állapotban,

2. Egy nagyon megromladozott avatag fenyőfogas a falra felferve,

3. Egy nagy fenyődeszka cipőgyűrő tábla három hevederek és két végén lévő széles párkányok közé szorítva, avatag, még haszonvehető,

4. Egy bőrrel béborított, bükkfából készült gyalog, töltött, hordozható árnyékszék, bőre meghasadozott, fájai még jók.

5. Egy jobb és egy alábbvaló cserefa dongájú nyomókád.

6. Egy bükkfa aljak, hevederek és szélek közé fenyőfadeszkából készített, gabona hordozni való jó nagy hombár.

7. Egy nagy vászonszőni és egy kicsi gyolcsszőni való osztováták, minden megkívántató készülékeikkel.

8. Egynéhány zöld és egynéhány kékcşikú fejrémázás s több parasztkályhákból egy jó vasrúdra s téglá tűzhelyre rakatott kemence, melynek belső fele le vagyon omolva.

9. Ezen palotának vagynak napkelet felé két ablakhelyei, melyekben találtattak négy nagyobb és ugyanannyi kisebb cserefa rámaák, melyek között vagynak huszonnyolc ép és egy megónozott négyszegeletű üvegtáblák és tizenegy üvegkarikák, a több üvegei ezen ablakoknak elkárosítottak; sarkaikra, bérhorgolójokra és kinyitó gombjaikra nézve használható állapotban vagynak. Ezen ablakok mellett

10. Nyílik egy fenyődeszka béllett kicsiny ajtó két jó vassarkakon, rajta lévő vasreteszével és reteszfőjével, melyen belől találtatik egy, az udvarházak fala és a napkeleti palánk között lévő kicsiny kertcskén keresztül épített kétülésű kamoraszék; ennek oldalai és alja gyalult fenyődeszkából, jó kemény cserefa lábakra és kemény gerendák közé rakatott. Vagyon ezen kamoraszéknek hasonló gyalult deszkából egy elrekesztése, melyen jó fenyőfa ajtófelek között két jó vassarkakon nyíló fenyőajtó. Továbbá a fennebb említett kicsiny kertcskébe nyílik ugyanezen kamoraszékből két jó vassarkakon egy fenyődeszka ajtó, melyen kívül vagyon a kertbe lejáró garádics. Ezen kamoraszéknek fedelezete jó szarvazatokon és léceken lévő igen rongyos sendelyfedél, a kertbejáró garádics fedele fél fedél, hasonló állapotban. Vagynak vágva ezen kamoraszék oldalán három ablakhelyek, melyeken jó fenyőfapárkányok között vagynak fenyődeszka táblácskák. Mely alkotmányból visszamenve az írt palotába, ebből

11. Viszont nyílik napnyugatra két jó vassarkakon egy fenyődeszka béllett ajtó rajta lévő vasreteszével, reteszfőjével; mely ajtón bémelve vagyon egy jó kemény kőfalak közt álló négyszegű boltocska, melynek felül való bolthajtása egészen leszakadozott, fedele nagyon rossz, meglyukadozott sendelyfedél, mely mián ezen boltocskának földtöltése is nagyon megromladozott és bé is szakadozott, tartógerendái letöredezték.

Találtatott ezen boltocskában fenyődeszkából készült két ferslag, egyik kettős s jobb, másik egyes, avatag, egy elomladozott nagy almárium fenyődeszkából. Cserefából készült egy jó ügyes szék, megtölteni való. Öt avatag, nagy képek alá való, festett aranyozott ráma. – Vagyon ezen boltocskának napnyugatra egy kicsiny ablaka, mely véggel a kőfalba rakott két vasrudakkal meg vagyon erősítve, honnan újra visszajövé a palotába. Innen

12. Az épület hosszán, festett ajtószemöldökök között nyílik két jó vassarkakon egy sor figurákra párkányozott, béllett, fenyőfa, festett avatag ajtó, rajta lévő vaszárjával kulcsával és bérántójával együtt.

Vége ezen palotának padlása áll négyszegeletű, fenyődeszkákból mennyezetformára párkányozva, melyek sokféle círádakkal, címerekkel és olvashatatlan inscriptiókkal megépítették. Ezek nagyon régiek, avatagok, és nevezetesen az ezen palotába 8. szám alatt írt kemence felett bé is szakadt.

13. Napnyugatra nyílik két vassarkakon egy nagy béllett fenyőajtó.

VIII. Kimenne ezen palotából a fennebb írt 12. szám alatt megmondott ajtón, találtatik egy jó nagy tágasságú négyszegeletű szoba, melybe vagyon

1. Két nagy gabonatartó hombár gyalulatlan fenyődeszkákból, bükkfa sasok és hevederek között, melyek a szoba pádimentumára tétett köveken állanak, nagyon jó állapotban.

2. Négy nagyobb, három kisebb fedeles bükkfa szuszékok, melyek közül két nagyobb és két kisebb újabbak s igen jó állapotban vagynak, a többek avatagok, de jó haszonvehetők.

3. Két avatag, haszonvehető, fedeletlen bükkfa szuszékok.

4. Egy jó nagy fenyődeszka, rekeszes, fedeles láda, rajta lévő vasreteszével, reteszfőjével, sarkai el vagynak romolva, különben jó állapotban vagyon.

5. Egy háromrekeszű, fedeletlen, fenyődeszka jó ferslag.

6. Egy viszont háromrekeszű, fedeles, fenyődeszka ferslag, rajta lévő két jó vassarkakkal és reteszfővel, fedele el vagyon hasadva.

7. Egy fenyődeszkából készült avatag hosszú láda egy rekeszével, rajta lévő két jó vassarkakkal és reteszfővel, fedele ennek is el van hasadva.

8. Egy három szál fenyődeszkából hevederek közé tétetett jó hosszú asztaltábla.

9. Egy jó káposztáshordó, egyfenekű.

10. Ezen szobának vagynak két ablakhelyei napkeletre, melyek közül egyik vesszővel vagyon béfonva, a másikon találtatott két nagy és annyi kicsi ablakrámba lévő tizennyolc ép és egy meghasadott üvegtáblák, a többek elkárosodtak.

11. Nyílik ezen szobából egyfelől faragott kő, másfelől hársfa ajtószemöldökök között jó két vassarkakon egy fenyődeszka ajtó, rajta lévő vasretesszel és reteszfővel.

Ezen szobának jó sűrűn rakott fenyő új gerendákra rakott új fenyő deszkapadlása vagyon, mely gerendák közül egy, a deszkák közül öt bé vagyon törve, a többek jó állapotban vagynak.

Az épület hosszában eszerént leírt négy szobák és az egy nagy palota meg vagynak régi fenyődeszkákkal pádimentomozva, melyek ma jó állapotban találtattak.

IX. Továbbá, a közelebből 11. szám alatt megmondott ajtón bémelve, vagyon egy jó tágas négyszegeletű szoba, melyben találtattak:

1. Egy jó cserefa nagy ablakráma rajta lévő vassarkaival, szegelet vaspántjaival, óntartó vasrúdjával, vas kinyitó gombjával és egy benne lévő négyszegű üvegtáblájával, jó haszonvehető; ugyanilyen nagy haszonvehetetlen ablakráma, három kisebb cserefa ablakráma rajtok lévő két-két vassarkaikkal, szegelet vaspántjaikkal, óntartó vasrudakkal, kinyitó vasmombokkal, egy ép üvegkarikával, három ilyen kicsiny, elromladozott /vasai elkárosodtak/ ablakráma kettő.

2. Feketére festett két nagyobb és három kisebb kép alá való ráma.

3. Egy nagyobb és egy kisebb, viaszosvászonra festett, párkányokban lévő rongyos képek.

4. Egy, minden szerszám nélkül való rongyos, bőrs, töltött lovaglónyereg.

5. Két sarokkal egymáshoz foglalt két fenyőfaramák rövidek és két rossz szuszékfedelelek.

6. Egy cserefából készült régi töltött székek hátulja.

7. Egy kicsiny s nagyon pénzes tokocska vaspántokkal megvasazva.

8. Két rossz méhkosár.

9. Ezen szobán vagyon egy északra [és] egy napnyugatra néző ablakhelyek jó kemény ablakráját tartó cserefa párkányokkal, rajtok lévő vassarkakkal, mely ablakhelyekbe találtattak három fenyődeszka táblák jó rudas vassarkakkal, a kőfalba vert három kemény horgas vasszegekkel odaszorítva.

10. Ezen szobából két vassarkakon nyílik egy kicsiny zöldfestékes ajtó fenyődeszkából észak felé, rajta lévő vasreteszével, reteszfőjével, melyen belől láttatik, hogy volt egy együlésű kicsiny kamoraszék négyszegeletű kőfal között, mely most bolthajtásának és a kőfalnak omladékaival meg vagyon telve.

11. Ezen szobának déli oldalán láttatik egy szép, faragott kő ajtószemöldök vagy ajtófél, mely most téglával vagyon bérakva.

Továbbá ezen szoba szépen csipkézett bolthajtás alatt vagyon, mely bolthajtás nagyon megrepedezett, és nevezetesen északi része a fennebb 10. szám alatt megmondott kis kamoraszék felett leszakadozott és béomladozott két helyen. Pádimentoma ezen szobának vagyon téglából kirakva, mely helyen-helyen fel vagyon bomladozva.

Vége ezen IX. és VIII. szobákon keresztülmenve, és a VII. szám alatt megmondott palotának 13. szám alatt megírt ajtaján ki, napnyugatra vagyon az épület napnyugati része mellett elmenő, alólról kőlabakról feljövő kötornác megbélelve fenyődeszkákkal, melyen állanak az épület fedelezetét tartó kilenc cserefa kifaragott és egy fenyőfa oszlopok. – Ezen tornác a pincék padlása és a szobák pádimentoma alól kinyúló gerendavégekre szegezett, hitván, régi fenyődeszkákkal van megpadolva.

Találtatott itten két, fenyőrudakból készült hitván lajtorja az épület falához támasztva.

Az épületek hijujok vagy fedelezettjek

Ezen leírt szobáknak délről északra nyúló fedelezetje áll jó szarufákon lévő, alkalmas lécezésű, igen régi és nagyon meglyukadozott sendelyfedélből. A szarufák közül a fedelezet északi végénél kettő el vagon törve. Ezen nagy fedelezetből

1. A hetedik szám alatt leírt palotából napnyugatra kinyúló, 11. szám alatt megírt szobának fedelezetje apróbb szarufákon, hasonló rossz sendelyfedél alatt kinyúlik napnyugatra olyanformán, hogy a kilencedik szám alatt való szobának fedelezetje jó darabbal magára kijebb rüg.

2. Ugyan napnyugatra a fedelezetről lejő a már megírt grádicsnak fél fedele.

3. Ezen nagy fedelezethez vagon ragasztva viszont a hetedik szám alatt megírt palotából napkeletre nyúló, a 10. szám alatt említett kamaraszéknek más, apróbb szarvazatokon lévő hitván sendelyfedelezetje, mely fedelezetről lemégyen északra az ugyanezen helyen említett kertbe lejáró grádicsnak rossz sendelyfedele.

4. Esmét napkeletre mégyen az ötödik szám alatt megírt, sub nro. 8 említett boltnak apró szarufákon álló rongyos sendelyfedele.

5. Ugyan a nagy fedelezethez ragasztott, napkeletre a hatodik szám alatt megírt konyhából kinyúló, sub nro. 6 megnevezett kicsiny kamoraszéknek rongyos sendelyfedele.

6. Az épület déli vége napkeleti szegeletén második szám alatt megírt templomnak vagon a fedelezet alatt négyszegre felrakott kőtornya. Ezen kőtornyon vagon két jó vassarkakon nyíló fenyődeszka ajtó. Továbbá ezen kőtorony meg vagon kemény régi gerendákra rakott avatag fenyődeszkákkal padolva négyszegre, az épület fedelezetén kívül készített könyöklője viszont avatag fenyődeszkákból áll, melynek felette vagon építve sok számú csere- és fenyőgerendákból egy tekintős fatorony, tetején lévő csillagos pléhgombjával igen megavult sendelyfedél alatt.

Ezen torony gerendájára, deszkáira, sendelyeire nézve nagyon meg vagon sorvadva.

7. Ezen hiuból nyúlik ki napnyugat felől négy kőkémény, s ezeken kívül a megírt hiunak végén egy egészen egybeomlva.

8. Az épület déli vége napnyugati szegeletére mégyen fel egy magas kőfal napnyugatról, mely kőfalról mégyen le északra egy fél fedél az épület fedelezetjével egybemenve, nagyon megavult sendelyfedél alatti, mely fedél alatt vagyon az itten megírt istálló és sütőház, ezen sütőház felett viszont nyúlik fel egy hosszú kőkémény.

Ezek szerént a fedelezeteket is elvégezve, a megírt tornác garádcsán lemenve jobbra találattik két tölgyfákba eresztett fenyődeszka lécekből álló jó ajtó, hozzá való vas reteszfővel, fasarkaival, melyen belől vagyon egy jó fenyődeszka béllett ajtó két jó vassarkakon, rajta lévő borított zárjával, kulcsával, vasreteszével. Ezen ajtón bémelve

Vagyon a fenn negyedik, ötödik számok alatt megírt szobák alatt lévő, jó nagyságú és kemény kőfalú pince, melybe találattak:

1. Hat darab jó hosszú és két darab rövidebb ászok vagy hordók alá való fák.

2. Cserefa dongákból készült, pléhtölcsérű és rostélyú veteményöntöző kártyus.

3. Egy szőlőhordó puttony.

Ezen pince jó kemény gerendákra rakott cserefa deszkákkal vagyon bépadolva, közepén végighúzott két nagy fatömpölyvel és két, kis lábakon álló, kemény gerendával megerősítve.— Kimenve ezen pincéből jobbra

A kő lábak alatt taláttott egy fenyődeszkából négyszegre készült fedeles hordozó árnyékszék jó állapotban. Továbbá a nagy épülettel szemben vagyon avatag gerendákból nyolc ágasokra épített, rongyos sendely félfedelű szekérszín, emellett találattik holmi vékony csere és bükkfa talpakra és sasok közé csinált, egyfelől három szál fenyődeszka, másfelől hat pár felszegezett fenyőléc oldalú, kétrekeszű, majorságtartásra alkalmas ól, melynek alacsony szarvazatán igen rossz sendelyfedele vagyon. Emellett vagyon egy rossz fenyődeszka ajtó két vassarkaival az ottan lévő kertbe járó helyre cövekelve, most nem használhatólag.

Az elromladozott épületek

Ezen belső udvar déli részén, a megírt kőkapu bójáráttól napnyugatra nyúlik egy lakhatatlan, elromladozott, fedél nélkül való épület, melyben

1. Vagyon két jó vassarkakon nyíló fenyődeszka ajtó, melyen belől egy nagy, kemény, felnyúló kőkémény alatt láttatik keményen egymásba foglalt bükkfa deszkákból készült nagy konyhatűzhely, melyről a felül való kövek el lévén hányatva, földje nagyon felvajatott.

Ezen konyhán vagyon egy északra néző ablak, melynek könyöklője fenyődeszkával meg vagyon bélelve, kinézője kemény cserefa rostéllyal meg vagyon erősítve. Padlása ezen konyhának a fennebb említett kémény mellett áll öt jó kemény gerendákra rakott fenyődeszkából. Földe nagyon feltúratott s meggörösített.

2. Nyílik ezen konyhából napkeletre két jó vassarkakon egy hevederek közé szorított fenyődeszka ajtó, rajta lévő vas láncreteszével és reteszfőjével, melyen belől vagyon egy alkalmas tágasságú szoba négy szegeleltre, jó kemény kőfalak között.

Vagynak ezen szobának két ablakhelyei kemény cserefa rostélyokkal megerősítve, s könyöklője fenyődeszkával megbélelve. A padlója ezen szobának nagyon beszakadozott, földje elhagyatott, meggörösödött.

Ezen szobából a fennebb írt konyhán keresztül kimenve, jobbra találtatik két nagy kemény gerendákra rakott falépcsőjű garádics, melyen ezen alól írt épületek felébe épült szobákba lehet feljárni, igen elsovadt állapotban, melyen felmenve

1. Taláztatnak három szobák, rajtok lévő ajtó- és ablakhelyekkel, melyeknek falai egy részént boronafából csinálva, más részént vesszőből fonva, s még más részént gyalult fenyődeszkából egybepárkányozva állanak; padlásai fenyőgerendákra rakott fenyődeszkák. – Ezen szobák fedél nélkül állván, haszonvehetetlenekké és lakhatatlanokká lettenek az időnek viszontagságai mián. Innen az írt garádicson lemenve, a garádics alatt taláztatott egy jó hosszú vályú, sertések eledelére való.

Ezen, ezek szerint megírt ép és megromladozott épületeknek belső udvara bé vagyon kerítve északra és napnyugatra jó magas kőfallal, délre és napkeletre a megírt épületekkel, mely udvarnak északi falán találtatik egy kemény vaskapsokon álló jó hevederes fenyődeszka ajtó, melyen bémenvé

Vagyon egy jó nagy veteményes és gyümölcsöskert, melynek északi kerítése romladozott tövis és vesszőkert, s ma megér 12 magyar forintot és 96 pénzt, a napnyugati füvelő kertben, a déli a csűröskertben és a külső udvarban becsültettek meg, a napkeleti kerítése pedig az épületnek északi vége. Ezen kertben találtattak

1. Az ajtón bémenvé, jobbra az épület tornácát tartó kőlábak, melyek mellett vagyon egy alkalmas nagyságú, elhagyatott pince, melynek falai jó kemények, padlása helyen-helyen beszakadozott, középbe egy néhány kőoszlopokkal meg vagyon erősítve, melyen kimenve

2. Találtatott egy négyszegű szobaforma kőfal, melynek négy részei vagy oldalai épen meg vagynak, felépítve a lakható szobáknak faláig, bolthajtásai bé vagynak szakadva és csak helyei láttatnak; ezen belől vagyon egy ajtóhely a falban, melyen belül találtatik egy négyszegű, kőfalak között álló elhagyatott pince, melynek elsorvadott gerendái alájok vetett támaszokkal és két kőlábakkal vagynak megerősítve.

3. A felső szobák között kilencedik szám alatt írt szoba alatt ezen kertben vagyon egy négyszegeletű, jó kemény kőfalak között, jó kemény bolthajtás alatt lévő elhagyatott szoba.

4. Vagyon továbbá ezen kertben mintegy két öl mélységű, kőből rakott bőv vizű kút, melynek fedelezetje el van romolva, és csak némely szarvazatai találtatnak s állanak fenn rajtok álló pléhgombbal.

Ezen kútból egy arra készített kis oszlopban álló kerékkel, melynek fájában jó keményen vagyon csinálva két öl hosszúságú jó lánc, melynek végibe egy jó vasas veder vagyon víz merítésre, ezen kút mellett egy jó vályú is.

5. Vagyon tizenhat szál ócska fenyődeszkából készült méhtartó hely vagy eresz.

6. Ezen méhtartó hely mellett a kertnek behajlásába vagyon egy négyszegletű bástyának háromnegyed része, kőfala fenn állva, ezzel által ellenben

7. Vayon egy két rekeszre készült aszaló, falai sövények megtapasztva, fedele hitván fenyődeszkák.

8. Beljebb a szilvásban vagyon egy jégverem jó állapotban.

Vayon még a künn megírt épületnek ezen kertbe nyúló végibe egy elhagyott szoba záros, vassarkas ajtóval.

Ezek szerént a fenn megszomszédolt udvarhely áll hét kerítésekből, melyek közül a külső udvaron sub littera d.) megmondott gyümölcsös-kertben a fennebb megírtakon kívül találtattak:

1. Jóféle nyári és téli körtvéket termő fák, nyolcak, melyek közönséges termésbe megteremnek tizennégy vékát, vékáját felvéve tizennégy pénzen, lészen esztendei proventus⁵¹ 1,96.

2. Százharminchárom termő szilvafák, melyeknek esztendei termésül vétetődik harminc véka, vékáját tizenkét pénzivel felvéve, lészen esztendei proventus 3,60.

3. Termő meggyfák tizenkilencek, esztendei termésekre véve két vékát, vékáját téve harminchat pénzre, lészen proventus -,72.

4. Vagynak még két eperfák is és két, még nem termő almafa csemeték.

A veteményes vagy a sub littera g.) megírt kertben vagynak gyümölcsfák:

1. Nyolc jóféle körtvéket termő fák, esztendei termések mégyen tizennégy vékára, mely is az elébbieknék becsűjük szerént tészen 1,96.

2. Kétszázkilencven termő, nagyobb és apróbb szilvafák és harminc szilvafa csemeték. Ezen kert esztendei szilvatermése 80 véka.

3. Hetvenkét termő meggyfák, proventus 10 véka.

4. A veteményes táblák körül lévő tizenkét sor veres vagy apró szőlőt termő fák, esztendei termésekre becsültetik négy véka, kupáját véve hat pénzbe, a proventus 3,84.

5. Egy sor ételsavanyítani való egest termő fák, esztendei termések becsültetik négy kupára, kupája tíz pénzre.

51 jövedelem, bevétel

6. Húsz tő borszőlő, esztendei termések becsültetik egy vékára, vékája negyvennyolc pénzen, esztendei proventus lészen 48.

7. Vagyon még ezen kertben egy termő nagy eperfa is.

Továbbá azon épület mellett lévő s sub littera e.) megírt kicsiny kertcskében vagynak gyümölcsfák:

1. Két sor veres szőlőfák, melyeknek esztendei termések becsültetik három kupára, kupáját hat pénzekre, mely szerint proventus -,18.

2. Két nagy körtvéj fák, termések 1 véka -,14.

3. Egy nagy almafa, termése találtatott két vékára, vékája 12 pénzre -,24.

4. Ezeken kívül vagynak két nagyobb és két kisebb meggyfák s több apró meggycsemeték, kilenc nagyobb s apróbb szilvafák, melyek helynek minéműsége mián nem igen teremnek.

RÓTH ANDRÁS LAJOS

„Életjelenések” Magyarósi Szőke József írásaiban

Mottó:

„Én is elégülten iszom itt a tiszta Küküllőt.”¹

Szinnyei József, nagy bibliográfusunk Magyarósi Szőke Józsefről a következő adatokat közli: „*Ref. kollégiumi tanár, szül. 1793. ápr. 19. Csejden (Maros-Tordam.); tanulmányait a marosvásárhelyi ref. kollégiumban befejezván, két évet a marburgi egyetemen töltött bölcseleti és teológiai tanulmányok hallgatásával. Azután Kis Búnon gróf Bethlen Sándornál házi nevelő, majd ugyanott pap lett. Onnét hívták tanárnak 1832. Székely-Udvarhelyre; hosszú ideig volt rektor. Az iskolai törvényeket leíratta egy könyvbe utódai használatára; az ifjúsági zenekart újból felállította s a zenetanító fizetésére alapítványt tett. Az ő áldozatkészségének köszöni lételet a kebli tanári nyugdíj-alap. Az ó-class. irodalmat igen sikeresen tanította s kiválóan kedvelte a költészetet* [kiemelés RAL]. *Vagyonát (egy tanári lakhelyet, a kollégiumi-Magyarósi kertet, mely több mint 8-10 ezer frotot képviselt) halála alkalmával a Székely-udvarhelyi ref. iskolának hagyta; könyveit pedig a marosvásárhelyi ref. főiskolának adományozta. Meghalt 1866. szept. 29. Székely-Udvarhelyt. Az iskolai elöljáróság 1888-ban, az általa hagyományozott kollégiumkert közepén egy trachit oszlopot állíttatott fel az alapító iránti hálás kegyelele jeléül.*”²

1 Medgyes Lajoshoz Dézsen. In: Költői levelek. Első könyv. Sz.-Udvarhelytt, 1871. [továbbiakban Költői Levelek. I.] 93.

2 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. köt. Bp., 1909. 1094. hasáb.

Az idézet kiemelt félmondata és az udvarhelyi kollégium egykori tanárait – saját emlékei és kortársak leírásai alapján – élethűen megörökítő nagy portréfestőnktől, Barabás Miklóstól ránk maradt arckép³ a kiindulópontja jelen írásunknak. Nem annyira költészete rangját, mint inkább a Székelyudvarhelyen hosszú évtizedeken át tanárként tevékenykedő Magyarósi Szőke József személyiségét, életfelfogását, hús-vér emberi voltát, ars poeticáját, szellemiségét, Udvarhelyhez való kötődését próbáljuk megragadni költői munkáit faggatva.

Gyakran megállva a Barabás Miklós által festett portréja előtt és az egykori kollégiumi tanár sorait olvasva, a magunk rendjén szinte készíttetés érzünk egy fordított irányú kísérlet végrehajtására: a létező portré elemzése által vajon képesek lennénk-e oly életszerű személyleírást készíteni, mely alapján egy újabb festő ecsetje alól hasonló kép tárulna elénk. A Haáz Rezső Múzeum állandó képtárában őrzött, Magyarósi ábrázoló festményről⁴ egy archan és testben kissé telt arányú, kezében aranyfejú sétatálcát tartó, csokornyakkendő, magas homlokú, egyébként kopaszodó úr tekint le ránk, prémgalléros felöltőben. A gyűjtemény egyetlen Barabás portréja, amelyen az ábrázolt személy ilyet tart kezében. A sétatálca jelenléte a festményen, úgy tűnik, Kis Ferencet⁵ cáfolja, aki Magyarósi visszavonult életmódot folytató személyként jellemezte. Mi úgy érezzük, hogy inkább alátámasztja kollégiumi tanárunk verseiben elég sűrűn előforduló azon hivatkozásokat, amelyek szerint gyakori sétái, utazásai során felkereste egykori kedvenc helyeit, barátait, diákjait.

Bucsú a musától aug. 10-én 1832. című versét Magyarósi Sz. József a jelzett évben veti papírra, „*midőn a költő, mint megválasztott tanár a bölcsészethen, Sz. Udvarhelyre készült N. Búnról*”. Némi szomorúsággal a szívében írja: „*egy homályból más boruló homályba lépdegél las-*

3 Magyarósi Szőke József. In: Nemzeti Portrétár Közhasznú Alapítvány. Azonosító 655. <http://npg.hu/index.php/portreadtbazis/item/655-magyarosi-szke-jozsef> (2011-07-23)

4 Haáz Rezső Múzeum Állandó Képtár L. sz. 1/7458/4.

5 Kis Ferenc: *A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium történelme*. Székelyudvarhely, 1873. [továbbiakban: Kis Ferenc] 78.

san ez a hold, az élet”, de vigasztalást remél kékszemű ihletőjétől, ki-
nek köszönhetően *„még egy erdős falu gerlicéje”* is *„Filomela lészen,
s majd maga Saffó”*, avagy a dalos kedvű fülemülétől a tizedik műzsá-
ig fejlődhet.

Magyarosi saját tehetsége határainak ismeretében, bár nagyravágyó
költői elképzelései vannak, így ír:

„Én a szép Hellász koszorús dalossit

El nem érhetvén felemelt zenében”

„[...]

Írok is, ha versláng éget,

Éldelve gyönyörűséget.

Haszonra nem nézek evvel,

Rózsát gyümölcsért ki nevel?

Édes, rövid csalódásban,

Melyben élek, versírásban,

Idves örömet éldelek; ...”⁶

Verseit a barátokkal megosztandó élettapasztalata végkicsengései-
nek tekinti, ezért:

„... ajánl olyan életbölcsséget,

Melyet öntapasztalás előzött.

S tán költészet is színezett, gyöngyözött.

És mi ezen bölcsség? Csak néhány vers.

Melyre, rövid kora után, mi vár? Perzs.”⁷

A költészet Panteonjában elfoglalt helyét is némi bizonytalanság-
gal jellemzi: *„Általad nyertem helyet én, ha nyertem”⁸* – írja [kiemel-
lés RAL]. Életútja a gyermeki naivitástól a szaktudományok általi jó és

6 Hegedüs Sámuel tanárhoz, midőn mint hitszónok költőznék Kolozsvárra.
1829. Nagy Búnon. In: Magyarósi Sz. József: Lantos költemények. Brassó,
1865. [továbbiakban Lantos költemények] 107–109.

7 Tétsi Ferenc, volt oktató-társhoz, a kisebb testvér gróf Telekieknél. In: Köl-
tői Levelek. I. 146.

8 Bucsú a Musától. Aug. 10-én 1832. In: Lantos költemények. 124.

igaz gyűjtéséig, az emberi természet (fondorlatosság, hamisság, hízélgés, hiúság, gyávaság, irigység) alapos megtapasztalásáig terjed:

„S mennyit vegyített gyermekki s ifjúi

Szép napjaimhoz férfiúság-korom:

Hideg tapasztalás, lehangolt

Büszke remény, csillapult csalódás.”⁹

Horváth Miklós egyházmegyei főjegyzőnek, gerendi barátjának írja önérzetesen egyik költői levelében:

„Nyelvi műveltségünk új épületéhez emelnem

Pénztökét ha nem is, pár téglát adnom, ez egy út.”

Kora művelődési helyzetéből indulva ki magyarázza fellépését:

„Elmaradánk a testvérhontól, mint egyebekben,

Költészetben is. Ezt mélyen érezve, göröngyös

Versimmel se tehettem, föl nem lépni. Ne ítélj

Másként, csak mint egy kezdőt, Erdélybe, barátom!

És pedig oly kezdőt, kibe már végződik az élénk

Lelkesülés, s ily nemben, melybe az ifjú költő,

Által megy bölcsészbe, tanítani, s élni tanulni,

Élni a nyugalomnak, bölcsességnek, erénynek.

Irodalomtörténeti sorba leendenek egykor

*Tán említve, ezen levelim, mint **próbagyümölcs**ek.”¹⁰*

Másképpen fogalmazva:

*„Mennyi tiszta, boldog **éldelmeim***

***Forrási** voltak nekem, verseim!*

Ezek, főleg csak is ily célból írák,

Bármint ítéljen barátom, vagy bírám,

Ezek, ellenségim ártalmának

Édes elfelejtési valának;

Magányomban, kedves társalkodóim,

9 Hazai föld látogatása c. versében. In: Lantos költemények. 122.

10 Lészai Dániel orvoshoz Szászvároson. 1838. In: Költői Levelek. I. 38. [Lészai Dániel (1798–1872) szászvárosi orvosdoktor (az erdélyi fogorvoslás úttörője), Szászváros kultúrájának vezéregyénisége, Kazinczy, a magyar irodalom és a nemzeti ügy elkötelezett híve.]

*Szenvedésimben, legjobb orvosaim.
Ezek, gyermekim hiányát pótlották,
Lelkemet szebb létben boldogították.”*

Vagy egy újabb költői képben, Gál Ferenc főkörmányszéki írnoknak 1835-ben címzett írásában így értelmez:

*„Bűn kies vidékén; hol ifjabb napjaim
Úgy folyának, hogy még nem nyomtak gondjaim.
Költészetnek is ott több szabad órákat
Szentelve, szedhettem oly örömrózsákat.
Melyek az emberi szívnek csak ott nyílnak.
Hol az, nincs útjában ellenséges nyílnak.”¹¹*

Már Székelyudvarhelyen él és tevékenykedik, amikor az említett zenekar („hangászkar”) újratereztése és a zenetanító („hangászmeister”) fizetésének előteremtése érdekében megírja a *Táncvigalom és hangászat* című, a diákokkal előadandó költeményét. Ebben találunk három strófát kísérletként a költészet meghatározására:

*„Költészet! Ég szüleménje!
Komoly lelket szépítel?
Vagy szép lélek alvó fénye,
Amit te földerítel?*

*Vagy a világ ülepedik
Lelküinkbe, ez a nagy szép!
S ott melegül, színesedik
Költészetté a bábkép?*

*Onnan foly, mint selyembogár
Szövede, a Költészet?
Onnan húz, fest, mint fénysugár,
Képzeli, egészét?”¹²*

11 Gál Ferenc főkörmányszéki írnokhoz. Kolozsváron. 1836. In: *Költői Levelek*. I. 153.

12 Magyarósi Szőke József: *Táncvigalom és hangászat. Költemény*. Marosvásárhelyen, 1847. 131.

Décsei János paniti papnak és költőtársának írt versében fejti ki leg-összefüggőbben a verselésről alkotott nézeteit:

*„Jádzi sorainkat, tudod, nem feszesen
írjuk, s olvassuk, ha forognak rimesen.
Tudod, mértékre is eleget verseltem.
Melyben, amíg írtam, időzést éldeltem.
Melyek közül, ámbár a sokból, keveset.
Tán böngészhetne egy kis virágfüzetet
Az, ki pártolja a honi költészetet.
Itt Erdélyben, hol nincs pályairodalom;
Nyelvünk is, még seprőn habzó forradalom;
Költészetünk, még csak gyermek, bölcsőjében,
Most mosolyog, gyűgyög, foga jövésében.”*

[...]

*De, megvallom, némely könnyű levelekben
Inkább látok költészt, mint sok énekekben,
Vagy meddő tartalmú ódákban, s muskotály
Dalokban, melyekben színes hab a dagály.
Kiáltó a szín, hang, piperés cicoma;
De meleg eszmének, s érzetnek nincs nyoma.
Oly iratokban, hol a tudós nyelvész
Játszik főszerepet, nem lantos költészet.
S ha a költő, mint én, művére visszanéz,
Fiatal kéz inkább meglátszik, mint vén kéz.*

A mértékre szabott verselésről is megvan a sajátos véleménye:

*„Ki kényszeríthetne, hogy mért, hatlábúra
Húzzam leveletem mindég, s ily népszerűt?
Mindegy az, a szívnek, hatszor, vagy kétszer üt,
A mérték, vagy a rím: csak legyen hatása,
S leszen, ha lelkesült érzés sugallása.*

[...]

*Verset kedvelnek is sokan csak rimesen.
Mint minap is hallám vitatni hevesen.
Előtte az egyik, mint másik, egyrangú.*

Ha belbecséhez mért külseje, jó hangú.

Vidám kedélyűnek hát füleit sértem?

Hogy szótagjaimat számláltam, nem mértem?”¹³

Szenvedélyesen kedvelte a költői levelek, vagy ahogy ő nevezte: a „beszédnemű versek” műfaját. Hogy ez valóban így lehetett, a marosvásárhelyi Teleki könyvtárnokhoz, Kelemen Mártonhoz¹⁴ írt levelei is bizonyítják, amelyekben erre, s a verselés jogosságára tételesen is kitér:

„De, e levelem is tán hegynagyságra megy?

Melyben rímeimet szórom, vetem, hányom.

[...]

Én versimmel üres óráimat csalom.

S ha verselés is, kór, mint lépkór, pénz-, címkór,

*A kártyánál, mégis ártatlanabb, **verskór.**”¹⁵*

A költői levél stíluselemeit és gyakori alkalmazását ekként indokolja:

„Mégis, e korban is, a szív néha,

Ha a bajok s gondok zajos céha

Csillapul, magát igen egyedül

Érzi, a költészet öröme nélkül,

így eredett az ily levél költészet.

Mi inkább csak egy tanító böngészet.

De az értelem kedves éldelmei,

A barátság ilyen levelei.

Mikben szeretünk szebb múltat dicsérni,

Emlékezettel, s képzelgéssel mérni.”¹⁶

S ha „göröngyös próbagyümölcsseiért” – ahogy ő nevezte – sok kritika is érte, sőt „ily balítélet, ilyen becsmértés, visszaijesztés”, ezek az

13 *Décsei János*hoz. In: *Költői Levelek. I.* 168–173. [Décsei János 1836–1855 közötti lelkész a jelzett helységben; meséket és verseket írt.]

14 1817–1851 közötti könyvtáros a Teleki Tékában. (1815. okt. 3 – 1818. júl. 1. között Magyarósi a marosvásárhelyi ev. ref. főtanoda könyvtárosa volt.)

15 *Teleki-könyvtárn. Kelemen Márton*hoz, 1841. júl. 13. In: *Költői Levelek. I.* 163–168.

16 *Orvos Lészai Dániel*hez Szászvároson. In: *Költői Levelek. I.* 136.

„örömdélelem”-tól, a verseléstől mégsem riasztják vissza, hisz némi irigységet is kiérez az öt vádolóok szájából:

„Volt oly helyzetem, mikor nekem nyers;

Gúnyos szemrevetést okozott a vers.

Kik ezt teszik, irigyek, vagy hidegek?

Jó verstől vernek bennünk más idegek.”¹⁷

Számon tartja kritikussait – „versnyúzóit” –, de módszerükkel nem ért egyet. Lombosi Jánost, Gedő álnévű állatorvost említi, aki:

„... Vers nyúzó, még pedig élve.

Célszerű orvoslása helyett, ő műven eret vág,

Allövetez, tisztit, szúr, éget, s újra eret vág.

Mint Molier orvosa, ama vizsgálat alatt.

...

Durva, ki szép álmunkból fölzaklat riadással.

Durva, ki mivet nem bírál, csak festi epével,

Versinket darabolván véres bárdosi kézzel.”¹⁸

Másik, álnév mögé rejtőző kritikusról, egy Babosi nevezetűről állítja:

„Nézd csak a hírlapi irkát, mint a gyapjúja, birkát.

Fölmutatja nevét, bár álnév leple alatt ír. —

Nem csalatom? Te vagy-é, ki reám gúnyt szóra, Babosi?

[...]

Hírlapi háttérből, vagy is inkább bűvészegeletből.

Vesd le a fölvett leplet, térj útjára erénynek.

[...]

Ferde gyanúsítás, értelmest félre nem izgat.”¹⁹

17 Tétisi Ferenc, volt oktató-társhoz, a kisebb testvér gróf Telekieknél. In: Költői Levelek. I. 146.

18 Medgyes Lajoshoz Dézsen. In: Költői Levelek. I. 94. [Medgyes Lajos (1817–1894) tanító, lelkész, hitszónok, (újság)író, költő. Írásait a Pesti Divatlap, Életképek, Déliláb, Hölgyfutár, Kolozsvári Közlöny és a Vasárnapi Újság közölték.]

19 Lészai Dániel orvoshoz Szászvároson. In: Költői Levelek. I. 118–119.

Továbbra is inkább a nyelvművelés iránt elkötelezett, önmaga és barátai öröme:

*„Én, a kevés melegebb keblekkel, nyelvemet óvom.
Minden alakra milyen hajlékony lány, anyanyelvünk,
Minden vers nemein könnyen táncol, mozog, ugrik.
Érdekes, ezt is akárkinek érzeni, honfinak édes.
Hivatalos kötelességim halmos tömegében”*

Egyik versében az e téren elért eredmények fölött érzett örömet osztja meg velünk:

*„Nyelvünk azóta mennyit csinosoda?
Tisztula sok darabosságából,
Sok új eszme, szép új szó honosoda?
Fölbredt a honérzelem álmából.
Egyesültek az erők, egymásra
Kölcsönösön hatva jótékonyan.”²⁰*

Egy másik helyen írja:

*„Bár nekem a polgári egen, nem juta ragyogni:
Hivatalos kötelességtől maradott rövid órák
Engednek szabadabb kicsapongást képzeletemnek.
Andalgok, jelenüknél szebb álmába jövőnknek.”²¹*

Hivatalos kötelezettségeire való hivatkozás gyakran visszatérő motívum nála, versei is nyugodtabb körülmények között születhettek bizonyára:

*„Várom a szünnapokat. Mert, hogy milyen vagyok, ismersz:
Hivatalos kötelességim tömegébe sötétbús,
Míg el nem végzem; vidám, végezve, s elégtűlt.
Bölcsész, vagy költészeti egy-két óra, csak így jut:
Gondolkozni ilyenkor boldogságról, erényről.”²²*

Ötletekkel tele van még, megénekelni valója akad még bőven, s csak a tökéletesség elérhetetlensége tartja vissza, hogy verseinek számát gyarapítsa:

20 Orvos Lészai Dánielhez Szászvároson. In: Költői Levelek. I. 138.

21 Medgyes Lajoshoz Dézsen. In: Költői Levelek. I. 93.

22 Ugyan Lészai Dánielhez. In: Költői Levelek. I. 38-39.

*„Dúsabbak még képzeim, ha kevés az eredmény,
Jutni valósághoz némelykor azért sem óhajtok,
Mert félek, hogy az, a szép képek, nem felelend meg.
Melyet a képzelgés távolból előmbe varázsol.”²³*

Sőt öregkorára is hasonlókat tervez, életének értelmet adandó:

*„Hattyúi színre közelgő napjaim énekelendni,
Készen állok ugyan; de, ha még létezni, időm van,
Bölcsészeinek, s drága barátimnak leszen élve.
Hivatal és csak ilyen költészetnek, szabad órán.”²⁴*

Hátrálévő idejében a „...költészeti vidám, ártatlan gyönyör élvezetében élni” találja fel magát, önmaga s barátai szórakoztatására, nem tulajdonítva – az alkotás örömét leszámítva – különösebb jelentőséget több műfajú alkotásainak:

*„ámbar én egyszer se tulajdonítottam
Fontosságot azoknak: örömforrásra vezetnek,
Régi barátimnak derülő emlékezetére.”²⁵*

Annak tudatában, hogy nem mérheti magát a nagy Kazinczyhoz, mégis vállalja saját sorait:

*„Ha oly bájjal nem bírnak az enyimek.
Nem tudom, én okozom, vagy a rímek?
Azt tudom, hogyha te mosolyogsz rája,
Nyer minden hozzád írt levelem bája.
De, ha levelim két könyve göröngyét
Más is látván, költészet- s bölcsességnek,
S barátságának találja egy-két gyöngyét:
Írója örvend az óhajtott végnek.”²⁶*

23 Medgyes Lajoshoz Dézsen. In: Költői Levelek. I. 94.

24 Bartha Lajoshoz S.-Martonoson. In: Költői Levelek. I. 56.

25 Horváth Miklóshoz Gerenden. 1842. október 15. In: Költői Levelek. I. 17-18.

26 Ugyan dr. Lészai Dánielhez. In: Költői Levelek. I. 140. Kazinczy nagy hatással volt rá. Még 1817-ben találkozott vele Marosvásárhelyt, amikor a költő meglátogatta a Teleki Tékát.

Tény viszont, hogy egykori és jelenkori elemzői is Magyarosít egyöntetűen gyenge verselőnek tartották. Orbán Balázs Magyarósi szülőfaluja, Csejd leírásánál jegyzi meg: „*E faluban született magyarosi Szőke József, ki a költészet lantját is zengeté, a mennyiben két kötet költeményt bocsátott közre; azonban sokkal nagyobb sikert vívott ki 46 évig tartott tanári pályáján* [kiemelés RAL], *s emlékéit tisztelten fennmaradónak főleg azáltal tette, hogy 1866-ban történt halálakor vagyona örökösévé a székelyudvarhelyi ref. collegiumot, vagyis azon tanintézetet tette, melyben hosszas tanárkodását csaknem egy fél századon át áldásosan gyakorolta; szóval elmondhatni, hogy ő ezen nagyra hivatott tanodának élt-halt*”.²⁷

Kis Ferenc iskolatörténetében úgy fogalmaz, hogy „*kár, hogy írói tehetségét nem az ó-classica literatura körében fejtette ki, hol nagyon jártas, és szakavatott volt, s többet tudott volna, mint a költészet terén, a művelt világnak használni* [kiemelés RAL]”.²⁸ Gönczi Lajos, aki iskolatörténetében amúgy Kis Ferencre támaszkodik, a költészet terén kísérletező író verseiről azt állítja: „*költeményei azt mutatják, hogy az író jószívű, melegen érző és nemesen gondolkozó ember, de gondolatait költői nemes formában elmondani nem tudja* [kiemelés RAL]”.²⁹

Benedek Elek a következőket írta róla: „*Magyarósi Szőke József erős magyar lelkű ember volt, de szörnyű rossz verseket írt* [kiemelés RAL]”.³⁰

Hermann Gusztáv 1993-ban megjelent székelyudvarhelyi művelődéstörténetében drámáit elemezve **csekély irodalmi értékűnek** tartotta azokat. A sűrített konfliktust, a gördülékenységet, a drámai feszültséget hiányolta, viszont pozitívumot is talált munkásságában. Kiemeli a szerző – 1848 forradalmi érzésvilágát is képbe hozó – időszerű, haladó po-

27 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. IV. köt. Pest, 1870. 103.

28 Kis Ferenc, 79.

29 Gönczi Lajos: *A székelyudvarhelyi ev. reform collegium múltja és jelene. Történeti vázlat*. In: *A székelyudvarhelyi evang. Reform. Collegium értesítője az 1894/95. iskolai évről*. Székely-Udvarhely, 1895. 48.

30 Benedek Elek: *A püspök meg a püspökfi, avagy a magyar fa sorsa*. Brassó, 1927. 15.

litikai-szociális eszméit, elkötelezett nemzet- és történelemfelfogását.³¹ Staud Géza színháztörténész, irodalomtudós, a magyar orientalizmust kutatva, „poétai munkáiban”, de különösen *Iba és Szelima* (1831) című drámájában vél felfedezni némi, a magyar irodalomban szokatlan, keletieskedő, németes stílusorientációt.³² Epikus munkáiban is kiemeli a török–magyar harcokra történő gyakori utalást. Igaz, jelen sorok szerzője ezt inkább a költő hazafiságának számlájára írná, hiszen Dobó István, Zrínyi Miklós, Báthory István és Kinizsi Pál, Pálffy Miklós és Hunyadi János, kikről elbeszélő versei szólnak, nemzeti történelmünk közismert hősei.

Farkas Wellmann Éva a Magyarósi Szőke József által írt *Bálámber* című szövegben a romantizmus sajátos jegyei mellett a darab szerkezetét kiegyensúlyozottságára hívja fel a figyelmet.³³

Nem áll szándékunkban versei stíluselemzésébe bocsátkozni, erre mások hivatottabbak. De mi is jelezzük, akárcsak Hermann Gusztáv³⁴, hogy ez egyébként még a mai napig nem történt meg. Mint fentebb is láttuk, drámáival foglalkoztak, de verseivel különösképpen nem. Jelen írás célja – ismételjük – tehát nem műkritika, hanem a reformkorszak egykori, vidéki, „*derék és időszerű*”³⁵ paptanárában az embert megragadni, verseiben elrejtett hivatkozásai, életfelfogását tükröző, meghirdetett ars poeticája révén. Ebben, a minduntalan felötlő tárgy-, táj-, élet- és emberszeretetre utaló sorai, de gyakori, nagyon szép költői képei, az ő szavával élve: „*életjelenései*” támogatnak. A tanári pályájáról, melyre Orbán Balázs is hivatkozik, az egykori diák, majd tanártárs Kis Ferenc iskolatörténetéből tudunk meg többet. Ő írja, hogy Magyarósi József „*a bölcsészeti és jogi tanfolyamban, az elméleti és gyakorlati*

31 Hermann Gusztáv: *Székeljudvarhely művelődéstörténete*. Buk., 1993. [továbbiakban: Hermann] 99–104.

32 Staud Géza: *Az orientalizmus a magyar romantikában*. Bp., 1999. In: <http://www.terebeess.hu/keletkultinfo/staud.html> (2011-01-06)

33 Karácsonyi Zsolt: *Néző, játék, olvasó*. In: Dráma- és színháztörténeti tanulmányok. Szerk.: Egyed Emese. Kolozsvár, 2004. In: http://www.ij.nyugati jelen.com/archiv/2005/2005_junius/ij3.html (2011-01-06)

34 Hermann, 99.

35 Kis Ferenc, 67.

bölcsészet egyes ágai (alap-bölcsészet, gondolkodás-, ismeret-, izlés-
tan, észjog-, bölcsészeti erkölcs- és észvallástan) s a lélektan előadá-
sa mellett a latin és hellén nyelv, s irodalom tanításával foglalkozott.
Ezen kívül 1844-ig a szám- és mértant, ember- és állam-ismét is taní-
tott, s bizonyos időközben még a bölcsészettörténelmet is.” Azt is meg-
jegyezte, hogy ilyenkor „történelmi és a drámai irodalom köréből vett,
oly szép példákat, és képeket alkalmazott, melyek által nem csak a tan-
tárgyat illusztrálta, hanem előadásait is kedvesekké tette.”³⁶ Magyarósi
írásaiban pont ezen – örök emberi – ismeretek lírai vetületeit érheti tet-
ten a figyelmes olvasó. Kis Ferenc róla és Sylvester Dénes tanárkollé-
gájáról alkotott értékelése, miszerint: „a szakavatottságot, szorgalmat,
pontosságot, mint szintén az iskola érdekében minden oldalról kifejtett
tevékenységet még az irigység sem tagadhatja meg tőlük”³⁷, bizonyára
megállta a helyét. Ennek alátámasztására álljanak itt, egy, a Magyarósi
tulajdonában lévő – a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárában
őrzött –, neveléstannal foglalkozó könyv előzéklapjára tett bejegyzé-
sei. Az első, Eduard Gottlob Zeller³⁸ berlini filozófustól származó idé-
zet, az iskolák reformjával kapcsolatos hasonlat: „Iskolajavítás javított
iskolamesterek nélkül nem egyéb díszágyon fekvő felcicomázott halott-
nál.” Ezt egy másik, Friedrich Adolf Trendelenburgtól³⁹ származó hosz-
szabb idézet követi: *A nevelésügyben hátramaradott nemzetek csak úgy
számíthatnak korai és biztos sikerre, ha a javítást – reformot legfejöl
kezdi, ti. egyetemen vagy főtanodán, és tanítóképző intézeteken, mert
múlhat[at]lanul szükséges egy gazdag köpűvel bírni, melyből szakér-
tő és művelt rajok szállván szét az országba, legyenek a köznevelés-
nek apostolai és felvirágzásának tenyésztői. Ezek nélküli cifra népis-
kola épületek, kézi s tankönyvek, vezérfonal tanítási rendszerek, szü-
lék kényszerítése gyermekeik iskoláztatására, mind jó intézkedés, de élet
nélküli és egyoldalú, ha a másik tevő vagy tényező, a szellem, mely
megelevenítse a testet, a művész ki a gépet mozgassa, szóval a jól kép-*

36 Kis Ferenc, 79.

37 Kis Ferenc, 67-68.

38 Eduard Gottlob Zeller (1814–1908) német teológus és filozófus.

39 Trendelenburg, Friedrich Adolf (1802–1872) német filozófus és filológus.

zett és hivatalértő tanító hijánzik. Örömmel látom a hírlapból, hogy a magyarok ilyenszerű elvek mellett fogtak a köznevelés javításához.” Ezekhez fűz további gondolatot Magyarósi: „Ezekhez adom azon ágú véleményemet, miként ideje lenne kevesebb tantárgyakkal terhelni a lelkét. Mi nem szellemfejtés öntevékenységre, de lélekcsgigázás iskolai osztobaságra. Könyvbúvárságból, természetlen lelkűség.”⁴⁰ Egy versében is találunk árulkodó sorokat az oktatás és nevelés („A nevelés, maga is teremtés”) fennkölt céljáról:

„Szent cél, az embert megnemesíteni.
Kovacs s göröngy közt hány nemes elme, szív
Hever, falunk útjába sokszor;
S a darabos, buta kőbe gyémánt!”⁴¹

Nem álltak tőle messze a filozófiai mélységű gondolatok sem. Oly „életlényegi” kérdések fölött is elidőzik, mint az alábbiak:

„Igaz-é, test lélek szoros kapcsolata?
Melyik elsőbb, test-é, a lélek alapja?
Életét, lelkünk is, test véréből kapja?
Mint a világosság, a mécs olajából?
Élhet-é a lélek, ha kiment házából?”⁴²

Magyarósi számára udvarhelyi élete meghatározó lett. Erre többször is visszatér alkotásaiban. Innen barátai unszolására sem kívánczik el. Indokai egyszerűek:

„... ide honosodám a regényes Csonka-romokhoz.
Már a szokott helyet elhagynom, nem könnyű leendne.
S ott van mindenikünknek boldogsága, világa,
Hol élhet maga is, használhat is élte, honának.
A boldogságot, nem a hely, bölcs adja magának.”

40 Wurga János: *Neveléstan*. Kecskeméten, 1844. Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárában, Ltsz.: 8132.

41 *Öröm és serkentés a falusi iskolák jobbítására nézve tett intézetért*. In: Ódák. (Magyarósi Sz. József poétai munkái, 2. köt.) M. Vásárhellyen, 1830. 107

42 *Décsei Jánoshoz*. In: *Költői Levelek*. I. 170-171.

Az ember szentesíti nála a helyet tehát. De a különleges egyedi környezetet már megszerette:

*„Itt a Hargita, málnás keblű, kebelbeli Montblánk,
Mely körül a lányok, s olykor málnáznak a medvék.”⁴³*

[...]

*„Kellemesebb nekem Udvarhely már; Atilla székes
Udvara, mint Bethlen Gábor gazdag tanodája:
Kellemesebb emez ősi atyáink székhelye, Budvár.”*

[...]

*„Hargita rengeteg is kedves, s a lassú Küküllő,
Kertem alatt, mely békés napjaim itteni képe.”⁴⁴*

„A tavasz itt, hő nyárban, még nálunk szeret élni”⁴⁵, nyárutóban is virágzik a rózsza, és az itteni, néha számára barátságtalan emberi természet is megszokta:

*„Nem válhatnék-é meg, ez udvarhelyi körömtől?
És itten szerzett kicsi, kedvelt birtokaimtól?*

[...]

*Változtatni helyet, bár régebb, vágytam is innen.
Hol az erény s érdem jóhíre, nem él irigyetlen.
Hol dicsér elein, azután rágalmaz az álnok.
Mint fiait ragadozni tanító gólya, ha kígyót
Csak félig fojt meg, s kis fajzatnak kanyarítja.”⁴⁶*

És képes volt a kisváros Kolozsvárhoz, Marosvásárhelyhez, Nagyenyedhez mérhető emberi nagyságát is felismerni és értékelni:

„Itt is, a szépjóban, nagy két Kis⁴⁷ lelke, teremő.

Itt maradok hát? Itt! Nem kérelem én a szerencsét.”

43 *Décsei Jánoshoz M.-Panitban.* In: Költői Levelek. I. 91. [1836–1855 között lelkész a jelzett helységben; meséket és verseket írt.]

44 *Méltóságos Barcsai László és Zsigmond testvérekhez.* In: Költői Levelek. I. 108.

45 *Décsei Jánoshoz M.-Panitban.* In: Költői Levelek. I. 91.

46 *Ugyan Incéhez, ugyanazon évben.* [A kötetbe szerkesztett ezt megelőző versének címe: Ince Dánielhez N.-Enyeden. 1843. máj. 6.] In: Költői Levelek. I. 99.

47 Baczkamadarasi Kis Gergely és fiáról, Kis Józsefről van szó.

[...]

„... Van Atilla

Udvarhelynek is, két Kisse: leend alapító

Két Domokossa, remélem, Bethlenből⁴⁸, s Telekinkből⁴⁹.⁵⁰

Öregkori létének értelmét keresve mondja:

„Hattyúi színre közelgő napjaim énekelendni,

Készen állok ugyan; de, ha még létezni, időm van,

Bölcsészeinek, s drága barátimnak leszen élve.

Hivatal és csak ilyen költészetnek, szabad órán.⁵¹

Természetszeretete többszörös kinyilatkoztatása révén egyre nyilvánvalóbb, mihelyt Székelyföld adottságairól, természeti és emberi gazdagságáról, fürdőiről, a táj és az emberi hangulat, az egészséges életmód összefonódásáról, egymásra gyakorolt hatásáról annyira képszerűen fogalmaz. Akár közvetlen környezetét [Bud(a)vár, Kuvar, Szarkakő⁵²], akár a meglátogatott messzebbi tájat éneкли meg. Egyébként alapos természettudományi ismeretekre vallanak leírásai, még ha költői képekben is teszi azt. Akkor még a Székelyudvarhely külhatárában lévő „fokos” Kuvar konglomerátum nála „*Kuvar, mit vármódra, még a híg föld forgása összesodra*”, a lövétei bükkös „*roppant ... , teremtés óta szűz, eget verő!*” A Hargita lába:

„E kő, e helynek akkori kelence.

Mikor földünk volt még hámorkemence.

Mikor bérceinket tűzolvadás önté,

Sószikláinkat a víz ülepíté.”

A természet, mindenkinek ajánlva a

„... legjobb orvos, sőt gyógyáros:

Minden lakóinak célszerű, s határos

48 Iktári gróf Bethlen Domokos (1810–1866) császári és királyi kamarás.

49 Gróf Teleki Domokos (1810–1876) III. Politikus, publicista, főrendiházi tag, országgyűlési képviselő. Versek, cikkek, emlékbeszédek, történelmi tanulmányok szerzője.

50 *Ugyan Incéhez, ugyanazon évben.* In: Költői Levelek. I. 101.

51 *Bartha Lajoshoz S.-Martonoson.* In: Költői Levelek. I. 56.

52 Geológiai képződmények Székelyudvarhely egykori és mai határában.

*Élelem- s védszert ád hidegben, melegben,
S véralkatot vegyit, mint jó vegyér; vegyben.”*

1834-ben komolyabb betegségből („...egy lassú szenderedés meglepe e parton ültembe”) épül fel, s ennek öröme verset ír „Orvos Oprához. Oct. 20. 1834” címmel:

*„Betegség előtt az élet csak létel.
Olyan, mint a mindennapi étel;
De öröm az az új kóstolónak,
Édes: új kezdete minden jónak.”*

A természet, az orvostudomány és kezelőorvosának dicsérete is kitetszik verséből:

*„Idvezellek, méreg, fanyar ásván
Keserű növény, melyet az ész
Más világ részéből is kiásván,
Általa sok láz, szenvedés enyész.*

*Idvezlégy főleg, oh szelíd barátom
Kinek képét egészségben látom,
Idvezlégy bölcs orvos Opra, barátja,
Segéde a nagy természetnek,
Kinek mély, vizsgáló lelked látja,
Hol bomlott meg zenéje az életnek.”⁵³*

Tordosi barátjához írt verssoraiban fejti ki nagyon megkapóan, hogy mit is jelent neki a természet:

*„Jöjj ide, jöjj! ne halaszd, a szép természet ölébe.
Itt édes-, savanyúvíz, szép ég, lég is, egészség.
Itt nap gondjainak zsibbadt zúgalma nem öröl.
Átlátszó köveken őket zúgónk is elűzi.*

[...]

*Itt szép természet, jó, s hasznos iránt, nevelőnő.
Egyszerűsége, kevélységet, szégyennel alázó.*

[...]

Itt, a virágos partok közt medrébe tolongó

53 Orvos Oprához. Oct. 20. 1834. In: Lantos költemények. 77.

*Folyamok által, egész lelkünk, mily szende, kibékült!
A zsbajos mindennapiság zavarából üdülve.
Itt nem hordoz a szép, cicomákat, üres hiúságot,
Ő sokféle ugyan, de saját szint hordoz alakján.
Szűz bájjal tűnnek föl a szép természet igéző
Kellemi: öltözetétől nem függ, egyszerűségben.”⁵⁴*

A Pozsonyi Levelek 1844-es számát idézi: „Ki a természet bája-
it nem érzi, ki nem keresi fel a völgy kristály csermelyét, hogy partjain
ibolyát fűzzön koszorúba; ki elandalodva nem hallgatá fák leveleinek
édes susogását, és nem lesi meg a virágot nyilatkozásában: oh! az, ked-
ves barátném, nem boldog! az nem jó ember.”⁵⁵

Vagy egyfajta analógiaként kifejezve:
„Oh! a mérhetlen felséges természet,
Minő költészet, isteni költészet!”

Tájleírása éles szemre, jó megfigyelőképessegre, a táj veleszületett
adottságainak, az emberi értékalkotás mérműinek felismeréséről árul-
kodik:

*„Nagyszerű, dús tereit látám két szőke Küküllő-,
Kígyózó Nyárad-, s több méltóságú Marosnak.
Látám: kéz, kapa, görbe ekék vasa mint iparoznak;
Víz seregekbe miként ott most széledve legelnek
Vagy nyájak, vagy előmlik tengere nyers gabonáknak.
Zöld hullámi szeleknek a búzás hegyre tolongnak.”⁵⁶*

Ha úgy adódott, a természet sújtotta tájat is meg tudta lírai hangon
énekelni, mint ahogy azt egy 1825. évi júliusi napon is tette, amikor a
kiáradt Küküllő tengerré rondította a tájat.⁵⁷

54 Péterfi Károlyhoz Tórdoson. In: Költői Levelek. I. 110. [Kibédi Péterfi Kár-
oly (1790–1873) kollégiumi filozófiatanár, tordosi, dévai és marosvásárhe-
lyi református pap. Nyelvész, költő, egyházi beszédek írója.]

55 Csengeri Képiró Imre nevelőhöz Gáldon, báró Kemény Lászlónál. In: Köl-
tői Levelek. I. 148.

56 Ugyan Nagy Józsefhez. In: Költői Levelek. I. 41.

57 Két szerető az ablaknál: a Küküllő kiöntésekor; Mártha napján. 29. júl.
1825. In: Magyarósi Szőke József poetai munkái. 1. köt. M. Vásárhelyen,
1830. 80–82.

De tudott örövendeni más költőtársaival együtt a természet ajándéka-
inak is, lett-légyen az egy jó termés, egy sikerült szüret. Az 1827-es év
gazdag termésére utal az „1827-évi híres szüret. N. Búnon” című ver-
sében, mondván:

*„S ma pirosan önti a csap
A szőlőt minden hegyeken.*

[...]

*Ha Isten, mint most, bővkező,
Aratásban és szüretben,
Ember, te se légy szűk kezű
A jótékony szeretetben.
Adjon Isten jövődőben
Sok ily áldást, tenyészetet,
Búzában, mézben, szőlőben
Sok száz ilyen huszonhetet!...”⁵⁸*

Életszerű gazdasági és társadalmi meglátásainak is hangot ad. Hogy
nagyobb nyomatékot kölcsönözzön ennek, Kölcsey szájába adja az
„*idő új szellemének*” megfelelő intő szavakat:

*„Halljad, székelj nép! az idő új szelleme szólal.
Nékem sok jó célt sikeríteni, elhívásom.”*

Az erőszak, a zsarolás, a zsarnokság fölött tör pálcát, a birtokará-
nyos közadózást, az adók enyhítését, az emberi jogok tiszteletben tar-
tását követeli:

*„Úgy csak igazság vált föl minden erőszakos igényt.
Birtokaránylag adóz, ezután polgár, nemes, a köz
Célra. Csak így lehet a haza új jobblétre derülő.
Halljátok! rosszul nehogy értsetek eszközöket, célt.
Tudjátok, mi az iszonyú nagy kigyótok, a Cenki?
Mely lenyel egy borjút? Nem más ez, a szörnyű adónál,*

58 1827-évi híres szüret. N. Búnon. In: Lantos költemények. 115. A gazdag
terméséről híres esztendő a református kollégium másik tanára, Szigethi
Gyula Mihály is feljegyezte. Lásd Róth András Lajos: „*Idő járását mutató
kalendárium 1701-től fogva 1830-ig és tovább.*” In: Areopolisz. Történel-
mi és társadalomtudományi tanulmányok IX. Székelyudvarhely, 2009. 120.

Mely a földműves ökreit egyenként lenyelendi. –

Mindenkit, főcélunk, emberi jogba helyezni.

E tervünkbe, virágzó boldogság, az eredmény.”

Azt is tudta, hogy „csak időre jön el még egy jobb sorsú jövőendő”. Azt is érezte, hogy a székelyföldi ember természetéből fakadó csökönyös, törvénnel szembeni ellenállás nem mindig megfelelő, sőt éppen séggel a székelység érdekeivel ellenkező.

„Székelyek! erdőrend nélkül, messzebb megy az erdő.”⁵⁹

Nem citrom, se narancs, csak makk terem a cserefákon.

De, a Mezőségen, hiszitek, cserefákról is a méz,

És az arany száz hordót tölt, ha fölébred ipartok.”

Figyelmeztet az állattenyésztés fontosságára: „Hát nem tenne csodákat a birkászat művelése?” – kérdezi, s közben ajánlja a selyemhernyók tenyésztését és a méhészetet, az iparűzést is, a kereskedelemről sem feledkezve meg: „Olt, Maros, árnyos Aranyos, arannyal foly, ha hajóztok”.

Ezáltal „Debrecen és Buda-Pest közelebb jó, sőt maga Bécs is”. S mindehhez ajánlja az egyszerűséget, a szorgalmat, a takarékoskosságot és a nemes ízlést.⁶⁰

Zárszóként:

A középosztályból származó Magyarósi Szőke Józsefet az öntudatos szerénység jellemezte, ki úgy ítélte meg önmagát, mint embertársait is, kikkel igyekezett jó viszonyt ápolni. Származására néhány sora utal:

„A középsorsot szeretem inkább,

Nem vagyok gazdag, sem adós, se fényes,

Nemtelen nemből se; nemes közép kar

Törzsökös ága.”⁶¹

59 Itt enyhe célzás történik az erdők pusztításának veszélyére, melyet az 1790/91. évi LVII., az 1807. évi XXI. és a mezei rendőrségről szóló 1844. évi IX. törvénycikkkel próbáltak meg orvosolni.

60 Ugyan gróf Kún Gothárdhoz ugyanakkor. In: Költői Levelek. I. 122–124. Ezt megelőző versének datálása: 1844. március 12.

61 A középszerben megelégedő bölcs. In: Lantos költemények. 90.

Szerénységére meg az alábbiak:

„Mindenünk elmaradandó,

Sírba szálló porunknál.

Szép tett szobrunk; nem porlandó,

Legszebb fáklya sírunknál.”⁶²

Magyarósi Szőke József az oktató- és nevelőmunkának, a magyar nyelvnek és irodalomnak elkötelezett híve volt. Megállapításunkat megerősíti egy másik tetten érhető vallomása.

A magyar anyanyelv és irodalom állapotfelmérése céljából – „*nemzeti anyanyelvünknek e korban volt állásáról, némi visszaemlékezésül*” – jelöli meg Bálámbér című szomorújátékának kéziratát 1848 júniusában, melyet akkor a marosvásárhelyi „Telekiana Bibliothéca”-nak szeretne ajándékozni. Akaratát később, 1849. március 12-én újból megerősíti, mikor a közbejött „*forradalmas időre*” hivatkozik, mely megátolta színművének kinyomtatását. Mint írja, teszi ezt „*csak azon tekintetből is, hogy ezen mű is egy adat lehet a későbbi magyar irodalom előtt, Erdélyi irodalmunk jelen állásáról, melyet fejlődésében vága ketté a polgári háború*”. Majd jóval később, a forradalom zajának elültével, 1861. január 6-án módosítja akaratát és már a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozná „*egy példányát letisztázza*”. Bizonyára későbbi e mondatának kiegészítése: „*s ha élek néhol változtatva*”. Erre késztetést is érezhetett, mert egy napóleoni hasonlaltal élve írja: „*És miért nem? Holnap, még ma, rögtön hozzáfogok ... míg nyelvem hallteremen*⁶³ kívül nyugszik, tollamat papíron gyakorlom.”

Rá emlékezve csak sajnálni tudjuk, hogy vele kapcsolatosan is bekövetkezett saját jóslása, melyről Simó Ferenc kamarai ügyvédhez eként írt:

„Ha nincsenek gyermekeink,

tettünk s eszünk művei,

62 Simó Ferenc r. katolikus kir. Kamrai ügyvédhez, júl. 12. 1847. midőn a sz. udvarhelyi ref. Főtanodának 400 darab ezüsthuzsast ajándékozza tőkéül. In: Lantos költemények. 89-90.

63 Színházterem értelemben

Erényeink s emlékeink

*Emlékezet őrei.*⁶⁴

Emlékezetét valóban csak tettének és eszének művei őrzik. A kollégiumnak, a város tanuló ifjúságának és ezáltal az egész városnak adományozott, azóta más rendeltetést nyert kollégiumkert, valamint verseskötetei maradtak ránk. Emlékezete szilárdabb örét viszont – a kollégiumkerti, szebb időkben tiszteletére felállított emlékoszlopot⁶⁵ – mi, hálátlan utódok nem tudtuk megőrizni.

Legyen e kis írás egy újabb felhívás egy méltóbb megemlékezésre!

64 *Ugyan Simó Ferenc lelkéhez, tíz év múlva.* In: Lantos költemények. 90.

65 Péter Attila: *Értékes örökségünk: a sétatér és környéke.* In: Udvarhelyi Híradó, XIV. (2003. július 30.) 145. sz.

BICSOK ZOLTÁN

„Írattak Beszédmezőn...”

Adalékok a tusnádi fürdőélet kezdeteinek történetéhez
(1845–1852)

„»Tusnád ab aquis acidis singularis cumprinis virtutis famam obtinuit«, az az Tusnád a kiváltképpen való jótékony erőjű savanyu ízű vizeiről hírt nyert magának” – idézi a Kolozsváron 1731-ben megjelent *Dacica Siculia brevi compendio exhibita* című munkát a tusnádi beszédmezői fürdőtársulat jegyzőkönyvi kivonatának szerzője, Ráduly Ferenc tusnádi plébános, fürdőtársulati jegyző, akinek jóvoltából az itt közzétett iratok egy csoportja ránk maradt. Az idézett részlet azt valószínűsíti, hogy „a tusnádi érces s savanyú vizek jótékony ereje” már a XVIII. század első felében sem volt teljesen ismeretlen a hűlés (csontkihűlés, reuma), köszvény és a különböző bőrbetegségek, fekélyek orvoslásában kicsit is tájékozott erdélyi közönség számára. Vélhetően a tusnádi borvízforrások híre már ekkor túljutott Székelyföld határain, bár a közlekedési és lakhatási feltételek minősége, pontosabban azok hiánya miatt a források csak helyi szinten voltak hozzáférhetőek, és gyógyhatásukat legfeljebb az alcsíki falvak lakossága élvezhette. A környékbeliek az ásványvizet szekereken, agyagkorsókban hordták saját használatra – inni, de gyógyítás céljából is –, azonban a források környékén sokáig nem került sor semmiféle beruházásra, fejlesztésre. A terület tulajdonosa, Tusnád, Verebes, Kozmás és Lázárfalva közbirtokossága legelőként használta a területet, és nemhogy hasznot nem húzott belőle, inkább „marhabéli károkat vallott ezen helyen”.

Itt is élt, ahogy több más fürdőhely esetében is, a gyógyvizű forrásra véletlenszerűen rábukkanó pásztorfiú vándorlegendája. Eszerint: történt egyszer, hogy egy legényke, amint a sűrű rengetegben elkóborolt marháit kereste, több alkalommal is kénytelen volt átgázolni a Tisztás-

patak Beszédmezőnek¹ nevezett mocsaras ingoványán, pár nap elteltével pedig meglepve tapasztalta, hogy a borvizes iszapba mélyen elmerülő lábairól addig gyógyíthatatlannak hitt kiütései eltűntek. Noha a történet szerint a „borvízsár” csodaszernek ígérkezett, sokáig senki sem gondolt egy állandó fürdőtelep kiépítésére, és a közönség számára fürdési, lakhatási, gyógykezelési, netán szórakozási lehetőségek biztosítására, vagy ha igen, az a XIX. század derekáig nem valósult meg. A helyzet csupán 1845-ben ért meg a változásra.

Történt ugyanis, hogy 1845. február 20-án a terület tulajdonosa, a négy alcsíki falu közbirtokossága 99 évre szólóan átadta a borvízforrás kitermelési és hasznosítási jogát egy hattagú részvénytársaságnak, amelynek nevében Élthes Alajos táblabíró, tusnádi földbirtokos írt alá szerződést az érintett falvak előjáróival. Rajta kívül a társaságnak tagjai voltak még Sántha Imre csíkszentmihályi, Ráduly Ferenc tusnádi és Mártonfi János kozmási plébánosok, Gábor János udvarhelyi iskolaigazgató, továbbá egy bizonyos Ferenczi János, aki 1845 után eltűnt a részvényesek sorából.

Sorsdöntő mozzanat volt, amikor ugyanazon év június 2-án negyvenkét taggal megalakult az első tusnádi fürdőtársulat, melynek nyíltan felvállalt célja *„a borvizes hely... jó karba hozása, és illő épületekkel ellátása s idomítása”* volt. A társulati tagok között ott találjuk a környéken birtokos csíki és háromszéki előkelőket: az altorjai Apor báró, a sepsiszentiványi Henter báró, a kászonimpéri Balási, a csíkszentdomokosi Sándor, a csíkszensimoni Endes, a zsögödi Mikó, a taplocai Lázár és természetesen a tusnádi Élthes család több képviselőjét is, valamint a közgyűlés felkérésére utólag csatlakozó, tusnádi születésű erdélyi katolikus megyéspüspököt, Kovács Miklóst is, akit a szövetkező birtokosoknak sikerült egyfajta szellemi pártfogóként, védnökként megnyerni. Az alakuló ülés választotta meg a társaság elnökévé Endes Miklóst, jegyzővé Ráduly Ferencet és építőbiztossá Élthes Alajost. Az elfogadott határozatok közül mindenképp figyelmet érdemel, hogy a határőrezredek és a székek orvosainak tiszteleti tagokként

1 Vélhetően egy visszhangos hely lehetett, olyan terület, ahol a kiáltó hangját a környező hegyoldalak visszaverték.

való bevonásával a közgyűlés már a kezdetektől fogva igyekezett orvosi szolgálatról gondoskodni a születőben lévő fürdőtelepen. Határozat született továbbá arról is, hogy bővíteni kell az 1845 tavaszán megépült – fogadóházból, társulati székházból és két medencéből álló – közhasznú övezetet, hiszen szükség volt öltözőkre, konyhákra, illemhelyekre, kerítésekre, ugyanakkor gondoskodni kellett az elhasznált víz elvezetéséről, csatornahálózat kiépítéséről is.

A következő, 1845. június 24-ei közgyűlés fogadta el a tagság birtokrészeinek kiméréséről hozott határozatot. Ennek megfelelően egy részvényesnek 134 négyszögöl terület jutott, öt nyílban pedig összesen 42 parcellát mértek ki. Ugyanezen alkalommal került elfogadásra a társulat 22 pontba foglalt alapszabályzata is, a tagok jogaival és kötelezettségeivel. Külön figyelmet érdemel a 6. és 9. pont, amelyek, „*hogy a csinosságra is méltó figyelem fordíttassék*”, arról intézkednek, hogy a „*symmetria megtartani köteleztetik*”, azaz senki sem építkезhet egy közösen megállapított vonalon kívül, továbbá, hogy tilos „*a helyet idomító fákat, nevezetesen a sétahelyen lévőket a társaság általános egyetértésén kívül levágni*”.

A hosszú távú fejlesztések reményében az 1845. szeptember 9-ei közgyűlés már arról határozott, hogy a forrás² vizéből a bécsi József Akadémiára kell mintákat küldeni vegyelemzés céljából, mely minták még azon év november 13-án fel is küldettek a császárvárosba.

Az 1845. esztendő tehát a telep kiépítésével, a jövőndő fürdőélet megalapozásával telt. Valószínűleg már a magánépítkezések is próbára tették a részvényesek zömének anyagi erejét, ezen felül azonban nem kis terhet jelentett a közhasznú építkezéseket, tereprende-

-
- 2 Az ősforrás, amelyet Silve névre kereszteltek, egy Jeruzsálem melletti gyógyforrásról kapta a nevét (arról, amelytől a hagyomány szerint a bibliai vak visszanyerte a szeme világát). E forrás gyógyhatásáról az *Erdélyi Híradó* 1845. április 11-i száma is hírt adott. A bibliai név hamar feledésbe merült, és utóbb inkább Főkút néven ismerték, de Ștefănescu forrásnak, Ősforrásnak, Principal kútnak is nevezték. Lásd Dr. Minier Albert: *A 150 éves Tusnádfürdő*. In: Erdélyi Gyopár, 1992. 4. sz. – <http://www.erdelyigyopar.ro/1992-4/123-a-150-eves-tusnadfurdo.html> (letöltés ideje: 2011. július 10.)

zést, utak, sétányok kialakítását szolgáló költségekhez való hozzájárulás sem. A társulati tagok közül minden kétséget kizáróan Kovács Miklós püspök tett a legtöbbet a születőben lévő fürdő fejlesztéséért. Ráduly Ferenc társulati jegyző feljegyzése szerint már 1846 tavaszán *„minden haszonvágat elmellőző s a szenvedő emberiség sorsán résztvevő nemeslelkűsége által nagy áldozatokat kezdett tenni a Tusnád-Beszédmézönni gyógyfürödőnél”*: a saját költségén, 2028 rajnai ezüstforint ráfordítással építtette fel a szegény betegek ingyenes ellátását biztosító kórházat, az ún. Püspökházat, melynek berendezésére, bútorzatára még 20 rajnai forintot is adományozott.

Egy évvel a társulat megalakulását követően az alapvető feltételek már adottak voltak a fürdőélet beindulásához: a társulati tagok többsége, egyénileg vagy társulva, felépítette a maga villáját, lakóházát, álltak a közösségi épületek (fogadóház, kórház, társulati székház, korcsma) és két medence is („tisza” és „sárga meder”) várta a fürödni vágyókat. A fürdőélet megkívánta egy fürdőszabályzat létét is: a fürdési, higiénés és viselkedési szabályokat egyaránt tartalmazó *„fürdési napirendet”* az első szezon kezdetekor, 1846. június 2-án fogadta el a közgyűlés.

Az első idény végére megmutatkoztak a fontosabb hiányosságok, és jelentkeztek a tagok közötti első feszültségek is. A szezon végén, 1846. augusztus 29-én tartott közgyűlés kénytelen volt újabb költség-hozzájárulásokat kiróni a részvényesekre, problémát okozott a magánépületek őrzésének ügye, és az Apor család egyik építményét, amely az alapszabályzat megsértésével készült, a közgyűlés – példás szigorral – lebontani rendelte nyolc napon belül.

A tusnádi fürdő második, 1847. évi idénye újabb lényeges hiányosságokra derített fényt. Mivel az Endes Miklós társulati elnök által építtetett medence nem tartotta a vizet, tökéletesítése újabb beruházást igényelt, ugyanakkor erőteljes igény mutatkozott olyan építményekre is (istálló, kocsiszín), amelyek lehetővé tennék a közönséget szállító fogatok elhelyezését. A közgyűlési határozat szerint az elnök feladata volt az építmények helyét, *„milyenségét és mekkorását rajzban kimutatni”*. A Csík felől érkezők számára a fürdőtelepnek nem volt feljáró útja, így a társulat kénytelen volt emlékeztetni a kolozsvári Matskási Pál ne-

mes urat, hogy ne késlekedjen beváltani az út megépítésére tett korábbi ígérletét.

A fürdőtársulat közgyűlésre összesereglett tagsága ekkor még nem sejtette, hogy jó pár évig ez volt az utolsó fürdőszezon a tusnádi Beszédmezőn. Következő nyáron a potenciális fürdővendégeket már inkább a pesti forradalmi események, a kolozsvári országgyűlés, a dinasztia viszonyulása, illetve a körvonalazódó polgárháborús viszonyok foglalkoztatták, javában zajlott a nemzetőrség szervezése, ugyanakkor egyre nyugtalanítóbb hírek jöttek keletről és nyugatról egyaránt. Aztán 1848 őszén Erdélyben is elszabadult a pokol, és egyszerűen távolivá és valószerűtlenné váltak a békés, boldog fürdőzések.

„1849. év mártius elején valamint a társaság épületeiből s magán egyének egyes házaiból, úgy a kórházból is sok készülék, bútorok elraboltattak, s azóta naponta kártételek történtek” – írja kissé burkoltan fogalmazva három év távlatából a pusztításról Ráduly Ferenc társulati jegyző. Érthető, hogy nem bocsátkozott részletekbe a kártételek kapcsán, hiszen fölöttébb kényelmetlen helyzetben volt. Tusnádi plébánosként igen rosszul érintette, hogy a helyi lakosság dühe – amely amiatti felháborodásában, hogy a fürdő intézményesülésével elesett az ingyen fürdés és borvízhasználat lehetőségétől – nem kímélte a Püspökházat sem, amely – Michael Föderl csíkszeredai császári-királyi kerületi biztos szavaival – *„préda és rombolás áldozatává lőn”*. Sajnos nem áll rendelkezésre semmiféle kárfelmérés, csupán Ráduly és Föderl néhány utalása sejteti, hogy a vandál kezek megrongálták az épületeket, a mozgatható értékek egy részét elhordták, a többit pedig szétverték.

A beszédmezői fürdő újjászülése Ferenc József császár 1852. júliusában tett erdélyi körútjának köszönhető, melynek során az ifjú uralkodó megcsodálta a Sólomkőről elébe táruló táj szépségét, és elrendelte az elromosodott fürdőtelep mielőbbi újjáépítését. Erről maga Föderl biztos nyilatkozott a részvényeseknek szétküldött 7733/1852. számú körlevelében: *„Kormányzó Ő magassága, valamint Ő császári-királyi felsége is ezen gyógyfürdőnek a közjóllét előmozdítása tekintetéből leendő új karba vételét és emelését ajánlván, Kormányzó Ő Hercegsége által annak végrehajtásával meg is bízottam”*.

Az újrakezdésben és Tusnádfürdő modern fürdőteleppé alakulásában meghatározó jelentőségű volt, hogy ezen évben a Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy országút nyomvonalát úgy módosították, hogy az érintse a fürdőtelepet. „1852-ben új út vágatott, mely a balpart magaslatán a kiszökellő hegygerinceket körülkanyarogva, igen nagy mértani ügyességgel van vezetve. Ezen roppant munkaerőt feltételező egy mérőföldnél hosszabb útvonal ily hullámzatos talajon haladva, roppant töltéseket, hegymetszéseket tett szükségessé, s mégis 5 nap alatt készen volt, mert a parancsolni tudó Bach-rendszer alatt kirendeltek 20–30,000 embert, így aztán néhány nap alatt készen volt a cyclopsi munka” – írja Orbán Balázs a Székelyföld leírásában.³

Az uralkodó és kísérete számára – akik abban a szerencsében részesítették a beszédmezői fürdőt, hogy egy éjszakát ott töltöttek – négy épületet, és pedig ifj. Henter János, Elthes Alajos és Eresztevényi Antal villáit, valamint a Püspökházat a csíkszeredai császári-királyi biztosság költségén sebtében rendbe hozattak, a többi ház, létesítmény, berendezés felújításáról a tulajdonosok kellett gondoskodjanak, és a részvényesek ebbéli szándékait a már említett körlevélben mérték fel a hatóságok. Nagy mozgástere nem maradt a tagságnak: vagy vállalta az újabb építkezésekkel, tatarozással járó, egyáltalán nem elhanyagolható költségeket, vagy lemondott a beszédmezői fürdőben lévő érdekelt-ségéről, és beleegyezett, hogy tulajdonrészét az új érdeklődők kivásárolják. „Szükségessé válván tehát, hogy minden részvényes az érintett fürdő terén már birtokló helyére a gyógyintézet lehető gyors emelésére lakházat építsen – felszólíttatik ezennel szándékát e részben a biztossággal írásban közleni, hogy hajlandó leend-e a célba vett építést végbevenni, vagy ha azt tenni kedve nem lenne, birtokát a leteendők kifizetése mellett egy más, arra ajánlkozóan átbecsájtani, hogy ezáltal a kitűzött cél gyorsabban elérthessen.”

Az 1852. szeptember 25-én a kerületi biztosság csíkszeredai irodájában megtartott tanácskozás jegyzőkönyvének tanúsága szerint a jelen-

3 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népi szempontból*. Pest, 1868. III. köt. Háromszék. 62. – <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/120.html> (letöltés ideje: 2011. július 10.)

lévő részvényesek egyhangúan vállalták, hogy „*birtokaikra a legközelebbi tavaszon építeni törekednek saját haszonvételeikre*”. Ugyanekkor került sor a társulat új vezetőségének megválasztására is: elnök Mikó Antal zsögödi földbirtokos lett, pénztárnok Mártonfi János kozmási plébános, jegyző Ráduly Ferenc tusnádi plébános, építőbiztos pedig Barta Károly nagyborosnyói földbirtokos.

A közgyűlés meghatározta a közeljövő prioritásait is: a telep bővítése, külön fürdőhely kialakítása a nők és férfiak részére, új öltözők építése, továbbá a Püspökház megvásárlása a vendégek fogadására alkalmas épület céljára, vagy, ha ez nem lehetséges, új fogadóépület emelése. Indítvány született arról is, hogy a ház, amelyben Ferenc József megszállt, nyilváníttassék emlékhelynek, a fürdőtelep pedig, „*ha Ő Felsége kegyelmes lesz megengedni, neveztessék... ezután magos nevéről: Ferencz József fürdőnek vagy Császár fürdőnek*”. A jámbor részvényesek nyilván abban reménykedtek, hogy az uralkodó nevét viselő fürdő nagyobb állami támogatást fog élvezni. Az udvar azonban nem tartotta méltónak a romos fürdőtelepet az uralkodó nevének viselésére, s így az a régi Beszédmezői feredő, vagy Alszegei fürdő névvel maradt.

A beszédmezői fürdőtársulat közgyűlési jegyzőkönyve, illetve a csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság levéltárában fennmaradt iratesomó csupán a társulat 1845–1847 közötti működését és az 1852. évi újjászületést dokumentálja, nem nyújt betekintést a fürdőélet 1860-as évekbeli felvirágzásába, amikor az „Erdély gyöngye” megtisztelő nevet is kiérdemelte. „... *híre naponta terjed, s ha Borszéket most egyelőre nem buktatja is meg, de mindenesetre csökkentő vetélytársul álland mellette*” – írta Orbán Balázs 1868-ban.⁴ A tusnádi fürdőélet dualizmuskori virágzása azonban már egy másik történet.

4 Uo. 69. – <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/121.html> (letöltés ideje: 2011. július 10.)

FÜGGELEK

I. Kivonat a beszédmezői fürdőtársulat jegyzőkönyvéből⁵

1.

Tusnád, 1845. február 20.

Zálogszerződés Tusnád, Kozmás, Lázárfalva és Verebes előljárósága és az Élthes Alajos, Sántha Imre, Ráduly Ferenc, Mártonfi János, Gábor János és Ferenczi János által alkotott részvénytársaság között a beszédmezői borvízforrás 99 évre történő használatba vételére vonatkozóan.

Olvasván Dacica Siculia című könyvből, melynek szerzője 1731-iki év július 19-kén Kunics Ferenc⁶ jezuita, ezen szókat: „Tusnád ab aquis acidis singularis cumprinis virtutis famam obtinuit”, azaz Tusnád a kiváltképpen való jótékony erőjű savanyú ízű vizeiről hírt nyert magának, s egyszersmind közbeszédéből hallván, hogy a Tusnád-Beszédmezőn létező forrásoknak hatásosan működő gyógyereje – gyakori tapasztalásnál fogva – hűlésben s köszvényben szenvedett sok betegekkel érezte hasznos voltát s fekélyes sebeket is begyógyított, ezen tekintetből, s hogy a gyógyfürdői hely annál célarányosabb lehessen, 1845-iki év február 20-ik napján alakult Csíktusnádon hatszemélyű részvénytársulat, melynek tagjai: Sánta Imre, Ráduly Ferenc, Mártonfi János, Élthes Alajos, Gábor János és Ferenczi János, kiknek egyetértéséből tisztelt Élthes Alajos úrnak neve alatt közközltségen megvásároltatott a

5 *A Csík Tusnádi Beszédmezőnni gyógyfürdő Társulatnak Jegyző könyvéből kivonat.* – Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala. Csíkszereda. [Serviciul Județean Harghita al Arhivelor Naționale], (a továbbiakban: RNLHmH), F 227 Szerzemények és adományok, 34.

6 Sokáig Kunics Ferenc (1697–1763) magyarországi származású, de 1730–1731-ben Kolozsváron tanító tudós jezsuitát tartották a *Dacica Siculia* szerzőjének, Szinnyei József lexikona szerint azonban e munkát tulajdonképpen Szilatsek Pál (1706–1783) jezsuita szerzetes írta volna. – Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* – <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm> (letöltés ideje: 2011. július 9.)

beszédmezőni borvizes hely, melyet egyenlő joggal birtokolni is kezdetek.

Szerződési levél

Mű, Csíktusnád, Kozmás, Lázárfalva és Verebes négy communitásainak alább írt bírái és esküdtjei, midőn a folytában lévő 1845-ik esztendő februáriusa 20-ik napján Csíktusnádon a lófő Császár Mihály ő kegyelme házánál gyűlésünket tartottuk, megjelenék előttünk csíktusnádi tekintetes Éltes Alajos úr, kivel is lépénk az alábbi zálogos egyezményre, tudniillik: Léven a négy nemes communitásunknak az úgynevezett Beszédmezőn egy darab borvizes helye, melyet, mint-hogy közönségeink eddig elé nem használhatott, sőt marhabéli károkat vallott ezen helyen, ezen tekintetből adá fenn tisztelt Éltes Alajos úrnak 99 esztendőig 20, azaz húsz magyar forintokért magát a borvizet belé mérve, attól kezdve bé az útig, délre pedig és északra mérve 200 ölnyre, ily feltételek alatt:

1-ör Hogy azon mennyiségű helyet a vásárló mint tulajdonát, másokat kizárólag, szó teljes értelmében tökéletesen használhassa úgy, ahogy tetszeni fog.

2-ör Eltelvén a kitűzött 99 esztendő, ha a nemes négy communitás az ekképpen eladott jószág birtokába jutni kíván, nem hamarább, hanem a zálag summa és minden javítások s költségek kifizetése mellett történjék.

3-ör Törvényes evictiot⁷ vállalunk minden törvényes háborgatók ellen, hátrahagyva azt is, hogyha vevő ő kegyelmét a birtok használásában közönségeink akármi szín alatt is háborítaná, 200 ezüst forint büntetésen maradjon, mégis ezen contractus a maga valóságában álljon.

Mely dolog és zálagos vásár, hogy mindenkben a megírtak szerint menvén véghez, melynek valóságáról, kik írni tudunk, tulajdon neveink aláírásával, írástudatlanok saját kezeink által húzott keresztvonásainkkal erősítvén ezen contractuális levelünket a megírt időben és helyen.

7 Evictio = lat. elperlés elleni biztosíték vagy a már megtörtént elperlés miatti kártalanítás.

Csiktusnádi Benedek József bíró, Gábor Antal mp. notarius, Incze Mihály mp. hites, Korodi József mp. hites, János Ferencz mp., Imecs József mp. huszár, Éltés János mp., Molnár József mp. provinciális bíró, Gergely Ferencz hites, Antal Ferencz hites.

Csikkozmasi Dobos József mp. hites, Pál Ferencz hites, provinciális bíró Péter Antal mp.

Lázárfalvi Ábrahám Péter hites, Urszulj György hites, Boga György hites polgár.

Csikverebesi Antal József hites, György István provinciális bíró, András János hites.

2.

Tusnád, 1845. június 2.

Tusnádi Élthes Alajos nyilatkozata, melyben a megvásárolt borvizes hely tulajdonjogát megosztja a fürdőtársulat tagjaival.

Én, alól írt, miután a contractusba foglalt borvizes helyet megvásároltam, de annak jó karba hozására és illő épületekkeli ellátására s idomítására mint egyes személy elégtelennek esmérvén magamat, azon helyet az alább írandó birtokosokkal azon jussal, mellyel magam megvásároltam, közre bocsátom, oly kikötéssel: 1-ör hogy mindenki 10 pengő forintokat befizessen, 2-or senkit a társaság híréen kívül bé nem fogok venni, 3-or a hely kijavítására, épületek elrendezésére nézve minden függjön a társaság határozatától, mely eszerénti feltételek után következnek a **részvényes birtokosok nevei:**

Báró Apor Lázár, B. Apor Rozália, B. Apor András, Horváth Elek, Horváth Ferenc, Imecs Elek, Antos família, Eresztevényi Antal, Bartók család, Könczei József, Balácsi József, Potyó György, Kozmasi lelkész, Endes Miklós, Endes József, Tankó Albert és Kovács Ignác együtt, Sándor László, Sándor Mihály, Mikó Antal, Boros Elek, Henter József, Lázár Antal, Tusnádi lelkész, Éltés Beniamin, Éltés József, Éltés Ignátz része Imre Károlyé, Gábor János, Ferenczi János, Sánta Imre, Incze Mihály, Lestyán Dénes, Donáth Györgyné, Vajna László, Henter János,

Macskási Pál, B. Henter József, Vajna Károly, Bartha Károly, Péterfi József, nagyméltóságú Kovács Miklós erdélyi püspökök.

Mely fenn írtakra újból is magam kötelezem.

1845-ben június 2-án

csíktusnádi nemes Éltes Alajos mp.

3.

[Tusnád], 1845. június 2.

A fürdőtársulati közgyűlés határozatai

Jelen 1845-ik év június 2-án gyűlés tartatván, végeztettek:

1-ör Az elnökletet april 21-től fogva ideiglenesen vivő Endes Miklós atyánkfia közegyetértésből a társulat rendes elnökévé választatott.

2-or Ideiglenes jegyző Ráduly Ferencz hivatalában megerősítettett.

3-or Pénztárnoknak Mártonfi János választatott.

4-er Építtető biztosnak választatott volt april 21-én Éltes Alajos egy ezüst rhénes forint napidíj mellett, s ezutánra is meghagyatott.

A fenn írt személyzet híven eljár megbizáttatásában: april 29-ik napjára elkészítettvén két fürdőhelyet, s felépíttetvén a fogadóházat, a 12 öles társaság házát pedig májusban.

5-ör Tiszteletbeli tagoknak kéretnek a Székely Ezredek orvos tudorai, s levél által megtalálándóknak határoztatik Peschke, Gerbert és Weiner urak, nem különben nemes Csík- és Háromszéknek physicussai⁸: Szentpéteri és Dövényi orvos doctor urak.

6-or Még megépítendőknak határoztatnak:

a) egy háromosztályú, hétöles ház,

b) a két bárkában foglalt főbb forrásoknak békerítése, vetkőző szobákkali ellátása s megfödete,

c) a tespedt helyek kiárkoltatása, az öszvejövő vizeknek egy mederbe való vétele,

d) konyhák és porváták.⁹

8 Physicus = rég. orvos

9 Porváta = rég. árnyékszék

7-er Nagyméltóságú erdélyi püspök Kovács Miklós úr minden tisztelettel megkérendőnek határoztatik, hogy társulatunk fő tagja lenni kegyeskedjen.

Ezen jegyzőkönyv június 11-én megerősítettett.

Endes Miklós mp.
társasági elnök

Ráduly Ferenc
társulat jegyzője

4.

Tusnád, 1845. június 24.

A tagok birtokrészesedése és a társulat alapszabályzata

Folyó 1845. évi június 24 a társaság gyűlését tartja, mikor is:

1-ör A társulat alapszabályai jegyzőkönyvbe iktatások határoztatott.

2-or A tagosztály megállíttatik, s a nyilak kikészítésére bizottmány neveztetik.

3-or A bizottmány a társaság közhelyét, minden forrásokat beléértve, külön mérvén, minthogy a felosztandó helyből 40 részekre osztva egy személynek 134 □öl jut részébe, a nyilakot is ehhez képest kikészítette, mely szerént közegyetértésből beszámítottak **az északi külső nyílba**: Henter József, Lázár Antal, Mikó Antal, Boros Elek, Éltés Alajos, L. B. Henter József, Sándor Mihály, Sándor László. Ugyan **az északi belső nyílba**: Henter János, Macskási Pál, Sánta Imre, Éltés Alajos, Éltés Benjámin, Éltés József, Incze Mihály, Ferenczi János, Gábor János, Ráduly Ferencz, Nagy Méltóságú Erdélyi püspök. **A nyugati nyílba** a társaság házán belől: báró Apor Lázár, b. Apor Rozália, b. Apor András, Horváth Elek, Horváth Ferencz, Imecs Elek. **A déli első nyílba**: Endes Miklós, Endes József, Balázs József, Dónáth Györgyné, Vajna Károly, Tankó Albert, Léstyán Diénes, Mártonfi János, Potyó György, Bartók család. **A második nyílban**: Antos család, Vajna László, Imreh Károly, Bartha Károly, Könczei József, Eresztevényi Antal, Péterfi József.

Társulat alapszabályai

I. Csíktusnádi nemes Éltés Alajos atyánkfia a megnevezett helyet némely bébíró atyánkfiái előre tett intézkedések következtében tulajdon neve alatt a négy nemes közönség két ágon lévő katonai és polgári előjáróitól 20 ezüst császári húszasokkal megvásárolván 99 esztendőig zálag cím alatt, s azon helyet a gyógyfürdő társulat részvényeseivel azon jussal, mellyel megvásárolta közre bocsátván, s arra is kötelezván magát, hogy senkit is a társaság hírére, tudtán és teljes megegyezésén kívül be nem fog venni, a társulat megalakult.

II. A részvényesek neveik és száma feljebb meg van írva.

III. A megvásárlott helyen a feljebb elősorolt részvényes társulat minden tagjainak a szó teljes értelmében egyenlő joga van, és abból egyik a más felett többet nem követelhet.

IV. Hogy a tökéletes egyarányúság, mely a jogra nézve a fennebbi pont alatt tisztán kifejezve van, a jószág aránti birtoklásra nézve is a lehetőségig elérettethessen, külön mérve a társaság közhelyét s minden forrásokat, a társaság részére a felosztható hely tagosítás szerint, az északi, nyugati és déli részeken felosztatván, minden tag osztályrészét teljes joggal bírja.

V. A társulatnak minden részvényesei által 10 ezüst rhénes forintban előre beadott közköltségből épült társaság házai, a korcsma s fürdőhelyek mindenkor a társulat öszves tagjainak fognak jövedelmezni, és az abból bekerekedő pénzöszev a közös épületek s fürdő fenntartására és a közhely idomítására, használhatóvá tételére vagy takarékpénztárul a kezelő pénztárnok hívségére szoros számadás mellett bíztatik, hogy minden év október 1-ső napján számadását becsületvesztés terhe alatt beadhassa.

VI. Az építésre nézve, hogy a csinosságra is méltó figyelem fordíttassék, nem leszen szabad senkinek is a társaság által megalapított vonalon elől építeni, hanem egyik úgy, mint a másik az egyenállást, symmetriát megtartani köteleztetik, különben építménye lerontandó.

VII. Az egész hely maga mennyiségében bekerítendő, hogy így a társaság a maga – másokat kizáró – birtokát gyakorolhassa.

VIII. A kerítésen belől nem szabad sem egyiknek, sem másinak a marháit legeltetés végett kibocsátani 12 forint büntetés alatt, ami is ha ezen alapszabály ellenére megtörténék, toties quoties¹⁰ a társulat biztosai által rögtön felveendő büntetés a társulat pénztárába tétessen.

IX. Nem szabad senkinek is a helyet idomító fákat, nevezetesen a sétahelyen lévőket a társaság általános egyetértésén kívül levágni, kivéven azokat, amelyek a netalántán építendő házak helyén találtatnának.

X. Nem szabad a társaság hírére, tudtán és megegyezésén kívül senkinek akárkit is a már eképpen alakult gyógyfürdő társaság részesévé tenni, hanem ha valakinek kedve lenne maga mellé mást felvenni, azt csakis a maga osztály részire vehesse bé és vele egy személyt képezzen, elannyira, hogy akárkinek is bevételével a tagosztály soha ne szaporodjék, sem a felveendőknek a bébíró társaság és négy communitás praejudiciumára beerdölhetési vagy legeltetési jog ne engedessék.

XI. Ha valamelyik részvényes akármilyen szín alatt jussára ráunna és elidegeníteni kívánná, s törvényes utódjai fenntartani nem akarnák, azt nem másnak, hanem a tagosztálynak adni kötelessége legyen, hogyha pedig sem a tagosztály, sem az egész társulat közhírré tétel után fenntartani a leteendők tétele mellett nem akarná, akkor akárkinek is szabad legyen eladni.

XII. Ami a négy communitás két megyés papjainak, tudniillik a tusnádinak és kozmásinak birtokokat illeti, ezek részeket halálok vagy változások esetében törvényes pap utódjaiknak léznek kötelesek a leteendők letétele mellett hagyni, mit is ha törvényes utódjaik nem vállalnának, maradjon a XI-ik alapszabály szellemében.

XIII. Ha a korcsomárolást, húsvágást vagy akármely kelmék árulását a fürdön megjelenők szükségessé tennék, eztet akármelyik részvényes is ne gyakorolhassa, hanem ezen jog a társulásé legyen haszonbérbe adás útján.

XIV. A hely őrizetire nézve a vállalkozó a társaság egyetértéséből közkölségen fogadandó, s ez, valamint a vendégek is minden károkat, melyek vagy vigyázatlanságok, vagy más okok miatt történének, meg-

¹⁰ Toties quoties = lat. annyiszor, ahányszor

téríteni kötelesek, hogyha pedig haszonbérbe adatik a közhely, a haszonbérlet is kötelezi ezen szabály.

XV. Ha a társulat akármelyik tagja a középületek közül akármelyiket használni kívánná, aztot, minden személyválogatást félretéve, a társaság által megállítandó mennyiségben használhassa, és a díjt úgy és akképpen befizetni köteleztetik, mint akárki is, eztet úgy értve, hogy aki idő szerént korántabb bejelenti magát, azé legyen az elsőség a ház haszonbérbe vételében.

XVI. Mikor a társaság a maga intézkedő gyűléseit tartani fogja, köteles leszen minden részvényes tag vagy személy szerént, vagy biztosa által mulhatatlanul megjelenni, ha pedig valamely részvényes meg nem jelenhetne, a jelenlévő tagosítás szózatja fogja a meg nem jelenő szózatját pótolni, s a bizottmány köteles minden évben Szent György nap körül körlevél által, mely csakis a négy faluban lévő részvényesekhez vagy biztosaikhoz küldendő, a társaságot öszve híjni.

XVII. Ha valamelyik társasági tag a társaság végzéseit nem méltányolná, vagy a kivetendő öszveget a maga rendes idejére a társaság pénztárába beadni elhanyagolná, teljes joga legyen a választott elnöknek a biztosokkal együtt aztot, mint tiszta adósságot, makacson rögtön felvenni, s miután ezen alapszabályokat önkénytesen aláírtuk és magunkévá tettük, a kirovandó mennyiségen felül mégannyit követelni, s itten találtató jovaiból eleget venni.

XVIII. A földön megjelenendő betegeskedők ápolása orvost kívánván, tiszteletbeli tagoknak megkérendők a nemes Székely Ezeredeknek, ismét nemes Csík- és Háromszékeknek ez idő szerénti orvos doctorai.

XIX. Midőn akármí munkára a napszamosok megfogadandók lesznek, a szegődség mindenkor az építtető biztos és jegyző jelenlétekben fog megtörténni, és semmi napi bére azon munkásoknak akik azoknak jelenlétekben nem fogadtatnának, nem fog a társaságtól elfogadtatni.

XX. Ha valamely munka (melyet mindenkor a társaság fog előre elhatározni) végbeviendő leszen, az előre való hírtétel mellett árcsökkenés szerént fog a vállalkozóknak kiadatni.

XXI. A számadás tiszta kezelésére nézve a társaság közköltségén egy számadoló jegyzőkönyv vásárlandó, melybe a kiadások s bevételek a pénztárnok, jegyző és építető biztos aláírások alatt történjenek.

XXII. A társulat elnöke s tisztviselői évenként Szent György nap táján szózatolás¹¹ útján választandók.

Írattak Beszédmezőn, 1845. évben június 24-kén ezen alapszabályok, melyeknek megtartására kötelezzük magunkat, alatt írtak: Endes Miklós elnök, Lázár Antal, Eresztevényi Antal, Vajna Károly, Imre Károly, idősb Balási József, ifjú Balási József mint Donáth György biztosa, ifjú Henter János, Lestyán Dénes, idősb Vajna László, Veress Elek, B. Apor Lázár úr öngagsága biztosa, Antos Ferencz, Bartók János, Éltés Aloysius, Éltés Beniamin, Incze Mihály, Potyó György, Sánta Imre, Mártonfi János, Bota György, méltóságos B. Henter József úr tisztje, Gábor János, Ráduly Ferencz, Péterfi József, Sándor László, Sándor Mihály, Mikó Antal, Boros Elek, Élthes József.

5.

[Tusnád], 1845. szeptember 9.

A fürdőtársulati közgyűlés határozatai

Folyó 1845. évi szeptember 9-ik napján a társaság közgyűlését tartja az egyet házánál elnök atyámfia előlülése alatt, mikor is:

1. A június 2-áni jegyzőkönyv 5-ik pontja szerint tiszteletbeli tagoknak kértvén a Székely Ezeredek tisztelt orvos doctorai, nem különben nemes Csík- és Háromszékek physicussai, bizodalmas kérésünket méltányolták, kiknek a fürödő mellett egy házhely engedtetett.

2. Felboncolást kívánván a beszédmezőni gyógyfürödői forrás vize, határozatott:

Hogy nyolc üveg készíttessék, melyekbe az első nemes Székely Ezeredi tisztelt főorvos úr hiteles egyének előtt a vizet bezárva küldje a társulatnak közköltségén a Bécsi Josefine Chemica Academiába, mit is

¹¹ Szózatolás = rég. szavazás

hogy eszközöljön, a nemes ezered kormányja kérelemlevéllel találtassék meg.

Ezen jegyzőkönyv felolvastatván 1846. év május 5. tartatott gyűlésben, megerősítettett.

Endes Miklós
elnök

Ráduly Ferenc
társulat jegyzője

6.

[Tusnád], 1846. május 5.

A fürdőtársulati közgyűlés határozatai

Jelen 1846. év május 5-kén a társaság gyűlését tartja a társaság házánál elnök atyánkfia előlülése alatt, mikor is:

1-ör A múlt év június 2-áni gyűlési jegyzőkönyv 7. pontja következésében nagyméltóságú tusnádi Kovács Miklós erdélyi püspök úr megkérétvén, hogy társulatunk főtagja lenni kegyeskedjen, egy osztályrész jószág elfogadásával a bizodalmas meghívást köszönettel, örömmel és szívesen elfogadta, s neve a társulat lajstromába beíratott, s az északi belső nyílban 9-ik rész (melyhez még a tusnádi, verebesi és lázárfalvi nemes közönségek 10 öl szélességű s a Hegy aljáig nyúló jószágot ispotály, vagyis kórházhelynek ajándékoztak) teljes joggal által adatott.

2-or A múlt évi september 9-ki közgyűlés 2-ik pontja határozata következtében a nemes ezeredhez kérelemlevél küldettétvén, hogy a víz felboncoltatását kegyeskedjen a Bécsi Acadámiának ajánlani, mire nézve a fenséges Királyi Udvari Főhaditanács november 10. B. 5524. számok alatt azt rendelvén az ezered kormányához, hogy a tusnádi érces vizek boncolás végett Bécsbe felküldetnének, előlegesen privát levél által Bécsből tudósítva lévén ezeredi főorvos Gerbert úr, november 13. hét üveg vizet célszerűen 3 hiteles egyének előtt bezárva, s a 8-ik üveg helyébe borvízsárt helyezve elvitt, az académiába boncolás végett küldendő.

Ezen jegyzőkönyv felolvastatván, a társulat elnöke által aláíratott.

Endes Miklós
elnök

Ráduly Ferenc
társulat jegyzője

7.

[Tusnád], 1846. június 2.

A társulat közgyűlésén elfogadott fürdőszabályzat

Folyó 1846. évi június 2-án a társulat közgyűlése tartván, mikor is az eddigi jegyzőkönyvek és alapszabályok szóról szóra felolvastattak tudásul.

Förödési napirendül: Figyelmeztetés

A jó rend fenntartása, valamint minden más dolgokban, úgy itt is a fürdői társalgásnak nélkülözhetetlen lévén, mindenkinek illő tisztelettel értésére adatnak a következők:

a) Mindenki, mivel többnyire e helyen gyógyulás tekintetéből jelenik meg, kerülje ki mindazon tényeket, melyek valakinek undort okoznának, miszerint:

b) Mint az első vagy tiszta, mint a második vagy sárga mederben fürödőző egyéneknek a vizet zavarni és kilocsolni, bele pökdösni, s bármi szemetet vetni nem szabad.

c) Senki sebeinek kötelékeit szerte ne hányja, se (mit a balhiedelmű köznép hibásan gyakorol) ruházatjairól fancsikákat vagy betegségeiből nemű jeleket le ne rakja, ott ne hagyjon.

d) Meztelen fürödni – az illedelemmel meg nem férvén – nem szabad, mihez képest:

e) A férfiak délelőtt 8-ig, 11-től délutáni 2-ig és 5 óra után, a nők pedig délelőtt 8-tól 11-ig s 2-től 5-ig fürödjének.

f) Mivel a tapasztalás bizonyítása szerint a bőr több nemű kütég¹² betegségeinek és sebjeinek csakis a 2-ik, úgynevezett sárga vízbeni fördés mutatott üdves sikert, tehát az ily betegek önjavokat tekintve azon fördőben fürödni ne terheltesse nek, kéretnek.

g) Nevek, emlékek s gúnyok fölírásai, s annál inkább felmetszései tisztelettel tiltatnak, nem különben akármi kártételek az azt okozók költségére becsültetnek.

Ezen jegyzőkönyv felolvastatván, megerősítettett.

Ráduly Ferencz
jegyző

8.

[Tusnád], 1846. augusztus 29.

A fürdőtársulati közgyűlés határozatai

E folyó 1846. évi augusztus 29-kén közgyűlés tartatván, mikor is:

1-ör Pénzbeli új rovat¹³ nélkülözhetetlen lévén, legtöbbször 6 rhénes forintra szavaltak, mely pénzoszvegnek fele Szent Mihály napra, más fele mártius 1-ső napjára befizetendő az alapszabályok 17. pontja tartalma szerint.

2-or Az ezutáni építtetések, javíttatások s holmi elrendezések elnök atyánkfiának bölcs gondnokságába ajánltatnak a 20. alapszabály értelmében.

3-or Azon építményt, melyet az alapszabályok ellen b. Apor Lázár úr ő nagysága bírója rakatott, onnan 8 napok alatt eltakarítsa.

4-er Indítványoztatott némely társulati egyének által, hogy már sokaknak lévén saját jószágrészekben építmények, hogyha ezeket az egylet építményei haszonbérleje nem akarja őrizni, azok, kiknek építmények van, fogadjanak illő díjfizetés mellett más téli őrzőt, az errőli gondoskodást elnök atyánkfia magára vállalta.

12 Kütég = rég. bőrfekély

13 Rovat = rég. személyekre lebontott, kirótt pénzbeli hozzájárulás

Ezen jegyzőkönyv felolvastatván, megerősítettett.

Ráduly Ferencz
társulati jegyző

9.

[Tusnád], 1847. július 5.

A fürdőtársulati közgyűlés határozatai

Jelen évi 1847. július 5-kén társulati közgyűlés tartatván, mikor is:

Az elnök atyánkfia által készítettett uzda¹⁴ a vizet meg nem tartatván, ajánlja elnök atyánkfia a kezdett uzdának a többi költségen felül még 10 pengő forintokkali helyre állítását, mit is nagy köszönettel fogad társulatunk.

Nem lévén a társulatnak Csík felőli jövetelben feljáró útja, tekintetes Korodi József úr, mint a méltóságos Macskási Pál úr biztosa, még akkor, midőn az írt úrnak a társulat alakulása után actia¹⁵ adatott, azt ígérvén, hogy a feljáró utat elkészítteti, tisztelettel kéretik, hogy önkénytes vállalkozásának tegyen eleget.

Az istálló és színalj nélkülözhetetlen lévén, s annak építésére a társulat magát kötelezvén, többekkel együtt kéretik elnök atyánkfia, hogy a szükséges istállóra célszerű helyet jeleljen ki, az istálló milyenségét és mekkoróságát rajzban kimutatván, árcsökkenés útján építtesse meg.

Ezen jegyzőkönyv felolvastatván július 5-kén a közgyűlésben, megerősítettett.

Ráduly Ferencz
társulat jegyzője

¹⁴ Uzda = rég. medence

¹⁵ Actia = lat. részvény

II. A tusnádi fürdőtársulat működésére vonatkozó iratok a csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság levéltárában¹⁶

1.

Tusnád, 1847. május 9.

A kozmási és tusnádi közönségek nyilatkozatának hiteles másolata, mely által építkezésre alkalmas területet engednek át az I. Székely Gyalogezred parancsnoksága részére.

Mű, nemes Kozmás és Tusnád közönségeinek hűtös falusbírái, esküdtjei és jegyzői a magunk és nemes közönségeink nevekben és képekben adjuk tudtokra mindenknek, akiknek illik, hogy folyó 1847-ik év május holnapja 9-én illő figyelemre vévén aztot, hogy a közönségünk határába, Beszédmezején tanáltató igen hasznos gyógyvíz körül a szenvedő emberiség enyhítésére társaság alakult és az írt hasznos gyógyvíznek célszerű használatára már is nem kevés áldozatot tett, hogy ezen szent cél annál inkább megközelíthetessék, közönségeink egy ily célszerű hasznos épületnek felállíthatására a nemes I-ső Székely Gyalog Ezered érdemes teljes tiszti karának és az írt helyen a társaság helyén és ottani úton belől, ahol a nemes ezered érdemes tiszti karának kimérettetvén is általunk, és általunk kihatározatni tetszeni fog, más hasonló gyógyvízzel bíró nemes közönségek példája szerint adunk és örökösön általengedünk egy 24 ölnyi hosszú és 18 öl széleségű közhelyet oly feltétel alatt, hogy arra tetszése szerint építhessen, teljes joggal használhassa, és ha üdővel valamikor a hely üressen maradna és a nemes ezered tiszti kara végképpen felhagyna annak használatával, akkor maradjon közönségeink teljes birtokában és szabad rendelkezése alá vissza.

Melynek valóságáról adjuk jelen adománylevelünköt Csíktusnádon, a fenn írt napon és évben.

16 RNLHmH, F 68 Csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság iratai, CLXVI/7.

Tusnádi Benedek Joseff mp. bíró

Darvas Imre mp. esküdt

Gábor Antal sk. jegyző

Kozmási Lestyán

Ferencz mp. esküdt

Páll András mp. esküdt

Márton Joseff mp. jegyző

Hogy ezen másolat az eredetivel szóról szóra megegyez, arról bizonyítok.

Tusnádon,

Augusztus 9-én 1852.

Gábor Antal sk.

jegyző

2.

Tusnád, 1852. augusztus 8.

Ráduly Ferenc tusnádi plébános, fürdőtársulati jegyző Michael Föderl császári-királyi kerületi biztoshoz felterjesztett jelentése a fürdő és a püspöki kórház rövid történetével és a társulati tagság névsorával.

Címzés: Császári-királyi kapitány s főbiztos méltóságos Föderl úrnak hivatalból Csíkszeredába.

Méltóságos Kapitány és Főbiztos Úr!

Kegyes felszólítására a császári-királyi főbiztos úrnak megjelentem vala folyó holdnap 6-án Csíkkozmáson, mikor is tárgyalás alá vettük a tusnádi fürdőnél jóvittásokat, de különösen a fürdő pártfoglalását, én a lehetőségig emberi parolámat adtam, s valamint eddig is amit tehettem, örömet tettem, úgy ezután is a közhaszonra munkás kívánok lenni.

A méltóságos úrnak abbeli kívánságát, hogy a fürdőnek s püspöki kórháznak történetét írjam le, teljesíteni kívántam, s ide melléklém.

Ezek után vagyok a méltóságos kapitány s császári-királyi főbiztos úrnak alázatos szolgálja,

Tusnádon,

1852. augusztus 8-án

Ráduly Ferencz

tusnádi lelkész

Tudomásul

A nagy hírű s tapasztalású Huffeland¹⁷ azt mondja, hogy a fürdők iránt mindenkor nagy tisztelettel viseltetett, mint olyak iránt, melyek ötöt soha bizodalmban meg nem csalták, s azért méltán sajnálja, hogy hasznos működéseik kifformálására nem fordítanak annyi figyelmet, mint amennyit megérdemelnek, holott nincs oly idült nyavalya, melyet szerinte célszerűleg alkalmazott ásványos meleg fürdők szusz és gyakori használata meg ne gyógyítana. Huffelandnak panasza sokakra nézve méltó vád, mely alól kiveendő hálát érdemlő nagyméltóságú tusnádi Kovács Miklós erdélyi püspök urunk, ki is azonnal, hogy az 1845. évi február 20-ik napjától fogva alakulni kezdett tusnád-beszédmezőni gyógyfürdői társulat, június 2-ki jegyzőkönyve határozatánál fogva főtagnak megkéretett egy osztály részjóság elfogadásával, melyhez még a tusnádi, verebesi és lázárfalvi nemes közönségek tíz öl szélességű s a hegy aljáig nyúló jóságot ispotály, vagyis kórházhelynek ajándékoztak. A június 22. Károly Fejérvárt s october 22. Kolozsvárt 1469. számok alatt írt kegyes válaszai szerint, köszönettel vette, s a bizodalmas meghívást örömmel és szívesen elfogadta, s azóta minden haszonvágyat elmellőző s a szenvedő emberiség sorsán résztvevő nemeslelkűsége által nagy áldozatokat kezdett tenni a tusnád-beszédmezőni gyógyfürdőnél kórházak építésére, melyekben ingyen szállásolhatni, 2028 ezüst rhénes forintokat, házi bútorokra 20 ezüst rhénes forintot sajátjából adván. Ő excellentziájának szent szándéka teljesedett, s a kórház elkészült 1846 évben tavasszal, s azóta használtatott, de óh fájdalom! 1849. év mártius elején valamint a társaság épületeiből s magán egyének egyes házaiból, úgy a kórházból is sok készülétek, bútorok elraboltattak, s azóta naponta kártételek történtek. Ezen szomorú esetet miután nagyméltóságú püspök urunkkal tudattam, az épületet a fundussal és a Sánta Alberthez hordott bútordarabokkal együtt 1851. június 25. a tusnádi egyházmegyének ajándékozni kegyeskedett olyformán, hogy aztot behordathassa s a kántori épü-

17 Christoph Wilhelm Friedrich Hufeland (1762–1836) német fizikus, a berlini egyetem orvosprofesszora, számos orvosi szakkönyv szerzője.

letek helyreállításában célszerűleg felhasználhassa, de minthogy e meg nem történt, azt is tudattam nagyméltóságú püspök urunkkal, hogy a ház javítottatni kezdetett a fenséges császár s magas kísérei szállással elfogadásokra. Mely előleges feljelentésemre még eddig válasz nem jött, nekem tehát semmi jogom rendezkedni vagy intézkedni a házról, miután igaz az, hogy a fundussal s megmaradt bútorokkal együtt a tusnádi nemes megyének kegyesen ajándékozott, lássa a megye, tegye a teendőket. Hogy a költséges kórháztól miféle portékák vesztek el s mik vannak még meg, láthatni az ide 565-1851. [csatolt] mellékletből.¹⁸

Írta Csíktusnádon, 1852-ki év augusztus 8-ik napján,

Ráduly Ferencz
tusnádi lelkész

Tusnádi földtársulat névsora

Sorszám	Társulati tagok nevei	Állapot	Lakhely	A tulajdonos megbízottja
1.	Báró Apor Lázár	Hivatalnok	Bécs	Uvarbírái Torján és Lázárfalván laknak
2.	B. Apor Róza	Meghalt	-	Birtoka általment B. Apor Lázár úr önnagyságára
3.	B. Apor András	Báró	Torja	Ön maga
4.	Horváth Elek	Nemes	Torja	Ön maga
5.	Horváth Ferencz	Nemes	Torja	Ön maga
6.	Imecs Elek	Nyugal-mazott kapitány	Kézdi-szentlélek	Ön maga

¹⁸ A hivatkozott melléklet hiányzik.

Sor- szám	Társulati tagok nevei	Állapot	Lakhely	A tulajdonos megbízottja
7.	Henter János ifj.	Nemes	Szentimre	Ön maga, vagy bírája. Van háza, javítva.
8.	Macskási Pál	Nemes	Kolozsvár	Megbízottja Korodi József úr Szentsimonon
9.	Sánta Imre	Plébános	Csíkszent- miklóson	Ön maga
10.	Éltes Alajos	Assistens	Tusnád	Ön maga. Van háza, újjátott.
11.	Éltes Béni	Nemes	Tusnád	Ön maga
12.	Éltes József	Lelkész	Delnén	Ön maga
13.	Incze Mihály	Földműves	Tusnád	Ön maga
14.	Ferencz Péter	Detto	Tusnád	Ön maga
15.	Gábor János	Oskola- igazgató	Udvarhely	Ön maga
16.	Ráduly Ferencz	Lelkész	Tusnád	Ön magam
17.	Nagyméltóságú Kovács Miklós	Erdélyi püspök	Kolozsvár	Tusnádi Me- gye, mely áll Tusnád, ~Újfal- s Verebesből. Van ház, újjátott.
18.	Sándor Mihály	Nemes	Szenttamás	Ön maga
19.	Sándor László	Nemes	Detto	Megbízottja Nemes Sándor Mihály úr Szent- tamáson
20.	Henter József	Báró	Kelementelke	Tisztje Szentim- rén tisztelt Bota György úr

Sor- szám	Társulati tagok nevei	Állapot	Lakhely	A tulajdonos megbízottja
21.	Boros Elek maradványi	Nemes	Szenttamás	
22.	Mikó Antal	Nemes	Zsögöd	Ön maga
23.	Lázár Antal	Nemes	Taploca	Ön maga
24.	Henter József	Nemes	Szentiván	Megbízottja Szent Imrén udvarbírája
25.	Endes Miklós	Nemes	Szentsimon	Ön maga vagy tisztje
26.	Endes József	Nemes	Szentsimon	Udvarbírája megbízottja
27.	Balácsi József	Volt főkirálybíró	Kászonimpér	Ön maga
28.	Donáth Györgyné	Nemes	Tusnád	Megbízottja Kászonimpéri Méltóságos Balási József
29.	Vajna Károly	Nemes	Gidófalva	Ön maga
30.	Kovács Ignácz	Lelkész	Szentsimoni	Ön maga
31.	Léstyán Dénes	Meghalt	Szentkirály	Maradványai
32.	Mártonfi János	Lelkész	Kozmás	Ön maga
33.	Potyó György	Nemes	Kozmás	Ön maga
34.	Bartók familia	Nemes	Kézdimarton- falva	Ön magok
35.	Antos familia	Nemes	Régen	Ön magok
36.	Vajna László	Nemes	Zágon	Ön maga
37.	Imreh Károly	Nemes	Étfalva	Ön maga
38.	Bartha Károly	Nemes	Nagy- borosnya	

Sor-szám	Társulati tagok nevei	Állapot	Lakhely	A tulajdonos megbízottja
39.	Könczei József	Nemes	Kézdizsentlélek	Ön maga
40.	Eresztevényi Antal	Nemes	Eresztevény	Ön maga. Van háza, javított.
41.	Péterfi József	Nemes	Szentsimon	Ön maga
42.	László Sándor	Nemes	Szentimre	Detto
43.	Mike Lajos*	Főadószedő		

* A 43. tag nem szerepel a Ráduly Ferenc-féle 1852. augusztus 8-i névsorban, de megjelenik a császári-királyi biztosság 1852. augusztus 11-i jegyzékében. Ez utóbbi irat ugyanezen iratcsomóban található. – RNLHmH, F 68 Csíkszeredai kerületi biztosság iratai, CLXVI/7.

Jegyzék: a 7., 10., 17. és 40. számok alatti birtokosoknak jelenleg is van házuk a főördönél, s a méltóságos császári-királyi főbiztos úr által javítottak.

Írta Csíktusnádon, 1852. augusztus 8-án Ráduly Ferencz tusnádi plébános.

3.

[Csíkszereda, 1852. augusztus 11.]

A csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság 7733. számú, a fürdőtársulat tagságához küldött felszólításának fogalmazványa.

Mind [Mindenik társulati tagnak]

A csíktusnádi Beszédmezőn a szenvedő emberiség jótékonyágára 1845-ben egy több személyekből álló alakult társaság által létrehozott gyógyfürdő, melynek hasznos volta általános elismerést nyert. Életbelépte után csakhamar, az 1849-dik évi zavarok alatt elromboltat-

ván, felhagyatott, s már szinte 3 évek óta ezen nemzeti kincs közsajnálra haszonvehetlen áll.

Azonban Őfelsége magos jelenlétivel ezen vidéket a közelebbi napokban szerencsétlétvén egy éjszakai elfogadására, az érintett fürdőn lévő épületek a biztosság intézkedése által újból lakható állapotba helyeztettek.

Kormányzó¹⁹ Ő magassága, valamint Ő császári királyi felsége is ezen gyógyfürdőnek a közjóllét előmozdítása tekintetéből leendő új karba vételét és emelését ajánlván, Kormányzó Ő Hercegsége által annak végrehajtásával meg is bízattam.

Mind, kivéven 7., 10., 17., 40. [ifj. Henter János, Élthes Alajos, Kovács Miklós püspök és Eresztevényi Antal kivételével mindenik társulati tagnak]

Szükségessé válván tehát, hogy minden részvényes az érintett fürdő terén már birtokló helyére a gyógyintézet lehető gyors emelésére lakházat építsen – felszólíttatik ezennel szándékát e részben a biztossággal írásban közleni, hogy hajlandó leend-e a célbavett építést végbevinni, vagy ha azt tenni kedve nem lenne, birtokát a leteendők kifizetése mellett egy más, arra ajánlkozóknak átbecsátani, hogy ezáltal a kitűzött cél gyorsabban elérthessen.

Ebbéli nyilatkozatát mielőbb ezen biztossághoz beküldvén, a további e tárgyban teendőkről tanácskozás végett ne terheltesse jövő szeptember hó 25-kén délelőtti 9 órára, mikorra a társaság összes tagjai ide meghívák, vagy személyesen hajlandóul megjelenni, vagy pedig megbízottját hatalmazványával ellátva ide elküldeni.

25. [Endes Miklósnak]

Uraságnak, mint a társaság elnökének személyes megjelenésire különösön számolván.

19 1851. április 29.–1858. június 25. között Erdély katonai és polgári kormányzója Friedrich Karl zu Schwarzenberg herceg volt.

17. [Kovács Miklós erdélyi püspöknek]

Nagyméltóságod is, mint ezen fürdőegyletnek érdemdús tagja, bővkezűsége által a szenvedő emberiség aránti szánalomból egy kórházat építvén, de minthogy ezen üdvös célra szánt épület is az már megnevezett módon préda és rombolás áldozatává lőn, nagyméltóságod azt a fundussal és bútordarabokkal együtt kegyes vala a Tusnádi egyházmegyének oly formán ajándékozni, hogy a kóroda²⁰ behordatván, annak részletei a kántori lak célszerű helyreállítására fordíttassanak. De mivel mint tudva van, az érintett adománya nagyméltóságodnak még nem lévén az ajánlott célra fordítva, és a kórház újból használhatóvá tétetett, célszerű volna ezen közhasznú épületet a kezdetben kitűzött okoknál fogva újból arra, mire kegyesen ajánlva vala, fordítani.

Méltóztassék tehát excellenciád, mint minden közhasznú intézeteknek esmeretes pártolója, a tusnádi fürdő újbóli felemelkedése tekintetéből az érintett kórházat megint pártolása alá venni, s az arra még netalán megkívántató javításokat megtétetni, megjegyezvén, hogy az abból bejövő évenkénti haszonbér a tusnádi megye pénztárába befolyván, ezáltal Nagyméltóságodnak az érintett megye aránti üdvös szándéka talán még gyümölcsözőendőbb leend.

E tárgy aránti nyilatkozatát nagyméltóságodnak ezen biztosság tisztelettel elvárván, még azon alázatos kéréssel is járul excellenciádhoz, kegyeskedjék mint a tusnádi fürdő egyletnek egyik tagja, a fürdő új karba hozatala tekintetéből jövő szeptember hó 25-kén tartandó tanácskozásra személyét hajlandóul egy megbízottja által helyettesíteni.

Föderl

4.

Sepsiszentgyörgy, 1852. augusztus 26.

A csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság 7733. számú felszólítására Korodi József által küldött szándéknyilatkozat.

²⁰ Kóroda = rég. kórház

Címzés: Császári-királyi méltóságos kerületi biztossághoz alázatos tisztelettel, Csíkszeredába.

Méltóságos Császári-Királyi Kerületi Biztosság!

A tunsági borvíz új karba vétele aránti intézkedés felől 7733. szám alatt költ és méltóságos Matskási Pál urat illető felszólítást tisztelettel vettem, az építés felől egyenesen magamtól jelenben nem nyilatkozhatom, azonban remélem, hogy azzal, mi a közjót előmozdítja, nem fog megbízó uram idegen lenni. A tanácskozással kitűzött terminus békövetkezéséig utasítást veendek, s a tanácskozásba részt véve elő fogom terjeszteni, alázatos tisztelettel lévén a méltóságos császári-királyi kerületi biztosságnak alázatos szolgálja,

Sepsiszentgyörgyön, augusztus 26, 1852.

Korodi József

5.

Delne, 1852. augusztus 26.

A csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság 7733. számú felszólítására Élthes József delnei plébános által küldött szándéknyilatkozat.

Császári-Királyi Főbiztosság!

Jelen évi augusztus 13-án 7733. számok alatt hozzám utasított becses rendeleteire, felszólítására érzésemet kívántam megtenni. Én a tunsági Beszédmezőn létező borvízről le nem mondok, hanem jogomat fenn kívánom tartani, és a mostani körülményekhez képest mindent megtenni iparkodom. Addig is a méltóságos császári-királyi főbiztosságnak hű, engedelmes szolgálja vagyok,

Élthes Josef
delnei lelkész

6.

Csikszentimre, 1852. augusztus 27.

A csikszeredai császári-királyi kerületi biztosság 7733. számú felszólítására László Sándor által küldött szándéknyilatkozat.

Címzés: Császári-királyi Csikszereda kerületi méltóságos biztossághoz, Csikszeredába.

Császári-Királyi Méltóságos Kapitány Kerületi Főbiztos Úr!

A beszédmezői ferdő újítása iránt 7733. szám alatt hozzám is intézni méltóztatott igen becses felszólítására alázatosan feljelenitem, hogy én a ferdő életbe léptetésére alakulva volt társulathoz bizonyos akadályaim miatt kezdetbe nem csatlakozhattam vala, hanem későbbben szerettem az illető közönségektől bizonyos mértékű telket éppen a fenn állott nemes 1-ső Székely Gyalog Ezerednek szánt telek mellett. Nagy András úr is, ki most gidófalvi császári-királyi alkerületi biztos[höz] hasonlóul telket akarván szerzeni, s nem tanált, mint akkori hivatali társam s különben is ösmerősömnek szómot adtam volt, hogy az általam szerzett telekhelyre számára is építhetünk – melyet az idő akadályozza.

Híven emlékeztvén adott szovamra, a mélyen tisztelt felszólító rendeletet közöltem tisztelt Nagy András úrral, megkérvén, hogy ha építéssel szándékába megmaradt, a magas pártolást nyert ferdő iránti tanácskozásra a kitűzött időben szíveskedne megjelenni, hová megy ki intézkedése, a következő fogja megmutatni, én részemről egyedül is építeni kész vagyok, s mivel előre gyanítólag a tanácskozás időpontján honn nem lehetek, mindazt mit a conferentia határozni fog, örömmel teljesíteni kész leszek.

Szentimrén, 27 augusztus 1852.

László Sándor mp.

7.

Kozmás, 1852. augusztus 28.

A csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság 7733. számú felszólítására Mártonfi János kozmási plébános által küldött szándéknnyilatkozat.

Címzés: A császári-királyi főbiztossághoz teljes tisztelettel, Szeredába.

Csíkkozmási plébánostól a Csíkszeredai Császári-Királyi Főbiztossághoz

A császári-királyi főbiztosságnak folyó évi augusztus 11-én 7733. számmal jegyzett felszólítása következésében alázatos feleletem és nyilatkozatom ezennel az, hogy a csíktusnádi beszédmezőni fürdőn lévő részemre jutott és a Kozmási megye plébánosát illető fekvő jószágocskára egy lakházat építtetni hajlandó vagyok. Mely alázatos nyilvánításom mellett teljes tisztelettel vagyok a császári-királyi főbiztosságnak alázatos szolgálja,

Csíkkozmás, augusztus 28-án,
1852

Mártonffi János
kozmasi plébános

8.

Csatósze, 1852. augusztus 30.

A csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság 7733. számú felszólítására Kovács Ignác csíkszentsimoni plébános által küldött szándéknnyilatkozat.

Címzés: A csíkszeredai császári s királyi főbiztossághoz alázatos tisztelettel, Szeredába.

Nagyon Tisztelt Méltóságos Kapitány Úr!

A csíktusnádi beszédmezei gyógyfürdőn jelenben építeni környülményeim meg nem engedik, melynél fogva a leteendő fizetés mellett másnak birtokomat átengedni ezennel nyilvánosítom – teljes tisztelettel lévén a méltóságos úrnak alázatos szolgálja,

Csatószeg, 1852. év
Augustus 30-án

Kovács Ignác s.k.
szentsimoni plébános

9.

Tusnád, 1852. szeptember 2.

A csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság 7733. számú felszólítására Ráduly Ferenc tusnádi plébános, fürdőtársulati jegyző által küldött szándéknyilatkozat.

Címzés: Csíkszeredai császári-királyi kerületi tisztelt címzett főbiztossághoz hivatalból, Csíkszeredába.

Császári-Királyi Kerületi Főbiztosság!

Mindent, ami jó, pártfogolni szent kötelességem, s hogy a tusnádi érces s savanyú vizek jótékony erejűek a gyógyításban, azt eslemerthe a múlt század is, én pedig, valamint mások sokan, tapasztaltam az érces források hatásosan működő gyógyerejeket, azért is valamint a gyógyfürdő társulat keletkezése előtt, úgy jelenleg is a tusnádi gyógyító erővel bővelkedő forrásoknak pártfogója vagyok, s azon helyre, mely ottan a tusnádi lelkész számára jutott, fenntartom jogomat, ez nyilatkozatom a hozzám küldött főbiztossági 7733. augusztus 11. napjáni felszólításra. Egyéb aránt vagyok a császári-királyi kerületi főbiztosságnak alázatos hódoló szolgálja,

Tusnádon,
1852. szeptember 2-án

Ráduly Ferencz
tusnádi lelkész

10.

Csikszentmiklós, 1852. szeptember 9.

A csikszeredai császári-királyi kerületi biztosság 7733. számú felszólítására Sántha Imre csikszentmiklósi plébános által küldött szándéknyilatkozat.

Címzés: A csikszentmiklósi plébánostól a csikszeredai császári-királyi méltóságos főbiztosságnak alázatos tisztelettel, Csikszeredába.

Császári-Királyi Méltóságos Főbiztosság!

A csiktusnádi beszédmezői fürdőt és a körülte lévő telket négy szomszéd közönségektől Élthes Alajos sógorom által magam vásároltatván meg, mentől inkább örvendek annak ily magas és hatalmas pártoltatásán, mentől dicsőbbnek tartom ezen helységnek Ő Császári Királyi Apostoli Felségének személye általi szerencsétetését, annál többszörösön felhívva és kötelezve érzem magam, és mindent, mi csekélységemtől kitelhetik átalán az egésznek, úgy külön birtokomnak mentől célszerűbb és az emberiség jova előmozdítására legalkalmasabb állapotban emelésére és helyzetetésére megtenni, áldozni s ily szíves elszántsággal e hó 25-én tartandó gyűlésen is a kijelölt helyen és időben megjelenni.

Mely alázatos nyilatkozatomot ez évi augusztus 11-én 7733. számok alatt kelt hivatalos felszólítás következtében kötelességemnek eszmérvén bemutatni, legmélyebb tisztelettel s alattvalói tántoríthatatlan hű engedelmességgel maradok állandóul a császári-királyi méltóságos főbiztosságnak alázatos szolgája,

Csikszentmiklós,
Szeptember 9-én 1852.

Sántha Imre mp.
plébános

11.

Székelyudvarhely, 1852. szeptember 23.

A csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság 7733. számú felszólítására Gábor János székelyudvarhelyi gimnáziumigazgató által küldött szándéknyilatkozat.

Címzés: A Székelyudvarhelyi Katholikus Gymnasium igazgatójától Csík kerületi császári-királyi méltóságos főbiztosságnak hivatalos tisztelettel, Csíkszeredába.

Császári-Királyi Csík Kerületi Méltóságos Főbiztosságnak, Székelyudvarhelyt szeptember 23-án 1852.

Miután a csiktusnádi beszédmezőni fürdőnek helyreállítása legkegyelmesebben elhatároztatott, s a részvényesek egybejövele jelen hó 25-ik napjára kitűzetett, s én hivatalos elfoglaltatásom miatt oda sem személyesen meg nem jelenhetek, sem megbízottamat nem küldhetem, bátor vagyok egyéni nézetemet alázatos tisztelem nyilvánítása mellett a következőkben kifejezni:

1. Célszerűnek vélem legelőször is az ottani fürdőnek gyógyerejéről hiteles bizonyosságot szerezni, vagyis aztot vegytanilag felboncoltatni, s annak jótékony hatásáról a társulat meggyőződve lévén, a legtermészetesebben következik annak okszerű felkarolása, s a szükséges költségek fedezésére költségi készség.

2. Fontos egy kérdés az is, hogy kik legyenek és lehetnek azon társulatnak tagjai? Mert midőn a társulat keletkezett, sokan felvették tagtársul azért, mert a négy communitás keblében vagy annak határain valami birtokuk volt, de a földesúri és jobbágyi viszonyok megszűnven, s ezáltal, amint hiszem, némelyek földesúri jogaik elenyészvén, azonnal megszűntek birtokosok lenni. Ebből kifolyólag,

3. Úgy vélekedem, hogy csak azok, és nem mások lehetnek jogszerűen ezután a társulat tagjai, akiknek valóságos birtokuk vagyon a négy communitás keblében s azután járandó terheket viselnek, fennmaradván a társulatnak ama joga, mely szerint szabad abba valakit egyetértőleg részvényes tagtársnak megkérni, vagy fel- és bevenni.

4. A társulat ezelőtt sokszoros rovalokat téven, a pénzkezelőtől szoros, pontos és hiteles számadás békérendő, hogy a netalán fennmaradt pénz összeg tisztába hozassék és a szükség esetében célszerűen használtathassék. Egyéb iránt,

5. Ha a társulat a fenn írtakra nézt önmagával tisztába jöhet, alatt írt saját részemet megtartani, és aztot tehetségemhez képest szükségeseikkel ellátni, szóval a legjobb célt elősegélleni semmit sem vonakodom, sőt késznek nyilatkozom, és az egész ügyet császári-királyi kerületi főbiztos méltóságos Föderl Mihály úr bölcs tapintatára bízom.

csíktusnádi Gábor János,
a Székelyudvarhelyi Katholikum Gymnasium igazgató tanára

12.

Kászónimpér, 1852. szeptember 24.

A csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság 7733. számú felszólítására Balási József korábbi csíki főkirálybíró által küldött szándéknyilatkozat.

Címzés: Császári-királyi Szereda kerületi főbiztos Föderl Mihály kapitány úrhoz állandó tisztelettel, Csíkszeredába.

Császári-Királyi Fő Kerületi Biztos Úr!

A csíktusnádi feredőt használható állapotba helyező társaságnak részemről részvényesei a fiaim és az húgom, Gergely Julianna özvegy Dónát Györgyné, kiknek egymás szomszédságában vadnak a részekre kimutatott házhelyek is. Valamint kezdetben szándékok volt közösen építeni, úgy attól most sem idegenek, csakhogy a társaság állandó fennmaradására nézve meggyőződhesse nek, és a mostoha környülmények az építhetést megengedjék.

Hogy a társaság megszilárdítására szükséges tanácskozásban fiaim és Donát Györgyné húgom nevekben részt vegyenek, Gergely és

Sándor fiaimot ezennel a gyűlésbe utasítottam. Állandó tisztelettel lévén a császári-királyi fő kerületi biztos úr alázatos szolgálja,

Kászonimpérben,
Szeptember 24-kén 1852.

üdösbb Balási Jóseff mp.

13.

Csíkszereda, 1852. szeptember 25.

A fürdőtársulat közgyűlésének határozati jegyzőkönyve.

1852. September 25. A csíkszeredai császári-királyi kerületi biztosság irodájába.

Jegyzőkönyv

Melyben a csíktusnádi beszédmezői gyógyfürdő társulat felsőbb intézkedés nyomán császári-királyi csíkszeredai kerületi biztos méltóságos Föderl Mihály úr által mai napra öszvehívott tagjainak a fürdő rendezése, s jobb és az üdvös célnak megfelelő állásba hozása iránti nézetei s határozatai foglaltatnak.

Jelen lévő:

Méltóságos Föderl Mihály császári-királyi kertületi biztos úr, Endes Miklós, Balázsi Sándor, Balázsi Gergely, Mikó Antal, Antalné és Bors István (biztosuk Mikó Antal úr által), Péterfi József, Bota György (Báró Henter tisztje), Csíki Mózes (ifj. Henter János biztosa), Mike Lajos, Éltes Alajos, Macskási, Báró Apor, Barta Károly (biztossuk Korodi József által), Ráduly Ferencz, Kovács Miklós Püspök Ő Excellenciája (biztosa Ráduly Ferencz által), Mártonfi János, Éltes József, Lázár Antal, Vajna László, Antos Ferencz, Eresztevényi Antal, Eresztevényi László, Potyó György (biztosa Imecs János által), Sánta Imre (biztosa

Éltes Alajos által), Éltes Bénédi, Incze Mihály, Donát Györgynő (biztos Balázs úr által), László Sándor (fia György által).

1. Esmélet szerzés céljából az alapszabályok felovastatnak egész terjedelemben.

Szolgál tudásul.

2. A méltóságos császári-királyi kerületi biztos úr ajánlja, hogy addig, míg a társulat jövedelme folyamatba jöhet, minden építmények sértetlen fennmaradásukról gondoskodik, s a részvényeseket biztosítja, hogy e tekintetben bátran építéshez kezdhessenek. Midőn későbbre jövedelemforrások nyitnak, akkor gondviselőről a társulat gondoskodand.

Ezen ajánlat a társulat által köszönettel fogadattván, tisztelettel kéri a hivatalos pártfogtatást.

3. Mivel a jegyzőkönyv szerint 1846-ban május 5-ről olvasható: miszerint az Udvari Főhaditanács parancsolt 1845-ben november 10-én B. 5524. szám alatt a Szeredai Ezerednek a víz felküldése iránt, hogy a bécsi Josephina Chemica Academiába megvizsgáltassék, s el is küldetett 8 üveg, annál fogva -

A császári-királyi kerületi biztos úr ajánlotta, hogy az ezredi levéltár igazgatóságát megtalálja, ha ottan a netalán megtörtént megvizsgálásról valami iromány találtatnék.

4. Itten indítványba hozatván: hogy a társulat tagjai közül kik nyilvánítták az építésre készségüket?

A jelenlevő tagok egyhangúlag kinyilatkoztatták, miszerint birtokukra a legközelebbi tavaszon építeni törekednek saját haszonvételeikre.

5. Hogy a társulat rendben lehessen ügyei kezelésében, tisztviselők választottak felkiáltás útján, ily renddel:

*Mikó Antal úr **elnöknek**, Mártonfi János úr **pénztárnoknak**, Ráduly Ferencz úr **jegyzőnek**. **Bizottmányi tagoknak**: Péterfi József, Mike*

Lajos, Bota György Báró Henter nevében, Lázár Antal urak, építési felügyelőnek Barta Károly úr.

6. Az építés újabb tárgyalás alá vétetvén.

Legelsőnek és legszükségesebbnek találatott, hogy a fürdő tételessék célszerűen használható állásba oly módon: hogy a fürdőhely nagyíttassék meg, különíttessék két részre, hogy a nők és férfiak egy időben fürödhessenek, s vetkező szobákkal a megkívántató szükségig láttassanak el. Továbbá mulhatatlanul szüksége lévén a társulatnak egy vendégek fogadására alkalmas épületre, erre nézve célirányosnak találatott a püspöki háznak megvétele oly módon, hogy amíg annak egész árra kifizettethetnék, addig a tőke kamatja fizetessék az eladó tulajdonos megyének, hogy így nevezetes rovatatok nélkül a jövedelemre forrás nyithassék. Ennek megvásárlására kéretnek: Elnök Mikó Antal, Ráduly Ferencz és Éltés Alajos urak, kik a megyéveli egyezkedésre úgy bíztatnak meg, hogy az eredményről annak idejében tegyenek tudósításokat, azonban ha másképp egyezkedni nem lehetne, készpénzre egyezni is belátásuk szerint megbíztatnak, mi ha nem sikerülne, a társulat maga erején fog egy szükséges épületet felállíttatni a jövő tavaszon. Mindezekre a szükséges költségek rovatat útján beszerzendők: a pénztár is számbavétetvén, hogy jelenleg mennyi activuma²¹ lehet abban, egyszersmind figyelmébe ajánltatik a bizottmányi tagoknak a társulat elhordott házai árai felszedetése.

7. Indítványba hozatott a társulat több tagjai által, hogy azon hely, hol Ő Felsége közelebbi körútjában szálla volt, ajánltassék Ő Felségének emlékül, s annak feljelentésére kéretett a császári-királyi kerületi biztos úr.

Egyhanggal elfogadtatott, s a kerületi biztos úr is annak feljelentésére örömmel ajánlkozott: az is egyszersmind megállíttatott, hogy ezen feljelentésbe befoglaltatván, ha Ő Felsége kegyelmes lesz megengedni, neveztessek a fürdő ezután magos nevéről: Ferencz József fürdőnek vagy Császár fürdőnek.

21 Activum = többlet

8. Pénzalapra lévén szükség, a következők állíttattak meg:

a) Minden jelenlegi részvényes 15 nap alatt a pénztárba adjon 10 pengő forintot.

b) Továbbá a pénztár régebbi költségeiről végyenek számot a bizottmányi tagok, s azt hozzák tökéletes tisztába.

c) Az igazsággal megegyező lévén, hogy az új részvényesek, kik az alapítás ótai költségekre befolyással nem voltak, annak visszapótlására bizonyos mennyiséget fizessenek, a tekintetben, noha az eredeti részvényesek eddig 46 pengő forintot fizettek, azon kívül még sok fáradságot is tettek, s végül építményeikben kárt szenvedtek, mégis oly szoros számítást nem tesznek, hanem jelenleg közegyetértés útján úgy határozottatott el, hogy az új részvényesek ezen régi költségek fejében fizessenek 10 pengő forintot, valamint az ezután belépők is annyit kötelesek fizetni, hogy a társulat tagjai gyanánt tekintessenek, az üléseken szóval bírnak, s a közönséges vásárlandó telkeikkel beolvadjanak a társulatba. Ily új részvényesek: László Sándor, Székely Károly, Antalfi Gábor, Rüdiger Herman, Gyárfás Sámuel, Mike Lajos.

9. A megkezdendő építésekre nézve –

A választott tisztviselő urak megbíznak, belátásuk szerint késedelem nélkül az építkezéshez kezdetni, s teljes igyekezettel, amint lehet, s ami legszükségesebb még ezen őszön végezni, mire a császári-királyi kerületi biztos úr, hogy minden lehetőben segéd kezeket nyújt, ezennel önként ajánlotta. Miért a társulat köszönetét nyilvánítja.

10. Az Ő Felségének ajánlott hely a Mike úré lévén –

A társulat Mike úr kárpótoltatását elvállalja.

11. A jövő évi április 14-ik napja gyűlésre kitűzetik, mikor további felszólítás nélkül minden részvényes jelenjen meg a hely színén, a fürdőnél. Ezek után az ülés és a jegyzőkönyv lezártnak, s következik az aláírás.

Mikó Antal mp.

Ráduly Ferencz
társulat jegyzője

SZÁSZ HUNOR

A felsőrákosi népiskola a XIX. század második felében

A magyarországi falusi népiskolák anyagi és műveltségi állapota sosem mutatott egységes képet a dualizmus korában, azonban általánosságban elmondható, hogy jelentősen elmaradt az európai átlag mögött. Az Eötvös-féle népoktatási törvénynek köszönhető kezdeti lendület lelassult Trefort Ágoston hivatali ideje alatt, bár a népiskoláknak szánt anyagi támogatás jelentősen növekedett. Míg 1869-ben 3 760 123 forintot költött az állam a népiskolákra, 1880-ban ez az összeg már 10 057 619 forintra emelkedett.¹ Trefort Ágoston mégis kevesebb figyelmet fordított a népoktatásra, mint nagy elődje, báró Eötvös József. Jelentősebb változás e téren Wlassics Gyula minisztersége alatt történt, aki az 1868-as népoktatási törvény szellemében és annak rendelkezéseire ragaszkodva igyekezett egy hatékonyabb és céltudatosabb népoktatási politikát folytatni.² Mindezek ellenére a falusi népiskolák állapota a századfordulóra se javult megnyugtatóan.

A korszak legnagyobb gondjai közé tartozott a tanítóhiány, a rossz állapotban lévő iskolaépületek, továbbá a taneszközök hiánya. Az iskolaépületek sanyarú állapotát jól példázza az érmihályfalvi népiskola esete, ahol az épület a tanulókra omlott az 1894/1895-ös tanévben.³ 1895 körül az állami iskoláknak 39, a községieknek 60, a felekezetieknek 74%-a volt osztatlan és egy tanítóval működő, szám szerint pontosan 12 872.⁴ A legtöbb tanító még a századvégén is a fele-

1 Felkai László: *Magyarország oktatásügye a millennium körüli években*. Bp., 1994. 58.

2 Uo. 54.

3 Uo. 58.

4 Uo. 59.

kezeti iskolákban oktatott. Az 1897/1898-as tanévben állami iskolában 3354, községiben 4759, felekezetiiben 19 604 tanító működött. Összehasonlítás végett érdemes megjegyeznünk, hogy a vizsgált korokban Magyarországon egy tanítóra átlagosan 88 gyerek jutott, ezzel szemben például Bajorországban 60, Svédországban 53, Belgiumban 47, Franciaországban pedig 24 tanuló.⁵

A falusi felekezeti népiskolák egyre nehezebben voltak képesek az állam által elvárt követelményeket teljesíteni. Számos esetben a falu és az egyházközség szegénysége nem csupán a felekezeti jelleg feladásához vezetett, hanem maga a községi iskola is a megszűnés szélére sodródott. Ilyen esetekben csak az állam közbelépése menthette meg a tanintézményt. Az ebben a helyzetben lévő iskolák rövid idő alatt alakultak át felekezeti iskolából községivé, abból pedig államivá. Ennek a jelenségnek klasszikus példáját figyelhetjük meg az Udvarhelyszék határán fekvő, többségében unitárius lakosságú Felsőrákos⁶ egyházközségi iskolájának esetében. A Magyar Országos Levéltár gyűjteménye részletes anyagot őrzött meg a községiből államivá váló átalakulás időszakából, aminek köszönhetően nyomon követhetjük az illető népiskola viszontagságokkal teli éveit, illetve azt az utat, melyet egy anyagi csőd szélére sodródott falusi népiskolának kellett bejárnia a XIX. század 80-as éveiben.

A felsőrákosi községi iskola épülete az 1880-as évekre nagymértékben megrongálódott, egészségtelenné vált és olyannyira elavult, hogy az összedőlés veszélye miatt támaszokkal kellett ellátni.⁷ Több esetben is, szinte évenként járvány ütötte fel a fejét a tanulók között. 1881-től kezdve évenként kérték a tanfelügyelőség vagy id. Daniel Gábor főispán közbenjárásával az iskola államivá nyilvánítását, illetve az ezzel együtt járó állami tehervállalást.⁸ 1884 februárjában a toroklob (difte-

5 Uo. 60.

6 1869-ben az összlakosság 1075, melyből unitárius 979, 1880-ban az összlakosság 1144, melyből unitárius 1015.

7 Magyar Országos Levéltár (MOL) K 305, 47. csomó. *Udvarhely vármegyei Felső-rákosi ált. elemi iskola 1887.* 111.

8 Uo. 116.

ritisz, torokgyík) már sokadik alkalommal jelentkezett, aminek következtében a hatóságok bezáratták az iskolát. Az intézményben ekkor 201 tanköteles gyerek tanult, ebből 127 „mindennapi” és 74 ismétlő volt.⁹

A falu lakossága egykori szegény jobbágyokból állt, így a községnek nem volt anyagi lehetősége kijavítani az épületet, vagy netán újat építeni. Mivel megfelelő bérépület sem állt rendelkezésre a községben, az iskola működése ideiglenesen megszűnt. A zsákutcs helyzetre egyetlen kiutat abban látott az iskolaszék, ha a vármegyei közigazgatási bizottságon keresztül felkérlik a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, hogy nyilvánítsa államivá a felsőrákosi tanintézményt és vállalja fel annak költségeit, nevezetesen az id. Daniel Gábor főispán által 1883-ban felajánlott épület és 1 hold 400 négyszögöl¹⁰ új telek megvásárlását, illetve iskolai célokra való átalakítását.¹¹ Az első költségvetési javaslat egy teljesen új épület emelésével számolt, ez esetben azonban 14 494 forint állami támogatásra lett volna szükség. A tervek módosításával sikerült több mint 4400 forintot lefaragni a költségvetésből.¹² Az építkezések lebonyolítását közmunkák által, az alapanyagok 2000 forintnyi árát a községgel fedeztették volna kötelező adakozások révén.¹³ Trefort Ágoston azonban sokallta az erre a célra összeállított több mint 10 000 forintos költségvetést is, ezért nem engedélyezte a tanintézmény államivá nyilvánítását addig, amíg az igényelt összeget legalább felére nem csökkentették.¹⁴ Ebben az esetben a miniszter hajlandó volt 4500 forintot a vételárra, illetve 500 forintot a felújításokra kiutalni.¹⁵ A felsőrákosi iskolaszék kénytelen volt elfogadni a feltételeket, és kérvényezte a megajánlott összeget, amit az országos tanítói nyugdíjalapból vontak el, melyet a közoktatásügyi minisztérium meg-

9 Uo. számozatlan.

10 Uo. 60.

11 Uo. 59.

12 Uo. 101.

13 Uo. számozatlan.

14 Uo. 58.

15 Uo. számozatlan.

térített és a székelyudvarhelyi adóhivatal folyósított a megyei tanfelügyelőségnek.¹⁶

1884 nyarára már az iskolaszék tulajdonában volt az említett telek és épület. Az adásvételi szerződést augusztus 11-én írták alá¹⁷ ifj. Daniel Gáborral, akire apja átruházta a birtoklás jogát,¹⁸ szeptemberben pedig elkezdődtek az átalakítási munkálatok, melyek tervezett költségvetése 1471 forint 9 krajcárra rúgott.¹⁹

Az iskola államivá alakulása után a tanítói állásokat is mihamarabb rendezni kellett. A községi iskolának két rendes tanítója volt az átalakulás időpontjában, Czirmay Lajos, illetve Ferenczi Lajos. Munkahelyi állapotuk rendezése 1884 decemberéig váratott magára, amikor is a miniszter kinevezte őket ideiglenes minőségben a felsőrákosi állami elemi iskola tanítóivá,²⁰ majd az iskolaszék és a tanfelügyelőség kérésére Czirmayt igazgatóvá léptette elő. Alapfizetésük 300 forintot tett ki, ehhez járultak hozzá még a különböző jogcímen folyósított pótlékok. Az igazgató részére 100 forint helyi pótlékot, valamint 50 forint tiszteletdíjat, Ferenczinek pedig 50 forintnyi pótlékot²¹ kérvényezett az iskolaszék a minisztériumtól. Ferenczi számára 50 helyett azonban csak 30 forint pótlékot engedélyezett a miniszter.²²

Czirmay Lajos a székelykeresztúri állami tanítóképzőben végezte tanulmányait 1877 körül, majd hét évet működött rendes tanítóként a felsőrákosi községi elemi iskolában. A rangidős tanító, Ferenczi Lajos azonban csak érettségi bizonyítvánnyal rendelkezett, így 25 éves régisége ellenére nem őt, hanem kollégáját terjesztették fel igazgatói előléptetésre.²³ Az eljárás jogszerű volt, ugyanis egy 1881-es törvény még a tanítást is megtiltotta a tanítóképzői végzettséggel nem rendelkező,

16 Uo. 48–számozatlan.

17 Uo. számozatlan.

18 Uo. 88.

19 Uo. számozatlan.

20 Uo. 12.

21 Uo. számozatlan.

22 Uo. 15.

23 Uo. 94.

„szakképzetlen” tanítóknak.²⁴ Természetesen e törvényt mindenhol a lehetőségekhez mérten alkalmazták.

Ferenczi származásáról és pályafutásáról birtokunkban van néhány adat. Ahhoz a tanítói generációhoz tartozott, amely még a neoabszolutizmus idején végezte tanulmányait, majd végigjárta a népiskolai rendszer mindhárom szintjét mint felekezeti, községi, végül mint állami elemi iskolai tanító. A felsőrákosi elemi népiskola tanítója volt annak unitárius felekezetiből községivé, majd községiből államivá való átminősítésekor, ezáltal tanúja és rövid ideig szenvedő alanya is volt a folyamatnak. 1837-ben született Gagyban. Tanulmányait a kolozsvári unitárius főgimnáziumban végezte. Érettségi vizsgát 1859-ben tett kitűnő minősítéssel. Érettségi eredményeiből egy felkészült embert ismerhetünk meg:²⁵

1. hittanból *kitűnő*,
2. latin nyelvből *kitűnő*,
3. görög nyelvből *elsőrendű dicséret*,
4. anyanyelvből *kitűnő*,
5. földrajzból és történelemből *kitűnő*,
6. mennyiségtanból *elsőrendű dicséret*,
7. természettanból *elsőrendű dicséret*,
8. német nyelvből *elsőrendű dicséret*.

1861. augusztus 7-én Kriza János püspök kinevezésével a felsőrákosi unitárius felekezeti iskolához került rendes tanítóként. 1875-ben a felekezeti iskola községivé alakult, ahová Ferenczit szintén rendes tanítónak választották meg. 1884-ben emelik az iskolát állami szintre. A közoktatásügyi miniszter ekkor rendes állami elemi iskolai tanítónak nevezte ki, azonban csupán ideiglenes minőségben. Véglegesítésére 1886-ban került sor, kollégájával Czirmay Lajossal együtt.²⁶

24 Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Bp., 2003. 465.

25 MOL K 305, 47. csomó. Ferenczi Lajos érettségi bizonyítványa (számozatlan).

26 Uo. 19.

Az átmeneti időszak alatt, a községi iskola államivá alakulásakor, 1884 szeptembere és decembere között a tanítók fizetés nélkül végezték munkájukat, mivel az 1883/84-es tanévre az iskola már részesült 409 forintnyi államsegélyben, újabb támogatásra pedig csak az államivá válás után számíthatott, amely csak az 1884/85-ös tanév első felében ment végbe.²⁷ A tanítók csak akkortól számítottak állami alkalmazottnak és részesülhettek állami fizetésben. Elmaradt javadalmukért a miniszterhez kellett folyamodnia a királyi tanfelügyelőnek.²⁸ A tanügyi törvény alapján az állami tanítók fizetésüket csak az eskü letétele után kaphatták meg, amit a két felsőórakosi tanító csak 1885 januárjában tett le. Egészen addig községi tanítói minőségben tanítottak.²⁹ Ez okozta négyhónapos fizetékiesésüket. A két tanító által január 10-én letett eskü szövege így hangzott:

„Én, N. N., a f. rákosi állami elemi iskolához kinevezett (igazgató)-tanító esküszöm az élő Istenre, hogy Őfelsége Apostoli Királyom, a magyar szent haza és annak szentesített törvényei iránt tántoríthatatlan és rendületlen hűséggel viseltetem, a hazai legfelsőbb és felsőbb hatóságok rendeleteit és a hivatalommal járó kötelességeket mindenkor lelkiismeretesen, híven és pontosan teljesítendem. Isten engem úgy segítjen!

Kelt Sz. Udvarhelyen 1885. január 10.”³⁰

Számos udvarhelyszéki/Udvarhely vármegyei egyházközséggel ellentétben a felsőórakosi unitárius eklézsiának nem állt módjában új iskolát építeni. Amint forrásainkból kiderül, még a régi épület renoválására, időnkénti kijavítására sem volt lehetőség. A falu szegénységének következtében az intézmény fennmaradása lehetetlenné vált, csupán az állami segítség menthette meg. Trefort Ágoston minisztersége alatt a falusi iskolák számára nem mérték bőkezűen az anyagi támogatást. A miniszter a felsőórakosi iskolaszék két támogatási kérelmét is visszautat-

27 Uo. 66.

28 Uo. számozatlan.

29 Uo. 31.

30 Uo. 37.

sította, a tanítók többhónapos elmaradt bérét csak hosszú utánajárás és kérvényezés után térítette meg a minisztérium.

Ferenczi és Czirmay esetét megfigyelve pedig láthatjuk, hogy az államivá minősítés folyamata nem ment zökkenőmentesen, gyakran a tanárok állásának elvesztéséhez vagy fizetésük elmaradásához vezetett.

GIDÓ CSABA

A Brassó–Háromszék helyi érdekű vasút építéstörténete

A háromszéki térség vasúthálózatba való bevonása már a korai tervekben megjelent, mert a vármegye területén fekvő Ojtozi-szoroson vagy a Bodza-szoroson keresztül képzeltek el a magyar és a román vasúthálózat csatlakozását. A Széchenyi István által kidolgozott Kárpát-medencei vasútvonaltervben az erdélyi fővasút a háromszéki Ojtozi-szoroson hagyta volna el Erdélyt, és keleti irányba haladt volna a dunai és a fekete-tengeri kikötők felé.

Az abszolutizmus korában és a kiegyezést követő első években megjelenő vasúttervek összhangban voltak abban a tekintetben, hogy Brassó irányába haladjon a fővonal, de hogy a Tömösi-, Ojtozi- vagy esetleg a Bodza-szoroson hagyja el az ország területét, már vita tárgyát képezte.

A kiegyezést követően erőteljes versengés folyt a háromszéki és a brassói térség között, hogy az Ojtozi-, Bodza- vagy a Tömösi-szoroson keresztül valósuljon meg a magyar–román vasúti csatlakozás. Az 1874-ben megkötött vasúti csatlakozási egyezmény a Brassó–Predeal vasútvonal kiépítését határozta el. A magyar–román vasúti csatlakozás 1879-ben valósult meg, ezt követően a háromszéki térség csak mellékvonalak kiépítésében reménykedhetett. E térség számára több mint másfél évtizeden keresztül a Segesvár–Brassó vonal mentén található ágostonfalvi, földvári és a brassói állomások jelentették a vasúti csomópontokat.

A háromszéki vasút megépítésének szükségessége a XIX. század 70-es éveinek végén egyre erőteljesebben jelentkezett. A különböző tervekről és elképzelésekről a közvélemény a helyi sajtóból értesülhetett. A Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Nemerében*, majd a *Székely Nem-*

zeiben több közlemény is megjelent a vasút szükségességéről. Általánosan elfogadott cél volt, hogy olyan vasút épüljön, amely érinti a vármegye mindkét városát, Sepsiszentgyörgyöt és Kézdivásárhelyt. Helyi szinten Pótsa József háromszéki főispán irányításával több alkalommal rendeztek tanácskozást a vasút ügyében. Pótsa József elnökletével Vasúti Bizottság alakult, amely tárgyalásokat folytatott a vasúti előmunkálatot kérő személyekkel.¹

A Közlekedésügyi Minisztérium – ahogyan az alábbi táblázatban is láthatjuk – 1888 februárjában összehasonlító kimutatást készített az érvényes előmunkálati engedéllyel rendelkező erdélyi személyekről és terveikről:²

Az 1888-as év erdélyi helyi érdekű vasutak előmunkálati engedélyeseinek listája

Engedélyt kérő személyek	Vasútvonal-tervek
Báró Huszár Károly	Szászrégen–Maroshévíz–Gyergyótölgyes. Szászrégen–Görgény-völgye–Ditró–Tölgyes. Maroshévíz–Ditró–Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy–Brassó. Sepsiszentgyörgy–Földvár. Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely.
Ugron Gábor–Daniel Gábor	Székelyudvarhely–Csíkszereda–Szépvíz–Gyimes. Ditró–Csíkszereda. Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy–Brassó. Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely–Ojtoz.

1 *Háromszék vármegye emlékkönyv Magyarország ezredéves fennállása ünnepére.* Sepsiszentgyörgy, 1899. 282.

2 Magyar Országos Levéltár (MOL) K 229–177 csomó–17 tétel–1888–3294.

Engedélyt kérő személyek	Vasútvonal-tervek
Gustav Thälmann	Alvinc–Nagyszeben–Talmács–Fogaras. Nagyszeben–Resinár. Nagyszeben–Nagydisznód.
Gróf Nemes János	Brassó–Zernest–Volkány. Brassó–Prázsmár–Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda. Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely–Sósmező. Brassó városon keresztül Hosszúfaluig. Brassó–Keresztényfalva–Volkensdorfi bányák.

A fenti tervek közül Nemes János tervezete képviselte leginkább a háromszéki érdekeket. Róla érdemes megjegyezni, hogy a Magyar Keleti Vasút³ Ágostonfalva és Brassó közti vonalszakasz földmunkálatainak volt az egyik vállalkozója 1872–1873 között.⁴ Így feltételezhetjük, hogy gróf Nemes Jánosnak ismeretei voltak a vasútépítkezésről és kapcsolatai is lehettek az illetékes állami intézményekkel. Nemes Jánosnak sikerül megnyernie kolozsvári Horovitz Sámuel támogatását, akinek a Marosludas–Beszterce helyi érdekű vasutak igazgatójaként voltak tapasztalatai a helyi érdekű vasutak ügyében. A Közlekedésügyi Minisztériummal való tárgyalásokat gróf Nemes János Horovitz Sámuelre bízta.⁵

A minisztérium a Nemes-féle tervezetet a napirenden lévő vonaltervek egy részének tekintette: „*A tervezetek felsorolásából kitűnik, miszerint a báró Huszár- és az Ugron-féle tervezetek tekinthetők oly egységes*

3 Magyar Keleti Vasút = erdélyi fővasútvonal, 1868–1873 között épült ki a Nagyvárad–Kolozsvár–Tövis–Segesvár–Brassó vonalon. Három szárnyvonalra volt: Tövis–Gyulafehérvár, Székelykocsárd–Marosvásárhely, Kiskapus–Nagyszeben.

4 *A brassói vasútvonalnál.* In: Erdély, I. (1871. október 12.) 33. sz.

5 MOL K 229–177 csomó–17 tétel–1887–31522.

tervezetekül, melyek Maros-Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely megye által szem előtt tartott összes érdekeket kielégíteni törekszének, miért is a két fél tervezet verseny-tervezet jellegével bír [...]. A gróf Nemes János tervezet ellenben a Huszár és Ugron terv egy részét öleli csak fel, s azok megvalósulása esetén önmagától elesik, s ezen tervezet kifolyása iránt tekinthető az érdekelt törvényhatóságokban lábra kapott azon felhasználásnak, mely szerint minden egyes törvényhatóság feladata volna a kapcsolatos hálózatának a reá eső darabját a többiekkel összefüggőleg vagy esetleg azoktól függetlenül megépíteni.”⁶

A minisztérium kiadhatónak találta az előmunkálati engedélyt a Nemes-féle tervre, de ekkor még a Huszár vagy az Ugron által beadott vasúthálózatterveket látta megvalósíthatónak. A minisztérium vizsgálta azt is, hogy melyik ponton létesülhet Moldvával vasúti összeköttetés, itt leginkább a tölgyesi vagy a gyimesi vasúti csatlakozási pontok lehetősége merült fel. A minisztérium számításai alapján Budapestről kiindulva a Tölgyesi csatlakozás lett volna a legrövidebb, 688 km, míg a gyimesi 779 km. Számoltak azzal, hogy Románia feltehetően a gyimesi csatlakozási pontot támogatja, mert számára az volna a rövidebbik vonal. E két vasúti csatlakozási pont kérdése azért is került napirendre, mert időközben megindultak az építkezések a Héjjasfalva–Székelyudvarhely⁷ helyi érdekű vasútvonalon, és ezt a vasútvonalat egy nagyobb vasútépítési terv első szakaszának gondolták a kortársak. A Közlekedésügyi Minisztérium is elképzelhetőnek tartotta, hogy a második szakaszban kiépülő Székelyudvarhely–Marosnyíre–Csíkszereda vasútvonal valamelyik pontjáról induljon ki a moldvai román vasutakkal csatlakozó fővonal, majd ebből később vasútvonalak épülnének ki Sepsiszentgyörgy és Maroshévíz irányába. A Nemes-féle tervezet megvalósítását így leginkább az Ugron-féle vasúttervtől tették függővé.

⁶ Uo.

⁷ Az Udvarhely vármegyei vicinálist 1888. március 15-én adták át a forgalomnak. A vasútvonal engedményese, Ugron Gábor több éven keresztül tárgyalásokat folytatott a Közlekedésügyi Minisztériummal a vasútvonal továbbfolytatásáról Csík vármegye irányába.

A háromszéki vasút létesítésének ügyében azonban újabb és újabb lépések történtek mind helyi szinten, mind a Közlekedésügyi Minisztériumban. A Nemes János-féle vasútvonalterv mellé nem csupán a háromszéki, de a brassói gazdasági elit is felsorakozott, és elvetették a Huszár és Ugron által beadott vasúttervezetek támogatását. A Nemes-féle vasút irányával azonban nem mindenki volt megelégedve. Háromszék vármegye törvényhatósági bizottmányának ülésén 1888. június 2-án többen kifogásolták, hogy a vonal óriási kanyarokat tesz Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely között.⁸ Ellenvéleményüket a Közlekedésügyi Minisztériumnak is felterjesztették. A minisztérium válaszából kiderül, hogy a vasútvonal pontos iránya ekkor még nem volt eldöntve. A cél az volt, hogy a vonal minél népesebb területet érintsen.⁹

Nemes János és társai 1888 novemberében felterjesztették a minisztériumnak a Brassó–Háromszék helyi érdekű vasút és a Brassó–Hosszúfalu gőzmozdonyú közúti vasút pontos tervét és annak műszaki jelentését. A vasút szükségessége mellett a következő érveket hozták fel: a gazdaságilag elmaradt, de természeti kincsekben gazdag Háromszék megsegítése, Brassó város a térség igazi gazdasági központja lehetne, megteremtődne a Brassóban már létező gyáripár és a Háromszékben lévő nyersanyaglelőhelyek közötti közvetlen kapcsolat, Keresztényfalva és Kézdivásárhely szeszgyárai könnyebben tudnák értékesíteni termékeiket, a Romániával való vámháború következtében piacát elvesztő háromszéki kis- és háziipar előtt új lehetőségek nyílnának meg. Továbbá: a brassói közúti vasút négy csángó falut érintene 18–20 ezer magyar lakossal, akik kapcsolatba kerülnének Brassóval és rajta keresztül a többi magyar helységgel, a vasút által könnyebben lehetne értékesíteni Háromszék és Hétfalu eddig megközelíthetetlen erdőségeit, a székely fürdők, Előpatak, Tusnád és Kovászna is elérhető közelségbe kerülnének, stratégiai szempontból lehetővé válna a határ menti területek könnyebb megközelítése.¹⁰ Nemes János kérte Baross Gábor minisztert, hogy rendelje el a vonal közigazgatási bejárását és az engedélytár-

8 MOL K 229–177 csomó–17 tétel–1888–30777.

9 Uo.

10 MOL K 229–177 csomó–17 tétel–1888–54409.

gyalás megindítását. Bejelentette, hogy megszerezte Maurer Viktor, a brassói Első Erdélyi Bank igazgatójának, Ádám Károly ügyvédnek és Horovitz Sámuel kolozsvári vállalkozónak támogatását.¹¹

A minisztérium képviselője, Dobieczki Sándor elviekben elfogadhatónak tartotta a tervezetet.¹² Érdemes megjegyezni, hogy Dobieczki 1887-ig a brassói állomás főnöke volt, majd ezt követően került a minisztériumba, így nem kizárt, hogy ő maga is lobbizott a vasút érdekében.

Az erdélyi vasútépítés történetében egy ritka eseményre került sor a Barcaságban. Bácsfalú, Türkös, Csernátfalu és Hosszúfalú lakossága tiltakozott a vasút ellen. Erről a tiltakozásról feliratban számolt be Brassó vármegye alispánja Baross Gábor miniszternek. A falvak lakosságát a négy nevezett falú és Brassó között fuvarozással foglalkozó személyek bujtogatták fel a vasút ellen. Sikerült a lakosság jelentős részével elhitetni, hogy a vasút megsemmisítené a helyi lakosság kereseti forrását. A fuvarosok attól féltek, hogy a vasút megépítésével tönkremegy vállalkozásuk.¹³ A tiltakozási akciók a vasút építésével megszűntek.

Háromszék vármegyében nem került sor hasonló tiltakozásra, de több település elégedetlensége a tervezett vonal irányával kapcsolatosan továbbra sem szűnt meg. A vonal vezetésével nem voltak megelégedve a Feketeügy jobb partján lévő települések, amelyek a helyi sajtó oldalain fejezték ki elégedetlenségüket. Kijelentették, hogy Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely között a legrövidebb vonal a Feketeügy jobb partján tudna megvalósulni, ehelyett a vonal vezetése a bal parton történik, így a vonal jelentős kanyarulat után tart Kézdivásárhelynek. A vonalnak a folyó bal partján való vezetése mellett szólt, hogy itt voltak Orbai szék legjelentősebb települései, mint Kovászna, Barátos, valamint kitermelésre alkalmas hatalmas erdőségek. Horn Dávid faipari vállalkozó 10 000 forint értékű részvényjegyezést ígért, ha minél közelebb kerül a vasútvonal a papolci erdőségekhez.¹⁴ Horn Dávid számára kulcsfontos-

11 Uo.

12 Uo.

13 MOL K 229–177 csomó–17 tétel–1889–24108.

14 Uo.

ságú kérdés volt, hogy hol halad a vasútvonal, hiszen ekkor vette kezdetét gyulafalvi, kommandói faipari telepeinek kiépítése.¹⁵

A Közlekedésügyi Minisztérium kérésére Horovitz János részletes terveket készített a vonalról. A sepsiszentgyörgyi állomás elhelyezésénél figyelembe vették a vasút folytatásának lehetőségét Csíkszeredaig. Kézdivásárhelyen az állomást a város déli részére tervezték, hogy ne kelljen épületeket bontani, városi belterületek kisajátítani.¹⁶

Nemes János és támogatói eredményes munkáját jelzi, hogy 1889. február végén és március elején Baross miniszter rendeletére megtörtént a háromszéki vasútvonal közigazgatási bejárása, majd pontosították a vonal irányát is.¹⁷ Elhatározták, hogy a Brassó–Hosszúfalu közúti vasúton olyan síneket alkalmaznak, amelyeken a teherforgalom céljából a MÁV teherkocsik is közlekedhetnek. Az új vonalirány szerint a vasút nem a négy csángó falu belterületén, hanem a községeken kívül haladt. Ezen módosítás mellett szólt az az érv is, hogy az út, amelyet igénybe akartak venni a vasútépítés céljából, néhol mindössze 8 m széles volt. Brassó város területén a közúti vasút miatt új utcákat nyitottak, a Klastrom utcában lévő diadalkaput, mivel az a vasút útjába esett, a városi tanács hosszas vita után lebontotta.¹⁸

Az engedélyesek 1890. január 19-én feliratban tudatták a minisztériummal, hogy sikerült megállapodniuk a vasút finanszírozása tárgyában a majnafrankfurti Eisenbahn-Rentenbank (Vasúti Hitel Bank) csoporttal.¹⁹ A vasútépítést finanszírozó frankfurti Erlanger und Söhne és Gebrüder Sulzbach, illetve a bécsi Landerbank és Wiener Bankverein

15 *Még egyszer a háromszékmegyei vasútügy és az iparfejlesztés.* In: Székely Nemzet, VII. (1889. január 15.) 9. sz.

16 *A brassó–háromszéki vasút.* In: Székely Nemzet, VII. (1889. január 3.) 2. sz.

17 *A brassó–háromszéki vasút.* In: Székely Nemzet, VIII. (1890. május 3.) 69. sz.

18 *A Klastrom-utca kapuja.* In: Székely Nemzet, VII. (1889. december 15.) 194. sz.

19 MOL K 229–177 csomó–17 tétel–1890–4645.

bankházakkal 1890. február 7-én az engedélyesek aláírták a szerződést.²⁰

Az engedélyesek helyett a finanszírozó cégek 1890. március 11-én letették a 150 000 forint biztosítékot, ezzel megnyílt az út az építési engedély elnyerése előtt.²¹ Az uralkodó szentesítette a vasút építési engedélyokmányát 1890. április 8-án, majd 1890. április 14-én Baross Gábor miniszter a vasút engedélyezését bejelentette a képviselőházban is.²² A Brassó–Háromszék Helyi Érdekű Vasutak Részvénytársaság megalakulására és alapszabályzatának elfogadására 1890. május 1-jén került sor.²³ A részvénytársaság elnöke gróf Nemes János lett, a frankfurti bankokat Gerhárdt Gusztáv²⁴ budapesti vasúti igazgató képviselte. Az igazgatóságban a székelyföldi elit több tagja is bekerült, mint Pótsa József, a vármegye ispánja, Szentkereszty Béla báró, Ugron Gábor udvarhelyi politikus és a Héjjasfalva–Székelyudvarhely vasútvonal engedélyese. A helyi érdekű vasúttársaság alaptőkéjét 4 008 800 forintban határozták meg, ennek megszerzésére 14 444 darab, egyenként 200 forint értékű elsőbbségi részvényt és 5600 darab, egyenként 200 forint értékű törzsrészvényt bocsátottak ki.²⁵ Az összes elsőbbségi részvényt 2 888 800 forint értékben az Erlanger und Söhne és a Gebrüder Sulzbach frankfurti cégek vásárolták meg. A vasút kiépítését a német bankok mellett a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és az Arnold Leó mainzi cég vállalta el.²⁶

A vasútvonal építési engedélyeit a minisztérium nem egyszerre, hanem kisebb vonalszakaszokban adta ki: a Brassó–Zernest vonalra 1890. május 11-én, a Brassó–Sepsiszentgyörgy vonalra 1890. jú-

20 MOL K 229–177 csomó–17 tétel–1890–26294.

21 MOL K 229–176 csomó–17 tétel–1890–15256.

22 MOL K 229–176 csomó–17 tétel–1890–23028.

23 MOL K 229–177 csomó–17 tétel–1890–26294.

24 *Gerhardt Gusztáv* (1848–1911) német származású vállalkozó. A MÁV elnökgazdátója, ő szervezte meg a MÁV Nyugdíj és Segélyalapját. Híres műgyűjtő.

25 MOL K 229–177 csomó–17 tétel–1890–26294.

26 *A brassó–háromszéki vasút*. In: Székely Nemzet, VIII. (1890. május 6.) 71. sz.

nus 29-én, a Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vonalra 1890. október 9-én. Az engedélyesek kötelezték magukat, hogy a vonalat két év alatt kiépítik.²⁷ A vasútvonal teljes hossza 119,2 km, a fővonal, a Zernest–Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vonal hossza 101,2 km, míg a Brassó–Hosszúfalú szárnyvonalé 18 km. A vonalak szabványos nyomtávval és egy vágánnyal épültek ki. A fővonalon 40 km, míg a szárnyvonalon 30 km óránkénti sebességgel közlekedhettek a vonatok.²⁸ A vasútépítéshez szükséges acélsínek és kötőanyagok a Szabad Osztrák–Magyar Államvasút Társaság resicai és aninai gyáraiban készültek.²⁹

Az építkezési vállalkozó, a mainzi Arnold Leó a vasútvonalat szakaszokra osztotta és alvállalkozókra bízta, akik nagyrészt magyar állampolgárok voltak, de volt két német és egy olasz is köztük. Néhány olasz kőműves és kőfaragó, valamint cseh földmunkás kivételével az összes többi munkás belföldi származású volt. A fa és kő szállítása brasói, háromszéki és más szomszédos vármegyei vállalkozókra volt bízva. A vasútépítés alkalmával közel 2000 munkás talált foglalkozást.³⁰

A vasútvonal építése 1890-ben kezdődött el, ebben az évben földmunkákat végeztek, a területek egy részét kisajátították. A zernesti vonalon elkészült a vasúti töltés, építették a prázsmári, sepsiszentgyörgyi állomást és a kökösi hidat.³¹ A munkálatok egyes helységekből nem várt akadályokba ütköztek amiatt, hogy a helyi lakosság ellopta a vasúti mérnökök műszereit.³² Átmenetileg a zernesti cellulózzgyár is akadályokat gördített az építés elé azáltal, hogy elhúzódtak a tárgyalásai a vasúti részvénytársasággal a tarifa kérdésében.³³

A munkálatok ténylegesen csak 1891-ben gyorsultak fel, az első mozdony 1891. június 19-én érkezett a sepsiszentgyörgyi állomásra,

27 MOL K 229–177 csomó–17 tétel–1892–65382.

28 *A brassó–háromszéki vasút*. In: Székely Nemzet, VIII. (1890. május 3.) 69. sz.

29 MOL K 246–15 csomó 1888. Brassó–háromszéki helyi érdekű vasút.

30 MOL K 229–94 csomó–70 tétel–1891–52445.

31 *Drága a munkás*. In: Székely Nemzet, VIII. (1890. október 18.) 161. sz.

32 *A brassó–háromszéki helyi érdekű vasutak*. Uo.

33 Uo.

de még csak építkezési anyagot szállított: „*Jön a gőzös, megy a gőzös Brassóba, s az első tüzes paripa tüszkölve, dohogva, szörnyűséges sípolás közepette tegnap délután rohant be a sepsiszentgyörgyi vasúti állomáshoz. [...] nagy volt az öröm Izraelben, hogy az első székely vasút vágányain valahára vonat dübörög*” – írta a *Székely Nemzet*.³⁴ 1891. július 27-én megtartották a Feketeügy folyón átvezető kökői híd próbáját. A 60 méter hosszú háromnyílású híd volt az első vasrácsos híd Háromszék megyében.³⁵ A sepsiszentgyörgyi állomás az Olt bal partján, az Eprestemén épült meg a város peremterületén.³⁶

A Brassó–Sepsiszentgyörgy vonalszakasz műtanrendőri bejárására 1891. október 10-én került sor. A bizottság megvizsgálta a vasútvonal legjelentősebb építményeit, az állomások épületét, a kökői és az 50 méter hosszú tömösi hidat. A bizottság tagjait mindenütt ünneplő közönség fogadta, beszédek hangzottak német és magyar nyelven. A sepsiszentgyörgyi állomáson „*nagyszámú közönség várt az érkező vonatra, mely délben 12 óra 10 perckor robogott be koszorúkkal és virágfüzerekkel ékítve a zöld gallyakkal szépen feldíszített állomáshoz, hol nemzeti lobogókkal dekorált, cserlombokból készített diszkapun át jött be az első vonat.*”³⁷

A vasútvonal Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely szakaszán időközben erőteljesen folytak a munkálatok a télies időjárás ellenére. 1891. október 14-én megérkezett az első vasúti mozdony Kézdivásárhelyre, Magyarország akkori vasúthálózatának legkeletibb pontjára.³⁸ „*Kézdivásárhely város határán emberek bámulatára és lovak rémületére naponkint végig dübörög a gőzmasina, szaporán szállítva az épületanyagot és kavicsot. [...] Naponkint sokan bámulják meg a füstös szörnyeteget, valóságos búcsújáró-hely az állomás.*”³⁹ A vonal műtanren-

34 *Me-hett!* In: *Székely Nemzet*, IX. (1891. június 20.) 94. sz.

35 *Hídpróba.* In: *Székely Nemzet*, IX. (1891. augusztus 1.) 117. sz.

36 *A háromszéki vasúton.* In: *Székely Nemzet*, IX. (1891. augusztus 23.) 129. sz.

37 *A háromszéki vasút megnyitása.* In: *Székely Nemzet*, IX. (1891. október 11.) 157. sz.

38 *Vasutunk mentén.* In: *Székelyföld*, XI. (1891. október 15.) 83. sz.

39 *Vasutunk.* In: *Székelyföld*, X. (1891. október 22.) 85. sz.

dőri bejárására 1891. november 27-én került sor Gyöngyössy János miniszteri tanácsos vezetése alatt. A bejárást végző bizottságot mindenütt ünnepelő tömeg fogadta.⁴⁰ A vonalat a forgalom előtt november 30-án nyitották meg. A kormányt gr. Bethlen András földművelésügyi miniszter és az eredeti terv szerint Baross Gábor kereskedelmi miniszter képviselte volna, az utóbbi helyett végül Lukács Béla államtitkár volt jelen a vasút megnyitásán.⁴¹

Kézdivásárhelyen az ünnepi beszédet Dobay János rendőrkapitány mondta. A beszédben ismételtelen felsejlett a székely társadalom vágya az új technikai csodára, de a jövő bizonytalansága is, hogy mit hoz számukra a vasút: „... a dübörgő gőzparipa hátramaradó füstje jelzi az utat, melyet a haladó kor, a civilizáció szűz földünkön nyitott. Az egyszerű szántó-vető az új csodának nézi a füstjét, hallja hangját, szíve megdobbán, nem tudja, hogy jót-e vagy rosszat várjon tőle, de egy titkos sejtélem azt súgja neki, hogy egy új kor küszöbén áll.”⁴² Kézdivásárhelyen a vasút megnyitása alkalmából kiállítást szerveztek a helyi ipari termékekből, amelyet meglátogattak a kormány képviselői.⁴³

A fővonal Zernest–Brassó szakasza 1891. június 23-án, a Brassó–Sepsiszentgyörgy közötti 1891. október 11-én, végül a Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vonal 1891. november 30-án került átadásra.⁴⁴ Mindhárom vonalszakasz több héttel a határidő előtt készült el. A megnyitást követően napi két vonatpár közlekedett Brassó és Kézdivásárhely között, az út menettartama 3 óra és 23 perc volt.⁴⁵

A Brassó–Háromszék helyi érdekű vasút szakaszainak legfontosabb adatai:

A Brassó–Zernesti vonal 25,547 km hosszú. Halmos vidékű pálya, nagyobb része emelkedésben és esésben feküdt. A vonalon 21 darab híd

40 *A háromszéki vasút műtanrendőri bejárás.* In: Székely Nemzet, IX. (1891. november 28.) 184. sz.

41 *A háromszéki vasút.* In: Székely Nemzet, IX. (1891. december 1.) 186. sz.

42 *Vasutunk megnyitása.* In: Székelyföld, X. (1891. december 3.) 97. sz.

43 *A háromszéki vasút.* In: Székely Nemzet, IX. (1891. december 3.) 187. sz.

44 MOL K 229–177 csomó–17 tétel–1892–65382.

45 *A brassó–kézdivásárhelyi vasút menetrendje.* In: Székelyföld, XI. (1891. szeptember 17.) 75. sz.

és áteresz épült, amelyek között egy 30 és egy 60 méteres híd létesült. A felépítményhez 23,6 kg súlyú acélsíneket alkalmaztak. Brassóbertalan kiágazási és Zernest végállomás közt két közbelső állomás létesült: Keresztényfalva és Barcarozsnyó, valamint az Ótohán nevezetű megállóhely. A nyílt pályán 5 őrház és 36 útátjáró készült.⁴⁶

A Brassó–Hosszúfalu szárnyvonal a MÁV Brassóbertalan állomásából kiindulva a 41. szelvényénél kétfelé ágazott. Az egyik elágazás a MÁV brassói állomására vezetett, míg a másik a Tömös mentén haladva, Derestyén át Hosszúfalunál végződött. A hegyi pálya jellegű vonal hossza 16,516 km. A vonalon 18 híd és áteresz létesült, amelyek közül az 50 m nyílással bíró Tömös-híd méltó említésre. A felépítményhez 17,48 kg súlyú acélsíneket használtak. Brassóbertalan kiindulási pont és Hosszúfalu végállomás között Brassó–Sétatér, Honterus és Noah közbenső állomások, továbbá Fötér kitérőállomás létesült. Vízállomás épült Brassó–Sétatér és Hosszúfalu állomásokon. A nyílt pályán egy telefonfülke és 26 útátjáró épült, amelyek nem voltak sorompóval ellátva. A vonal megnyitása a forgalom előtt 1892. március 7-én történt meg.⁴⁷ A megnyitott közúti vasútvonalon naponta oda-vissza 13 vonat közlekedett.⁴⁸ A mozdonyokat a város neves személyiségeiről nevezték el. Így az 5101-es mozdony a szász származású humanista, Johannes Honterus nevét viselte.⁴⁹ A vasútvonalon a forgalom 1960. november 1-jén szűnt meg.⁵⁰

A Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vonal a MÁV Brassó állomásából ágazott ki. Építési hossza 76,404 km volt. A vonalon 120 híd és áteresz létesült, amelyek közül említésre méltó a Tömös-patakon keresztül vezető 50 méteres és a Feketeügyön átvezető 60 méteres híd. A Brassó–Sepsiszentgyörgy vonalrészén lévő hidak falazott pillére-

46 *Magyar Királyi Államvasutak 1891. évi üzleti és forgalmi eredményei.* Budapest, 1892. 8. (A továbbiakban MÁV, 1892.)

47 Uo. 9.

48 *A közúti vasút megnyitása.* In: Brassó, VIII. (1892. március 3.) 27. sz.

49 Lacriteanu, Șerban–Popescu, Ilie: *Istoricul tracțiunii feroviare din România. I. 1854–1918.* București, 2003. 194.

50 Uo.

ken nyugvó vasszerkezettel, a Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vonalrészen lévőek pedig fájármokon nyugvó faszerkezettel bírtak. A felépítményekhez 23,6 kg súlyú acélsíneket alkalmaztak. A Brassó kiágazás és Kézdivásárhely végállomás között létesült nyolc közben-ső állomás: Prázsmár, Uzon, Sepsiszentgyörgy, Eresztevény, Nagy-Borosnyó, Barátos, Kovászna, Imecsfalva, illetve négy megállóhely: Szászhermány, Kökös, Kilyén és Zabola–Páva. Vízállomások létesültek Prázsmár, Sepsiszentgyörgy, Barátos és Kézdivásárhely állomásokon.⁵¹

A Brassó–Háromszék vasútvonalak átadásával azonos időben megszerveződött a MÁV kolozsvári üzletvezetőségéhez tartozó Brassó–Háromszéki Osztályvezetőség, amelynek székhelye Brassó lett⁵², működési területe pedig a Brassó–Zernest, Brassó–Kézdivásárhely és Brassó–Hosszúfalu vonalakra, mintegy 117 km hosszra terjedt ki. 1899-ben a hosszúfalui vonalat városi vasútnak nyilvánították, így ez a vonal kikerült az osztálymérnökség irányítása alól.

A Brassó–Háromszék helyi érdekű vasútvonal megnyitásával a két vármegye területének nagy része bekapcsolódott a vasútforgalomba. A vasútvonal átadását követően elsősorban a személyszállítás terén volt növekedés, kezdetben az áruszállítás túlságosan drága volt, ezért a vasút megnyitása után is sokan a közúti szállítást vették igénybe:⁵³ „*Különös, de furcsa is látni, mikép halad az országútja tőszomszédságában lévő, azzal párhuzamos vasúton a vonat üresen, mellette pedig az országúton a rakott szekerek egész sora, különféle árukkal terhelve.*”⁵⁴ A vasútvonalon 1892. november 1-jétől új személy- és poggyászdíjszabást vezettek be. Leszállították a menetdíjakat, a Brassó–Hosszúfalu közúti vasútvonalon jegyfüzeteket és egyhavi tanulói bérletjegyeket le-

51 MÁV, 1892. 8.

52 *Új osztálymérnökség.* In: Székely Nemzet, IX. (1891. szeptember 17.) 143. sz.

53 *A háromszéki székely vasút.* In: Székelyföld, X. (1891. december 17.) 101. sz.

54 *Helyi érdekű vasutaink és a közforgalom.* In: Brassó, VII. (1891. szeptember 22.) 34. sz.

hetett váltani. A Brassó–Kézdivásárhely közti vasútvonalon I. osztályú kocsikat állítottak be.⁵⁵

A vasútvonal továbbépítése Kézdivásárhelytől az Ojtozi-szoros irányába napirenden maradt. Többen is kértek előmunkálati engedélyt egy Kézdivásárhely–Bereck–Sósmező helyi érdekű vasút kiépítésére, de a XIX–XX. század fordulóján a gazdasági pangás és a politikai csatározások nem kedveztek a vasútépítkezéseknek, ezért a háromszéki vasútvonal továbbépítését is elhalasztották.

Végül 1906-ban hosszas tárgyalások után a Kereskedelmi Minisztérium engedélyezte a vasútvonal továbbfolytatását egészen Bereckig. A tényleges építkezésre 1907-ben került sor. A megépült vasúti pálya részben sík, részben hegyi pálya jellegű volt. A 22 km hosszú vonalon Bereck végállomáson kívül egy állomás, egy rakodóállomás és három feltételes megállóhely létesült. A nyílt pályán három őrház, 42 útátjáró és 49 műtárgy készült. A vonal építési költsége 81 598 koronába került. Az új vonalszakasz megnyitására 1907. szeptember 10-én került sor, amelyen több magas rangú személy is jelen volt.⁵⁶ A Brassóból induló délutáni vonat a megnyitás napján már egészen Bereckig közlekedett.⁵⁷

Az új vonalszakasszal az osztálymérnökség alá tartozó vonalak hossza 123 km lett. Az osztálymérnökségen egy szakaszmérnök, egy-két irodatiszt, hat-hét pályafelvigyázó és 20–34 pályaőr volt. A szakaszok pályafelvigyázó székhelyei a következők voltak: Brassó, Uzon, Nagyborosnyó, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereck, Brassó–Barcarozsnyó. Az osztálymérnökség vezetői voltak: Fellner Lajos (1891–1897), Budialik Ferenc (1897–1904), Kónya Kálmán (1904–1907) és Unger Ottó (1907–1918).⁵⁸

55 *A brassó–háromszéki vasút.* In: Brassó, VIII. (1892. október 27.) 129. sz.

56 *A bereckzi vasút megnyitása.* In: Székely Újság, IV. (1907. szeptember 12.) 169. sz.

57 *Kézdivásárhely–bereckzi vonal megnyitása.* In: Székely Újság, IV. (1907. szeptember 15.) 170. sz.

58 Horváth Ferenc: *A magyar vasút építési és fenntartási szervezetének története (1827–2004). I. kötet (1828–1944).* Budapest, 2004. 114.

A háromszéki vasútvonalnak a folytatása egészen a román határig több alkalommal felmerült. A Bereckig tartó szárnyvonal megépítése után is egészen az első világháborúig a Kereskedelmi Minisztérium több alkalommal foglalkozott a vasútvonal folytatásával az ojtozi határvonalig és onnan Onyestig [Onești], ahol csatlakozott volna a moldvai vasúthálózathoz.

Tervek készültek egy Kászon vidéki helyi érdekű vasútvonal kiépítésére. 1907-ben a Brassó–Háromszék helyi érdekű vasúti részvénytársaság előmunkálati engedélyt nyert egy vasútvonal tervezésére Kézdivásárhely állomásától vagy Kézdivásárhely–Bereck vonalnak valamely alkalmas pontjától kiágazóan Kézdiszentlélek, Kézdikővár, Kiskászon és Szárazpatak községek érintésével Kászonjakabfalváig.⁵⁹ Ezek a tervek azonban soha sem kerültek megvalósításra.

59 *A kászon-vidéki vasút*. In: Székely Újság, IV. (1907. szeptember 17.) 171. sz.

MIHÁLY JÁNOS

*„Így láttam, így éreztem”***Ajtay János (1896–1985) első világháborús naplója**

A homoródalmási unitárius egyházközség irattárában egy első világháborús napló található, melynek terjedelme 224 gépelt oldal. Címe: *Így láttam, így éreztem*.¹ E „naplószerűen rögzített eseményeket ismerető” írást 1984. július 13-án adta át szerzője, Ajtay János az akkor éppen Kolozsváron tartózkodó Bencző Dénes unitárius lelkésznek.² Az egyházközség irattárának szánt napló az első világháborús eseményeket, pontosabban az 1914. június 28-a és 1918. december 27-e közötti időszakot öleli fel.³

Ajtay János 1896. október 15-én született Homoródalmáson egy nyolcgyerekes család első gyermekeként.⁴ Az édesapja, id. Ajtay János a falu unitárius lelkésze volt. Gyerekkorában sokat betegeskedett, így a szokásos négy elemi osztályon felül még egy ötödiket is elvégzett otthon a „felerősödés céljából”. 1908. szeptember 3-án adták a székelykeresztúri unitárius gimnázium első osztályába, ekkor 12 éves volt. 1912-től Kolozsváron tanult tovább. Alig fejezte be a gimnázium

1 Homoródalmási Unitárius Egyházközség Irattára. 5. számú irattartó. Borítójára ceruzával ráírva: Ajtay János naplója 1914–1918 (lejegyezve 1977. jún. 1-ig).

2 Ezt megelőzően, 1982 áprilisában a kéziratot a szerző a budapesti Országos Hadtörténeti Múzeumnak is eljuttatta.

3 A kéziratot – olvasásra – Csete Árpád jelenlegi homoródalmási lelkész bocsátotta rendelkezésemre 2010 nyarán.

4 Az Ajtay Jánosra vonatkozó életrajzi adatokat lánya, a Kolozsváron élő Ajtay Gitta segítségével állítottuk össze. Itt szeretnék köszönetet mondani Bencző Dénes nyugalmazott unitárius lelkésznek, hogy segített a családtagokkal való kapcsolatfelvételen. Ugyancsak megköszönöm Mihály Sarlótának, hogy az adatok lejegyzésében segédkezett.

hatodik osztályát, amikor a napilapok hírül adták, hogy Szarajevóban⁵ meggyilkolták Ferenc Ferdinándot, az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösét.⁶ 1915-ben hetedik éves gimnazista volt Kolozsváron, amikor 18 évesen a sorozóbizottság elé kellett állnia a Farkas utcai református kollégium tornatermében. Alacsony termete ellenére (magassága alig érte el a 157 centimétert) alkalmasnak találták, és a 82. császári és királyi közös gyalogezredhez⁷ osztották be.

Időközben tovább folytatta tanulmányait, és a pécsi hadapródiskolában⁸ sikeres érettségi vizsgapótló „intelligencia-vizsgát” tett annak érdekében, hogy tiszti iskolába kerülhessen, tiszt lehessen. Mivel a tiszti iskolába minél hamarabb be akart jutni, behívóra nem várva, 1915. július 15-én önként jelentkezett katonai szolgálatra Székelyudvarhelyen a 82. gyalogezred hadkiegészítő parancsnokságánál, s a hadkiegészítő-keret harmadik századához nyert beosztást. Innen 1915. augusztus 28-án Nagyszebenbe, a tiszti iskolába küldték. Két hónapi kiképzés után, október 27-én tizedessé⁹ („Wirklicher Korporal”) nevezték ki, majd Szászvárosba irányították, ugyancsak továbbképző iskolába. A tanfolyam december 21-én fejeződött be, s Ajtay tizedes hazautazott a nyolcvankettesekhez Székelyudvarhelyre, hol átvezényelték századához. Pár hónap múlva, 1916. február 7-én kinevezték hadapródjelölt őrmesterré¹⁰ („Kadettaspirant-Feldwebel”), s egyidejűleg beosztották szakaszparancsnoknak az orosz harcra készülő 4. menetszá-

5 Szarajevó: Bosznia-Hercegovina fővárosa.

6 1914. június 28-án történt. Az első világháború kirobbanásához közvetlen okot ez a merénylet szolgáltatott.

7 Lásd: *A cs. és kir. 82. székely gyalogezred története 1883–1919*. Vitéz József kir. herceg tábornagy előszavával. A m. kir. Hadilevéltár okmányainak felhasználásával. 19 vázlat és 54 fénykép. Bp., 1931.

8 A Pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola 1898-ban jött létre. A magyar királyi honvédség tisztikara utánpótlásának nevelését szolgálta.

9 A tizedalja élén álló katona rendfokozati megnevezése (káplár).

10 Az altiszti rendfokozatok között a legfelső, közvetlenül a tiszthelyettes után és a szakaszvezető előtt következik rangban.

zad 4. szakaszához. Február 27-én indultak a harctérre Galíciába¹¹, ahová Székelykeresztúr, Segesvár, Kolozsvár, Nagyvárad, Sátoraljaújhely, Mezőlaborc¹², Sagorca¹³, Przemyśl¹⁴, Lemberg¹⁵, Zolkiew¹⁶ állomásokon át érkeztek meg. Végállomásukon, Vladimir-Wolynskij-ban¹⁷ március 2-án rakodtak ki. Századával együtt Antanowka II.¹⁸ faluba vezényelték.

1916. május 24-én szabadságolták, hogy Kolozsváron tanulmányait befejezhesse. A Bruszilov-offenzíva¹⁹ napjaiban tette le a nyolcosztályos, valamint az érettségi vizsgáit. Június 30-án indult vissza a harctérre.

11 A Habsburg Birodalom legnagyobb, legnépesebb és legészakibb tartománya 1772-től 1918-ig, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig. Ez a közép-európai történelmi régió jelenleg Lengyelország és Ukrajna között oszlik meg. Ma Medzilaborce. Város Szlovákiában, az Eperjesi kerület Mezőlaborci járásában.

12 Ma Medzilaborce. Város Szlovákiában, az Eperjesi kerület Mezőlaborci járásában.

13 Ma Zagórz Lengyelországban.

14 Przemyśl: város Lengyelországban, a Kárpátalja vajdaságban, a San folyó partján.

15 Ma Lvív Ukrajnában.

16 Ma Zhovkva Ukrajnában.

17 Ma Wolodymyr-Wolynsky Ukrajnában.

18 Ma Antanowka Ukrajnában.

19 Az antant kérésére s Alekszej Alekszejevics Bruszilov orosz tábornok parancsára Galícia határán indított támadás, amely 1916. június 4-én indult meg az Osztrák–Magyar Monarchia seregei ellen nem remélt sikereket hozva az oroszoknak. A monarchia vesztesége elérte a félmilliót, a frontvonal nyugatra tolódott. A központi hatalmak 25 ezer km²-t veszítettek, a gorlicei áttörés során elfoglalt orosz területek egy része, a frontszakasz legdélebbi részén – Luck városától délre Bukovináig – visszakerült az oroszokhoz. A monarchia hadereje egymaga képtelen volt megállítani az orosz offenzívát, ezért Németország Verdun alól csapatokat vont el, hogy segítsen. Ezzel a Bruszilov-offenzíva elérte a célját: az ígéretes asiagói osztrák támadást a monarchiának félbe kellett hagynia, és a németeknek a verduni harcokból is értékes egységeket kellett elvonniuk. Az orosz offenzíva három és fél hónapos ideje alatt felemésztette a monarchia erőtartalékának javát, az orosz hadsereg átmenetileg újra elfoglalta Kelet-Galíciát.

re. Itt, Pawlovicze²⁰ község határában a 2. géppuskásosztaghoz osztották be. „Frontélete” ettől a naptól kezdődött. Még mielőtt azonban átessett volna a tényleges „tűzkeresztségen”, az orosz harcterről augusztus 13-án visszarendelték Erdélybe. Ezredének 3 zászlóalja a Predeáltól a Törösvári-szorosig terjedő országhatárt vonta ellenőrzése alá azzal a céllal, hogy Románia esetleges hadba lépését „fogadják”. Ez augusztus 27-én be is következett, s 28-án reggel, amikor Bécsben a hadüzenetet Burian István, a király személye körüli miniszter kézhez vette, a román haderő általános támadásba lendült a Kárpátok szorosaiiban, így Predeálnál is.²¹ A többszörös túlerő elől a 2. géppuskásosztag a 7. gyalogosszázadhoz csatlakozva Erkedig²² vonult vissza. Időközben, szeptember 15-én, a Pálos²³ melletti ütközet során Ajtay átesett a „tűzkeresztségen”. Erked fölött tartalékként várták az ellentámadást, amelyet szeptember 26-án kezdett meg az egyesített osztrák–magyar és német haderő Nagyszebennél, majd pár nap múlva, október 2-án Brassó irányában.²⁴ Ekkor Ajtay Jánost zászlóssá²⁵ nevezték ki, aki osztagával együtt a nagyobb harci alakulatok nyomában egészen az Ojtozi-

20 Ma Pawlowice, falu Lengyelországban, Szilézia vajdaságban.

21 A Bruszilov-támadás sikerei felbátorították Romániát is, mely a háború ki-robbanása óta kereste az alkalmas időpontot arra, hogy csatlakozzon az antanthoz. Végül 1916 nyarán Románia tető alá hozta megállapodását a nyugati hatalmakkal, és miután megkapta az ígéretet arra, hogy a háború után megkaphatja Erdélyt, sőt nyugati határait egészen a Tiszáig tolhatja, 1916. augusztus 27-én csatlakozott az antanthoz és megtámadta az Osztrák–Magyar Monarchiát. Válaszul 1916. szeptember közepén a 9. német hadsereg az élen Erich von Falkenhaynnal Erdélybe érkezett, s ezzel kezdetét vette az egyesült német–osztrák–magyar csapatok sikeres ellentámadása. Vissza-foglalták Nagyszebent, majd teljesen kiszorították a román csapatokat Erdélyből.

22 Románul Archita, németül Arkenen, szászul Ärkenen. Maros megyében, Segesvártól DK irányban 24 km-re, az Erked-patak mellett fekszik.

23 Románul Paloș, németül Königsdorf. Brassó megyében, Kőhalomtól északra, Kaca és Homoródbene között a Pálos-patak partján fekszik.

24 Lásd a 19. jegyzetet. Brassónál október 4-én a 2. román hadsereg még megkísérelt egy offenzívát, de sikertelenül.

25 A tiszthelyettes és a tiszt között elhelyezkedő rendfokozat.

szorosig²⁶ vonult. Az országhatár peremén csakhamar a rajvonalba kerültek, s 1916. október 17-e és 1917. január 15-e között részt vettek a környező hegygerinceken, magaslatokon (pl. Leánymező ponkja, Runcul Mare, Măgura Casinului stb.) zajló kisebb-nagyobb csatározásokban, ütközetekben. Ajtay a Runcul Mare-i ütközetben kifejtett tevékenységéért 1917. február 4-én megkapta a kisezüst vitézségi érmet. Pár nap múlva átvezényelték az I. M. G. K.-hoz (I. Maschinengewehr Kompanie), vagyis az I. géppuskásszázadhoz, amelynek parancsnoka Bermann Izidor főhadnagy volt, majd február 24-én szabadságot kaptak. Egy hónap múlva tért vissza a frontra. Folyó év április 15-én hadnaggyá nevezték ki, majd április 30-án elvezényelték Nyárádszeredába rohamtanfolyamra, ahol a rajvonalfelgöngyölítést és a kézigránátdobást gyakorolták, megismerkedtek a gránátkilövő és aknavető fegyverekkel, valamint a lángszóróval (Flammenwerfer) és annak működésével is. Május 30-án ért véget a tanfolyam, s Ajtay visszatért a csapattestéhez. Június 5-én már újra Ojtozban volt, a rajvonalba, ahol a január óta tartó harcmentes, csendes napokat csakhamar felváltották a naponkénti rendszeres ágyúzások és az ellenséges támadások. Július hónap második felében az ellenséges orosz–román csapatok több alkalommal támadást kezdeményeztek, de az osztrák, magyar és német csapatok sikeresen visszaverték ezeket. A hónap végén (július 29–31, augusztus 5–6) újra támadást kísérelt meg az ellenség, de ez is összeomlott hamarosan. A harcokban itt is többször kitűnt a 82. „székely honvéd gyalogezred”²⁷ Hősies és eredményes kitartásukat maga József főherceg és több magas rangú tiszt is elismerte, számos arany vitézségi érmet osztva ki augusztus 8-án Ojtozban. A harcok során Mackensen²⁸ hadsereg-

26 Hegyszoros a Keleti-Kápatokban. Az Ojtoz-patak völgyében és környékén az első világháború idején véres harcok dúltak a magyar és román csapatok között.

27 A 82. császári és királyi gyalogezred különösen a Runcul Mare hegytömb birtoklásáért vívott küzdelemben, valamint a Măgura Casinului-i harcokban hozott nagy áldozatokat, tűnt ki rendkívüli bátorságával és hősiességével 1917. július–augusztusban.

28 Ludwig Friedrich August von Mackensen (1849–1945) német császári tábornagy, sikeres első világháborús hadvezér.

tábornok csapatai Foksánynál²⁹ áttörték ellentámadással az ellenség vonalait, s a magyar csapatoknak is sikerült elfoglalniuk a Grozești³⁰ előtti ellenséges állásokat. Ajtayt augusztus végén az 5. szakasz parancsnokaként a Ferestrău³¹ és Hersa³² közötti Cosna hegyen kiépített új állásokba vezényelték. Itt hol tartalékban, hol az első rajvonalban teljesített szolgálatot, mígnem november 3-án tizennégy napra újra szabadságolták. November 25-én tért vissza a frontra, ahol átvette a 4. géppuskásszázad parancsnokságát. Miután érvénybe lépett az oroszokkal³³, majd a románokkal kötött fegyverszünet³⁴, könnyebb lett a frontszolgálati tevékenység egészen a különbéke megkötéséig.³⁵ Időközben Ajtay és zászlóalja elhagyta a román harcteret. Március végén kivonultak állásaikból. 25-én Haralyban táboroztak, 26-án Hatolykán, 28-án Zalánban³⁶, hol kirukkolással és gyakorlatozással foglalatoskodtak. 1918. május 27-én vették a hírt, hogy a zászlóaljuk négy százada indul az olasz frontra, valószínűleg Asiago-hoz³⁷. Másnap a bodoki állomáson meg is történt a bevagonírozás, s Kőhalmon, Segesváron, Tövisen, Aradon, Szegeden,

29 Románul Focșani, németül Focschan. Város Romániában, Moldvában a Milkó folyó mellett.

30 Gorzafalva. Korábban Grozești, ma Oituz. Település Romániában, Moldvában, Bákó megyében.

31 Ma Ferestrău Oituz. Település ugyanott.

32 Hârja. Település ugyanott.

33 Az 1917-es októberi orosz forradalom után az orosz kormány november 21-én döntött úgy, hogy megkezdje a béketárgyalásokat. 1917. december 3-án el is kezdődtek az előkészületek, melynek eredményeként december 5-én megszületett az oroszok és németek közötti fegyverszüneti megállapodás.

34 A fegyverszüneti megbeszélések 1917. december 7-én kezdődtek meg Foksányban, majd 9-én aláírták a fegyverszüneti okmányt.

35 Bukaresti béke (1918. május 7.). A Román Királyság és a központi hatalmak közötti különbéke lezárta a Romániában folyó harcokat.

36 Haraly, Hatolyka és Zalán települések Háromszék vármegyében (ma Kovászna megye).

37 Asiago városa Dél-Tirolban. Az itteni véres csata 1916. május 15-től június 10-ig tartott az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország hadserege között.

Szabadkán, Újdombóváron³⁸, Zágrábon³⁹ és Laibach-on⁴⁰ („István-vonal”) át június 4-én meg is érkeztek az Isonzó völgyébe⁴¹. Sacilében vagonirozták ki őket, s Fadalto, Sargane, Basa, Feltre, Mellame⁴² településeken áthaladva Primolano⁴³ felé mintegy 12–14 kilométernyire gyalogoson közelítették meg az arcvonalat. 1918. június 16-án a Brenta folyó völgyébe érkeztek.⁴⁴ Itt közölték velük, hogy a Monte-Grappa⁴⁵ és a Brenta között húzódó arcvonalszakaszon fognak tevékenykedni. Ajtaynak, aki időközben megkapta a „Signum Laudis” kitüntetést⁴⁶, itt át kellett vennie a III. géppuskaszázad parancsnoki tisztségét. Folyó hó 24-én került embereivel az első vonalba, felváltva a 49-es közös gyalogezred katonáit. Június 29-én tovább menetelt Primolanoba a legénységével együtt, majd áthaladva az 1375 m-es Marcesina magaslaton Sbarbatalra⁴⁷ érkeztek. Pár nap pihenő után, július 5-én indultak ki újra az első vonalba, a Frenzela-szakadék⁴⁸ körüli magaslatra, a Monte

38 Tolna megyei település. Ma Dombóvár.

39 Horvátul Zagreb, Horvátország fővárosa, az ország északnyugati részén, a Száva partján.

40 Ljubljana: Szlovén Köztársaság fővárosa.

41 Isonzó folyó völgye, a mai Szlovénia és Olaszország területén. Számos csata zajlott itt 1915 és 1917 között az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország, illetve Olaszország csapatai között.

42 Települések Belluno olasz tartományban, a Piave mellékfolyója, a Colmeda partján és annak környékén Asiago városától északra.

43 Primolano a Sugana-völgyben.

44 Brenta: folyó Olaszországban. Trentino-Alto Adige régióban ered és az Adriai-tengerbe ömlik. Az I. piavei csata (más néven a caprettoi áttörés, 1917. november 12 – december 2.) során állóháború alakult ki a folyó mentén az olasz és a monarchiabeli csapatok között.

45 A Monte Grappa: (1775 m) az Alpok legdélibb nyúlványa Olaszországban. Csúcsán 1935. szeptember 22-én avatták fel az első világháborúban ezen a vidéken hősi halált halt katonák temetőjét.

46 A legalacsonyabb szolgálati, bronz, tiszti kitüntetés.

47 Monte Sbarbatal (1768 m).

48 A Brenta mellékfolyója, a Frenzela mély, köves árka.

di val Bella⁴⁹ csúcs közelében lévő kavernákba, ahol a 125. gyalogezred katonáit váltották fel. Augusztus 13-án Ajtayt áthelyezték egy másik, vagyis az I. géppuskásszázadhoz. 1918. szeptember 14-én kérelmezte, hogy tanulmányszabadságra utazhasson, erre 22-én kapta meg a jóváhagyást, s 25-én a vonata már Franzensfeste⁵⁰ felé robogott. Szeptember 27-én éjjel egy órakor érkezett meg Budapestre. Innen hamarosan továbbutazott Erdély felé, s szeptember 29-én reggel nyolc órakor leszállt a köhalmi állomáson. Délután érkezett haza Homoródalmásra, nagy meglepetést okozva szerettei körében. Október 2-án Kolozsvárra utazott és beiratkozott az egyetem jogi karára, majd újból hazatért, de rövidesen megint Kolozsvárra kellett mennie, hogy az itteni katonai állomásparancsnoknál („Stationskommando”) igazolja, miszerint tényleg beiratkozott az egyetemre. Ekkor értesült arról, hogy a világban „nagy politikai események zajlanak”, s hogy gróf Andrássy Gyula külügyminiszter az Osztrák–Magyar Monarchia részéről különbéke-ajánlatot tett az ententének.⁵¹ Hír érkezett arról is, hogy Romániában újból a „háborús párt” kerekedett felül Brătianu Ionellel az élén⁵², s félő, hogy újból be fog következni Romániával a „háborús állapot”. A zürzaváros politikai állapotok közepette, miután gróf Károlyi Mihály megalakította a Magyar Nemzeti Tanácsot,⁵³ Kolozsváron is megalakult az

49 Hegycsúcs Monte Grappa-tól nyugatra, Asiago közelében. Lásd: Bencze László: A Piave-front. Bp., 2003. Melléklet. 2. térkép.

50 Erőd Tirolban. A Brenner-hágó átjáróját védte.

51 Az antant (régebben entente) kifejezés az Anglia és Franciaország között 1904. április 8-án Londonban aláírt szerződés, az Entente Cordiale (Szívélies Egyetértés) szóból származik, általában a szövetségi rendszer (antant hatalmak = Nagy-Britannia és Franciaország) és a köréjük csoportosult országok együttes jellemzésére használjuk.

52 Ion I. C. Brătianu (1864–1927) román miniszterelnök, a Nemzeti Liberális Párt (Partidul Național Liberal) elnöke.

53 A Magyar Nemzeti Tanácsot 1918. október 24-én alakította meg a Károlyi-párt, a Jászi Oszkár vezette polgári radikálisok és a szociáldemokraták Budapestén. Az őszirozsás forradalom győzelme (1918. november 1.) után az új állam törvényhozó szerve lett, és ekként működött egészen 1919. március 21-éig, a proletárdiktatúra bevezetéséig.

Erdélyi Nemzeti Tanács⁵⁴, november 4-én toborzás útján pedig a nemzetőrség. Ajtay is tagja lett az utóbbinak, de november 19-én leszerelt (alig, hogy átlépett a 23. életévébe) s hazautazott megint a szülőfalujába, Homoródmásra. A román csapatok közeledtének hírére december 8-án gyorsan visszautazott Kolozsvárra, ahol jelentkezni szeretett volna a Fellegvárban elhelyezett „Székely Zászlóaljba”, de végül a régi géppuskásszázadánál kapott beosztást.

December 24-én, kedden, karácsony szombatján a román csapatok bevonultak Kolozsvárra. Három nap múlva Ajtay megkapta egy hónapra szóló leszerelési illetményét (640 koronát), mintegy végkielégítésként, s ezzel befejeződött 1915. július 15-étől 1918. november 19-éig teljesített katonai szolgálata, ami kereken 40 hónapot tartott, azaz három és fél évet. Ebből a harctéren teljesített idő 26 és fél hónap volt: 1916. július 8-ától 1918. szeptember 23-áig. Leszerelése után egy darabig sörgyári munkás volt Tordán és Kolozsváron, majd a Drumul Nou szövetkezet főkönyvelőjeként kereste kenyerét. Később egy nyomdánál könyvelt. Időközben (1932) megnősült. Felesége a tordai születésű Csonka Gizella volt. Házasságukból két gyermek született, 1936-ban Ajtay Gitta, majd 1943-ban Ajtay Csaba Andor.

Ajtay János 1956 körül ment nyugdíjba. Említett kéziratának elkészítéséhez 1959. január 7-én fogott, 63 éves korában, s mintegy tíz éven át, hosszabb-rövidebb megszakításokkal dolgozott rajta egészen 1977-ig, vagyis 81 éves koráig. Az 1914. június 28-ától 1915. július 14-éig terjedő időszakot emlékezetből, a továbbiakat, vagyis a tényleges katonai szolgálatának időszakát (1918. december 27-ig) naplófeljegyzései alapján írta meg. Ajtay 1985-ben hunyt el, 89 éves korában Kolozsváron, nyolc évre rá, hogy feljegyzéseit befejezte. Kéziratából az alábbiakban az 1916. augusztus 16-a és október 8-a közötti időszakra vonatkozó naplóbejegyzéseit közöljük abból a megfontolásból, hogy

54 Az Erdélyi Nemzeti Tanács október 31-én alakult meg Kolozsváron. Legnagyobb politikai akciója 1918. dec. 22-én a kolozsvári nagygyűlés megrendezése volt azon célból, hogy az erdélyi magyarság képviselői tiltakozzanak a gyulafehérvári gyűlés határozatai ellen. Kolozsvár román megszállása után (dec. 24.) föloszlatták.

az 1916. évi román betörés eseményeiről a téma kutatói pontosabb képet alkothassanak.⁵⁵

*

1916. augusztus 16-án Sátoraljaújhelyen vacsoráztunk.

1916. augusztus 17-én Nagyváradon reggeliztünk és du. 6 órakor Kolozsvárra érkeztünk. Hát igaz valóság, hogy megint haza kerültem?! Nem tudok írásban hű kifejezést adni azoknak az örömrészleteknek, melyek agyamon s egész lényemen átszongtak, amint, bár csak a vasútállomás környékéről, újból megpillanthattam édesapám szülővárosát, s utolsó négy diákévem alatt úgyszólván második otthonomat.

Arra nem volt lehetőség, hogy felkeressem nagynénémeket vagy keresztapámat, mert bizonytalan volt a továbbindulásunk időpontja. Így élénk érdeklődéssel, szemlélődéssel kerestem a peronon járókelők közt bár egy ismerős arcot, de hasztalan. Már két ízben: ez év februárban és júliusban olyan látomásokkal indultam a frontra, hogy onnan visszafelé számomra nem lesz út. S lám! Hálát adtam gondolatban Istennek, hogy megsegített, anélkül, hogy úgy igazából átestem volna a „tűzkeresztségen”, s visszavezérelt szülőföldem tájékára.

Mi, alacsonyrangúak nem tudtuk, hogy hová visznek, de minket, akik kevés kivétellel mind erdélyiek voltunk, örömmel töltött el, hogy jó irányba haladunk.

Kb. egy fél óráig álltunk itt, s indultunk tovább.

1916. augusztus 18-án Segesváron reggeliztünk. Itt is kávé-t kaptunk, mint általában reggelire mindig. A cukortartalmánál fogva elég táplálónak bizonyult a mindennapi húsos ebéd-leves mellett, mert nem fogytunk le. Igaz, hogy többet is tudtunk volna enni. De ne legyünk nagygényűek. Az a fontos, hogy magától jött az ellátás.

⁵⁵ Az eseménynek jelentős szakirodalma van. Pl. Szádeczky Kardos Lajos: *Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük 1916–1917*. I-II. köt. Bp., é. n. Újabban: Fráter Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben*. Bp., 2003.; Eördögh István: *Erdély román megszállása (1916–1920)*. Szeged, 2000.

Reggelizés után továbbindultunk. Homoródkőhalom állomásán áthaladva, vágyakozó érzéssel gondoltam drága szüleimre s testvéreimre, akik innen mintegy 30 km-nyire vannak, s nem is sejthetik, hogy újra közelükben vagyok. Már Brassóban ebédeltünk, s ebéd után kivagoníroztunk. Most már sejtettük, hogy Románia esetleges hadba lépését kell fogadnunk.

Minket a huszárlaktanyában szállásoltak el, mivel sok lovunk volt. Nekünk, „aspirantok”-nak, azaz hadapródjelölteknek is a legénységgel együtt az istállóban kellett volna lalnunk. De ez nem nagyon volt ígynkre. Megtanakodtuk tehát, hogy sátrat verünk az udvaron. Igen ám! De ehhez az osztagparancsnokunk, a főhadnagy úr engedélyét kellett megszereznünk. Schultz nemhiába volt élelmes zsidó fiú, ilyen tekintetben ő volt a legjáratosabb, a legbátrabb. Tehát, amikor a főhadnagy úr elszállásolásunkat megvizsgálta, ő előterjesztette kérésünket. A főhadnagy úr természetesen a legnagyobb megértéssel és barátságosan megadta az engedélyét.

Nosza! Késedelem nélkül hozzáfogtunk sátraink felállításához. Derékaljat szalmából készítettünk, letakarva sátorlapjainkkal. Így aztán kényelmesen aludtunk. Feltételeztük, hogy a legénység fintorgatja az orrát a mi különködésünkért, de nem törődtek vele.

1916. augusztus 19-én pihenőnap volt. Mi hárman a városban kóboroltunk, ismerkedtünk vele. Brassóban ezelőtt már két ízben is jártam, legutóbb 1913 nyarán, amikor Péterfy Gyula bácsi olthévízi tanító, ki szoros baráti kapcsolatban állt családunkkal, s akinek Gyula nevű fia egyidős volt legidősebb, ugyancsak Gyula nevű öcsémel, egy nagyon kedves, nyári szünidei kirándulást rendezett hármunk részére Brassó és környékének megismerésére. Ekkor ellátogattunk Predeálra, Barcarozsnyóra, ahol megtekintettük a szövőgyárat, majd Zernesten a „Propasza”⁵⁶ sziklaszorost. Felmentünk, Barcarozsnyóról indulva, a Bucsecs „Omu” csúcsára is, egy éjszakát a menedékházban töltve. Bennem most újraéledt ezeknek felejthetetlen emléke.

Barangoltunk a városban. Pénzünk nem volt, s bármennyire szeretünk volna egy igazi jó ebédet enni, erre egyelőre nem volt lehetőség.

56 Románul: Prăpastie.

Mindjárt reggel az volt az első dolgom, hogy táviratilag 50 koronát kértem szüleimtől, de ebből még nem lehetett költekezni.

Azonban felragyogott az arcunk estefelé, amikor táviratilag megérkezett Zakariás Gerő pénze, mert ő kölcsönzött nekünk. Rendbe szedtuk magunkat, s kimentünk a város központjába, és egy étteremben igazi jó itthoni vacsorát ettünk. Minden étterem, a kávéház, meg kocsmák is, katonákkal volt tele. A tiszteket szállodákban szállásolták el, de nekünk az istálló, a jobbik esetünkben a sátor jutott. De fiatalok voltunk, s abban is jól tudtunk aludni. Itt nem háborgatott a lövöldözés és ágyúdübörgés.

1916. augusztus 20-a, vasárnap elég unalmasan telt, mert a várva várt pénz még nem érkezett meg. Faluról nehézkesen lehetett táviratilag pénzt küldeni. Egész nap a sátramban s körülötte töltöttem az időt. Még jó, hogy nem volt eső. Este kimentem a városba sétálgatni.

1916. augusztus 21-én végre megérkezett az 50 korona.

Jöllehet a tetűirtást igyekeztünk minden nap alaposan végezni, de ennek dacára is volt. Mindig felfedeztünk a hátunkon a feketekeresztes mamák s taták mellett a parányi, szabad szemmel alig is látható újszülöttet. Tehát elsőrendű vágyam az volt, hogy ezektől végérvényesen megszabaduljak. Vásároltam egy finom, zsákvászonyszerű szövésű, fűzöld, elegáns sportinget, továbbá alsónadrágot, harisnyát, s a városi fürdőben megfürödtem és ezeket magamra vettem azzal a boldog érzéssel, hogy többé nem kell a tetűirtással bíbelődnöm.

Megint kint vacsoráztunk a városban.

1916. augusztus 22-én reggel azonban, amikor még félálomban szenderegtem, gyanús viszketést és csípésfélét éreztem a tegnap jól megfürösztött bőrömről. Felkeltem, s ott az udvaron, mely macskakövekkel volt burkolva, mosakodáshoz készülve, levettem az ingemet, melyen egy kis terepszemlét tartottam. Hát nagyég! Újabb tetűtelepeket fedeztem fel! Hát hiábavaló volt a fürdés?! Vadonatúj fehérnemű?! Ezeket a férgeket nem lehet kiirtani?!

Ott halad el előttem Benedek, az idősebb őrmester, elmondom neki az előzményeket, mutatom a finom friss fehérneműt, s azt kérdi: „Hát a blúzot, zubbonyt megnézte-e?” Elcsodálkoztam, hogy hát abban is le-

het?! Azt feleli: „Vizsgálja csak meg azt is jól, mert hiszen abban tanyáznak, és ott érzik igazán jól magukat.”

Együtt néztük meg hirtelen a vastag, zöld színű posztóból, bélés nélkül készült zubbony varráshajtókái alatti részt, melyek alatt mindkét oldalon és alul is gazdag tetűtelepek vertek tanyát, tenyészték mostanáig teljesen háboríthatatlanul. Megdöbbenő volt ez az újabb tapasztalat! De a nadrág sem volt szűzterület a fertelmes ellenség számára.

Benedek őrmester régi fronttapasztalata alapján azt tanácsolta, hogy rakjunk tüzet az udvaron, s afölött forgatva az inget, zubbonyt, nadrágot, forrósítsuk fel annyira, hogy a tetűk elpusztuljanak. Megfogadtuk ezt a jó tanácsot, s megtettünk mindent, amit tehettünk. Így hát nem maradt más hátra, mint napi teendőink közé beiktatni szigorúan a küzdelmet ellenük. Mondhatom, hogy elkeserítő és lehangoló érzést váltott ki.

Délután, látogatási időben, tehát 17 órakor meglátogattam Bokor Manciékat, Mária húgomnak iskolatársát, akinek címe fel volt jegyezve nálam. Nagyon kedvesen fogadtak. Jól esett néhány órácskát töltenem meghitt családi körökben.

Itt tartózkodásunk alatt nagyon szép, száraz volt az időjárás, s ez, tekintettel sátorlakásunkra, kedvezően befolyásolta életkörülményeinket.

Este parancsot kaptunk, hogy reggel tovább fogunk indulni. Tehát rendezzük magunkat készenlétbe reggelre. Vége tehát a brassói kellemes napoknak! Kissé sajnáltuk ezt, mert ki tudja, minek nézünk elébe?

1916. augusztus 23-án reggel ½8 órakor indultunk Brassóból gyalogosan. Elöl a legénység, szakaszonként, zárt négyes sorokban, utánuk a keménykötésű, apró, gömbölyded málháslovak a géppuskákkal, tartózákaikkal terhelten, majd a „muníciós”, azaz löszeres és konyhaszekekkel, legvégén pedig a „gulyásagyú”, a mozgókonyha.

Gyönyörű augusztusi idő volt, s 11 órakor megérkeztünk Barcarozsnyóra, ahol pihenőt tartottunk. A szálloda éttermében a nagy forgalom miatt nehezen kaptunk helyet, de meg tudtunk ebédelni. Volt még pénzünk, s nem tartottunk igényt a kerekeken gördülő, gőznyomósos, menetelés közben is működő „gulyásagyuk” ízletes termékeire.

Látva a Bucsecs-t s a környező hegyeket, újra átéltem az 1913-ban tett itteni kirándulás kedves emlékeit.

Menetközben találkoztam Ütő Gábor egykori székelykeresztúri osztálytársammal, aki talán a 2. brassói k. u. k. ezrednél teljesített katonai szolgálatot mint önkéntes őrzető.

13 órákor tovább indultunk. Közben volt egy hatalmas zápor, amit sátorlapokkal s esőköpennyel kivédve végül 18 órákor megérkeztünk Alsótöröcsvárra, ahol elszállásoltak. Gyönyörködtem a szép, hegyes vidékben és egy sziklaorom tetején magasló, gyönyörű várépítményben.

A szálláscsinálóink osztagunknak a román pápa istállóiban és csűrjében gondoskodtak szállásról, tekintettel arra, hogy sok lovunk volt. Mikor ezeket elhelyeztük, a pápa figyelemmel kísért és segédkezett a férőhely jobb kihasználásában. Mikor ezt befejeztük, szinte kételkedő hanghordozással kérdezte, jól beszélt magyarul, hogy legalább a trágyát itt fogjuk hagyni, mintha neki az nagyértékű anyag lett volna. Később éreztem át csak ennek a kérdésnek a jelentőségét, hogy ő milyen jól értesült volt az elkövetkezendő események tekintetében.

A lelkész úr meghívott engem éjjeli szállására, de akkor még nem tudta, hogy a főhadnagy urunk is nála fog lakni. Kis idő múlva bement a lakásába, s otthagyta a szolgáját, hogy, ha majd befejeződött teljesen az elhelyezkedés, vezessen engem a lakásába. Így a helyzet odaalakult, hogy a főhadnagy úrnak a vendégszobában, nekem pedig a konyhában vetettek ágyat. Este még elrendelte a főhadnagy úr, hogy reggel 6 órára legyünk menetkészben, mert indulunk tovább. Kényelmes ágyamban a hosszú gyaloglás után nagyszerűen kipihentem magamat. Reggelig fel sem ébredtem.

1916. augusztus 24-én reggel 6 órákor már meg is mosakodva kiementem a szakaszomhoz, mely az utcán felsorakozva állt. Mindjárt megérkezett a reggeli kávé jó forrón, ami, bár elég keserű volt, mégis nagyon jól esett, minthogy szemerkélt az eső és meglehetősen hűvös volt. Állva, jóízűen elfogyasztottuk.

Utána újlag rendbe állítottuk a menetoszlopot. A főhadnagy úr a menetiránytól jobbra, az idelátszó egyik sziklacsúcsra mutatva parancsot adott, hogy menjünk fel arra, és ott foglaljunk helyet a román határ felé jó kilövést biztosító ponton. Elindultunk hát a meglehetősen meredek mezei úton.

Később a főhadnagy úr is feljött hozzánk, s éppen akkor, amikor mi már tejet reggeliztünk. Ugyanis itt elszórt települések vannak, tiszta román hegyi lakók. Tejet, tojást tudtunk tőlünk beszerezni pénzért, s ez résztint szerencsénk is, mert az ellátásunk sokkal gyengébb, mint amilyen volt Wolhyniában. De ezt természetesnek is tekintettük, mert itt nincs háború, harctéri megpróbáltatások. Az ebédet csak délután 6 óra körül hozták ki a szakácsok, mely elég gyenge volt.

A legénység egész nap a főhadnagy úr által kijelölt helyen kilövőállást készített a két géppuskánk számára. Lukács őrmesterrel az álláshoz közeli házban kaptunk szállást egy külön szobában, két ágygal, kis asztallal s székekkel. Nagyon kényelmes volt.

1916. augusztus 25-én is folytatta a legénység a puskák fészket, ami elég nehezen ment, mivel csaknem sziklába kellett beásni. De nem látsozott sürgősnek egyelőre.

Ez a magaslat Alsómoács⁵⁷ falutól keletre fekszik.

Reggelire nem hoztak kávé, ebédre csak egy kis túrót s a rendes adag kenyeret. A katonagyomor pedig nehezen tűri az éhséget. Tehát leleményesnek kellett lenniük. Ők úgy mondták, hogy „szereztek” burgonyát, mely még mindenütt a földben volt. Ezt polgári nyelven „lopásnak” nevezik. Ebből a szakácsunk levest főzött. Ugyanis egyik szakácsunk olyan kb. húszliteres üsttel felköltözött ide, mert könnyebb a nyersanyagot felcipelni ide, különösen lóra terhelve, mint a levessel töltött üstöt. Arról, hogy a konyhakocsi kijöjjön ide, szó sem lehetett. Víz pedig itt volt éppen elegendő. Estére sem kaptunk kávé, hanem, akinek volt pénze, vásárolhatott a közelben levő tanyákon tejet, tojást, túrót. Úgy látszik, hogy az élelmezési oszlopunk még nem volt kellően megszerveve.

Ez nem is csoda, mert ezredünk 4 zászlóalj helyett csak 3 zászlóaljnyi létszámával Predeáltól a Töröcsvári-szorosig terjedő országhatárt kellett ellenőrzése alá vegye. Ilyen szélesre széthúzva, természetesen, csak a gyakorlat tapasztalatai alapján lehet jól megszervezni. Ehhez pedig türelem és idő kell.

57 Moieciu de Jos (Brassó megye)

Ez a hosszú, kb. 40 km-es arcvonal csak kisebb létszámú tábori őrscsoportokkal volt megszállva, melyek egymás közt állandó járőrszolgálatot tartottak jobbra és balra is. Természetesen a határátkelőhelyeken a pénzügyőri szervek, a „fináncok” a helyükön álltak, rendesen működtek.

Kissé hűvöstre fordult az időjárás, de volt közben-közben napsütés is. Délután a szállásunktól kissé távolabb egy kristálytiszt patakocskacsobogott elevenen lefelé, s elmentem melléje egy alkalmas, néhány bokorral szegélyezett részre, ahol csak magam lehettem, hogy pörérevetkezve jól lemosakodjak, s a tetűtelepeken is megfelelő ellenőrzést végezzek. Sajnos tetűt még mindig találtam, s még maradt is, mert a parányi apróságokat a ruha gyüremléseiben felfedeznem szabad szemmel nem sikerülhetett. Bár hűvös volt a patak vize, és a nap is óvatosan szórta sugarait, felöltözés után úgy éreztem, mintha teljesen kicserélődtem volna.

Este 9 órakor le is vetkeztünk, s lefeküdtünk.

1916. augusztus 26-án fél 8 órakor keltem fel. Tehát kipihentem magamat jól, sőt túlon túl.

Mondják reggel, hogy az éjjel a Bucsecs-ről fényszóróztak a mi belterületeinkre, az volt az általános vélemény, hogy ezt csakis a románok tehették. Sejthettük tehát, hogy itt komoly események készülnek, s nem oktalanságból hoztak minket ide. De hát egyelőre csend van.

Reggelire megint nem kaptunk kávé, s ebédre is csak kevés főtt marhahúst és a rendes adag kenyeret. Emellé a szakácsok „szerzett” burgonyából levest főztek, ami elég kiadós volt.

A legénység egész nap a géppuskafészek elkészítésén dolgozott, nagyon lassan haladhatott, mert a sziklás, köves talajban a csákány legtöbbször szikrázva ugrott vissza. Na meg aztán nem is kellett nagyon törniük magukat. Pihenésre is jutott elegendő idő.

A legénység talán jobban érezhette magát, mint én, mert hiszen innen is mind elvitték a „legények elejét”, s voltak itt is szemrevaló menyecskék s leányok. És bakáink között is akadt nem egy, aki, ha tetves is volt, meg tudta dobogtatni a női szíveket. A szerelem pedig nem na-

gyon ismer nemzetiségi különbségeket. Tehát zajlott az élet a vértkor-bácsoló zajosság lehető leplezése mellett.

Én nem tudtam magamnak ilyen kapcsolatokat teremteni. Túlságosan járatlan voltam ezen a területen, s a rangom sem engedhet-te az elvegyülést. Hogy Lukács őrmesternek voltak-e ilyen természetű „esetei”, nem tudom. Nem is esett szó közöttünk efféléről.

Hogy mivel töltöttem ezeket a kényelmes, tétlen napokat, erről nincs feljegyzés a naplóban, de nyilván az állásokat építő legénység mellett, velük elbeszélgetve, olvasgatással, továbbá hosszú levelek írásával haza s a rokonságnak.

1916. augusztus 27-én, vasárnap kényelmesen felkeltünk s jól meg-mosakodtunk. Tejet reggeliztünk.

A legénység délelőtt az állások készítésén piszmogott, délután pe-dig a pataokban fürdöztek. Ezt befejezve, a közelbe gyűlt lakossággal hancúroztak, s pálinkáztak is. Ettől úgy felhangolódott az egész társaság, hogy éneküktől, zajos mulatozásuktól visszhangzott ez a táj.

Bakáinkat úgy tájékoztatták az itteni civilek, hogy minket Románia nem támad meg, hanem Bulgária ellen megy. Itt csak az oroszok fog-nak ellenünk jönni.

Még javában folyt az éjszakába nyúló, hangos mulatozás, amikor Lukáccsal lefeküdtünk. Írtó jókedve volt a civileknek. Román nótákat énekeltek.

Egyszer csak hallom félálomban, hogy kopogtatja valaki az ajtót s szólítja Lukács őrmester urat azzal a hírrel, hogy keljünk fel, mert az éjjel támadás készül ellenünk. Nagy álmosan felriadtam, s azt hittem, hogy az a baka, aki ezt a hírt hozta, vagy be van rúgva, vagy meg van bolondulva.

Azonban Lukács őrmester megerősítette, hogy ő már előbb feléb-redt valami ágyúlövésfélére, s engem is fel akart ébreszteni. Úgy lát-szik, hogy neki már alvásközben is érzékenysége van az ilyen hangok iránt. „Háború van kadét úr, s öltözzünk fel gyorsan!” – így szólt hoz-zám. Hideg borzongás futott át rajtam. Hát csak eddig tartott ez a ren-des, nyugalmas élet?! – gondoltam magamban.

Gyorsan felöltözködtünk. Még csak éjfél volt éppen. Gyönyörű, csillagos, augusztus végi éjszaka dideregtetett meg, amint kiléptünk a szabadba.

1916. augusztus 28-án mindjárt kimentünk a géppuskaállásokhoz teljes felszereléseinkkel, menetkészen. Éberén figyeltünk körbe az országhatár felé, s innen-onnan egy-egy puskalövést lehetett hallani, melyek lassanként mind közelebből-közelebből kezdtek hangzani. Az országhatár ide kb. 18 km-nyire van. Mi is lőttünk a géppuskákkal egy-egy kis sorozatot vaktában a sötét éjszakába, minthogy előttünk csak egy-egy fegyvervillanást láthattunk. Kb. 3 órákor felrobbantották a völgyben a főút hídját, s ez meggyőzött arról, hogy Románia is valóban belépett a háborúba.

Lassanként kezdett virradni, s ekkor láttuk, hogy a gyalogságunk a völgyben, a híd mellett újonnan épített lövészárookban van, holott eddig kb. 3 km-nyire voltak előttünk a határ irányában. Távcsővel lehetett látni, hogy távol, a főút mentén úgy nyüzsög a román s a muszka, mint a hangyák. Hanem egyszerre csak megszólaltak a mi 12 cm kaliberű ágyúink és előttünk a gépfegyverek. Volt gyors kavarodás az ellenség soraiban! A tömött sorok jó céltáblát szolgáltattak, s feltehetőleg nem kis veszteséget okoztunk az ellenségnek. Visszanyomultak. Ezután tűzcsend állt be. Megvirradt teljesen, s szép napfényes idő lett ma is.

A civil lakosság nem félt, sőt, gondolom, inkább örvendett, remélve, hogy ezek az események felszabadulást hoznak számukra a kisebbségi sorsból. Nem menekültek el. Mi pedig a géppuskák mellett szundiálgattunk, kivéve a szolgálatos öröket.

Hirtelen, kb. 10 óra tájban azzal a Lux kapitány úrtól hozott üzenettel riasztottak fel [az örök], hogy szedelőzködjünk fel gyorsan s vonuljunk vissza, mert jobb oldalunkon bekerített az ellenség. Gyors készülődésbe kezdtünk hát.

Rövid idő múlva lihegve kapaszkodott fel hozzánk „Hauptmann” (azaz százados)⁵⁸ Lux úr. Hallottam már eddig is róla, különösen úgy jellemezve, hogy nagyon rendes, jó ember, de csak most volt alkalmam őt személyesen megismernem. Magas, vállas, tagbaszakadt alakja te-

58 Helyesen: századparancsnok

kintélyt parancsoló jelenség, de az első tekintetre feltételezett szigorúságát enyhítette nem mosolygó, szelíd, tojásdad, gömbölyded arckifejezése. Sétapálcával járt. Beszélt magyarul is, de csak törve.

Bemutatkoztam neki, haptákba (habet acht) vágva magam: „J. A. stellt sich gehorsamst vor”, azaz legalázatosabban bemutatkozom. Ő magyarra fordította a szót, s azóta se felejtettem el hozzám intézett első szavait: „Tudsz-e fiam térképet olvasni?” Feleletemre, hogy „igen”, elővettük a térképet, ami talán már volt nekem is, s megjelölte visszavonulásunk útvonalát, s Törösvártól északra azt a kis erdőt, melynek szélén fel kell állítanunk géppuskáinkat. Közölte, hogy ő embereivel még tartja ezt az állást rövid ideig.

Mi a két géppuskánkkal, vállon cipelve a megjelölt hegygerincen s hegyoldalon át, nagyon fáradtságosan vonulgattunk vissza. Utunk egy falun vezetett át. (Nem jegyeztem fel a nevét.) Itt a lakosság nagyon izgatott volt a háború kitörésének hírére. A kis falusi boltocska előtt kevés pihenőt tartottunk. Minthogy ma még nem reggeliztünk, élelmiszert szeretnénk volna vásárolni, de csak kockacukrot tudott adni a kereskedő, viszont ezt teljesen ingyen, s hozzá sóborszeszt, amennyit akartunk, mert maga is menekülésre készülődik. Úgyis itt kell hagynia csaknem teljes árukészletét. Tehát sóborszeszt reggeliztünk és félig érett besztercei szilvát. Mindenikünknek jutott kockacukor a hátizsákjába is.

Rövid pihenés után folytattuk a visszavonulást. A kijelölt helyen állást foglaltunk, s itt beért bennünket a gyalogságunk is. Kb. csak egy-órányi ideig maradhattunk ebben az állásunkban, s ekkor megint tovább folytattuk a visszavonulást Almásmező⁵⁹ felé. Az ellenség, ha látott is minket, nem lövöldözött ránk, szerintünk azért, mert még tapasztalatlan.

Vezetőségünk a visszavonulásnál, melyet kétségtelenül az ellenség óriási túlerő parancsolt, minket, géppuskásokat, féltő gondossággal mindegyre korábban irányított hátra. Semmi jele sem volt annak, hogy segédcapatok érkeznének megerősítésünkre. Tehát egyedüli észszerű megoldás a tervszerű visszavonulás volt, minél kisebb saját vesz-

59 Románul Poiana Mărlui, németül Bleschbach, szászul Pojen (Brassó megye).

teséggel. Ha nem volt szándékában hadvezetőségünknek komoly harcba bocsátkozni ma, menteni kellett elsősorban a gépfegyvereket, melyekkel, vállon cipelve, nehezkesebb volt a gyaloglás, mint a gyalogságnak, s zászlóaljanként mindössze csak négy darab volt.

Mi tehát még szürkületkor megérkeztünk az Almásmező felé vezető úton a kijelölt erdőszélre, ahol felállítottuk gépfegyvereinket s pihentünk. A hasunk meglehetősen korgó hangokat adott időnként, mert a sós-borszeszes cukor és a szilva nem tudta pótolni a gyalogláshoz szükséges üzemanyagunkat.

Kb. este 9 órakor megérkezett a gyalogságunk is, a zöme, csak hátvédrsöket hagyva maga megett.

Kb. este 10 órakor elhangzik a katonának mindig, de most különösen nagy örömet kiváltó kiáltása: „Itt a konyha! Sajkákkal sorakozó!” Sajkám, de kivétel nélkül mindenikünkét csaknem színültig megtöltötték a szakácsok jó illatú, forró, hússal dúsított levessel, ami kb. 1 liternyi volt, s melléje rendes adag kenyeret. Talán felesleges is mondanom, hogy milyen mohósággal zabáltam, zabáltuk be valamennyien a levest maradéktalanul! Mikor a vége felé értem, s jóllakottságot éreztem, kezdtem gondolkodni azon, hogy milyen nagyszerű volt főtt, kövéres disznóhússal. Eddig életemben ugyanis a főtt, kövér disznóhúst csömörletesen utáltam, s nem is ettem soha. S lám, mostantól kívánom. Mit tesz az éhség?!

Feljegyzésem hű másolata a II. szakaszunk létszámáról:

Linkes Gewehr⁶⁰: „Masch. Gew. Abt.”⁶¹ No. 2.

1.	Zugskom. ⁶² Feldw. ⁶³	Lukács Ferenc
2.	E. F. K. t. ⁶⁴ Feldw.	Ajtay János
3.	Korp. ⁶⁵	Pajor István

60 Linkes Gewehr (német) = bal oldali géppuska

61 Maschinengewehr Abteilung (német) = géppuskás szakasz

62 Zugkommandant (német) = szakaszparancsnok

63 Feldwebel (német) = őrmester

64 Etappen fuhr Commandant (német) = szakaszvezető

65 Korrespondent (német) = tudósító

4.	Inf. ⁶⁶	Ruzicska István
5.		Szabó Sándor
6.		Weiss József
7.		Máthé Gábor
8.		Rusz Lajos
9.		Fábián Lajos
10.		Lakatos János
11.		Vécsi János
12.		Deák Zsigmond

Rechtes Gewehr:⁶⁷

13.	Zugsf. ⁶⁸	Gáspár István
14.	Korp.	Bodor Félix
15.	Gefr. ⁶⁹	Czifra Miklós
16.		Biró Imre
17.	Inf.	Szőcs Elek
18.		Sándor István
19.		Hatos Péter
20.		Fodor Gergely
21.		Farkas Márton

Feuerstaffel:⁷⁰

22.	Korp.	Reff Antal
23.	Inf.	László Dénes
24.		Szőcs János
25.		Antal Ferenc
26.		Hozó Béni
27.	Inf.	Gál Gábor
28.		Debreczeni Farkas

66 Infanterist (német) = gyalogos

67 Rechtes Gewehr (német) = jobb oldali géppuska

68 Zugsführer (német) = szakaszvezető

69 Gefreiter (német) = őrvezető

70 Feuerstaffel (német) = tűzérség, tűzér csapat

29.	Demeter Vass Sándor
30.	Albert Sándor
31.	Blénesi Imre, szakács.

A hosszú gyaloglástól fáradtan, de most már jóllakottan lehúzódtunk az utat szegélyező fák, bokrok alá az avarba. Az éjszaka teljesen nyugalomban telt el.

1919. augusztus 29-én áthelyezett a főhadnagy úr az első szakaszhoz, parancsnokhelyettesi beosztásba, mert Bedő hadnagy úr beteg lett.

A 6. század arcvonalszakaszán bokros erdőszélen foglaltunk állást a rajvonalba, Ótohántól nyugatra, a Fogaras felé vezető úton, azaz országút mellett, Zernesttel szemben. Lövészárkunk alig csak fél méter mélységűre készült eddig. De nem kellett használnunk, mert csend volt. Legfennebb arra volt jó, hogy szép napsütésben Weiss Jóska és Dávid Izidorral, mindkettő önkéntes, de rangjukra nem emlékszem, kiültünk az árok szélére és lábunkat az árokba lógatva tereferéltünk.

A konyha itt már teljes pontossággal működött.

1916. augusztus 30-án az éjszaka csendben telt el. Csupán az örök virrasztottak, természetesen kétóránként felváltva egymást.

Az ellenség nagyon óvatosan közelítgetett meg, bizonyára kelepcétől tartva, de nekünk is éppen elég okunk volt, hogy összefüggő rajvonl hiányában a minduntalan bekerítési törekvéseket elkerüljük.

Az ellenség részére nagyszerű kémkedési lehetőségek kínálkoztak, mert ezen a vidéken a lakosság zöme román nemzetiségű, akik szerfelett fel vannak lelkesítve a „România Mare” megvalósításának eszméjétől, vágyától.

A rajvonlunk az országútra merőlegesen húzódtott. Úgy kb. de. 9 órakor elindultam, hogy látogassam meg az úttól balra, a kissé emelkedő terepen elhelyezett másik géppuskánkat. Közben, éppen egy mogyorófa mellett szemlélődve az ellenség felé, hirtelen csak kb. négy srapel⁷¹ robbant a fejem felett. Kopogtak a mogyoróbokor ágai a sok golyótól. Egy srapelgolyó a jobb felsőkaromat érte. Gyorsan lehasaltam,

71 Apró golyókkal töltött, a levegőben robbanó repeszgránát.

s szorongó borzongással vártam a többi lövést, de szerencsére több nem jött.

Irtózatosan fáj a karom a hatalmas ütéstől. Gyorsan levettem a blúzomat s ingemet. Szerencsém volt! Nem volt semmi nyílt seb, de már kezdett kékülni az ütés helye, és irtózatosan fáj. Nem volt csonttörés sem, mert tudtam mozgatni, igaz csak kínzó fájdalommal. Tehát a golyó csak súrolta, de jól megsúrolta a karomat. Alsókaromat fel kellett kötnöm, hogy csillapítsam a fájdalmat. Weiss Jóska s Dávid Izsó csak bámulták az esetet, és odavoltak ámulatukban, hogy milyen szerencsés vagyok. Azt tanácsolták, hogy menjek hátra azonnal a segélyhelyre, s így, egyelőre, számomra nincsen harc. Nagyon méltatlankodtak s ostobának tekintettek, ha nem használom ki a jó alkalmat. Ugyanis mindkettőjünkkel együttesen bérelt bútorozott szobában lakunk Székelyudvarhelyen, bizalmas, baráti viszonyban.

Úgy gondoltam, hogy szégyen lenne egy ilyen jelentéktelen kis sérüléssel megszabadni a rám váró feladatok elől. Másrészt maradásra ösztönzött az a körülmény, hogy zászlósi rangom mielőbbi megszerzéséhez három hónapi harctéri szolgálat szükséges. Tehát ezt július 7-től számítva ebből már megvan csaknem két hónap. Tehát maradtam dacára annak, hogy felkötve kellett hordanom a karomat.

Délelőtt folyamán az ellenség kezdett sűrű rajvonalba előretörni Ótohán⁷² felől, s bal szárnyunkat annyira bekerítette, hogy újból vissza kellett vonulnunk. Ennélfogva estére Ósinka⁷³ elé érkeztünk, s itt rajvonalba fejlődve állást foglaltunk.

1916. augusztus 31-ére virradólag az éjszaka csendben telt el, s a nap folyamán sem volt semmi harci esemény. Azonban mégis nagyon mozgalmas volt az élet. Ugyanis a legénység közül sokan bementek a faluba, ahonnan sokan elmenekültek, a lakosok üresen hagyva lakást, gazdasági épületeket, körülöttük szabadon hagyva a disznókat s majorságot. „Szereztek” tehát, amit szükségesnek találtak, de főképpen disznót s majorságot. Számukra, ha ugyan tudtak volna lelkiismeret-furdalást érezni, mentségül az szolgált: úgyis minden az ellenségnek marad!

72 Tohanu Vechi (Brassó megye)

73 Šinca Veche (Brassó megye)

Volt mit főzniük a szakácsoknak. Ennek tudható be, hogy az ellátásunk, az ételmezésünk igen jó volt.

A nap folyamán lövészárkot ástunk, mely azonban estig csak félméteres mélységre sikerült. Este lefeküdtem, de nem ebbe az árokba, hanem amellett a fűre. Alig szenderedtem el, s máris parancs érkezett 11 órakor, hogy álljunk menetkészben bármely pillanatban a visszavonulásra.

1916. szeptember 1-jén éjjel 1 órakor kaptunk parancsot az indulásra. Az országúton gyalogoltunk a tüzlépcsőnkig, s reggel 5 óráig egyfolytában zuhogó esőben, nagyon kellemetlen volt az út, amit még tetézt a koromsötétség, s alig-alig tudtuk érzékelni az út közepét. Ekkor egy faluban, melynek nevét, minthogy térképem nem volt, nem tudom, kétórai pihenőt tartottunk. Innen megint tovább meneteltünk Sárkány⁷⁴ községig egyfolytában, de már hajnali derengésben. Itt megint pihenőt tartottunk.

Innen tovább folytattuk utunkat, s átkelve az Olt hídján délben Halmagy⁷⁵ községbe érkeztünk. Reggel megszűnt az eső, s elég kellemes volt az idő a meneteléshez. Egy jó módrról tanúskodó, elhagyott házba telepedtünk be. A bakák a szekrényekből sok értékes háziszőtest, törülközőt, abroszt stb. vettek elő, s könnyörtelenül hasogatták fel kapcának. Nyomban el is dobálták átázott kapcaikat, s boldogan csavarták a finom vásznat ezek helyett. Látna rosszálló arckifejezésem, azt hangoztatták, hogy minél kevesebb maradjon az ellenségnek.

Kitűnő ebédet kaptunk, s estére az Olttól kb. 2 km-nyire, a folyóval párhuzamos irányú dombvonulaton foglaltunk állást, ahonnan még az Olton túli területre is szabad kilátás nyílt. E dombvonulat lábánál mezei út vezetett végig.

A 7. gyalogsági század arcvonalszakaszánál nyertem beosztást, s éppen ahhoz a szakaszhoz, melynek parancsnoka Nagy Domokos

74 Șercaia (Brassó megye)

75 Hălmeag (Brassó megye)

kadett⁷⁶, akivel legutoljára az orosz fronton, Novosielkiben találkoz-
tam, s azóta léptették elő kadetti rangra.

Nagyon örvendtem ennek a találkozásnak. Domi nagyon kellemes,
gömbölyded-hosszúkarú arcú fiú, aki azt a benyomást teszi, mintha min-
dig mosolyogna. Tekintélyt ad neki jó középtermete és erőteljesen telt
alakja. Együtt vertünk sátrat, s így fűtültünk az egész éjjel meg-meg-
újuló esőre, azaz csak fűtültünk volna, mert az egész napi sok gyalog-
lástól elfáradva, lefekvés után csakhamar mély álomba szenderültünk.
A derékalj az erdei fűből, avarból gyűlt aláink.

1916. szeptember 2-án reggel jól kipihenten ébredtünk elég kelle-
mes, napfényes időben. Semmi harci zajt sem lehetett hallani, sem az
éjjel, sem reggel.

Délután felkeresett egy falumbeli baka azt közlendő, hogy többed-
magával járőrben voltak, s elkalandoztak a Homoród patakok tájékára
is, egészen Homoródszentpálra. Ott is a mi csapataink tartják a tábori
örsszerűen megszállt arcvonalat kb. 5 km-nyire Szentpálon innenfelől.
Tehát, ezek szerint, a vízvázasztó hegygerincen túloni völgyben fekvő
szülőfalumba már jöhet az ellenség, vagy talán már be is vonult oda.
Valószínű, hogy családunk elmenekült már onnan. Kínos látomások
gyötörték lelkemet, s állandóan az a gondolat kínozta, hogy mi van szü-
leimmel, s testvéreimmel. Hová mehettek?! Mi van a lakásunkkal stb.

E gyötörő gondolatok hatása alatt mindjárt leveleket írtam otthoni cí-
münkre s Kolozsvárra nagynénémeknek és keresztmamámnak, annyi-
val is inkább, mert csak pihenéssel töltöttük az egész napot, másrészt
pedig azért, hogy tudassam táboriposta-számunk megváltozását 363-ra.

Az egész nap teljes csendben, napfényes időben telt el. Naplóban
nincs ugyan feljegyezve, de itt történt az az eset, hogy Darvassy Lajos
századparancsnok urunk hat vagy nyolc gyönyörű libát tereltetett hoz-
zánk azzal a meghagyással, hogy vigyázzunk rájuk, amíg majd elérke-
zik számukra az ítéletnapja. De milyen a liba? Nem volt kukoricánk,
amivel megtömhettük volna korgó gyomrukat. Próbáltak el-elcsatan-
golni, hogy legelésszenek. Egyszerre csak jelenti az egyik baka, hogy

76 Ajtay a német Kadett kifejezést használja, magyar megfelelője kadét, had-
apród, tisztjelölt.

egyik libát, amikor ki akart szabadulni az őrizet alól, úgy találta pálcájával megütni az őt, hogy nyomban felfordult. Hogy volt-e némi szándékosság a pálca pontos irányzékában, nem tudhattam megállapítani, de az őrt jól lehordtam, s kilátásba helyeztem, hogy ezért a főhadnagy úr előtt kell felelnie. Magam is kissé tartottam attól, hogy lesz mit halganom.

De ha már így történt, nem hagyhattuk kárba menni ízesnek ígérkező pecsenyéjét. Intézkedtem, hogy eresszék ki a vérét, a két combját adják ide nekem, a többin pedig osztozkodjanak egyenlő arányban. Aggasztott kissé az a gondolat is, nehogy éppen most találjon idejönni a főhadnagy úr! Micsoda ábrázattal fogadhatnám?!

Azonban ennek dacára is, legyen, ami lesz, Domival hozzáfogtunk a cubákok sütéséhez. A Domi legénye jó nagy tüzet rakott hátrább egy kis közeli tisztáson. Zsirunk persze nem volt. Üres sajkába tettük a két combot, s hamuval kevert parázsra tettük. Én annyit ellestem otthon, hogy az ilyen sülték sütésekor vizet is szoktak tölteni rá. Ezen vitatkoztunk is, de látva közben, hogy milyen zsíros lesz, az én elméletem diadalmaskodott. Elfeledtük, jobban mondva: nem tudtuk, hogy csak akkor sül egyenletesen puhára és pirosra, ha a sajka le van fedve. De készen lett így is. Bár nem volt olyan finom, mint az otthoni, mert túlságosan zsírosra sikerült. De a katonagyomornak megfelelt így is, s jól beza-báltuk. Ilyen finomat rég nem ettünk.

1916. szeptember 3-án éjjel, jobban mondva késő este, tölünk jobbra a falu felől lövöldözések hallatszottak, de ez nem tartott sokáig, s teljes csend lett. Előttünk nem volt semmi gyanús. Az egész nap teljesen csendben telt el, eltekintve ettől az esti lövöldözéstől. Valószínűleg egy ellenséges járőr tapogatózása váltotta ki.

1916. szeptember 4-én egész nap vártuk, hogy az ellenség életjelet adjon magáról, de ezt valószínűleg az átkelés az Olton, s utána a felfejlődés késleltette.

Tehát egész nap csendben telt el, s szép, száraz idő volt.

1916. szeptember 5-én reggel más állást foglaltunk, az előbbitől jobbra, az Olt és a köztünk elhúzódó úthoz közelebb. A géppuskaállás az erdősélen volt egy kis tisztáson, kaszálón.

Ma is csendben telt az egész nap, szép volt az idő.

Ez a helyváltoztatás annyi jót eredményezett, hogy nem esett szó a libákról. Feltételezhető azonban az is, hogy a főhadnagy úr éppen azért irányította ide, hogy a katonáit jóllakassa. Hiszen ő a mienknél bizonyára sokkal jobb kosztot kapott. A libák pedig, valószínűleg, nem repültek el.

Nagy Domokos kadett tölem távolabb került, vagy talán éppen fordítva, én őtöle, s így csak a magam sátorlapjából tudtam sátrat verni, de ez is megfelelt, mert szép, száraz idő volt.

Az egész nap csendben telt el. Este a főhadnagy úr izenetet küldött, mely szerint Újsinka⁷⁷ irányából erős ellenséges alakulat közeledik, tehát legyünk éberek. Egyelőre azonban teljes csend van.

Már éppen lefekvéshez készülődtem, amikor hozzám érkezett Radó kadett az 1. osztagunktól, s közölte, hogy főhadnagy urunk idevezényelte szakaszparancsnoknak. Radó lehetett vagy 28–30 éves. Arca kövér, kerekded, s kellemes benyomást keltett. Tekintete kényelemhez szokott puhaságot s szelídséget tükrözött. Jó középtermetű, kissé pocakosodó, meglehetősen kövér, lassújárású. Civil foglalkozása gyógy-szerész.

Kicsit elbeszélgettünk az én fél sátramban. Csend volt az egész vonalon, s szép éjszaka. Majd lefeküdtünk.

1916. szeptember 6-ára virradóan meglehetősen rosszul aludtunk, mert csíptek a szúnyogok. Csíptek ugyan a tetük is, de úgy látszik, ezt már megszoktam. Hűvös volt az éjszaka, s ennek dacára is csak a köpenyemmel takaróztam, mert a pokrócomat a szénára, derékaljként terítettem a félig nyitott sátorban. Kellemetlen volt az is, hogy a sátram kis- sé lejtős terepen volt, s minduntalan lecsúsztam a derékaljról.

Reggel szemlét tartott nálunk Darvassy Lajos főhadnagy urunk. Nem tudom, hogy az arcvonal melyik részén van a szállása. Feltételezem, hogy a zászlóaljparancsnokságnál, azonban ennek sem tudom a helyét.

Mikor eltávozott, Radó átköltözött a mi „Linkets Gewerünk”-től⁷⁸, bal oldali fegyverüinktől a „Rechtes Gewehr”, azaz a jobb oldali fegy-

77 Șinca Nouă (Brassó megye)

78 Helyesen: linkes Gewehr-üinktől

verhez, mert ott kényelmesebb helyet talált. Ha oszlopban meneteltünk, akár lovakkal is, de lőállásban is mindig ez volt a sorrend.

Radó, mielőtt eltávozott volna, megmutatta a kinevezési névsort, mert ő is újdonsült kadett, akit csak most, 5-én léptettek elő kadetté. A névsorban találtam a Fábián Ferenc és Györke Dénes neveit is, akik velem egyívásúak voltak. Kellemetlen volt számomra, hogy engem kihagytak a névsorból. Itt azonban már nem mertem szóvá tenni az ez-redparancsnokságnál sérelmemet, mint annak idején a kadettespirantit. Nem volt mit tennem.

A karomat már nem kellett felkötni hordanom, bár néha-néha még kissé érzékeny volt, ha nem vigyáztam rá kellően.

Ez a nap is teljes csendben telt el, s szép, enyhe volt az idő.

1916. szeptember 7-én az éjszaka csendben telt el, s jól kipihentem magam. Reggel a már tegnap megkezdett fedezékemet ásattam tovább.

Délelőtt üzenetet kaptam, hogy jobb szárnyunk felől az ellenség gyér rajvonalba jön előre. Tehát legyünk éberek. Előttünk azonban nem volt semmi mozgás észlelhető.

Arra számítottunk, hogy az ellenség az éjszaka folyamán előre jön az Olt vonaláig, s nappal támadni fog. Azonban nem történt semmi, s ez a nap is teljes csendben, pihenésben telt el.

1916. szeptember 8-án az éjszaka teljesen csendben telt el. Reggel azonban tőlünk jobbra megszólaltak az ágyuk. Éber figyelemmel vártuk a fejleményeket, gondolva, hogy az ellenség komoly támadást kezd. Azonban rövid időn belül elhallgatott ez a kis harci zaj, s egész nap csendben telt el.

Eljövetelünk óta ma kaptam első ízben levélpostát, de sajna csak azokat, amelyek még az orosz frontra voltak címezve. Így tehát ezekből semmilyen értesülést sem nyerhettem családunk mai körülményeiről, melyek állandóan kérdőjelként gyötörtek.

Estefelé cseperegni kezdett az eső, s éppen sátrat akartam húzni a fedetlen, földbeásott fedezékem fölé, amikor parancs érkezett, hogy szedelőzködjünk fel és menjünk hátra a tüzlépcsőnkhez, mert megyünk innen tovább. Én nem tudtam, hogy hol van a tüzlépcsőnk, de bizonyára kaptunk vezetőt, mert rövid idő múlva odaérkeztünk, s a „Tragtier”-

ekre, azaz málhás lovakra szereltük a puskákat. Innen a zászlóaljparancsnokságra meneteltünk a permetező esőben. Ez sem volt messze, s itt 2 órát pihentünk.

Eközben honvédcsoport érkezett. Úgy látszik, ez váltott fel minket; meg kellett azonban várunk, amíg gyalogságunk is ide érkezik felváltás után. A honvédek megérkezése örömet váltott ki bennünk, mert remélhettük, hogy most már nem csak a mi ezredünk fog birkózni a hatalmasnak vélt túlerővel szemben, s talán lesz már megállás az eddigi, állandó, harc nélküli visszavonulásban.

Innen a 7. gyalogsági századunkhoz csatlakozva indultunk tovább hátrafelé. Azonban a hegehupás terepen és sötétben lovackáink, a mintegy 70–70 kg-os terheléssel nem tudták nyomon követni a gyalogságot, s lemaradtunk. Azonban velünk maradt szakaszával Nagy Domi hadapród, majd Kovács Károly tiszthelyettes is.

Sokat kiabáltunk a gyalogság után, hogy várjanak meg, de ez mind eredménytelen maradt. Másfélórai bolyongás után, ami a szemerkélő esőben és a helyenként ritka bozótos terepen nagyon kellemetlen volt, végre biztos támponthez értünk, éspedig a zászlóaljparancsnoksághoz, éppen éjfélkor. Jó, hogy nem az ellenséghez! Nagy Domi ugyan tudta, hogy az elhagyott állásainktól jobboldalt fekvő Sona⁷⁹ faluba kell menünk, de nem voltak térképeink, s ha lett volna is, a sötétben még térképpel a kezünkben is könnyen irányt téveszthettünk volna.

1916. szeptember 9-én innen Kovács Károly tiszthelyettes már ismerte az utat, s így tovább meneteltünk Halmágyon át, de a 7. századot nem értük be. A hosszú gyaloglás a sötétben nem volt valami kellemes, s a bolyongás annyira kifárasztott, hogy elcsigázottan leheveredtünk az út szélén és megvártuk a hajnali derengést. Ekkor megközelítve Sonát, s felmentünk egy dombgerincre. Csakhamar ránk köszöntött itt csillogó ragyogásával a nap az éjjeli eső okozta, páradús, üde levegőben. Friss volt nagyon a hajnali levegő, s jólesett a napsütés. A géppuskákat leszereltük a lovakról s felállítottuk egymás mellé csöveiket az ellenség irányába állítva, de patront nem töltöttünk beléjük. A katonák ezek körül állva dohányoztak, élcelődtek. Egyikük a puskát vizsgálgatta, talán lo-

79 Sona (Brassó megye)

vász lehetett, akinek ez ismeretlen volt. Prezsmér tizedes a puská csőve előtt állt hosszú, magas, feltűnő testtartásával és erőt kifejező ábrázattal. Lehetett úgy kb. 28–30 éves. A lovasz célozgat-célozgat, egyszer csak megnyomja a nyomólapot, s eldördül a fegyver. Jajgat Prezsmér káplár, s az egyik alsólábszára közepén kibuggyan a vér. Gyorsan lecsavarták a lábszártékercset, s szabaddá téve a lábszárát, láthatóvá vált a lábszárát teljesen átütő két sebhely. A szanitécek gyorsan bekötözték, s hordágyra fektetve a segélyhelyre vitték. A bakák teljesen egyhangúan megállapították, hogy a Prezsmér részére egyelőre nincsen háború, s talán a legtöbbjük szerette volna, ha őt éri ez a szerencse.

A dolog úgy történhetett, hogy éjjeli állásban a töltényszalagot be kell húzni a puskába, s az első golyót a csőbe tölteni, hogy a szalag megkapaszkodhasson, de azért is, hogy a nyomólap megnyomásával azonnal működésbe is jöhessen. Azonban, amikor a szalagot az este kivették, elfelejtették a csőbe levő töltényt is kivenni. Lám egy ilyen kis gondatlanság is milyen bajt okozhat, ahogyan ez már nagyon gyakran előfordult már csaknem mindenfajta fegyvernél!?

Nem sokkal később hozzánk érkezett Darvassy főhadnagy úr lóháton. Ugyanis századparancsnoknak adott a hadsereg hátsólovát, ha rendelkezett elegendő lóval, a géppuskásoknál a szakaszparancsnokoknak is, de ezeknek is csak akkor, ha volt elegendő ló.

A főhadnagy úr elvezetett minket Sonára. A főút mellett egy elhagyott ház utcai szobájában telepedtem meg. A géppuskáimat az ablakba állítottam csővel az utca felé, s ezek mellett tanyáztunk a szobában, Nagy Domi s Kovács tiszthelyettes is. Ez utóbbit diákkoromból ismertem Székelykeresztúrról. Felettem járt gimnáziumba talán 2 évvel. Jól megtermett, hórihorgas testalkata, szelíden ikszes lábai s marcona arc-kifejezése, fölényes, roppant magabiztos beszéde nem mondható vonzónak.

Szép volt az idő. Kenyeret, tejet, tojást, gyümölcsöt tudtunk szerezni, természetesen pénz ellenében. A csaknem teljesen román lakosság nem menekült el.

Délután kártyázással ütöttük agyon az időt.

Ágyúink néha át-átlóttak az Olt túlsó oldalán fekvő hegyekre, de más harci zajt nem hallottunk egész nap.

Este kivezényelt a főhadnagy úr a falu melletti magaslatra, s ott állítottuk fel a gépfegyvereinket.

1916. szeptember 10. Az éjszaka szabad ég alatt, csendben telt el. Szerencsénkre nem volt eső.

Jelezték, hogy látogatást tesz ma csapatainknál a dandárparancsnokunk (Brigade) az ezredparancsnokunk kíséretében, s ez délelőtt meg is történt, de hozzánk nem jött.

Este a faluba érkezett a 3. gyalogsági századunk azzal a tervvel, hogy éjjel járőrbe mennek, s ha lehet, Mundra-ból⁸⁰ kiűzik az ellenséget, és megszállva tartják a falut ameddig lehetséges lesz.

1916. szeptember 11-én hajnal felé sok puskalövés hallatszott az Olt túlsó oldaláról. Reggel egy gyalogsági baka úgy tájékoztatott, úgy elhajtották a románokat, hogy az Olt megtelt a mi bakáinkkal, vagyis csúfosan, sok veszteséggel visszavonultak a mieink. Tüzérségünk sok lövést adott Mundrára, de a többi környező falu felé is. A tüzérségi megfigyelők bizonyára tudták, hogy miért, mi azonban nem.

Délután kijött hozzánk a főhadnagy úr s parancsot adott, hogy általa a faluhoz közelebb eső helyen foglaljunk állást és építsünk géppuskafészket s fedezéket.

Este hozzá is kezdett a legénység a földmunkához, én pedig lefeküdtem.

1916. szeptember 12-én hajnalban parancsot kaptunk, hogy minél gyorsabban szereljük a puskákat a lovakra és csatlakozzunk a 7. gyalogsági századhoz.

Útközben talákoztunk a főhadnagy urunkkal. Együtt volt az egész osztagunk, a négy géppuska. Garat⁸¹ felé Szászbudára⁸² igyekeztünk. Reggel még egy kis eső is fűszerezte a gyaloglást.

80 Mândra (Brassó megye)

81 Dacia (Brassó megye)

82 Bunești (Brassó megye)

Hosszú és fáradtságos út után este 8 órára érkezünk meg. Egyelőre egy csúriben szállásoltuk el magunkat, ahol szénából vetettünk puha ágyat.

1916. szeptember 13-án nyugodtan telt az éjszaka, s jól kipihentük magunkat. Azt hittük, hogy reggel folytatni fogjuk tovább az utat, de nem így történt.

Az ellátásunk, a konyha most már kielégítő rendességgel működik. Pontosan jön a reggeli s esti kávé, délben pedig húsos leves, néha pedig vacsorára is húsos leves.

Reggel a legénység „foglalkozást” tartott. Ez nálunk abból állt, hogy szét kellett szedni a géppuskákat s minden alkatrészét felülvizsgálni, megtisztítani és kellően beszírozni. A gyalogságnál pedig kevés lendgyakorlatot végeztek, és felülvizsgálták a gyalogsági fegyvereket és megtisztították.

Reggel az összes tisztek és tisztjelöltek Pappházy Kornél alezredes, ezredparancsnok úrhoz kellett hogy menjünk. Ez tájékoztató megbeszélés volt. Többek között arról is tájékoztattott, hogy részünkről nagy támadás (Offensiva) készül a románok ellen. Azonban ameddig ez megkezdődhet, még lesz időnk a pihenésre. Erről valószínűleg azért tájékoztattott, nehogy elkedvetlenedjünk az állandó visszavonulásért. Nehogy azt higgyük, hogy most már jöhetnek a románok, ameddig nekik tetszik. A hadvezetőségnél készülnek a tervek, de a kivitelezésükhez még idő kell.

Az ellenség, annak dacára, hogy mi mindig kitértünk a szorosabb érintkezés elől, csak nagyon lassan, nagyon óvatosan követett minket. Ez is teljesen érthető volt számunkra. Hiszen az egész haderőt a Kárpátok néhány hegysorosán kellett áttelepíteniük szőröstől-bőröstől, s csak ennek megtörténte után fejthet ki nagyobb támadó hadműveleteket.

Legnagyobb örömünkre közölte az alezredes úr, hogy az összes karpaszományosok: az „önkéntesek” mai naptól kezdve tisztí „menázsit”, azaz tisztí étkezést fognak kapni. Tehát ma már nagyon jó ebédet kapunk, ami a következő három fogásból állt: leves, sült körözzel és tészta. Vacsorára is sült húst kaptunk. Reggelire csak a szokásos cikóriáká-

vét adták, de ennek kiegészítéseképpen elláttak néhány napra szóló szalonnával, sajttal, ízzel (marmaládé). Néha adnak bort, rumot. De tisztszolgát nem adtak. Ezért egy alkalmasnak vélt legényt kijelöltem az ételek átvételére és elhozatalára a szakácstól és az evőeszközeim mosogatására. Felszerelésemnek azt a részét, melyre ritkábban van szükségem, a munitionsstaffelnél lévő több szekerünk egyikére küldtem hátra megőrzés végett. Hátizsákomat, pokrócot, sátorlapot azonban magam kellett, hogy hordjam. Az önkéntesek cigaretta ellátása még most is csak a régi: időnként kapadohány.

A legénység ellátása is kielégítő. Reggelire ők is cikória- vagy malakávét kapnak, kiegészítve ezt időnként kevés szalonnával, margarrinnal, sajttal vagy ízzel, nem sokkal, de ez is jobb, mint semmi. Ebédre jól zöldségelt marha- vagy disznóhússal főtt levest, kb. 15–20 dkg. főtt hússal, s ezenkívül néha lapótyát is. Naponta 1 db „komisz”-t kapnak, s kapnak a tisztek is, ami nem egyéb, mint 1 kg-os barna, jóízű kenyér. Néha kap a legénység is bort vagy rumot. Dohányt pedig hasonlóan, amint fennebb már említettem.

Tehát, ha nincs harc, nem is telik rosszul a harctéren. A fegyelem nagyon jó, de nem olyan kínzóan szigorú, mint otthon a kaszárnyában. Jut elegendő idő a pihenésre, na meg a kártyázásra. Ez az utóbbi a legélvezetesebb szórakozása a bakáknak, de a tiszteknek is.

Kellemes, langyos idő van.

Délután mi, önkéntesek beszállásoltuk magunkat egy százsz parasztcsaládhoz. Este, vacsora után sétát tettünk, hogy lássuk, milyen község Szászbuda. Az egész főút melletti szilárd, módos köépületek nagyobb jólétről tanúskodnak, mint a székely falvaink.

Séta után lefeküdtünk, de jóformán el sem aludtunk, amikor jelzést (aviso-t) kaptunk, hogy hajnali 3,30 órakor menetkésznek kell állnunk. Azonnal felkeltünk, elkészültünk annak rendje és módja szerint.

1916. szeptember 14-én készenlétben vártuk az indulási parancsot, de teltek-múltak az órák, s csak du. 3 órakor kezdhettük meg az utat, mely Bene⁸³ községen át vezetett, s Petek székely faluban megállapod-

83 Beia (Brassó megye)

tunk. Beszállásolódtunk egy székelly parasztcsaládhoz. Vacsora után nyomban lefeküdtünk, mert a gyaloglás eléggé kifárasztott.

1916. szeptember 15-én reggel jól kipihenve ébredtünk.

Nemsokára a főhadnagy úr parancsot adott, hogy legyünk minden pillanatban menetkész, mert az egyik zászlóaljunk már az éjszaka felvonult harci állásban, minthogy a fő úttesten nagy ellenséges erők közelednek, s lehet, hogy nekünk is juthat szerep illendő fogadtatásukban.

Szép, száraz idő volt. Az ebédet már 12 órakor megkaptuk, s utána, az újabb parancs értelmében, menetkész állapotba rendeztük magunkat, türelmetlenül vártuk, hogy lesz-e tényleg valami komoly szerepünk vagy sem. Már-már türelmetlenkedtünk így, készenlétben állodogálva, azonban nem sokáig, mert du. 2 órakor parancsot kaptunk az indulásra.

Petek faluból kiérkezve mindjárt rajvonalba alakultunk, nehogy zárt oszlopokban érhesen az ellenség esetleges előretörése. Minthogy harcba-bocsátkozási szándékkal mentünk az ellenség felé, a géppuskákat már nem vihettük lovaink hátán, hanem a legénység vállon cipelte.

Felérve a vízvásztó domb gerincére, elénk tárult a völgy s az aljában a Kaca–Pálos–Erked⁸⁴ vasútvonal sín párja. Rajvonalunk a sín párral mintegy párhuzamos vonalat képezett, s így felfejlődve a gyalogság rajvonala mögött, sárguló kukorica és zab táblákon át lejtettünk a völgybe. A vasútvonal mellett volt egy kis bakterház (örház), s a tereppel ismerős bakáktól megtudtuk, hogy ez a pálosi megálló.

A vasútvonalon áthaladva Darvassy főhadnagy úr egy szusszanásra megállított s közölte, hogy az előttünk lévő hegyen túl az ellenség a völgyben zárt sorokban pihen. Induljunk tehát sürgősen fel a tetőre, s amelyik géppuska elsőként zúdít tüzet az ellenségre, annak legénységét kitüntetésre fogja felterjeszteni.

Jobboldalt fiatal erdőszegély, mellette szénafüves, lekaszált, kellemes látványú folyosó mintegy 10 m szélességben, balra pedig széles, bokros, lapos árok.

Feliramodtunk tehát ezen a folyosón a tűző napfényben. Csurgott rólunk a verejték, de mentünk amennyire csak bírtunk, hogy mielőtt

84 Cața–Paloș (Brassó megye) – Archita (Maros megye)

észrevenne az ellenség, tüzet nyithassunk. Gáspár István szakaszvezető volt legidősebb közöttünk, mintegy 30 éves. Birta ő is, sőt legelől járt. Hiszen egyik puskának ő volt a (Vormeister-e) lömestere.

Végre felérkeztünk a hegy tetejére. Úgy igyekeztünk szemrevételezni a terepet, hogy az ellenség észre ne vegyen. Előttünk a völgyben mezei út vezetett a mi szembenéző irányunkkal kb. 45°-os szögben. Az ellenség gúlába rakott fegyverekkel pihent az út szélén zárt oszlopokban, tőlünk légvonalban kb. 1000 lépésnyire.

Nekünk szinte elképzelhetetlennek tűnt, hogy alig 1-2 km-nyire van az ellenségük, mármint mi, s erről ne legyen tudomásuk. Ez nagyfokú tapasztalatlanságukat érzékelteti.

Nosza rajta! Ennél kedvezőbb rajtaütési lehetőség alig-alig kínálkozna a harctéren. A domb tetején jobbra még felér idáig az erdő széle, bal oldalunkon pedig pázsitos, tiszta. Mögöttünk balra, nem messze végződik az a széles, lapos árok, amelyről már beszéltem az imént, s ebben fiatal fenyőfácskák.

Nincs semmi jele annak, hogy az ellenség észrevett volna.

Gáspár István és társai gyorsan felszerelik a puskát oly módon, hogy éppen csak a csöve és az ő feje emelkedett ki kissé a domb láthatára fölé, és így az ellenség még mindig nem vette észre. Elsőnek kezdte meg a tüzelést. Szöcs, a „beobachter”, azaz távcsöves megfigyelő a golyók becsapódása szerint dirigálta az irányzékot. Tőlünk jobbra néhány méterrel rázendített a másik puskánk is.

Rettenetes kavarodás keletkezett az ellenség soraiban. Szöcs Elek, a megfigyelő közölte a látványt. Ujjongva fel-felkiáltott az ellenség soraiban keletkezett rémületes, meglepetésszerű fergeteg láttán. Pihenő sorok maradtak mozdulatlanul. De nem mindenik géppuskagolyó találta embert.

Néhány perc múlva az ellenség, csodálatos módon, felocsúdott. A kötelékükben lévő ágyukat a legénység, mit sem törődve a rázúduló puskagolyókkal, löállításba tudta állítani olyan hidegvérrel, ami egészen meglepett minket. Hiszen szabad szemmel is jól megfigyelhettük. Két ágyút állítottak velünk szembe, s ezek rövid percek alatt kezdték okádni a gránátokat. Óriási robbanások előttünk, jobbról, balról, s amelyek

nem akadtak meg a dombon, vijjogva süvítettek el közelünkben. Óriási füstgomoly s kődarabok, föld vágott fel a találatok tölcésérből. Gáspár azonban, mintha mi sem történne, szilárdan irányította a puska csövét, s mellette a kiszolgáló emberei is, hogy az bámulatra méltó hidegvérrel és harcedzettségről tett bizonytságot. Igen, mert ők már tapasztalatból tudták, hogy nem minden gránát talál pontosan a célba, akárcsak a mi géppuskagolyóink sem. Én pedig úgy éreztem, hogy minden egyes gránát nekem van irányítva. Nem tagadom, hogy rettenetesen kínos érzés volt számomra, kész pokol. Én a géppuska mögött pár lépésre húzódo vízmosott árokba perdültem be, de ez alig takarta el fél oldalamat. Tehát nem sok védelmet nyújtott. S csodák-csodája! Sem engem, sem egyik emberünket sem találta sem gránát, sem repeszdarab, sem kő. Teljesen épek voltunk, s géppuskáink, eltekintve a patronszalagok cseréjéhez szükséges rövid szünetektől, folyamatosan tüzeltek.

Nemsokára azonban elterelődtek tőlünk az ágyúlövedékek, mert az ellenséget közelebbi veszély lepte meg. Előretört mind a jobb, mind a bal oldalunkon a gyalogságunk, mely bekerítéssel fenyegette őket. Oda állították az ágyúik torkát, olyan igazi vitézséggel, és szórták a srápnelt s gránátot, hogy ez bámulatba ejtett.

Nagyon féltem a gránátoktól. Az volt tapasztalatlanságom folytán az elképzelésem, hogy mindenik lövedék a fejem lágyán hatol belém és a gerincemen hasít végig. De a gatyám szerencsére még tiszta volt. Ebben a kis gránátszünetben hátra kellett lépnem a fenyvesbe vizelni, mert már kibíráhatatlanul kínozott.

Itt vehettem csak észre, hogy az ellenség a vasútvonalon túl a hátunk megetti kukoricásban élénken működő tüzéségünket keresi s igyekszik elnémitani gránátjaival.

Mihelyt visszatértem géppuskáinkhoz, láttam, hogy az egyik ellenséges ágyú a tőle kb. 50 lépésnyire húzódo erdőszegélyt tartja tűz alatt jobboldalt, baloldalt pedig a fekete ugarföldön gyalogságunk rajvonala igyekszik a meglehetősen lejtős terepen leérni a völgybe, s ezt gránáttal és srápnellel, de kartáccsal is olyan eredményesen lövik, hogy sok-sok emberünk marad a földön. Ezek a tüzerek, mint az ördögök, úgy csap-

tak le sorainkra. Itt, baloldalt óriási volt a veszteségünk. Meg is torpan-
tak anélkül, hogy elérhettek volna a völgybe.

Néhány nap múlva Bedő Ferenc, ekkor még hadapród őrmester (?)
elmondta, hogy ők a jobb szárnyukon az erdőtől védetten kb. 20 lépés-
nyire megközelítették az ellenséget, a román ágyukat, de ezek csodá-
latosan hősies leleményességgel olyan hatalmas kartácstűzet zúdítottak
rájuk, ami lehetetlenné tette bekerítésüket, s kénytelenek voltak meg-
torpanni és visszahúzódni.

S az eredmény? Mindkét fél alaposan kikapott. Visszahúzódtak a
románok, de mi is. Elcsendesedett a harci zaj. S ez volt a „tűzkeresztse-
gem”! Ebből azonban minél kevesebbet kívánok.

Lassanként bealkonyodott. Nem láttam, de el tudtam képzelni, hogy
a leszállt alkonyatban, s majd az éjszakában mindkét fél szanitécei ösz-
szeszedték sebesülteiket s eltemették halottjaikat, amiben nem volt hi-
ány. Levonultunk a hegyről, s a vasútvonal mellett a Bene felé húzó-
dó mezei út oldalán, egy kalangyákkal megtűzdelt zabföldön foglal-
tunk állást Kaca falu felé irányítva a géppuskáinkat. Itt volt a közel-
ben Pálos falu.

Zabkévéből ágyat vetettünk, s a géppuskák mellett álló örök ébersé-
gére bízva magunkat, lefeküdtünk. Elszenderedésem alatt borzalommal
gondoltam a rettenetes eseményekre, s valami szégyenérzet gyötört vi-
selkedésem miatt, hogy a gránátrobbanásokra azonnal védelmet keres-
tem abban a kicsiny vízmosásban, míg embereim hősiesen helytálltak.
Gondolatban azzal mentegettem magamat, hogy nem tehetek róla, ha
ilyen gyenge az idegzetem s az akaraterőm! Fogadkoztam magamban,
hogy: na, majd más alkalommal nem szabad szégyent vallanom. Ilyen
tépelődések közben hamar elaludtam. Hűvös volt, de szerencsénkre
száraz idő, s a csillagok úgy ragyogtak felettünk, mintha nem is történt
volna meg az a rettenetes borzalom.

E sorok írása közben is szinte látni vélem a már fennebb említett lát-
ványt, amint a gránátok, srapnelek füstje nyomán itt is, ott is dőlnek ki
a rajvonalból embereink. Utóbb elgondolkoztam azon, hogy bár olyan
sűrűn csapódtak be géppuskáink körül a srapnelek, de főképpen gráná-

tok, még csak meg sem sebesült egyikünk sem. Tehát még ilyen közelből sem ér pontosan célba mindenik ágyúlövedék.

Hogy gyalogságunk hol foglalt éjjelre védekező rajvonalat, nem tudom. A mi elhelyezkedésünkre a főhadnagy úr nyilván Lukács őrmesternek adott parancsot.

1916. szeptember 16-án még éjjeli sötétben ver fel az ébresztés. Gyorsan szedelőzködünk, s a lepedőként használt sátorlapjainkat és pokrócainkat koszorúba kötve, a fejünkön át vállunkra öltve, köpenyekben indulunk hátra Bene felé. Zárt sorokban meneteltünk a mezei úton a vasútvonal bal oldalán, s már megvirradt teljesen, amikor alattunk jobboldalt a benei alagút sötét szája tátong. Mindjárt ki is értékeltük, hogy az milyen gránátbiztos fedezéket nyújtana.

Reggel 6 óra tájban vonultunk el az erkei vasútállomás mellett, s áthaladva Erkeден, ettől kb. 500 lépésnyire a vasútvonalra mintegy merőleges, alacsony, gerinceszerű terepvonulat mögött foglaltunk állást, szemben a faluval. Az ellenség nem követett, s így csendben telt el az egész nap. Hozzáfoglunk, hogy a gerinc mögött, ennek lejtős oldalába fedezéket ássunk.

1916. szeptember 17-ére virradóan már éreztük, hogy ősz van, mert az éjszaka hűvössége miatt nem tudtunk nyugodtan aludni, jóllehet szép, csillagos idő volt. A legénység éjszaka is dolgozva, reggelre már készen voltak a géppuskaállások.

Lent, a vasútvonal mellett kis patak folydogált, s ez lehetővé tette a tisztálkodást. Mögöttünk néhány lépésnyire erdő volt. Tüzet is méréseltünk tenni addig, míg az ellenség tisztas távolban van. Egész nap fátyolfelhős idő volt, néha-néha kevés napsütéssel, de állandóan hideg szél fujt. Az időt beszélgetéssel, tisztálkodással, alvással töltöttük, tehát nagy kényelemben. A konyha megint jól működött.

1916. szeptember 18-án reggel esőre állt az idő. Szokatlan hűvös volt egész nap, de még nem esett eső.

Este a mi 2. zászlóaljunkat felváltotta a 3. zászlóaljunk. Ennek folytán tartalékba kerültünk hátra, olyan helyre, ahol éjszakára jó nagy tüzet rakhattunk, s volt könnyen elegendő tüzelőanyag az erdős, bokros terepen. Így a tűz mellett nagyon jól aludtunk.

1916. szeptember 19-én is csak várakoztunk a románokra, de nem adtak életjelt magukról.

Csendes volt az arcvonal, s lehetett volna megfelelően tisztálkodni, ha nem lett volna ilyen hűvös az idő. A tisztálkodáshoz azonban víz kell, ami volt bőven a lent, 200 lépésnyire folyó patakban, de mosdótál nem. Csupán a sajkában melegíthettünk vizet, ami még 1 litert sem tett ki. Bővebb mosakodás végett lementem a patakhoz. Tetűinket irtogattuk, amennyire tőlünk csak telt.

1916. szeptember 20-án is csendben telt el az egész nap.

Schultz Robert önkéntestársam, akivel itt együtt vagyunk, a mai parancsban megkapta a kadettá, azaz hadapróddá történt kinevezését. Érthetetlen volt nekem, hogy engem miért mellőztek a kinevezéseknél. Hiszen neki is a kinevezésekhez szükséges 3 hónapi frontszolgálatból csak 2½ hónapja van, július elejétől számítva. Na, de sem ő, sem én nem tehetünk semmit. Még az is megfordult az agyamban, hogy esetleg a pálosi magatartásom befolyásolja ezt.

Örömet fejeztem ki, s felvarrogattuk zubbonya gallérjára tompa, hegyes szögbe [így!] a kb. 2 cm széles s mellette – kb. 3 mm-es párhuzamos közzel – a 3 mm szélességű aranyszalagot, s ha jól emlékszem, 1 arancssillagot. A zászlósi rangjelvény ugyanilyen volt, de a 3 mm széles, keskeny szalag nélkül.

Hogy honnan volt itt az erdőben így kéznél a szükséges aranyszalag s csillag? Ezeket már a közeli jobb jövő reményében a zsebünkben készenlétben tartottuk.

Magamban állandóan méltatlankodtam, mert, bár ez a legalacsonyabb tiszti rang volt, de mégiscsak tiszt. Már nem csak méltányossági alapon részesülhet a tiszti konyha áldásaiban, napi 20 db cigarettában, napi fél liter borban, hanem itt, a fronton még tisztiszolgát is adnak. Ezenkívül talán havi 150 korona „gázsit”, kézpénzfizetést is.

1916. szeptember 21-én reggel úgy hírlík, hogy az ellenség Petek irányából nagy erővel közeledik, de hiába vártuk egész nap. Az idő elég unalmasan telt. Lehetett aludni eleget, mert száraz volt az idő.

1916. szeptember 22-én sem történt semmi említésre méltó.

1916. szeptember 23-án délután a mi 2. zászlóaljunkat átcsoportosították a velünk bal oldalon levő 25. honvédezred arcvonalszakaszára. Este már át is költöztünk a zászlóaljjal együtt.

Mi a géppuskáinkkal éppen Erked község elé, s némileg fölé kerültünk kb. 1 km-nyire. Itt még valamivel közelebb kerültünk a mélyben folyó patakhhoz.

Minthogy naplómban nincs egész pontossággal meghatározva a terephely, úgy érzem ez az a hely, melyet szeptember 19-én ismertettem. De itt ez nem is lényeges, mert a fontos az, hogy Erked előtt álltunk.

Ez a dombgerinc a vasútvonali irányára csaknem merőlegesen vonul felfelé. Erkedtől jövet a gerinc hirtelen emelkedést mutat, s a gerinc innenső oldala pedig kb. 45°-os szögben lejtett kb. 2 m mélyre, ahol szelíd teknőt képezett, s innen hátrafelé megint emelkedett kissé a közeli, fiatal erdő széléig. Védelmi szempontból nagyon kedvező, mert alulról, a falu irányából jövő puskagolyók ellen teljes védelmet nyújt, azonban srapel és gránát ellen fedezékeket kell építenünk, ha tovább is itt maradunk.

A gerincen megfelelő géppuskafészeket készített a legénység. A terep füves, száraz volt, tehát az éjjeli pihenésre kedvezőbb, mint valamely kavicsos szántóföld.

Az ellenség semmilyen életjelt sem adott magáról, s így az örök kivételével valamennyien jól aludtunk. Csak a csillagos ég volt a fedelünk, s minthogy meglehetősen hűvös volt éjjel, pokrócunkkal, sátorlapunkkal és köpenyünkkel oly módon takaróztunk, hogy alá lehelve fűtsük állandóan. Elalvás előtt, de naponta többször is találgattam, hogy vajon mi lehet a családunkkal. Ők is elmenekültek? S hová?

1916. szeptember 24-én, vasárnap igazi ünnep volt számomra, mert levelet kaptam édesapámtól, Kolozsvárról, melyben írja, hogy neki (51 éves) s Gyula öcsémnek (17 éves) mint hadköteleseknek el kellett menekülniük hazulról, s Kolozsvárra mentek keresztmamámhoz, aki édesapámnak unokanénje. Családunk többi tagja: édesanyánk, két húgom és két kisöcsém szeptember 11-én még otthon maradtak. Tehát a levél csak részben hozott megnyugvást. Most már az gyötört, hogy mi történhetett az otthonmaradtakkal édesapám nélkül?!

1916. szeptember 25-én semmi említésre méltó esemény sem történt arcvonalszakaszunkon. Nappal, sőt éjjel is tűz mellett melegedhetünk. Az ellenségről hozzánk semmi hír sem jutott.

1916. szeptember 26-án valószínűleg a benei alagút tájékaról srapnelek robbanási füstje látszott ide. Ott tehát van valamelyes harci tevékenység. Minket azonban ez nem érintett. Szép verőfényes idő volt. A patak mellett lehetett némileg tisztálkodni, legfőképpen tetűinket ritkítani. Kényelmesen, de elég unalmasan telt az idő, főképpen beszélgetéssel és alvással.

1916. szeptember 27-én sem volt semmi különösebb esemény.

1916. szeptember 28-án Székelyderzs és Székelymuzsna irányából ágyúzás moraja jelzi, hogy ha lassan is, de közeledik az ellenség.

Délután páncélvonatunk s tüzérségünk előre megy Erked felé és onnan ad lövéseket az ellenségre.

1916. szeptember 29-én még elevenebben működött a tüzérségünk, mint a tegnapi, de mi egyelőre teljes nyugalomban vagyunk.

1916. szeptember 30-án sem történt semmi nevezetes esemény. Ha kellett, éjjel-nappal éghetett tábortűzünk, s süttgettük a burgonyát és csöves kukoricát, amit bakáink „szereztek”. Jól esett esténként körülülve a tüzet elbeszélgetnünk együtt a legénységgel. Ilyen körülmények között könnyűnek tekinthető a katonaiélet, de ennek árát aztán időnként rettenetesen meg kell fizetni.

Az idő olyan szép, hogy szeptemberben ennél jobbat kívánni nem is lehet.

A szakácsok nagyon pontosan teljesítik kötelességüket, s a többi ellátási anyag is jövőget néha.

Nincs kaszármayi fegyelem. Mindenki pontosan teljesíti, zokszó nélkül, fegyelmezetten a szolgálatot. Nyoma sincs a rangkórságnak. Önként megadja a rangnak kijárót, szinte úgy jellemezhetném: testvéries tiszteletet mindenikünk. Hiszen itt a tiszta s altiszt sem tudja, hogy mikor szorul éppen a legalacsonyabb rangú bakája esetleg életmentő segítségére. Az esténkénti tűzkörüli beszélgetésekből én, az újonc, nagyon sok értékes tapasztalatot szerezhettem. Beláttam, hogy a pálosi útközetecske, csak amolyan kis kiruccanásnak számít, s mégis milyen

borzalmasan rettenetes volt, és hányan haraptak mégis a fübe. Most is borzong a hátam valahányszor rágondolok.

1916. október 1-jén borúsra fordult az idő. Arra gondoltam ezzel kapcsolatosan, hogy innen ma vagy holnap valószínűleg tovább fogunk menni. Ugyanis olyan a szerencsénk, hogy amikor mi útra kelünk, mindig esik az eső.

Nagy, nevezetes esemény történt ma velem. Megkaptam a zászlóssá (Fähnrich) való kinevezésemet. Tehát nem kadett, hanem egyenesen zászlós lettem. Ez eloszlatta azt a sérelemérzetet, melyet az eddigi kadetti kinevezések keltettek bennem. De ezzel egyidejűleg érkezett az a parancs is, hogy rendezzük magunkat készenlétbe, mert innen máshová megyünk. A rövid két hét alatt annyira megszoktuk ezt a kellemesnek tekintett táborhelyet, hogy sajnáltuk itt hagyni.

Készülödtünk tehát. De mindjárt előljáróban arra is futotta időmből, hogy a zsebemben lapuló zászlósi aranyszalag felkerüljön a parolimra, azaz blúzgalléromra, s blúzom karjának aljáról eltávolítsam az önkéntesi sárga karpaszományt.

Minden négy ezrednek egyenlő színű parolija volt. A miénké meggyvörös. Ez a paroli kb. 5 cm hosszú, s magassága, mint a galléré. Ezt jobb és bal oldalon is az állnál kezdődően illesztettük a galléra. Ezt szegélyezte a gallér első és alsó szélére pontosan rávarrt aranyszalag, olyan, mint a kadetti, azzal a különbséggel, hogy nem volt mellette a 2-3 mm széles szalag. Az így „feldíszített” gallérra mindkét oldalon egy-egy aranyfonatú, hatágú csillag illesztődött.

Ezentúl most már teljes joggal fogok részesülni a tiszti ellátásban, amelynek, az én szempontomból, egyik legfontosabb részét a napi 20 db cigaretta jelentette, s nem is akármilyen minőségű, hanem a legfinomabb.

Ebbéd után, 1 órakor valóban útra keltünk Szászkézd felé, s estére minden pihenő nélkül megérkeztünk Szászdályára. Az idő borús volt ugyan, de eső nem esett. A sok pihenés után alaposan elfáradtunk, s nem kellett ringatni lefekvésünkkor.

1916. október 2-án arra ébredtünk, hogy esik az eső, s hideg, barátságtalan az idő. Reggel 7 órakor parancsot kaptunk, hogy legyünk

menetkészzen, mert nemsokára indulunk tovább. Csodálkozom, hogy a konyhánk milyen pontosan működik még mozgó állapotunkban is, de ez nemcsak nálunk, hanem feltehetőleg az egész hadigépezetben.

Délben érkezünk kb. Réten falu határába, ahol a lejtős, barátság-talan ugarföldön rajvonalba fejlődünk. Dandár (Brigade) tartalékban voltunk. Nagyon élénk ágyúzás volt mindkét részről, de mi nem kerülünk harcba, ezek tűzébe.

1916. október 3-án éjjel levonultunk Réten mellé, és egy magaslaton beástuk magunkat. Tőlünk jobbra német katonákkal voltunk csatlakozásban.

Cudar, hűvös, őszi szél fújt. A nap folyamán fedezékeket ástunk, melyekben tüzet is raktunk, s így a hideg miatt nem szenvedtünk. Vonalszakaszunkon harci tevékenység nem volt, s így a fedezékben egész éjjel jól aludtam.

1916. október 4-én reggel parancsot kaptunk az előnyomulásra, mert a románok visszavonultak. Valahol nagyon elrakhatták őket. De a mieinknek is volt vesztesége.

Útközben egy pázsitos domb oldalán fűrészek, fejszék, hosszúnyelű nagy lapátok egymáshoz közel, de mégis szerteszét állapotban, vérnyomok sejtették, hogy itt egy utászs század harapott a fűbe. Nem mesze katonák feküdtek véres sebekkel, a mi hadseregünk tagjai.

Ezek a látványok borzongást váltottak ki. Ez hát a háború?! Legszívesebben, magamban megvallva, menekülni szerettem volna, de nem lehet. Innen élve nem kerülök ki! Természetesen ezeket a magánvéleményeimet naplómban nem jegyezhettem fel, mert ez, ha nyilvánosságra kerül, egyenlő a hazaárulással. Valószínű azonban, hogy nemcsak én forgattam ilyen gondolatokat agyamban. Eskü kötelez! S még-hozzá a tisztí rang is! Azonban ilyen körülmények közt látni a vért? Ez iszonyú!

Továbbmenve Réten előtt nagyon sok halottat találtunk, főképpen honvédeket, s ezek között (ország-) határrendőröket is. Estére Lemnekre⁸⁵ érkezünk, mely többségében szász nemzetiségű. Házakban szállásoltak el.

85 Lovnic (Brassó megye)

A lakosságtól azt hallottuk, hogy a románok ide Sepsiszentgyörgyön át és Homoródon át jöttek erre. Hirt kaptunk arról is, hogy már Fogarasról és Székelyudvarhelyről is visszavonultak. Ha ilyen ütemben halad a visszavonulásuk, biztosra vehető annak a német tervnek a sikere, hogy a téli állásokat, az arcvonalat Romániában rendezzék be.

1916. október 5-én reggel tovább indultunk Köhalom felé. Szép időben, zárt sorokban gyalogoltunk az országúton. Garat falu előtt meg kellett állnunk, mert az előttünk álló harci alakulatunkat feltartóztatta egy román „Nachhut”, azaz utóvéd különítmény. Tüzérségünk azonban csakhamar elkergette, s folytathattuk utunkat.

Délután Köhalmon haladtunk át. A főtéren megbámultuk a románok által visszahagyott személyautót, mert ez még nálunk is ritka látvány volt. Nagyon sürgős lehetett az utazásuk, hogy ha már a kijavítására nem is volt idejük, legalább vontatták volna magukkal.

Tízperces pihenőt tartottunk, csak úgy, menetoszlopba zárkózottan. Tüzérségünk itt is nagyon élénken tevékenykedett.

Már éppen elhagytuk Köhalmot, amikor a vasútállomáson túl fekvő magaslaton megszólaltak a román ágyuk, s erre felé küldték lövedékeiket. Behúzódtunk az utat szegélyező erdőbe, és ezen áthaladva, már alkonyatban az Ugra falu felett elterülő dombra érve, megállapodtunk az 569 „Auf dem Kopp”⁸⁶ magaslaton.

Kellemes meglepetésül szolgált, hogy rendesen megépített, nem túlságosan mély lövészárkokat találtunk, ellátva pihenésre szolgáló oldalfedezékekkel is. Első dolgunk volt, hogy felállítottuk a géppuskákat a vasútállomás irányába, nehogy készületlenül érjen egy esetleges támadás. Ezt követően pedig berendezkedtünk a fedezékbe, melyeket, véleményünk szerint, a románok építettek. Az esti homályban még bemértük a célpontokat. Ideért a konyhánk, jobban mondva a szakácsok a kis üstökkel, mert maga a konyha mindig csak a hátunk megett tevékenykedett.

Az otthon után vágyódó, vegyes érzelmek közt aludtam el. Vajon mi van itt a szomszédban, Hévizen Péterfy Gyula bácsiékkal? Ő vitt in-

86 Magaslat (659 m) Köhalomtól délre, Ugra (Szászugra, románul Ungra, németül Galt) falutól nyugatra.

nen minket 1913-ban többnapos Brassó környéki kirándulásra. Hát az otthonunkkal (?), ami innen mindössze 32 km-nyire fekszik? Hátha feldőlt az ellenség?!

Az éjszakát ágyúdörgés tette hangossá, de ennek dacára is jól kipihentük magunkat.

1916. október 6-a a 13 aradi vértanú kivégzésének 1849-re emlékeztető évenkénti gyászünnepe. Diákéveink alatt nagyon belénk idégződött e nap jelentősége, hogy mindig megvetéssel tekintünk az osztálytársakra, akikkel közös királyságban kellett élnünk.

Reggel tüzéségünk heves tüzelést intézett közvetlen a homoródkőhalmi vasútállomással szemben lévő erdős magaslatra, ahol a román hátvédek még tartották magukat, de csakhamar megugrottak, s birtokba vette gyalogságunk, s folytatta az üldözést. Mi tartalékban voltunk.

Könnyűszerrel jöttünk le a hegyről, s elértük az Oltot, melyen át kellett kelniünk. Híd azonban itt nem volt. Mikor mi ideérkeztünk, a folyó kb. 1/3 részéig szénahordó szekerekből hidat képeztek, s a tiszték, inkább az idősebbek, főhadnagys, századosok viaskodtak az átkelésével. Bizonyára ki volt már tapasztalva, hogy itt nem mély a folyó közepe sem. Nem vesződhettünk ilyen kicsiségeken. Hiszen szélessége nem lehetett több, mint 60–70 m. Hangzott a főhadnagy urunk kb. a következő kedélyes parancsa: „Neki fiúk! Hiszen katonák s nem anyámaszszony katonái vagytok!”

Nekivágtunk! Bizony az októberi fürdővíz eléggé csípős volt, de fiatalok voltunk, s mit számított ez a kicsiség! Nekem, minthogy rövid emberke voltam, csaknem a csípőmíg ért a legmélyebb részen. Úszni jól tudtam, amire ugyan nem került sor, de ez bizonyos önbizalmat jelentett.

A túlsó partra érve nyomkodással csökkentettük a nadrágunkban lévő vizet, s zárt sorokban gyalogoltunk tovább, ami kissé felmelegítette lábainkat. Kb. déli 12 órakor Hidegkútra érkeztünk, ahol pihenőt tartottunk. Egy parasztcsalád telkének kertjében, hátul, a szilvafák alatt az ott található korhadtt ágakból tüzet rittyentettünk. Levettünk vizes ruha-

darabjainkat, még az ingeinket is, mert ez is vizes volt alul. Magunkra tettük köpenyeinket és szárítottuk ruháinkat, bakancsainkat.

Egyszerre csak hatalmas lópatadobogás és fegyvercsörtetés zajára lettünk figyelmesek, ami fokozatosan erősödött. Valamelyikünk előre szaladt a kapuhoz, s onnan kiáltotta, hogy itt vannak a németek!

Nosza! Úgy köpenyesen s mezítlábasan mind odacsődültünk az utcakapuhoz, s boldog örömben szemléltük a példás rendben, tornyos, fekete sisakban, kb. 2 m hosszúságú dárdákkal s vállukon átvetett karabélyokkal (rövid lovassági puska) felszerelt lovasság büszke előrevonulását hatalmas lovaikon.

Örömünket az a biztos remény tetézte, hogy most már nem kell tartanunk további visszavonulástól. Tehát saját szemeinkkel győződhetünk meg arról, ami már jó ideje szállongó hírként jutott el hozzánk, hogy a német megsegít. Most ez tehát valóság.

Az ebéd ide is megérkezett rendesen, a maga idejében.

Alkonyatkor Hévízre érkeztünk. A falu utcáin hemzsegett a katonaság. A lehetőség szerint házakban szállásoltak el, de a legénység zöme csűrökben s istállóknak kapott helyet.

Sétálgatva eljutottam a szeszgyár tájékára, mert hallottam, hogy a szeszkészletet elfolyatták, nehogy a legénység nagyon beszeszelhessen és harcképtelenné váljon. Érdekessége ennek az, hogy bezzeg a román hadsereg meg tudta őrizni érintetlenül ezt a tekintélyes szeszkészletet, míg a mieink nem bíztak a fegyelmezhetőségben. Elég nagy kár. Talán az lehet a magyarázata, hogy a román hadseregben még megmaradt a kaszárnyai fegyelem. Nem lazította még meg a harctéri egymásrautaltság tiszt és legénység között.

A szeszgyár mellett az utcán kis szeszpatakocskák folydogáltak és szesztócsák voltak, s erős szeszszag terjengett.

1916. október 7-én útra keltünk, tovább előre.

Szép idő volt, s minthogy tartalékot képeztünk az arcvonala mögött, zárt alakulatban menetelhattunk, s a géppuskákat a málháslovak cipelték, könnyű volt a gyaloglás.

Az Olt mellett vezetett utunk, helyenként erdős terepen. Délben Alsórákosra érkeztünk, ahol pihenőt tartottunk s megebédeltünk.

Délután tovább meneteltünk. Eleitől végig mezei s erdei utakon haladtunk, egyben a vasútvonal mellett is. Estére Felsőrákosra érkeztünk, szombati napon.

Nagy volt a lakosság öröme nemcsak azért, mert felszabadultak, hanem azért is, mert innen is „mind elvitték a legények elejét”, s mint szintisza székel falu, saját fajtájukat, székeleyeket kapott pótlásul és főképpen a „legények elejét”, mert aki katona, az nem azonos az otthonmaradt „kettő, három nyomorult”-tal. Volt sütés, főzés, vigasság, s aztán tovább? Mit tudom én, hogy még mi?! Sötétség következett és éjszaka.

Itt már én is némileg ismerős voltam, mert édesanyámnak a húga: Bertus néni tanítónő itt és a férje, Kiss Jenő a községi jegyző. Természetesen ők elmenekültek, így közölték velem érdeklődésemkor.

Hát Székely Mózes bácsi, az előbb említett Kiss Jenő jegyző sógora, itthon van-e? Igen – ez volt a válasz. Elhatároztam tehát, hogy hozzá szállásolom be magam.

Mihelyt a legénység elhelyezése megtörtént, felkerestem Mózes bácsit. Hatalmas termetű, gömbölyű arcú, nagyon elhízott állapotban találtam. Nevem említésekor, a hályogos szeme miatt hordott nagyon erős szemüvegen át keresve az ismeretségi szálakat, mintha kissé hűvös barátsággal fogadott volna. De mint gyermek találkoztam vele az életben, mintegy futólagosan, s annyian jöttünk, mentünk Bertus nénémékhez, testvéreim, unokatestvéreim, hogy valóban nem is tudhatta, melyik a sok közül. Úgy tudom, ő volt a falu leggazdagabb nagybirtokosa, híres borkereskedő s vegyeskereskedő és korcsmáros. Most már csak nagy nehezen, totyogva járt.

Házvezetőjének kiadta a rendelkezést, hogy vágjon tyúkot s készítsen egy jó vacsorát. Pálinka és bor is került az asztalra.

Szükszavú, megfontolt, lassú beszédű ember volt, s úgy tűnt, hogy minden élénkség nélkül fogadja a dolgokat úgy, amint vannak. Inkább csak én beszéltem a petróleumlámpa világánál. Megtudtam annyit, hogy az ellenség nagyon tapintatosan viselkedett vele szemben, s általában a lakossággal szemben is. Néhány tyúk s esetleg disznó esett csak áldozatul. Felesége, Kiss Vilma néni, aki engem kisgyermek koromban

sokszor vett ölébe is, szintén elmenekült. Igen eleven, talpraesett, élelmes asszony volt.

Itt tehát kényelmes lakásra, s kiszolgálásra találtam. A tisztí konyhai ellátásomat legényemre bízta.

Mózes bácsi nem tudott választ adni arra, hogy Jenő nagybátyámék hová menekültek, sem arra, hogy az innen kb. 5 km-re fekvő Vargyas községből nagytatámék: Kisgyörgy Sándor esperesék vajon elmenekültek-e?

Ezeket a gondolatokat rágódva aludtam el a kényelmes ágyban. Kevés lelkiismeret-furdalást éreztem azért, mert nem közöltem, hogy tetves vagyok, s esetleg megtöltöttem a házat tetűvel.

1916. október 8-án, vasárnap reggel felkészültünk a továbbindulásra, de csak délután 1 órakor indultunk.

A várakozási időt az indulásig nagyon vidámmá s változatossá tette a tisztek által a legénység részére rendezett táncvigalom, amelynek színhelye egyik nagyterjedelmű udvar volt. A cigányzenészek nem menekültek el. Tehát zene is volt. Ropták is csak amúgy székeliesen a táncot. Együtt dobogott a sok leány s általában női szív a kemény katonaszívekkel.

Dél előtt kíváncsiságból lementem a Kormos-patak partján Barót felé vezető faluvégére, ahol az iskola és a jegyzői iroda és lakás volt. A jegyzői lakás ajtója s ablakai tárva-nyitva, a pusztulás, elhagyatottság képét mutatja. Nem mentem be a lakásba, mert amit szívesen láttam volna, úgysem találhattam volna meg. Folyton az a gondolat foglalkoztatott, hogyan tudnék átmenni Vargyasra, megnézendő, hogy vajon mi történt nagytatámékkal?

Gyalogosan igen hosszadalmas lett volna, de különben is bármelyik pillanatban jöhet a parancs az indulásra. Lovunk s nyergünk is volt, de eddig még csak szőrén lovagoltam, de nyeregben nem, s feltűnő is lett volna, hogy én „Tökés”-en át (ez a rövidített mezei út) visszafelé lovagolok. Mint újdonsült zászlós tartottam attól is, hogy ilyen előnyomuláskor csak úgy hemzsegethetnek a magasabb rangú tisztek s törzstisztek. Ha esetleg megkérdezik, hová megyek, még csak felelni sem tudok, mert nem beszélek németül. Ezeket megfontolva, lemondtam a tervről.

Mózes bácsi ebédre csirkét vágatott, s jól megebédelve, kissé beborozva keveset beszélgethettünk, mert elhangzott a parancs az indulásra 1 óra után mindjárt.

Útirányunk Köpecen, Miklósváron vagy talán Miklósfalván, Nagyajtán s Bölönön át csaknem végig zuhogó esőben, de aránylag langyos időben vezetett egészen Szászmogyorósig, ahol parasztházaknál elszállásolódva megháltunk.

DEMETER CSANÁD

Székelyudvarhely municípiummá válása

Székelyföld közigazgatási átszervezésének terve

Nicolae Ceaușescu 1965-ös hatalomra kerülésével Románia történetében egy ellentmondásos korszak kezdődött. 1967. október 5-ére az új hatalom kiépítése céljából összehívták a Román Kommunista Párt (RKP) Központi Bizottságának (KB) plenáris ülését. Az ülésen a párt és az állami szervek hatáskörének változásait tárgyalták, ami elterelte a figyelmet a harmadik napirendi pontban megjelenő közigazgatási átszervezés tervéről, amely a későbbiekben jelentősen meghatározta (és napjainkban is meghatározza) a romániai magyar kisebbség sorsát.¹

A levéltári források azt mutatják, hogy a Politikai Bűró 1967. július 14-ei ülésén már megfogalmazásra került ez az adminisztratív átszervezés, közismertebb nevén a „megyésítés”. Itt a megyéket „gazdasági és kulturális szempontból komplex közigazgatási egységként” határozták meg. Október 5-6-án az RKP Központi Bizottságának plenáris ülésén a legjelentősebb pártvezetők és a tartományi titkárok részvételével (Chivu Stoica, Ilie Verdet, Paul Nicolescu-Mizil, Alexandru Drăghici, Emil Bodnăraș, Vasile Patilineț, Manea Mănescu, Gere Mihály és Fazekas János) megvitatták a tervet, amelynek pontjait végül egyöntetűen elfogadták, majd a decemberi munkabizottsági ülések után közétették.²

A területmódosítás szükségességét a következőkkel indokolta Nicolae Ceaușescu: „Ezek az elvek abból fakadnak, hogy a közigaz-

1 Vincze József *bukaresti nagykövet jelentése*. In: Vincze Gábor (szerk.): Történeti kényszerpályák–Kisebbségi realpolitikák. Csíkszereda, 2003. 287–289.

2 Novák Csaba Zoltán: *A megyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában 1968-ban*. In: A Hét, XXXVI. évf. (2005. nov. 10.) 45. sz. 6–8.

gatási-területi szervezést össze kell egyeztetni a termelőerők fejlődésében és földrajzi megoszlásában, a társadalom fejlődésében bekövetkezett minőségi változásokkal, a lakosság szerkezetében, az egész ország városainak, községeinek és falvainak arculatában, méreteiben és életfeltételeiben végbement módosulásokkal. Ilyen körülmények között a csaknem 20 esztendővel ezelőtt, merőben más társadalmi és gazdasági viszonyok között elfogadott közigazgatási-területi felosztás, amelyben a központ és az alapegységek között két közbeeső láncszem, valamint számtalan kis területi egység van, már nem felel meg a társadalmi haladás jelenlegi követelményeinek...”³

A fenti idézet mutatja, hogy a közigazgatási reform szükségességét hivatalosan teljes mértékben gazdasági szempontból szemlélték, és semmi esetre sem nemzetiségi érdekek szerint. Továbbra is megoldottnak tekintették a kisebbségi kérdést, amely már nem jelentett „aktuális” feladatot. Székelyföld esetében viszont mégis napirendre került a nemzetiségi kérdés, hiszen jelentős számú magyar lakosság élt egy egységessé tömbben.

A plenárison elhangzó vitatémák közül megemlíthetjük azt a három legfontosabb javaslatot, amely a Székelyföldre vonatkozott. Az első javaslat szerint az 1950 előtti megyéket (Maros-Torda, Udvarhely, Csík, Háromszék) kellene visszaállítani, amit a jelenlevők egyértelműen elutasítottak. Második javaslatként Fazekas János, a Minisztertanács elnökhelyettese által felvázolt nagy székely megye létrehozása már kedvezőbb visszhangot kapott. Az egyik legmagasabb pártbeli és állami funkciót betöltő romániai magyar politikus (az RKP Központi Bizottságának Végrehajtó Bizottsági tagja és a Minisztertanács alelnöke) tíz pontban fejtette ki a nagy székely megyének a szükségességét, és kiemelte a következő tételt: „... a román nép kultúrája mellett és ezzel szoros kapcsolatban fejlődik az együttlakó nemzetiségek kultúrája, s valamennyiük a maga sajátos nemzeti jegyével hozzájárul szocialista kultúránk kincsesházának gazdagításához.”⁴

3 *Vörös Zászló*, XX. évf. (1968. jan. 14.). 11. sz.

4 *Itt és most*. In: *Korunk*, XXVII. évf. (1968) 1. sz. 3–5.

A kezdeti elképzelés szerint a megye határa északon a Gyergyói-medencével kezdődne, délen pedig Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy rajonokkal zárult volna (ez öt rajont fogna át: Udvarhely, Csík, Gyergyó, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy).⁵ A megyét Udvarhely–Csík névvel illették, és székhelyévé Csíkszeredát jelölték ki a központi fekvése miatt, bár Fazekas János a települések urbanizáltságát figyelembe véve Székelyudvarhelyt javasolta.⁶ Később az ő kérésére módosították a megye elnevezését a térséget meghatározó hegység nevére, a Hargitára.⁷ Ez a területi beosztás egy abszolút magyar többségű (95%), 364 196 lakost számláló egységet írt volna elő.⁸

Fazekas János így emlékszik vissza a történetekre: „...A folyamat célja, amely az ország homogenizálása volt, már 1960-ban elkezdődött. Az előbb említettem, hogy akkor megváltoztatták a Magyar Autonóm Tartomány nemzetiségi összetételét. Ceaușescu soha nem értett egyet a Magyar Autonóm Tartománnyal, minden módszert felhasznált arra, hogy létét kompromittálja, úgy állítva be a dolgot, hogy ez veszélyezteti Romániának a szuverenitását és területi integritását. Tehát '52-ben megalakult a Magyar Autonóm Tartomány, '60-ig működött úgy, ahogy az alkotmányba meg volt szövegezve, '60-ban megváltozott az összetétele és '68-ban jött a végleges megszüntetése. Emiatt nagy harcok voltak a pártvezetőségben, különösen közöttem és Ceaușescu között. Én követeltem, hogy állítsuk vissza a Magyar Autonóm Tartományt úgy, ahogy volt. Ebben fenntartott Maurer, Alexandru Drăghici, a belügyminiszter. Mikor láttam, hogy semmiféleképpen nem sikerül visszaállítani, vagy legalább megőrizni abban az állapotban, ahogy volt, követeltem a négy székely megyének a visszaállítását az 1944-45-ös határokkal. Nem akarta semmiféleképpen. Mert nem jött ki neki a főcél, a lakosság nemzeti homogenizálása. Na, hosszú viták, veszekedések, öszszetűzések után megegyeztünk egy nagy székely megyének a létrehozásán, amelynek központja Csíkszereda legyen, és a két volt megye-

5 Vincze József *bukaresti nagykövet jelentése*. Uo. 288, 289.

6 *Scînteia*, XXXVII. évf. (1967. okt. 11.).

7 Novák Csaba Zoltán: *i. m.* 6.

8 Uo.

székely, Udvarhely és Sepsiszentgyörgy, legyenek municípiumok. Ezt a javaslatot elő is adtam a konferencián, és jóvá is hagyták.”⁹

Egyes vezetők is elismerték, hogy a korábbi években nem voltak nagy beruházások a nevezett térségben, ezért egyetértettek abban, hogy az elmaradottságot csakis iparosítással lehet leküzdeni.¹⁰ Takács Lajos egyetemi tanár, az RKP Központi Bizottságának és az Államtanács tagja, nem tartotta gazdasági szempontból szerencsés megoldásnak a „nagy székely megye” létrehozását, hiszen szerinte az ország legnagyobb és egyben legszegényebb megyéje jönne létre: „A helyes nemzetiségi politika nem feltétlenül kívánja meg egy ilyen megye létrehozását. Rögtön felmerül a kérdés, vajon mi történik az Erdélyben élő magyarság túlnyomó többsége jogainak biztosítása érdekében? A székelység mintegy 200 000 főt számlál, tehát alig 1/8-a az Erdélyben lévő összes magyarnak.”¹¹ Véleménye szerint létre lehetne hozni korrekten egy olyan megyét, amely nem foglalná magában Kézdivásárhelyt és Udvarhelyt. Az utóbbi két rajont Brassó megyéhez kellene csatolni, hiszen ez a város természetes földrajzi, ipari, államigazgatási központja ennek a vidéknek.

A sajtóban nyilvánosságra kerülő beszámoló szerint az új megyék létrehozásánál figyelembe vették a fennálló gazdasági-politikai és földrajzi adottságokat, a lakosság nemzetiségi összetételét és a hagyományos kulturális kapcsolatokat. Még szempontnak számítottak a különböző helységek fejlődési távlatai, valamint az ország 1971–1980 közötti gazdasági, szociális és kulturális fejlesztésére vonatkozó javaslatok is.¹²

9 *Sarány István beszélgetése Fazekas Jánossal 1996. január 31-én.* In: Hargita Népe, VII. évf. (1996. febr. 12.).

10 Alexandru Drăghici felszólalásában gettónak nevezte Székelyföldet az elmaradottsága miatt, és az iparosításban látta a megoldást. Lásd bővebben Novák Csaba Zoltán: *i. m.* 7.

11 *Takács Lajos véleménye a székelyföldi közigazgatási változásokról és a magyar kisebbség helyzetéről. 1967. december 20.* In: Vincze Gábor (szerk.): *i. m.* 290.

12 *Előre*, XX. évf. (1968. jan. 14.) 1. sz.

A harmadik elképzelés a „kis székely megye” létrehozása volt, amely Háromszék nélküli Székelyföldet képzelt el.

A pártfőtitkár és a pártvezetés végül is a második tervezet végrehajtása mellett döntött, amelyet decemberben „nyilvános vitára” is bocsátottak.

Harc a megyeszékhely megszerzéséért

1968. február 14-én összehívták az RKP Központi Bizottságának plenáris gyűlését, amelynek feladata az volt, hogy a Nagy Nemzetgyűlés elé terjessze a végleges területi módosítást. Kovászna megye létrejöttével megváltozott Hargita megyében a megyeszékhely kiválasztása, hiszen Csíkszereda már nem töltötte be azt a központi elhelyezkedést, mint a nagy Hargita tervben, ugyanakkor Udvarhely előnyösebb urbanizációs feltételekkel rendelkezett.¹³ Ezt igyekeztek bizonyítani a székelyudvarhelyi értelmiségiek is abban a levélben, amelyet Fazekas Jánoshoz címeztek. Ebben megfogalmazták, hogy az ő városuk miatt felelne meg jobban a megyeszékhely státuszának, felsorolva a település gazdasági, társadalmi, természeti és kulturális előnyeit. „Úgy véljük, nem szól belőlünk lokálpatriotizmus, sem más természetű elfogultság, amikor mi Székelyudvarhely várost tartjuk a legalkalmasabb megyeszékhelynek. A történelem során Udvarhely volt a székely anyaszék és Székelyudvarhely a székely anyaváros. Itt székelt a székely székek közigazgatási feje, a székely főkapitány, mint derékszékhez ide fellebeztek peres ügyeikben a többi székek lakói, itt volt letéve a hatalom pecsétje, itt volt elhelyezve levéltára, itt tartották a hadi lustrákat, itt voltak a törvényhozási gyűlések. [...] Véleményünk szerint figyelembe veendő az új székhely kiválasztásánál az éghajlati tényezők. Ezek szintén kedvezőbbek, mint akár Gyergyó, Csík avagy Kézdivásárhely éghajlata, ahol kilenc hónap hideg és a nyár sem meleg – ahogy a csíki ember mondja –, illetve ahol a Nemere fűj. [...] Székelyudvarhelyen megvannak a megyei közigazgatás kezdeti szükségleteinek megfele-

13 Székelyudvarhely és Csíkszereda településfejlődési különbségeiről lásd részletesebben Oláh Sándor: *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989*. Csíkszereda, 2008. 135.

lő középületek. Kulturális intézményeink száma és minősége közismert...¹⁴

A fentebbiekhez még az is hozzájárult, hogy Fazekas János személyesen is kötődött Székelyudvarhelyhez, és ezért az új megyeszékhelyet ide akarták áthelyezni. Következésképpen indul meg az a tömegmegmozdulás Csíkszeredában, amelyet az első nyilvános „tüntetésnek” nevezhetünk 1945 után.

A Csík, Udvarhely, Gyergyó rajonok vezetői 1968. február 10-én, szombaton délelőtt gyűlésre voltak összehívva a csíkszeredai kultúrházba, ahol ismertették velük Hargita megye területi módosítását.¹⁵ A gyűlést Vereş Nicolae, a Maros-Magyar Autonóm Tartomány pártbizottságának első titkára vezette, ugyanakkor még részt vettek az ülésen Bránis László, a tartományi Végrehajtó Bizottság elnöke és a rajoni pártbizottságok titkárai is. Vereş bejelentette, hogy az eredeti nagy Hargita megye helyett két kisebb megyét hoznak létre, és felsorolta mindazokat az „előnyöket”, ami ezzel jár. Így leválasztják Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy rajonokat és Alsócsík egy részét, létrehozva ezzel Kovászna megyét, ugyanakkor Hargita megyéhez csatolják Maroshévíz rajon egy részét.¹⁶

A legnagyobb megdöbbenést a megyeszékhely megváltoztatása okozta, amikor Vereş Nicolae közölte az RKP Végrehajtó Bizottságának határozatát, hogy megyeszékhely nem Csíkszeredában, hanem Székelyudvarhelyen lesz. Ezt követően beszélt arról, hogy Udvarhely iparilag és kulturális téren is fejlettebb, és nagyobb hagyományokkal rendelkezik, mint Csíkszereda. A visszaemlékezésekből is kitűnik, hogy milyen elégedetlenség lett úrrá a csíkszeredai pártvezetők körében, míg az udvarhelyiek helyeselték a döntést.¹⁷ A határozatot végér-

14 Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceauşescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974*. Csíkszereda, 2011. 301–304 (Székelyudvarhelyi értelmiségiek levele Fazekas Jánoshoz, amelyben közlik a megysítésre vonatkozó kéréseiket, észrevételeiket. 1968. január).

15 Orbán István (*naplőfeljegyzés*). In: Sarány István – Szabó Katalin: *Megye-csinálók*. Csíkszereda, 2001. 22–24.

16 Uo.

17 Sarány István – Szabó Katalin: *i. m.* 25–27.

vényesnek tekintették, és még aznap délutánra Székelyudvarhelyre összehívtak egy gyűlést, hogy szentesítsék az új helyzetet.

A csíki vezetőknek a legkényelmetlenebb az volt, hogy nekik is részt kellett venniük vesztésként a tanácskozáson. Vasárnap nyugtalanság lett úrrá Csíkszeredában, mindenki az új megyeszékhelyről beszélt, és nem értették, mi az oka annak, hogy Székelyudvarhely kapta a kiválasztott szerepet.

A csíkszeredaiak körében az eredeti tervben feltüntetett megyeszékhely megmaradása természetesnek tűnt, fel sem merült az esetleges változtatás, és ettől várták a város fejlődésének a lehetőségét és megélhetésüket. A csíkszeredai megyeközpont létrehozásával az elképzelések szerint nem remélt lehetőségek nyíltak volna meg sokak előtt, ami természetesen most szertefoszlani látszott. Ehhez még hozzájárult a már megszűnt munkahelyek problémája is, mint például a rajoni postahivatal, az ügy alkalmazottainak az elbocsátása, a párton belüli leépítések.¹⁸ 1968. február 13-án, kedden már elégedetlenkedő tömegek szakitják félbe a kultúrházban és a rajoni pártbizottsággal szembeni épületben tartandó pártgyűléseket. Az összegyűlt tömeg választ követelt a megyeszékhely elköltöztetésének okáról. Az intézményekből a tömeg nem engedett ki senkit, ezáltal „fogva” tartották a bent lévő vezetőket.¹⁹ Fokozatosan csatlakoztak a megmozduláshoz a járókelők, a környező faluk lakói, a gyárakban beszüntették a munkát, a munkások, a bank képviselői is mind felvonultak a megyeszékhely visszahelyezéséért. Ekkor már tüntetéssé vált a megmozdulás, hiszen a tömeg elutasította a központi döntést, és Csíkszeredát követelte megyeszékhelynek.

A pártvezetés próbálta lecsillapítani a tömeget, ez viszont nem sikerült, a sorra felszólaló többnyire ismert személyiségeket – például a pártvezetők közül Kovács B. Mihály, aki a rajoni pártbizottság első titkára volt, Kiss Albert, aki a rajoni néptanács elnöke volt, valamint Bereczki és Bajkó Barabás orvosokat – nem hagyták beszélni, lehurrogták.²⁰ Ceaușescu telefonon folyamatosan értesült a csíkszeredai

18 Uo. 30.

19 Szabó Katalin: *Megyecsinálók*. In: Székelyföld, II. évf. (1998) 2. sz. 92–93.

20 Sarány István – Szabó Katalin: *i. m.* 52–54.

eseményekről, és a tömeg lecsillapítására Bukarestből Gere Mihályt, a Központi Bizottság tagját, a Helyi Közigazgatási Bizottság elnökét küldte, továbbá Vasile Patilineţet, a Központi Bizottság titkárát.²¹ De a tüntető tömeg Patilineţet is lehurrogta, habár magyarul próbált a tömeghez szólni.²²

Végül az esti órákban a tömeg egy 80 személyből álló küldöttséget választott, akiknek a rajoni pártszékház pincéjében levő gyűlésteremben kellett tárgyalniuk a vezetőkkel.²³ A küldöttség tagjai elmondták a kéréseiket, és próbálták alátámasztani a csíkszeredai megyeszékhely előnyeit. Ez a tanácskozás nem vezetett előbbre, így a központi hatalom beleegyezésével egy húsz tagból álló küldöttséget választottak a tüntetők, akik Bukarestben tárgyaltak Ceauşescuval.²⁴ A pártfőtitkár, mérlegelve a benyújtott sérelmeket, meghozta a végleges döntést, amely Csíkszeredát tette Hargita megye székhelyévé, és közölte az új megyehatárokat. Csak ezt követően oszlott fel a tüntetők tábora. A megye végleges területi változásait a Nagy Nemzetgyűlés február 15-16-i ülése szentesítette és léptette érvénybe.

Fazekas János így emlékszik vissza a történetekre: „Hatalmas nagy gyűlés lett, elfoglalták a pártszékházat, senki sem tudott se bemenni, se kijönni. Bekerítették a milíciát, azok se tudtak nagyon mozogni. Ceauşescu leküldte helikopterrel Gere Mihályt és Patilineţet. Ők a pártszékház tetejéről próbáltak beszélni a néppel. A nép kifütyülte, kiabáltak, hogy tanuljatok meg magyarul, és azután gyertek nekünk beszélni. Hát visszajöttek. Én javasoltam, hogy a nagygyűlés válasszon egy küldöttséget, amelyet másnap fogad Maurer, Ceauşescu és Fazekas János. Aztán fel is jöttek Bukarestbe, a pártközpontba. A vége az lett, hogy én, aki nagyon akartam, hogy Székelyudvarhely megyeszékhely legyen,

21 Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: *Udvarhely vagy Csíkszereda? Harc a megyeszékhelyért. (Egy csíkszeredai küldöttség Nicolae Ceauşescunál 1968-ban)*. In: Székelyföld, XII. évf. (2008) 7. sz. 87.

22 Szabó Katalin: *Megyecsinálók*. In: Székelyföld, II. évf. (1998) 2. sz. 93-94.

23 Sarány István – Szabó Katalin: *i. m.* 62–65.

24 A küldöttség felszólalásait lásd bővebben Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: *i. m.* 91–109.

látva a csíkiak elkeseredését, javasoltam, hogy Csíkszereda kell legyen a megyeszékhely, és megpróbálom meggyőzni az udvarhelyieket, hogy ők maradjanak meg municípiumnak.

Na, s aztán így kerültem én le Székelyudvarhelyre, ott voltam két napig, és próbáltam őket meggyőzni, hogy elfogadják, és hát a végén sikerült. De persze nem mentem üres kézzel le, kihasználtam az alkalmat, hogy minél több dolgot csikarjak ki Ceaușescutól. Úgyhogy, amikor lementem, itt jóváhagyták már egy kórház, 500 lakrész megépítését, gáz- és csatornahálózat kivitelezését. Ugyanakkor a város visszakapta régi elnevezését: Székelyudvarhely. Addig csak Udvarhely volt.”²⁵

Az új csíkszeredai megyei elit ezt a megmozdulást sikerként könyvelte el, hiszen ígéretet kaptak a város nagyfokú modernizációjára, lakásépítésekre, iparosításra, jégpályaépítésre, ugyanakkor nem helyeztek kilátásba a résztvevők ellen semmilyen megtorlást. A székelyudvarhelyiek nyilvánvalóan csalódottak voltak, mert elveszítették a már biztosnak hitt központi funkciót, mivel az új rendelkezés értelmében csak a másodhegedűs szerepe jutott nekik.

Ceaușescu kihasználva a vezetők közti versengést, engedékenységgel maga mellé tudta állítani a magyar vezetőréteget. A pártfőtitkárnak szüksége volt egy új lojális magyar irányításra, amely megteremti az alapot az új gazdasági korszaknak, és mindez kedvezett nemzetközi megítélésének is.

Székelyudvarhely municípiummá válása

Az 1968. februári események után Csíkszereda válik Hargita megye székhelyévé, és ez a tény gazdasági szempontból meghatározó lesz a város számára. Székelyudvarhely kárpótlásul a megye egyetlen municípiumává (megyei jogú város) válik, magába olvasztva Betlenfalvát és Kadicsfalvát.

A municípiumok szerepét a következőképpen szabályozták:

1) Saját tervük és költségvetésük lesz, nagy hatáskörrel bírnak az állami és közösségi ügyek vezetésében, a gazdasági, szociális, kulturális és városrendezési-gazdálkodási problémák megoldásában.

25 Hargita Népe, VII. évf. (1996. febr. 16.).

2) A municípiumok közé sorolt városok vezető szervei alá lesznek rendelve a megyei vezető szerveknek, kivétel Bukarest esetében, amely közvetlen kapcsolatban áll a központi vezetőséggel, és kerületekre lesz osztva.²⁶

Általában a megyék központjában lévő nagyobb várost (többnyire a megyeszékhelyeket) választották ki erre a célra, de Hargita megye esetében láttuk, hogy más-más város kapta meg a két urbanisztikai funkciót. Ennek megfelelően a 39 megyében 45 települést neveztek meg municípiumként.²⁷

A levéltári források lehetőséget adnak, hogy pontosabb képet kapjunk a megyei jogú város vezetőségének kialakulásáról, annak összetételéről. A székelyudvarhelyi pártelit nagy veszteségként könyvelte el a megyeközponti státusz elvesztését, viszont igyekezett a lehető legaktívabban részt venni a város és a megye ügyeinek intézésében. A város, habár külön rendelkezési jogot kapott, mégis alárendelődött a megyeközpontnak, hiszen a legfontosabb intézmények Csíkszeredában voltak, és ezáltal minden döntés ott vált véglegessé. Az Ideiglenes Muncípiumi Néptanács elnökévé és az udvarhelyi pártbizottság első titkárává Szávuly Lajost (a volt rajoni néptanács végrehajtó bizottsága elnökét) jelölték ki, alelnöknek Csóg Józsefet. A néptanács titkárai Hegyesi Sándor, Szabó József és Hermann Gusztáv lettek. A városi bizottság tagjai között találhatók: Bálint Pál, Boieriu Mircea, Borbáth Ferenc, Berzan Ioan, Fekete Albert, Győrfi Pál, Kaján János, Kovács Mihály, Medeş Gheorghe, Simon Mihály, Streza Ioan, Takács János és Vincze György.

Az 1968. február 23-i jegyzőkönyv szerint az ideiglenes pártszerkezet is hasonló képet mutatott, hiszen a jelentősebb tisztségekben ugyanazok a személyek kaptak helyet.²⁸ Az alakuló ülésen jelen voltak a vá-

26 *Vörös Zászló*, XX. évf. (1968. jan. 14.) 11. sz.

27 *Buletin Oficial al R.S.R.*, IV. évf. (1968. febr. 17.) 168. sz. 4–8.

28 Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala. Csíkszereda. [Serviciul Judeţean Harghita al Arhivelor Naţionale], (a továbbiakban: RNLHmH). Conferinţa şi plenarele ale Comitetului Municipal de Partid, Odorheiu Secuiesc. Fond 595, 1/1968. dosszié, 148–150. f.

rosi pártbizottság tagjai és póttagjai, a pártbizottság bíróinak titkárai, a városi tanács képviselői, valamint más meghívott személyek, összesen 225 fő.²⁹ Bránis László, Hargita megye első titkára nyitotta meg az ülést, és köszöntő beszéde után megválasztották a municípium ideiglenes pártkádereit. Első titkár maradt Szávuly Lajos, titkárok Hegyesi Sándor, Szabó József, Hermann Gusztáv, bírótagok Pakot József, Kovács Géza, Bíró Dezső, Ardeleanu Victor, Pap Magdolna, Csóg József és Veres Károly. Póttagnak két személyt választottak: Mageru Ecaterinat, és Ágoston Sándort, a Revíziós Bizottság élére pedig Menyhárt Istvánt.³⁰ A város első titkára felszólalásában a hivatalos párt-hűségi nyilatkozat mellett kitért a település gazdasági problémáira és befektetési terveire: „Székelyudvarhely város felszabadulása után 20 év alatt sokat fejlődött, mindannyian ismerjük, hogy városunkban 20 évvel ezelőtt nem létezett csak gyenge kisipar, és ebből pártunk bölcs vezetésével tudtuk fejleszteni és létrehozni azokat az ipari objektumokat, amelyek jelenleg városunkban léteznek, és amelyre a megfelelő fejlesztési alapokat megkaptuk, és ugyanakkor két új objektumnak a létesítésére több mint 800 millió lejt kaptunk, ami az elkövetkező 5 év alatt fel fog épülni, és ez biztosítani fogja a dolgozók jobb elhelyezési és jobb munkakörülményeit, ugyanakkor megfelelő alapot biztosít a tervekben előirányzott életszínvonal további emeléséhez. [...] Ebben az 5-éves tervben, több mint 250 millió lejjel felépül az új cérnagyár, amely 2 500 munkást fog foglalkoztatni, ezt követi a fonóda felépítése, egy automata telefonközpont, új szálloda stb. objektumok jönnek létre.”³¹

A termelési mutatókra kitérve Szávuly Lajos kiemelte, hogy a város ipari termelése az 1967-es évre 103,5%-ban valósult meg, az árutermelés és a munkatermelékenység mutatója elérte a 103,4%-ot, ami együttesen 2 194 000 lejt összeget jelentett.

Az ideiglenes városi tanács és pártszervezet megalakítása után, 1968. november 23-án került sor a település pártkádereinek végleges kiválasztására. Ebből az alkalomból a pártkonferenciára érkezett a me-

29 Uo. 148. f.

30 Uo. 150. f.

31 Uo. 154. f.

gyeközpontból Fazekas Lajos, az RKP Központi Bizottságának tagja, Hargita megye új első titkára, és Cozma Ioan a megyei pártbizottság titkára. A választási bizottságban részt vettek az említett két káderen kívül az udvarhelyi párt reprezentatív tagjai: Ardeleanu Victor, a Fakitermelési Vállalat igazgatója, Csóg József, a néptanács alelnöke, Dobai Ella, a városi nőszövetség elnöke, Hegyesi Sándor, Hermann Gusztáv, Kuti Dénes, az ideiglenes municípiumi párttitkárok, Kovács Géza szakszervezeti elnök, Luță Florică, a Petru Groza líceum igazgatója, Miklós Éva, a Készruhágyár munkása, Orbai János, a Befektetési Bank igazgatója, Pakot József, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) első titkára, Szávuly Lajos, az ideiglenes municípium első titkára, Veres Károly, a Cérnagyár igazgatója.³²

Az egyeztetések után Cozma Ioan közzétette azt a tizenegy rendes és négy póttag nevét, akik a városi pártbizottság összetételét alkották. Ha figyelembe vesszük a következő neveket, világosan kitűnik, hogy a már említett pártkáderek kerültek kinevezésre, és nincsenek olyan nagy személyi változások, mint megyei szinten. A tagok között voltak: Ardeleanu Victor, Csóg József, Dobai Ella, Hegyesi Sándor, Hermann Gusztáv, Kovács Géza, Mărgineanu Victor, Orbai János, Pakot József, Szávuly Lajos, Veress Károly. A póttagságot Bíró Dezső, Borbély Gáspár, Mageru Ecaterina, Takács János alkotta. A városi pártbizottság élén megmaradt Szávuly Lajos első titkárnak, Hegyesi Sándor, Hermann Gusztáv és Orbai János titkároknak. Ez egy elég stabil pártvezetésről tanúskodik, ugyanakkor egy abszolút magyar többségű káderösszetételt mutat. Ezzel szemben nagy változás zajlik le a megye legfelsőbb vezetésében 1968 őszén, hiszen a november 21-i gyűlésen, egészségügyi okokra hivatkozva, felmentik Bránis Lászlót a megyei pártbizottság büroijából és az RKP megyei bizottságának első titkári tisztségéből.³³ Ugyancsak ezen az ülésen mentik fel Simon Andrást, a megyei pártbizottság büroijának titkárát azzal az indokkal, hogy más fel-

32 Uo. 6. f.

33 Hargita Megye Tanácsának Levéltára, Csíkszereda (Arhiva Consiliului Județean Harghita). Ședințele ale Comitetului Executiv. 50/1968. sz. határozat.

adatot kapott. Az év végére Ioan Cozma, a megyei pártbizottság szervezési titkára és Szabó Béla, a megyei néptanács alelnöke is elhagyta Csíkszeredát.³⁴ A megye első embereit ezzel kicserélték, és egy új vezető réteg került Hargita megye élére.

A novemberi plenáris ülésen a megye első számú emberévé az RKP Központi Bizottságának aktivistáját, Fazekas Lajost nevezték ki. A megyei pártbizottság propagandatitkára Szekeres Sándor lett, aki a tartományi pártbizottság titkáráként dolgozott 1968-ig.³⁵ A pártbizottsági vezetőcserét az 1968. december 14-i gyűlés szentesítette, amely más személyi változásokat is hozott. A pártkollégium elnökén például Sándor Gyulát nevezték ki, a pártbizottság titkárainak pedig Szekeres Sándort, Țăranu Petrut és Kőmíves Jánost.³⁶

1969-ben alakult ki a Megyei Néptanács új vezetősége, így a Végrehajtó Bizottság a következő tagokból állt:³⁷ Fazekas Lajos elnök, Kovács B. Mihály első-alelnök, Anghelleanu Ioan alelnök, Koszti István alelnök, Pakot Elek alelnök, Simon András alelnök. Tagjai: Ambros Zoltán, Antal Vidor, Becze Antal, Bocskor Árpád, Csóg József, Hancu Eugen, Illyés László, Kocsis Adalbert, Lajos Zoltán, Maier Ioan, Magyar Tibor, Mezei Gyula, Pataki Imre, Platon Ioan, Pop Luiza, Sárkány Árpád, Sipos Jolán, Suciu Antonie és Veres Lajos.

Az államigazgatás helyi szakszerveinek vezetői is véglegesen, így a Megyei Egészségügyi Igazgatóság élén megmaradt Ambros Zoltán, a Megyei Tanfelügyelőség élére pedig Illyés Lászlót nevezték ki. A Megyei Állami Művelődés és Művészetügyi Bizottság élén maradt Becze Antal, a Pénzügyi Igazgatóság élére Magyar Tibort, a Kereskedelmi Igazgatóság élére Ambrus Istvánt, a Mezőgazdasági

34 Hargita, I. évf. (1968. nov. 22.) 234. sz.

35 Gagy József: *Az új elit a Székelyföldön. Hargita megyei változások 1968 után.* In: Társadalmi Szemle, LII. évf. (1997) 4. sz. 66.

36 Hargita, I. évf. (1968. dec. 15.) 254. sz.

37 Hargita Megye Ideiglenes Néptanácsának Hivatalos Közlönye. II. évf. (1969. márc. 15.) 1. sz. 8.

Termelőszövetkezet Szövetségének elnökének Pakot Eleket, és a Munkügyi Igazgatóság igazgatójának Veres Lajost jelölték ki.³⁸

A két város versengését Nicolae Ceaușescu is igyekezett kihasználni, hiszen az augusztusban tett székelyföldi látogatásakor Csíkszereda után Székelyudvarhelyre is ellátogatott, ahol biztosította a város lakosait támogatásáról.

„Úgy véltük, helyesen cselekszünk, ha Hargita megyei látogatásunk során felkeressük Udvarhely municípiumot, hogy találkozzunk ennek a régi városnak a lakosaival, hogy együtt beszéljünk meg hazánk szocialista fejlesztésének problémáit. [...] Az országnak ez a székelylakta vidéke sokáig el volt maradva az ipari fejlődés tevékenység tekintetében, akárcsak az ország más vidékei. A jelenlegi ötéves terv keretében rendkívüli intézkedéseket tettünk a székelylakta helységek, akárcsak sok más elmaradott romániai helység ipari fejlesztésére.”³⁹

A rendszerváltozás után Fazekas János, a székelyföldi megyésítés egyik kulcsfigurája, aki a magyarság bizalmát élvezte a tárgyalt időszakban, a következőképpen emlékezett az 1968-as területi-közigazgatási átszervezésről: „... A «minorizálási» elv célja, hogy kisebbségi helyzetbe sodorja a nemzeti kisebbségeket, még azokon a földrajzi területeken is, ahol évszázadokon át többségben élt az illető nemzetiség. Ceaușescu az ország területi-közigazgatási átszervezésénél, vagyis a tartományok, rajonok, vármegyék, városok, municípiumok, községek, falvak megszervezésénél, egyebek mellett nem tartotta tisztelbe az etnikai elvet, a történelmi múltat és a történelmi tradíciót sem.

Meg kell jegyezni, egész Erdélyben és a Bánságban, Biharban, Szatmár, Kolozs, Szilágy és más erdélyi megyékben majdnem nem maradt önálló magyar község. Sok erdélyi városhoz román nemzetiségű községeket és falvakat csatoltak 1968-ban, hogy megváltoztathassák a magyar többségű városok nemzetiségi összetételét. [...] Ideje volna legalább most arról írni, hogyan szűntek meg a magyar községek 1968-ban. Sajtószabadság van, nem él a diktátor, szabadon lehet írni, s a magyar újságírók is bátrabbak lehetnek. Amikor én 1968-ban Ceaușescu

38 Uo. 14–16.

39 *Hargita*, I. évf. (1968. aug. 28.) 160. sz.

«minorizálási», sovinszta politikája ellen harcoltam, a székelyföldi magyarság nagy része támogatott: Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Tusnád, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Kovászna, Barót városok népe, vagyis a jelenlegi Hargita és Kovászna megye lakossága.”⁴⁰

Előny vagy hátrány?

Többször is felvetődött a kérdés, hogy milyen előnyökkel, illetve hátrányokkal járt volna, ha Székelyudvarhely válik Hargita megye székhelyévé? Az egyik általánosan elfogadott vélemény, hogy habár így gazdaságilag talán nem részesült annyi befektetésben a város, de sikerült megmenekülnie a „szocialista modernizáció” által támogatott épületrombolástól, ugyanakkor etnikai tekintetben meg tudta őrizni az abszolút magyar többségét. Ezt igazolják a statisztikai adatok is, hiszen a nagyfokú betelepítések következtében Csíkszereda lakosságának etnikai képe jelentősen változott. Az 1966-os népszámlálási adatok alapján a magyarság számaránya 90%, a románságé pedig 9% volt. 1992-re ezek az arányok 83 és 16 százalékra változtak, és napjainkban is egyre gyarapodik a románság száma.⁴¹ Székelyudvarhely esetében a hatvanas és nyolcvanas évek nem hoztak ilyenfajta változást, hiszen a magyarság megőrizte az abszolút többséget (96-97%).

Befejezésül elmondhatjuk, hogy a megyésítéssel Ceaușescu kezébe jelentős hatalom összpontosult, hiszen ez időszak alatt ő határozott az új vezetőkről, pártkáderekről, tőle függött a pozíciójuk, megélhetésük. Ennek megfelelően az ideiglenes megyei vezetők a pártfőtitkár akaratát feltétel nélkül teljesítették (legitimizálták), hiszen ettől függött a jövőbeli karrierjük.

40 Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteményének Kézirattára, Kolozsvár. Fazekas János: *Harc a rasszizmus különböző megjelenési formái ellen*. Leltári szám: K 195. 4–6.

41 Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. kötet. Kovászna, Hargita, Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Budapest–Csíkszereda, 1998. 157–160.

A pártfőtitkár sikeresen alkalmazta az „oszd meg és uralkodj” elvet, hiszen nagyon sok időn át a két település közötti légkör nem volt mindig békés, és talán még ma is érezhető ennek a hatása.

FÜGGELÉK

*Székelyudvarhely Municipium Ideiglenes Pártbizottságának
Vezető Testülete (1968. február 23.)*

1.	Szávuly Lajos	első titkár
2.	Hegyesi Sándor	titkár
3.	Szabó József	titkár
4.	Hermann Gusztáv	titkár
5.	Pakot József	tag
6.	Kovács Géza	tag
7.	Bíró Dezső	tag
8.	Ardeleanu Victor	tag
9.	Pap Magdolna	tag
10.	Csóg József	tag
11.	Veres Károly	tag
12.	Mageru Ecaterina	póttag
13.	Ágoston Sándor	póttag

Forrás: RNLHmH. Conferința și plenarele ale Comitetului Municipal de Partid, Odorheiu Secuiesc. Fond 595, 1/1968. dosszié, 150. f.

Székelyudvarhely Municipium Ideiglenes Pártbizottságának tagjai (1968. február 23.)

1.	Ágoston Sándor	26.	Kajtár Eta
2.	Ardeleanu Victor	27.	Karda Mihály
3.	Bács István	28.	Kakasi Elemér
4.	Bálint Lajos	29.	Kovács Erzsébet
5.	Balázs Ferenc	30.	Kovács Géza
6.	Barabás Gyula	31.	Kovács János
7.	Barbu Ioan	32.	Kovács Pirooska
8.	Bartos György	33.	Kolumbán Júlia
9.	Bencze Gábor	34.	Kozseni András
10.	Bíró Dezső	35.	Kuti Dénes
11.	Bíró Irén	36.	Lengyel Béla
12.	Bodi András	37.	Luța Florica
13.	Borbély B. Gáspár	38.	Lukács Domokos
14.	Bunteanu Ferenc	39.	Mageru Ecaterina
15.	Csergő Bálint	40.	Margineanu Victor
16.	Csóg József	41.	Medes György
17.	Demeter György	42.	Miklósi István
18.	Dita Lucreția	43.	Molnár Imre
19.	Finta Béla	44.	Németh Ferenc
20.	Hegyesi Sándor	45.	Onose Hristache
21.	Hermann Gusztáv	46.	Pap Magda
22.	Ilyés Imre	47.	Pakot József
23.	Imets Berta	48.	Parajdi Anna
24.	Imre Ferenc	49.	Petres Gyula
25.	Izsák Lajos	50.	Péter András

51.	Raffai Margit	61.	Takács János
52.	Roman Ferenc	62.	Tamás Magdolna
53.	Sándor János	63.	Tankó Albert
54.	Simó Lajos	64.	Țifrea Elena
55.	Sorbán Irma	65.	Vass Etelka
56.	Szabó József	66.	Varró Gizella
57.	Szabó Ottilia	67.	Veres Károly
58.	Szávuly Lajos	68.	Veres Mózes
59.	Savu Ioan	69.	Vincze György
60.	Székely József		

Forrás: RNLHmH. Conferința și plenarele ale Comitetului Municipal de Partid, Odorheiu Secuiesc. Fond 595, 1/1968. dosszié, 149-150. f.

***Székelyudvarhely Muncípium Pártbizottságának Rendes Tagjai
(1968. november 23.)***

1.	Ágoston Sándor	nyugdíjas
2.	Ardeleanu Victor	mérnök
3.	Balázs Ferenc	technikus
4.	Bács István	munkás
5.	Barabás Gyula	munkás
6.	Bálint Lajos	paraszt
7.	Barbu Ioan	munkás
8.	Bencze Gábor	munkás
9.	Bíró Dezső	tisztviselő
10.	Bodi András	orvos

11.	Borbély Gáspár	munkás
12.	Baczó Zoltán	tanár
13.	Csergő Bálint	ügyész
14.	Csóg József	munkás
15.	Demeter György	munkás
16.	Dobai Ella	tanítónő
17.	Dávid Sándor	nyugdíjas
18.	Deák József	mérnök
19.	Dané Zoltán	munkás
20.	Erős István	munkás
21.	Hegyesi Sándor	munkás
22.	Hermann Gusztáv	tanár
23.	Ilyés Imre	nyugdíjas
24.	Imets Berta	illegalista
25.	Izsák Lajos	munkás
26.	Karda Mihály	munkás
27.	Kakasi Elemér	munkás
28.	Kajtár Eta	elárusító
29.	Kovács Károly	orvos
30.	Kovács Géza	munkás
31.	Kovács János	tanár
32.	Kolumbán Júlia	tanár
33.	Kuti Dénes	munkás
34.	Kalauz Éva	munkás
35.	Kerekes Károly	paraszt
36.	Lengyel Béla	munkás
37.	Luță Florică	tanár

38.	Lukácsi Domokos	tanár
39.	Medes György	tisztviselő
40.	Mărgineanu Victor	állatorvos
41.	Molnár Imre	munkás
42.	Miklós Éva	munkás
43.	Miklós Balázs	tanár
44.	Mester János	mérnök
45.	Pakot József	munkás
46.	Parajdi Emma	elárusító
47.	Petres Gyula	mérnök
48.	Pakot Lajos	munkás
49.	Sándor János	munkás
50.	Sántha Gábor	munkás
51.	Simó Sándor	paraszt
52.	Simó Lajos	közgazdász
53.	Szávuly Lajos	munkás
54.	Savu Ioan	munkás
55.	Székely József	tanár
56.	Szabó József	munkás
57.	Tamás Hajnal	munkás
58.	Takács János	tisztviselő
59.	Tankó Albert	tanító
60.	Toma Vasile	munkás
61.	Török Ernő	közgazdász
62.	Vass Etelka	orvos
63.	Varró Gizella	tanár
64.	Veres Károly	mérnök

65.	Veres Mózes	munkás
66.	Weyda János	orvos
67.	Vincze György	munkás

Forrás: RNLHmH. Conferința și plenarele ale Comitetului Municipal de Partid, Odorheiu Secuiesc. Fond 595, 1/1968. dosszié, 122-123. f.

KELEMEN ENDRE

Hermeneutika? Mi végre?

Napjaink uralkodó és már-már kizárólagos érvényességre igényt tartó gondolkodás- és diskurzusmódja szinte megköveteli, hogy mindent a termelékenység, hatékonyság, kereslet-kínálat stb. mikrogazdasági, vagy pedig az infláció, munkanélküliség, bruttó hazai termék stb. makrogazdasági összefüggéseiben értelmezzünk. Nos, írásom ennek ellenében, mintegy a *mainstream*-mel szembemenvén, egy (véltetőleg alaptalanul) spekulációnak, steril és üres szócséplésnek, egyszerűen haszontalannak tartott tudományterületről: jelesül filozófiáról és annak gyakorlati hasznáról/alkalmazhatóságáról szól.

Adott lévén nevezett diszciplína csekély ázsíója, azt emelendő jelen írás nem formál(hat) jogot semmiféle eredetiségre: bevezető jellegű és didaktikus lesz. Csak arra tesz kísérletet, hogy a XX. század két nagy gondolkodójának, Martin Heidegger¹ és tanítványa, Hans-Georg Gadamer² „filozófiáját” közérthetőbbé tegye a (nem pejoratívan értett) laikusok számára is.

Szövegem első része a heideggeri egzisztenciál-analitika rövid kivonata, ami kiegészül annak egy konkrét irodalmi alkalmazásával, így mutatva rá a filozófián kívüli használhatóság lehetőségére. Az írás második része a gadameri hermeneutika kulcsfogalmait vázolja fel, majd egy Borges-novella segítségével próbál rámutatni nem csupán a hermeneutika alapvető egzisztenciális beállítódás jellegére, hanem irodalmi alkalmazhatóságára is. Végül a hermeneutika eredendő mivól-

1 Martin Heidegger (1889–1976) német egzisztencialista filozófus. (szerk. megjegyzése)

2 Hans-Georg Gadamer (1900–2002) német filozófus, a hermeneutika képviselője. (szerk. megjegyzése)

tát bizonyítandó, bemutatom gazdaságtudományi alkalmazásának következményeit.

Egzisztenciális analitika (Martin Heidegger)

Martin Heidegger majd fél évszázadot átívelő filozófiai életútjának központi kérdését rögzíteni meglehetősen egyszerű feladat, ugyanis elmélkedései középpontjában egyetlen probléma állt: a lét. Pontosabban: mi a lét jelentése? Persze, a válasz attól függ, hogy milyen perspektívából, milyen fogalmi apparátust mozgósítva közeledünk feléje. Maga Heidegger egy végérvényes válasz kidolgozását elvileg lehetetlennek tartotta, saját gondolkodását is inkább csak útnak tartotta, anélkül azonban, hogy ezek az utak valahol végérvényesen lezárul(hat)nának.

Heideggert egykötetes szerzőként is szokták emlegetni, a *Lét és idő* szerzőjeként. Írásomban én is elsősorban erre a művére támaszkodom, ugyanis ebben kerül kidolgozásra a fundamentál-ontológiának mint egzisztenciális analitikának a programja, amely végső soron az ember létének tematizálása révén kíván új alapot teremteni a létre vonatkozó kérdés számára. A létre vonatkozó kérdés kidolgozása pedig nem más, mint egy létezőnek – a kérdezőnek, az ittlétnek/jelenvalólétnek³ (Dasein) – a maga létében történő kifejtése. Hiszen, ahogy Heidegger rámutatott, „jelenlévő: maga a jelenlét”.⁴ Jelen lenni pedig csakis az időben lehet.

Heidegger szerint a tudat a létezést csupán az idő horizontján belül képes felfogni: a „jelenvalólét”, a világban-való-lét mindig időbeli. Nem az időben élünk, hanem megéljük az időt. Ez az idő pedig a mindennapok ideje, a lehetőségek mezeje, sorsunk kibontakozása. E mellett pedig egyben a végesség ideje is, hiszen a jelenvalólét azt jelenti, hogy a lét a halálba torkollik.

3 Leegyszerűsítve és a heideggeri mű „szellemiségétől” nagymértékben eltérve: Heidegger a *Dasein* kifejezést végső soron az üres „ember” fogalom helyett alkalmazza.

4 Martin Heidegger: *Az 1973-as Zähringeni szeminárium*. In: Atheneum. Fennomenológia és egzisztenciafilozófia. II. köt. 1993. 1. füzet. 28. (A továbbiakban Heidegger, 1993.)

A kérdés most már az, hogyan próbál Heidegger fényt deríteni a létre? Célja eléréséhez mesterének, Husserlnek a módszerét használja. Husserl⁵ arra törekedett, hogy előítéletek nélkül írja le a tapasztalat adatait. Ez viszont csak úgy valósítható meg, ha félretolunk minden esetleges szempontot, és így jutunk „vissza a dolgokhoz”. Ez a tevékenység pedig a redukció⁶. Elméleti spekuláció helyett a filozófia törekvése az kell legyen, hogy objektíven írja le azt, ami van. És éppen így próbálja Heidegger leírni az emberi egzisztenciát.

Az egész újkori gondolkodás Descartes méltán elhíresült bizonyosságára épül: *gondolkodom, tehát vagyok*. Viszont a francia gondolkodónál homályban marad a „*sum*” értelme, hiszen a külvilág valóságát az istenbe vetett hit garantálja. És ez bír elsőbbséggel Descartes számára: a külvilág. Az emberi egzisztenciát a mértani testek modelljével értelmezte. Nos, Heidegger éppen ezt az ember-felfogást söpri félre. Szerinte az emberre a világban-való-lét a jellemző: ő az a létező, amely gondoskodik valamiről, elkészít, felhasznál, elintéz, kutat stb. Azaz „gondjába veszi” az általa belakott világot.

A kiindulópont, amint láttuk, Husserl módszere, ám ezt Heidegger kritikával illeti. Hiszen kérdezi: „Milyen vonatkozásban van/lehet egymással a (husserli) tudat (*Bewusst-sein*) és a jelenvalólét (*Da-sein*), vagy másképp, pontosabban fogalmazva a tudatosságban-lét (*Bewusstheit-sein*) és a-nyitott-messzeség-jelenvaló-léte (*Das-Da-der-offenen-Weite-sein*)? Mert bármiféle önmegjelenítés a tudat immanenciájában megy végbe. Ami mindig is van, aminek tudatában vagyok, az számomra jelenlegi – ami azt jelenti: a szubjektivitás**ban** van, az

5 Edmund Husserl (1859–1938) német filozófus, a fenomenológia irányzatának megalapítója. (szerk. megjegyzése)

6 A fenomenológiai *redukció/epoché* – azaz a külvilág létezésének zárójelbe tétele – révén a vizsgálódás az intencionális élményekre és az azokban adott fenoménekre korlátozódik, ennek révén pedig felszámolódik a szubjektum és objektum transzcendenciája (ami a természetes beállítódás sajátossága), így biztosítva van a megismerő számára a *fenomén*, a tárgy a maga közvetlenségében. A zárójelbe-tétel elvisz a természetestől a fenomenológiai állásponthoz, így eljutunk a tapasztalatok tiszta adatahoz.

én tudatomban.⁷” És ha az intencionalitást⁸ összekötjük a tudattal, akkor az intenció tárgyának helye szintén a tudat immanenciájában lesz. Így Husserlnál az objektum nem érzéki adatoknak értelmi fogalmak által tagolt sokasága, hanem visszakapja saját fennállásszerűségét. Csakhogy, mondja Heidegger, „Husserl ugyan megmenti a tárgyat – de azáltal, hogy beilleszti a tudat immanenciájába”⁹.

Heideggernél viszont a dolgok helye már nem a tudatban van, hanem a világban, ami a maga során viszont nem immanens a tudat számára. A *Lét és idő* a jelenvaló-lét létmódját eksztázisként jelöli. És ha a jelenvaló-lét lényegileg eksztatikusan van (sein), akkor ezzel kitörtünk az (tudat)immanenciából.

Ennyiben elmondhatjuk, hogy Heidegger radikálisabban, „fenomenológiaiabb” módon akarja tapasztalni az intencionális létező létét. Vagy másképp fogalmazva: ki akarja terjeszteni az intencionalitást a

7 Heidegger, 1993. 17.

8 Husserl radikális lépése az, hogy az ismeretalkotás folyamatának (*noéxis*) a vizsgálata során eltekint e folyamat tárgyának (*noéma*) a figyelembevételétől. Ez a tárgy lehet fizikai vagy pszichikai jelenség egyaránt, ám ez nem része az ismeretalkotó tudatnak. A *noéma* a *noéxisnek* csupán a korrelátuma. Ami a számomra közvetlenül adott bármilyen megismerésben, az nem maga a tárgy, hanem annak az elmémbe kialakult képzete. Az objektum közvetlenül nem ismerhető meg: az mindig transzcendens a szubjektum számára. A *noémától* megtisztított tudat nem tartalmaz mást, mint irányulást, és ez az, amit *intencionalitásnak* nevezünk.

Egyben ez az egész husserli fenomenológia kiindulási pontja is. Az ember még az alapvető, természetes beállítódásban is szüntelen a világra irányul: valamit akar, valamire vágyik, valamitől fél stb. Az intencionalitás azt jelenti, hogy minden tudat valaminek a tudata, de leginkább azt, hogy minden tárgy magára vonja és mintegy kikényszeríti a tudat figyelmét, aminek következtében létezése előtűnhet.

9 Heidegger, 1993. 18.

természetes beállítódásra¹⁰ is. Eszerint viszont a *Lét és idő*beli egzisztenciális analitika nem más, mint az intencionális létező természetes beállítódásbeli vizsgálata. És ezt a létezőt nevezi Heidegger jelenvaló-létnek (*Dasein*).

A fenomenológiai *leírás* Heidegger számára alapvetően az ittléthez lényegileg hozzátartozó *megértésből* indul ki. Abból, hogy az ember a tényleges életben eléje kerülő dolgokat – az életet úgy egyáltalán – nem pusztá szemlélés vagy gondolati aktusokra való reflektálás révén *írja le*, hanem előzetes megértés és viszonyulás alapján *értelmezi*. A fenomenológia ezáltal hermeneutikai jelleget ölt. A leírás akkor itt annyit tesz, mint előzetes megértés és viszonyulás alapján történő értelmezés – mondja Fehér M. István.¹¹ Heidegger a fenomenológiát az ontológia irányába radikalizálja, illetve a kettőt egyesíti, majd kiegészíti ezt az egységet a hermeneutika (egyenrangú) fogalmával. Hiszen a fenomenológiai leírás egyúttal értelmezés is, amennyiben pedig a *Lét és idő* alapkérdése a lét értelmére vonatkozik, minden leírás hermeneutikai jellegű. A jelenvalólét önmagában hermeneutikus.

Az egzisztencia eleve magán kívül van: nem más, mint túllépés, önmeghaladás, és ennek lehetősége, egzisztenciális tere maga a világ. Az ember léte végső soron tér, amelynek a középpontjában nincsen lélek vagy szubsztancia, és a létnek ez a tere a *Dasein*.

10 A világba naivan, reflektálatlanul beleélő ember számára a világ készen adottként, magától értetődőként van jelen, aminek a megismerése problémátlan, minden kételytől mentes. Mindannyian tudatában vagyunk egy világnak, mely térben végtelenül kiterjedt, és időben jön létre, és ezt közvetlenül, érzéki tapasztalattal ismerjük föl. A testi dolgok egyszerűen jelen vannak számunkra, függetlenül attól, hogy odafigyelünk-e rájuk vagy sem. A világot minden egyén ekképpen éli meg, függetlenül olyan gondolati világoktól, melyeket például a matematika vagy a tudományok hoznak létre. Husserl szerint azonban lehetséges, hogy e természetes álláspont mögé hatoljunk, és föltárjunk egy változatlan intencionális szerkezetet. Azaz: a gondolkodásnak át kell lépnie a természetes beállítódásból a filozófiai beállítódás dimenziójába.

11 Fehér M István: *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*. (2., bővített kiadás) Bp., 1992.

Az emberi egzisztencia struktúrája

Az emberi egzisztenciát mint világban-való-létet Heidegger szerint három tulajdonság/alapvető struktúra jellemzi: 1. hangoltság, 2. megértés, 3. beszéd.

1. Mit ért Heidegger a **hangoltságon** (Befindlichkeit)? Először is nem pusztán pszichikai állapotokról van itt szó, hanem alapvető létmódokról. Konkrétan: az öröm, bánat, szomorúság, szorongás stb., maga a létünk. Hogy a hangulataink változnak, annak tudható be, hogy a jelenvalólét eleve hangoltként van a világban. És ez a hangoltság feltárja világi létünket. A szorongás alaphangulata feltárja létünk esendőségét, veszélyeztetettségét. Benne nyilvánul meg a magány és a választás lehetősége.

2. A hangoltsággal szorosan összefüggő másik alapvető struktúra a **megértés** (Verstehen). Ugyanis bármiféle hangoltságban az ittlét és a világ sajátos megértése jut kifejezésre. Annak a létnek a megértéséről van szó, amelyben egzisztenciánk gyökerezik, s amelynek ismerete nélkül egyetlen kijelentést sem tehetnénk. Ugyanakkor pontosítani kell azt is, hogy ez a megértés nem teoretikus felfogást jelent. Inkább annyit tesz, mint „képesnek lenni valamire”. Azaz megértjük önmagunknak a világgal való viszonyát, hogy „hogyan is állunk a világgal”. És létezésünket létmegértésünknek megfelelően tervezzük el és valósítjuk meg. Önmagunkat tervezzük meg: választunk az előttünk álló lehetőségek közül. Éppen ezért lehet a létezési formánk autentikus vagy nem autentikus.

3. A **beszéd** (Rede) éppen azt a módot artikulálja, ahogyan az ember megérti világban-való-létét. Ahogyan az ember kifejezi, kimondja magát. A beszédben az ember hangolt és megértett világban való léte jut szóhoz.

Ahogyan azonban nem lehet beszélni szubjektumról világ nélkül, éppoly kevésbé van adva egy önmagában elkülönült, elszigetelt én, mások nélkül. A jelenvalólétnek éppoly alapvető struktúrája a *másokkal való lét* (Mitsein), mint a *világban-való-lét*. És ha az eszközöket gondoljuk, akkor másokkal törődünk, gondoskodunk róluk.

Ezeknek a struktúráknak létezik mind autentikus, mind nem autentikus formája. Például a megértés degradált formája a kíváncsiság, a beszedé a fecsegés¹².

Összefoglalva: az eszközökkel foglalatосkodó, másokkal együttlevő – másként, a gondozó-gondoskodó – világban-való-lét nem más, mint **gond** (Sorge). Konkrétan: „lét önmaga előtt már benne (a világban) a (világon belül fölbukkanó) létezőnél”,¹³ Így a gond mint a jelenvalólét struktúráinak egységes totalitása nyilvánul meg.

Viszont a jelenvalólétet egy állandó lezáratlanság jellemzi, valamiféle hiány. Ameddig a jelenvalólét *van*, nem érte el totalitását. Amikor viszont megszerzi, akkor e megszerzés a világban-való-lét elvesztésévé válik. Azaz a halál – mint egzisztenciális, és nem mint biológiai fogalom – a jelenvalólétnek a létmódja, amelyet az magára vesz. „A halál mint a jelenvalólét vége a jelenvalólét legsajátabb, vonatkozás nélküli, bizonyos és mint ilyen, meghatározatlan, meghaladhatatlan lehetősége.”¹⁴

Ennek értelmében a halál-felé-való-lét így foglalható össze: az előrefutás feltárja a jelenvalólétnek az inautentikusságba való belevesztését, és ama lehetőség elé állítja, hogy önmaga legyen: illúzióitól megfosztva, szenvedélyesen, szorongó halálra való szabadságában – hiszen csak az egzisztencia lehetetlenségének fényében kapnak súlyt avagy méltóságot, felelősséget az emberi élet eseményei.

A halálhoz viszonyuló lét úgy valósul meg, hogy a jelenvalólét a jelenből előrefut a jövőbe (a jövőnek a megértés vagy „önmaga-előtt” felel meg, míg a múltnak a hangoltság vagy a „már-egy-világban”), a jövő által és a jövő felől pedig visszahívatik önmagához.

12 Annyit azért meg kell jegyezni, hogy itt az inautenticitás nem jelent értéktételeket vagy létvesztést, sokkalta inkább pozitív lehetőségről van szó.

13 Fehér M. István: *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*. Bp., 1992. 160.

14 Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp., 1989. (A továbbiakban Heidegger, 1989.) 441.

Tehát az idő a jövő, a múlt és a jelen eksztázisa, amit a jelenvalólét hoz létre. Az emberi egzisztencia térben és időben egyaránt kiterjedt mező, az idő pedig nem más, mint a létmegértés horizontja.

A heideggeri egzisztenciális analitika alkalmazása irodalmi alkotások értelmezésénél (Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában I. Swann*)

A Proust regényéről írottak könyvtárnyi anyagot tesznek ki, irodalomtudósok, filozófusok, pszichológusok, esztéták stb. tömege elemzte már mindenféle lehetséges szempontból, magasztalták az egekig vagy tartották emészthetetlen sületlenségnek. Éppen ezért írásomban a könyvnek csak egyetlen – ám mondanivalóm szempontjából meglehetősen releváns, a fenti elméleti modell/fogalmi apparátus alkalmazására módot adó – részaspektusára térek ki: a struktúrájára.¹⁵ Ugyanis ez az, ami módfelett különös, a regény tudniillik a végével/véggel kezdődik.

A jelenvalólét számára ugyanis nem az élvez prioritást, ami elmúlt, hanem éppen az előrefutás ahhoz, ami még nincsen ugyan, ám hozzátartozik, mint legsajátabb, bensőséges és meghaladhatatlan lehetősége: saját halála. Csak azért és annyiban képes a jelenvalólét visszatérni ahhoz, ami elmúlt, és képes azt megőrizni, mert létstruktúrája tartalmazza az előrefutás lehetőségét.

És pontosan ez a prousti alkotás egészének alapállása. Az írást a vég – pontosabban a halál előérzete – hozza mozgásba. A vég anticipálásával együtt, azzal párhuzamban történik annak megőrzése is, ami elmúlt, mégpedig az események megismétlésével az elmesélés/írás aktusában. Ez magyarázza a mű sajátos, egyedi struktúráját is: a végétől tér újra és újra vissza a már megtörténtekhez.

Swann pillanatnyi hangoltsága, halálának előérzete arra indítja, hogy felidézze addigi életét, hogy számot adjon arról, az eseményeket megismételve az elmesélés aktusában. Swann előreszalad a jövőbe, előrevetíti/projektálja önmagát. Ott szembesül saját vég(esség)ével, ez pedig arra indítja, hogy visszatérve felidézze, így megismételje a múltat. Tehát múltja valamiféleképpen a jövőből eredeztethető.

15 Ennek taglalásában nagyrészt Walter Biemel: *Heidegger* (Buc., 1996. 69–71.) című könyvére támaszkodom.

Ahogy Heidegger mondja: „az eredendő és tulajdonképpen időbeliség elsődleges fenoménje a jövő”.¹⁶ És mindkettőt – mind a voltat, mind az eljövendőt – bevonva tartja jelenébe. Swann nem más, mint múltja, jelene és jövője egysége, az idő egysége. A regény főszereplője is tulajdonképpen ez: az idő megjelenítése. A lét nem más, mint idő, az pedig a vég felől értelmezhető/értelmezendő. Nem az bír elsőbbséggel, ami elmúlt, hanem az előrefutás ahhoz, ami még nincsen, de ami hozzátartozik mint saját halála. Csak azért képes Swann visszatérni ahhoz, ami elmúlt (és így azt megőrizni), mert képes előreszaladni a jövőbe, mert önmagát tervezően tudja előrevetni/vetíteni. És a jövő (vagyis a vég) a kezdethez (azaz a múlthoz) küldi vissza őt (láttuk, a könyv a végével kezdődik), hogy azt megértse és megőrizze.

Hermeneutika (Hans-Georg Gadamer)

Közismert, hogy a „hermeneutika” fogalmához Hans-Georg Gadamer nevét társítjuk. A kifejezés azonban Gadamer mesterétől, Heideggertől származik, aki alapvető hatást gyakorolt az *Igazság és módszer* szerzőjére. E hatás nyomait a legtöbb főbb témában megtalálhatjuk: a megértés történetisége és ontológiája, a nyelv mint a hermeneutikai tapasztalat közege, a hermeneutikai kör fogalmának átalakulása stb.

Azt is ildomos azonban megjegyezni, hogy Heidegger ennek ellenére valószínűleg úgy találná, hogy gondolkodásának deklarált és tagadhatatlan radikalizmusa és a lét értelmére törő dekonstrukciója alaposan meggyengült formában köszön vissza: egy olyan dialogikus hermeneutika közegébe ágyazva, amely a humanista tradícióval kíván kapcsolatokat kiépíteni (úgy mint a husserli fenomenológia, a diltheyi historizmus, a hegeli dialektika, a keresztény teológia stb.).

Egy tömör meghatározással megelőlegezve a továbbiakat: hermeneutikán Gadamer nem valamiféle módszertant ért, „hanem annak a valódi tapasztalatnak az elméletét, melyet gondolkodásnak ne-

¹⁶ Heidegger, 1989. 542.

vezünk”¹⁷. Annak ellenére, hogy a hermeneutika olyan szó, amelyet a legtöbb ember nem fog megismerni – és nem is fontos megismerni –, mégis mindenkit érint, hiszen minden emberi viszonyulásnak van hermeneutikai jellege. Ez abból adódik, hogy semmi sem fekszik annyira az emberek szívében, minthogy embertársaival megértessék magukat. A hermeneutika magva maga az emberi létezés enigmatikus jellege.

E megértésnek azonban akadályai vannak. Cselekedeteinkben mindig van a mások számára valami meg nem értett. Ez pedig kihívja belőlük az értelmező erő működését. Ugyanis: minden olyan jelenség, ami szándékkal telített – vagy Ricoeur¹⁸ fogalomhasználatával: minden megfejtendő szöveg –, értelmezést kíván. És megfejtendő szöveg minden, az élőszótól, az írott dokumentumon át, a művészeti alkotásig. Minden, ami egy másik, idegen szellemtől lép oda a mienkhez és kihívást jelent, követelményt állít elénk: feltárára vár. Vagyis ember és lét viszonya szükségszerűen hermeneutikai természetű. Tudományosan fogalmazva: az eredendő ontológiai viszony szükségszerűen hermeneutikai. Ezt a viszonyt pedig a gondolkodás hivatott feltárni.

A fogalom először Arisztotelésznél fordul elő, rögtön három értelemben. Jelenthet: 1. mondást/kimondást, 2. magyarázást/értelmezést és 3. fordítást.

1. Ami a **mondást** illeti, Gadamer a szóbeliséget tekinti a nyelv elsődleges jelenségének, megnyilvánulási formájának, az írásbeliséget pedig hozzá képest másodlagosnak, levezetettnek. Az ő szemszögéből egy írott szöveg megértésével abban a mértékben sikerül megbirkózunk, amennyire sikerül visszaváltoztatnunk azzá, ami eredetileg volt: élő beszéddé.

2. Ezen azt értjük, hogy az **értelmezés** pre-logikus és nem logikus tevékenység. Nem más, mint egy dolog igazságának vagy hamisságának állításformában való kijelentése. Szakszerűbben: a megértés előbb

17 Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Bp., 1984. (A továbbiakban Gadamer, 1984.)

18 Paul Ricoeur (1913–2005) francia filozófus.

van, mint a megértés objektivációja. Hiszen az elemzés előtt már megtörtént az értelmezés: a nézőpont, amiből a műveket szemléljük, már megértés. (Irodalmi példával megvilágítva: ha az irodalmár kézbe vesz egy verset, már akkor értelmezte azt, mikor azt mondta: *Ez egy vers!*)

3. A **fordítást** képletesen a „hermeneutika szíveként” is szokták aposztrofálni, nem is minden alap nélkül. Egy szöveg csak akkor szólítja meg befogadóját, ha egzisztenciálisan érinti meg, ha ellentét feszül megértésünk saját világa és a megértendő hagyomány világa között, amit fordítással kell áthidalnunk. Fordítás alatt nem nyelvi fordítást értünk, hanem a hagyomány horizontjának áthozatalát a mi horizontunkba.

A hermeneutikai kutatás két iránya (grammatikai interpretáció és allegorikus értelmezés) már akkor kialakult, amikor a klasszikus görög irodalom szövegei elhomályosodtak, vissza kellett hozni értelmüket. Maga a szó csak a XVII. században terjedt el, a protestantizmus által meghirdetett bibliamagyarázási gyakorlattal, mely a középkori értelmezések által ráerőszakolt dogmáktól óhajtotta megszabadítani a Biblia eredeti értelmét.

Az értelmezés tanának a kulcskérdése az, hogy mi magyarázza a szövegek különböző értelmezési lehetőségeit? Vajon a szövegben eleve benne rejlik a többértelműség vagy külső tényezők hatására áll elő?

Az egzisztenciál-hermeneutika fontosabb gadameri fogalmai

A világ mint **horizont** van jelen a számunkra, olyan határtalan térként, amelyben benne vagyunk. A világmegértés nem a rajtunk kívül állónak a birtokbavétele, hanem azon horizont kiszélesedése, amelyen belül állunk. Horizontra szert tenni annyit tesz: képessé válni messzebb látni. Nem azért, hogy önmaguktól eltekintsünk, hanem, hogy egy nagyobb egészben és helyesebb arányban lássuk a dolgokat és önmagunkat. A **horizontszerzés** nem egy állapot végső fázisához való közeledés, sokkalta inkább állandó, végtelen **mozgás**.

Mozgáson nem térbeli és célirányos mozgást kell érteni, hanem időbeni ide-oda mozgást, amely nem egy meghatározott cél felé tart, ha-

nem végtelen. Nem pusztá szemlélődés, amelyben elkülönül az alany és a tárgy, hanem a megértésre való folyamatos törekvés története. Ugyanis a megértésben a megértő nem eltávolodik megértése tárgyától, hanem belehelyezkedik, elmerül benne. És ennek a belehelyezkedésnek a folyamat a mozgás.

Az *Igazság és módszer* pedig éppenséggel „a hagyomány mozgásával foglalkozik, a benne működő *kinészis*-szel, a *trans-dare* dinamikájával. Gadamer azt akarja megmutatni, hogyan kommunikálja a hagyomány a maga javait, miként adja tovább gazdagságát. Leír egy folyamatot, amelyben horizontok alakulnak és újraalakulnak, kölcsönösen gazdagítva és kiterjesztve egymást. A hagyomány folyamatosságát hangsúlyozza és azt a módot, amelyben az – évszázados tartalmai visszahozásának és megismétlésének állandó és szakadatlan folyamatában – kiterjed, megújul és fennmarad.¹⁹

És ha elismerjük, hogy benne vagyunk a megértendőben, akkor a dolog megértése önmegértéssé válik. A kutatás öneszmélés is.

Másrészt a mozgás azért időbeni, mert a megértendőben mindig valami olyasvalami szólít fel a megértésre, ami saját helyzetünkől, horizontunktól, tudatállapotunktól való távolsága miatt tartalmaz valami mást, valami megértésre várót. És ezért befejezhetetlen.

A horizontszerzés világismeretünk állandó továbbképzését jelenti, a már ismertnek egy mélyebb értelemben való megismerését. A hermeneutikai dimenzió egyetemességének az alapja a *nyelv*, tapasztalataink egész birodalmát világban-való-létünk artikulálja. Ha a nyelv már Heideggernél „a lét háza”, akkor Gadamer-nél ez fokozottan igaz. Szerinte a megérthető lét maga a nyelv, hiszen az emberi lét jellegét tekintve nyelvi. Világmegértésünket a nyelv formálja, minden ismeretünk nyelvigleg közvetített: „... a nyelv médium – közép, melyben az Én és a világ egyesül, vagy jobban mondva: eredeti összetartozásában mutatkozik meg”.²⁰ A nyelvi megértésben világot tárunk fel.

19 John D. Caputo: Hermeneutika a Lét és idő után. In: Athenaeum. Az európai tradíció az amerikai filozófiában. II. köt. 1994. 2. füzet. 143.

20 Gadamer, 1984. 328.

Ami a nyelvben megszólal, az „nem valami olyasmi, ami eleve, a nyelv nélkül is adva van, hanem csakis a szóban kapja meg saját meghatározottságát”²¹ Azaz: ami a tapasztalatban a nyelv révén szóhoz jut, az nem a nyelvtől független valami, amit a nyelv csak úgy leképez. A nyelv nem csak vagy nem elsősorban a kommunikáció eszközszerű közege, hanem a „megérthető létnek” a tapasztalata. A megértés/megértetés sem pusztán (értelmezés)technikai kérdés, hanem egy átfogó értelemben vett beszélgetés eredménye: a partnerek „a sikeres beszélgetésben alávétődnek a dolog igazságának, mely új közösséggé kapcsolja össze őket. A beszélgetésben végbemenő megértés nem pusztán saját álláspontunk előadása és érvényesítése, hanem közösséggé változás, melyben nem maradunk az, ami voltunk”²²

Ez egyben azt is jelenti, hogy nemcsak a művészet nyelve támaszt értelmezési igényeket, hanem minden emberi alkotás át van itatva jelentéssel. E jelentések kiolvasása pedig maga a hermeneutikai feladat, és ezzel elérkezünk a megértés történetiségéhez.

A *horizontok fúziója* révén áthidalhatunk két különböző beszédmódot, két különböző világot akár. Az értelmező a magával hozott horizont ismeretében kell megközelítse a megértendő, másfelől pedig a megértendő horizontjának a felismerésével (annak gyökeres másságának elismerésével) kell közelednie hozzá. A megismerés módja tehát nem a távolság megszüntetése, hanem a behelyezkedés saját történetiségünkbe. Ez pedig feltételezi *előítéleteinknek*, mint a megértés előfeltételeinek a tudatosítását. Amit az értelmező végső soron megért, az sem saját horizontjának az eredménye, sem pedig az eredeti perspektíváé: a megértés a kettő fúziójának terméke. És ezt nevezzük *horizont-összeolvadásnak*. A horizontok összeolvadása a megértésben pedig a nyelv voltaképpeni teljesítménye.

Az előítélet-mentesség csak illúzió. „Nincs múlt nélküli jelen és jelen nélküli múlt, és nincs objektíve rekonstruálható eredeti értelemho-

21 Uo. 329.

22 Uo. 264.

rizont és kiiktatható jelenlegi horizont. A megértés a két horizont összeolvadása...²³

Ez az összeolvadás naiv korokban teljesen reflektálatlanul, mintegy magától értetődően történt, számunkra viszont teljességgel tudatosan végrehajtandó hermeneutikai feladat: azaz *alkalmazás/applikáció*.

Tömören és frappánsan kifejezve: minden megértés félreértés! Ugyanis a megértés mindig hatástörténetileg feltételezett, e feltételezettség meghaladása pedig lehetetlen. Az igazság elérhetetlennek tűnik, mindig „*másképp* értünk, *amikor egyáltalán megértünk*”.²⁴

A hermeneutikai eljárás modellje a *dialógus*, hiszen a dialógus folyamatában valósul meg a saját és a megértendő (más, mienktől különböző) horizont elismerése. A dialógusban játékba tudjuk hozni és kockára tenni saját előfeltevéseinket.

Ez persze nem jelent önkényt, szubjektív elfogultságot, hanem a megértő alany termékeny hozzájárulását. A dialógusban önmagunkat interpretáljuk át egy másik létezésbe, miközben engedjük, hogy egy másik létező átinterpretálja magát saját létezésünkbe. A dialógus(ban) lét önmagunkon túli létet jelent, együttgondolkodást a másikkal és visszajövetelt önmagunkhoz. Általa létünkben gyarapodunk.

Heidegger a hermeneutikát a tényszerű létezés alapvető struktúrájának vizsgálataként fogta fel, amely lehetővé teszi a megértés szerkezetének önfeltárását, és Gadamer éppen ezt a hermeneutika-fogalmat veszi át saját filozófiájának kidolgozása során, amelyben a megértést, mint olyant kívánja magyarázni.

A megértés az ő számára gyakorlati belátás, melynek nincsenek rögzíthető szabályai, nem tanítható, de amely hozzáigazítható a konkrét helyzetekhez, végső soron az arisztotelészi *phronészisz*-fogalom alkalmazása, amin Gadamer egy konkrét egzisztenciahelyzetben belüli tudást ért, egyfajta gyakorlati értelmező éleslátást, alkalmazást. A *phronészisz* tehát az a paradigma, amely a hermeneutikai cselekvés mintázatát meg-

23 Bonyhai Gábor: *Hermeneutikai filozófia*. Utószó. In: Gadamer: Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. Bp., 1984. 392.

24 Gadamer, 1984. 211.

szabja. Persze az alkalmazás nem egy formalizálható módszer, melynek segítségével az egyetemes felmutatható a különösen. Sokkal inkább egy üres séma, amely a konkrét helyzetben kap jelentést. A megértés az alkalmazás által válik azzá, ami. Nem lehet egyetlen módszerre alapozni, hiszen a megértés alapvetően dialogikus, gyakorlati jellegű. Az igazságot soha nem lehet teljesen feltárni, hanem az a feltárulás és elrejtőzés mozgásában jelenik meg számunkra. A megértésben a megértő teljesen benne van a folyamatban, ezért megértése mindig részleges. Ugyanannak az igazságnak számtalan, önmagával azonos történelmi kifejeződése, artikulációja létezik.

Ez azt is jelenti, hogy nincs előítélet nélküli gondolkodás, és erre nem is lehet törekednünk. A megértés maga történeti, a tudat pedig „hátatörténeti”. A megértés és értelmezés mindig egy történeti látókörben, egy éppen a megértés és értelmezés által állandóan változó *horizontban* történik.

A történetiség mellett Gadamer a nyelv központi jelentőségét hangsúlyozza, hisz a konkrét élő nyelv mindenkor egy közös előzetes megértés kifejeződése, ami a kommunikációban valósul meg. A világ kommunikatív módon tapasztalt és nyelvileg föltárt világ.

A megértés már eleve feltételezi az olvasó nyitottságát, kommunikáció-készségét, aktivitását: hogy beszélgetni tudjon a szöveggel, hogy újra tudja teremteni azt a kérdést, amire a szöveg válaszol. A szöveg igényét pedig csak úgy érvényesíthetjük, ha minden konkrét szituációban másként értjük. Ez egyben azt is jelenti, hogy a történetírás minden korszak számára új feladatot jelent: a történelmet minduntalan át kell írni²⁵.

A megértés dialogikus, vagyis horizont-összeolvadás, ami új jelentést eredményez. Nincs végső megvilágosodás, csak a megértés fo-

25 Gadamer számára a történelem „nyelvi üzenetek áthagyományozásának, olyan kommunikatív horizontok megteremtésének és újratemtésének a története, amelyek örökösén és minden egyes alkalommal a nyelvből származnak. Gianni Vattimo: *A hermeneutika eredményei*. In: Olasz filozófiai hermeneutika, Athenaeum, I. köt., 1992. 2. füzet. 156.

lyamata: *kinézisz*. A megértés alapvető, mert nem lehet elé vagy mögé menni: a filozófia maga hermeneutika²⁶.

Az eddigieket összefoglalva: a heideggeri gondolatot, mely szerint megértés és értelmezés (előzetes megértés és valamiként való értelmezés) szükségszerűen egymásra vonatkozik egy dialogikus viszonyban, Gadamer az alkalmazás mozzanatával egészíti ki, ezzel a mindenkori értelmező helyzetét írva le. A tapasztalat megértés, értelmezés és alkalmazás hármasságában megy végbe. Maga a megértés történésszerű, a dialógus szituációjához hasonlóan. Az értelmező szükségképpen a saját szituációjára vonatkoztatja a megértendő szöveget (ez az applikáció), ennyiben tehát az alkalmazás nem utólagos és esetleges mozzanat, hanem a megértés állandó és szükségszerű részét alkotja.

Az *Igazság és módszer*-t idézve: „A nyelv az az egyetemes közeg, amelyben maga a megértés történik. A megértés végrehajtási formája az értelmezés.²⁷” És: „az értelem tapasztalása, mely a megértésben illetéknépp végbemegy, mindig magába foglalja az applikációt [...], és ez az egész folyamat nyelvi jellegű²⁸”.

A hermeneutikai szemléletben így helyreállítódik az elméleti és gyakorlati tudás egysége. A megértéshez vezető bármelyik művelet – értelmezés, fordítás, alkalmazás – hermeneutikailag sohasem csupán egy elméleti szinten végzett művelet. Mindezek egész lényünket és világtapasztalatunkat mozgósító életaktusok is, egzisztenciális történések.

Ebből kifolyólag a filozófiai hermeneutika nem pusztán egy teoretikus tudat építkezése és bizonyos életfolyamatokra történő utólagos alkalmazása – azaz nem szemlélet + alkalmazás –, hanem a konkrét élet-történetekben tanúsított (*egzisztenciális*) *beállítódás*.²⁹

26 Boros János, Lendvai L. Ferenc: *Filozófiatörténet általános bölcsészeknek*. – http://szabadbolcseszlet.elte.hu/index.php?option=com_tanany_ag&task=showElements&id_tananyag=33 (2011.07.21.)

27 Gadamer, 1984. 272.

28 Uo. 269.

29 Veress Károly: *A filozófiai hermeneutika esélyei az ezredfordulón*. Elhangzott a *Filozófia az ezredfordulón* c. konferencián, Kecskeméten, 2000. március 25-én.

Hermeneutikai törvényszerűség(ek) Jorge Luis Borges novelláiban

Az eddigiekben felvázolt hermeneutikai módszer/eljárás modelljére ragyogó példát nyújt az argentin Jorge Luis Borges lenyűgöző, eredeti stílusú, bravúros szerkesztésű novellisztikája. Az alábbiakban egy Borges-elbeszélés bemutatásával támasztom alá a hermeneutikai módszer irodalmi alkalmazását/alkalmazhatóságát³⁰: a *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője* című írásról van szó.

Nézzük akkor a Borges-parabolát! Pierre Ménard egy kortárs *Don Quijote* megírásának szentelte az életét. De „Nem más *Don Quijoté*-t akart papírra vetni – ami könnyű –, hanem a *Don Quijoté*-t. Szükségtelen hozzáfűzni, hogy sohasem tervezte az eredeti gépies átírását; nem állt szándékában lemásolni. Bámulatos becsvágya az volt, hogy olyan lapokat alkosson, amelyek – szóról szóra és sorról sorra – egybevágnak a Miguel de Cervanteséivel.”³¹ És valóban: „Cervantes és Ménard szövege szóról szóra azonos, csakhogy az utóbbi mérhetetlenül gazdagabb. (Kétértelműbb, mondhatják ócsárlói; de a kétértelműség: gazdagság.)

Revelációt jelent összevetni Ménard *Don Quijoté*-ját a Cervantesével. Az utóbbi azt írta például (*Don Quijoté*, első rész, kilencedik fejezet):

... az igazság, melynek anyja a történelem, az idő versenytársa, a cselekedetek letéteményese, a múlt tanúja, a jelen intő példája, a jövőnőke.

Tizenhetedik századi megfogalmazásban, Cervantes, a „laikus lángelme” megfogalmazásában ez a felsorolás pusztán csak a történelem retorikus magasztalása. Ménard viszont ezt írja:

... az igazság, melynek anyja a történelem, az idő versenytársa, a cselekedetek letéteményese, a múlt tanúja, a jelen intő példája, a jövőnőke.

A történelem az igazság anyja; az eszme meghökkentő. Ménard, William James kortársa, nem mint a valóság megismerését, hanem

30 A példa Cs. Gyimesi Éva: *Teremtett világ*. [Bp.], 1992. c. nagyszerű könyvéből származik. 109–113.

31 Jorge Luis Borges: *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője*. In: *Uő: A halál és az iránytű*. Bp., 1999. 37.

mint forrását határozza meg a történelmet. Számára nem az a történelmi igazság, ami megtörtént, hanem az, amiről azt tartjuk, hogy megtörtént. A záró kitételek – a jelen intő példája, a jövőendő hírnöke – szemérmetlenül pragmatikusak.

Éles ellentét van a két stílus között is. Ménard archaizáló – végső soron idegenszerű – stílusa némiképp mesterkélt. Nem így elődjéé, aki fesztelenül használja kora spanyol köznyelvét.”³²

Az elbeszélés kifejtetlenül ugyan, de a hermeneutikai módszert írja le. Ménard megalkotja a *Don Quijot*-ét, e szempontból ő maga ugyanazon időben szerző és olvasó. Ménard szövege mégis gazdagabb – mondja Borges. És a megállapítás nem alaptalan. Ugyanis az előzetes megértést befolyásoló egyik tényező éppenséggel a mindenkor egyedi, *individuális* szinten megélt történetiség, amely az értelmező egyén származásából és személyes élettörténetéből adódik.

A másik, a mi példánkban ennél sokkal nagyobb fontossággal bíró tényező pedig az együtt-lét értelmében felfogott közös, a társadalom egészére jellemző – a történelmi helyzetből fakadó – *kollektív* előzetes önmegértés. (A korok, kultúrák, fajok stb. távolsága szubjektumfeletti mozzanat, ez kölcsönöz feszültséget a megértésnek.)

A huszadik század emberének önmegértése (világháborús) történelmi tanulságokkal terhelt valóság, és ennyiben tejjességgel más. A *viszont* kötöszó tehát nem egyszerű irónia vagy játék, amely szembeállítja a két amúgy azonos szöveget.

Ha ehhez – a hermeneutikai módszerhez híen – még hozzávesszük azt, hogy saját Borges-olvasatunkat is eleve meghatározza/behatórolja saját egzisztenciális helyzetünk, képzettségünk, személyes élettörténetünk, társadalmi-kulturális beágyazottságunk, akkor egyetérthetünk azal, hogy a mű nem csak vagy nem elsősorban a szerzőt fejezi ki, hanem „a könyv pusztá formakészlet, amely jelentésre vár, s ezt minden olvasó maga teremti meg”.³³

32 Uo. 41-42.

33 Cs. Gyimesi Éva: *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba.* [Bp.], 1992. 110.

Hermeneutika a gazdaságtudományban (monetaristák versus keynesiánusok)

A legutóbbi/jelenlegi (?) gazdasági válság úgy tűnik, ismét a figyelem középpontjába állította a monetaristák és keynesiánusok közötti több évtizedes vitát. A monetarizmus legjelentősebb képviselői (F. A Hayek³⁴ és M. Friedman³⁵) gazdasági koncepciójukon kívül politikai elméletet is megfogalmaztak, ami a jóléti állam lebontásának elméleteként összegezhető. (Ide kapcsolódik például R. Nozick³⁶ „minimális állam”-konceptiója is, amely az állam szerepének még radikálisabb korlátozását propagálja.) Ebben az elméletben központi szerepet játszik az elosztói (disztributív) igazságosság kérdése: ugyanis az ezt megvalósítani igyekvő, a javak, szolgáltatások, de terhek és hozzájárulások redisztribúcióját is végrehajtó állam óhatatlanul a szabadság elnyomójává válik.

Ebben a kontextusban tehát a szabadság kérdése is vizsgálandó, ez viszont a maga során csak az egyenlőséggel való viszonyában elemezhető és határozható meg. Azaz: e három fogalom egymáshoz való viszonyának értelmezése határozza meg azt, hogy a „szemben álló felek” miként foglalnak állást elméleti és gyakorlati/politikai kérdésekben.

Alábbiakban ennek végigkövetésére teszek kísérletet: egyik oldalról a keynesiánus álláspontot foglalom össze az állami beavatkozás szükségességéről, a monetaristák oldaláról pedig Hayek disztributív igazságosságról vallott elméletét és ennek következményeit vázolom a szabadság és egyenlőség vonatkozásában, így mutatva rá az ugyanazon premisszákból kiinduló elemzések (hermeneutikai szempontból szükségszerűen) divergens eredményeire.

Keynes elmélete a második világháború után vált a közgazdaságtan uralkodó elméletévé, az ezen alapuló gazdaságpolitikák az összkereslet

34 Friedrich August von Hayek (1899–1992) osztrák származású Nobel-díjas közgazdász, jelentős liberális gondolkodó.

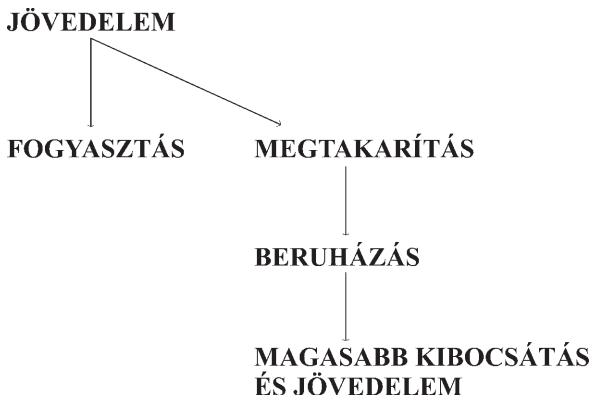
35 Milton Friedman (1912–2006) magyar származású Nobel-díjas amerikai közgazdász.

36 Robert Nozick (1938–2002) amerikai politikafilozófus.

állami szabályozásán keresztül óhajtották céljaikat elérni. Először azonban nézzük, mi volt az előtt?

A Keynesig uralkodó neoklasszikus közgazdaságtani iskola álláspontja szerint „a kínálat megteremti keresletét”, azaz mindent el lehet adni: a munkások bére, a tőkések pénzük után kapott kamata, valamint a földtulajdonosok járadéka mind vásárlóerőként jelenik meg a piacon. Ennek egy része fogyasztásra, más része beruházásra irányul. Az egyensúly nem borulhat fel, hiszen ha a jövedelemmel bíró emberek többet takarítanak meg, ez a vállalkozókat a kamatláb csökkenése révén nagyobb mértékű beruházásokra indítja: a fogyasztási javak kisebb keresletét a beruházási javak iránti nagyobb kereslet ellensúlyozza.

1. ábra: A hagyományos felfogás³⁷

Következésképpen a termelési struktúra módosításával egyszerűen helyreáll az egyensúly, anélkül, hogy válságra kerülne sor. Ha mégis válság van, akkor az természetes dolog, a gazdaság működésének szer- ves velejárója, lévén, hogy a gazdasági szereplők nem tévedhetetlenek. És ha kritikus tömegű rossz döntés születik, az válságok megjelenésé- hez vezet. Hétköznapiiban fogalmazva: a válság a rossz döntésekért fi-

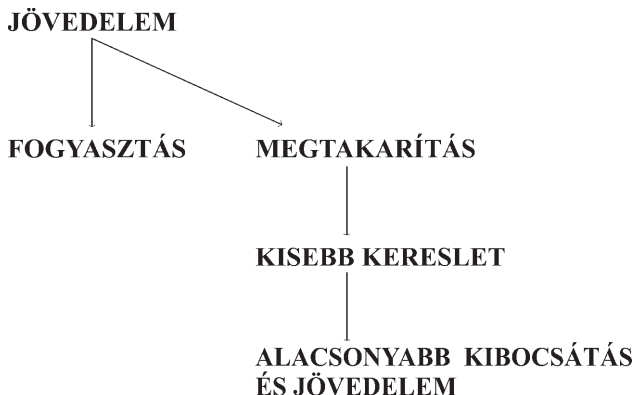
37 Az ábrák Paul Heyne *A gazdasági gondolkodás alapjai*. (Bp., 1991.) című könyvéből származnak. 475.

zetett ár, ám ez szükségszerűen a gazdaság fellendülését/megtisztulását eredményezi. A gazdaságnak saját, természetes működését kell követnie, amibe az állami beavatkozás súlyos torzulásokhoz és jövőbeni működési rendellenességekhez vezet. Így tartotta a pre-keynesiánus álláspont.

Keynesi perspektívából viszont arra várni, hogy a gazdaság majd önmagától, természetes úton megtisztul és helyrejön, túlságosan költséges, ugyanakkor kockázatos hozzáállás. Röviden: nem „a kínálat teremti meg a keresletet”, hanem fordítva: „a kereslet teremti meg a kínálatot”.

Ugyanis a megtakarítások egy része nem kerül vissza vásárlóerőként a gazdasági vérkeringésbe, annak köszönhetően, hogy semmi nem garantálja azt, hogy a vállalkozók pont annyit fognak beruházni, mint amennyit a jövedelemmel bíró emberek megtakarítani szándékoznak. És ebben a helyzetben – mondja Keynes –, amikor munkanélküliség van és kihasználatlan termelési kapacitások állnak rendelkezésre, a beruházások minden növekedése/növelése az eredeti kiadás többszörösével növeli a nemzeti jövedelmet (ezt nevezi *beruházási multiplikatornak*).

2. ábra: A keynesiánus felfogás

Az államnak recesszió idején közbe kell avatkoznia: vásárlóerő-teremtéssel élénkítenie kell a gazdaságot, például a kamatlábak csökkentésével, az állami költekezés visszaszorításával, adópolitikával. Ha viszont ezek a módszerek nem eléggé hatékonyak, akkor az állam utak, kórházak vagy középületek építésével közvetlenül is növelheti a piaci keresletet. Ez persze költségvetési hiányt eredményez, viszont Keynes szerint ez elengedhetetlen az ilyen pangási időszakokban. Ráadásul – mondja – ez a deficit nem okoz feltétlenül inflációt, hanem ellensúlyozza a visszaesés deflációs hatását.

Keynes hatására a kapitalista államok kormányai már nem csak az „éjjeliőr” szerepét játszották a gazdaságban, azaz nem csak a szabályok betartása felett őrködtek, hanem aktívan beavatkoztak a gazdasági életbe. Ez viszont már a tervezés irányába mutat, így Keynest az állami beavatkozásra támaszkodó kapitalizmus, az úgynevezett „vegyes gazdaság” eszmei előfutárának is nevezhetjük.

Keynest sok oldalról és sokan bírálták, ám e kritikák főként a monetaristák részéről érkeztek. Nézzük akkor, mit is kifogásolnak ellenfelei. A bírálók többsége azt veti Keynes szemére, hogy az állam által a kereslet stimulálására felhasznált pénzüsszegeknek valahonnan jönniük kell, azaz a magánszféra által elméletileg hozzáférhető összegek most azon közkiadások fele irányulnak, amelyeket a hatalmon lévők preferálnak. Vagyis az állam a magánberuházásokat állami beruházásokkal helyettesíti. Nem teremt új munkahelyeket, csak átcsoportosítja a már meglévőket. Ráadásul ez az átirányítás költségvetési hiánnyal is jár. És ha az adókat ugyanakkor nem emelheti az állam, akkor a hiány kezelése csak és kizárólag a pénztömeg növelésével valósítható meg. Ez pedig egyértelműen inflációt generál, implicite pedig mind közép- mind hosszútávon növeli a gazdasági bizonytalanságot. Keynes eszméinek alkalmazása így csak felerősíti egy normális tőkés gazdaság problémáit – mondják a kritikusok.

A monetarizmus szerint az állami beavatkozás a gazdaság számára a legfőbb rossz. És Hayek pontosan a társadalmi igazságosság nevében végzett állami redistribúció jogosságát cáfolja. Szerinte a szabadság szemben áll az egyenlőség minden formájával. Az emberekkel azo-

nos módon kell bánni, annak ellenére, hogy különböznek egymástól, és ezt pontosan a szabadság követeli meg. Az embereknek társadalmi feltételeik tekintetében való egyenlővé tétele nem fogadható el egy szabad társadalomban – mondja. Hiszen akkor végső soron a hatóság döntené el, hogy az egyénnek mikor, mit és miként kell cselekednie.

Egy másik hiányossága a keynesi elméletnek, hogy csak a rövidtávú hatásokat elemzi – mondják a monetaristák. Ugyanis lehet, hogy rövid távon az állami beavatkozás meg hozza a kívánatos eredményt, ám mindig vannak rejtett költségek, és ezek hosszú távon csak felerősítik a gazdaság feszültségeit. Persze ezt maga Keynes sem tagadta, szellemes válasza az volt, hogy „hosszútávon úgyis mind halottak vagyunk.”

Összefoglalva: amint a keynesi elvek szóba kerülnek, rögtön két tábor alakul ki. Az egyik azt állítja, hogy a befektetők óhatatlanul hibákat követnek el, a gazdaságot pedig hagyni kell, hogy e hibákat (önmagától) kiküszöbölje. A másik tábor szerint az állam közbe kell lépjen, hiszen a hibák rövid távon való kijavítása mindennél fontosabb, akár olyan torzulások árán, amelyeket majd valamikor a jövőben kell megfizetnünk.

KELEMEN EMÍLIA**Én vagyok én, te vagy te...****Értékpreferenciák a székelyföldi magyar és román fiatalok körében*****Kultúrakutatás és interkulturális kommunikáció***

Amint azt a cím is mutatja, jelen írás a kultúrák közti kommunikációval foglalkozik. Első felében a téma elméleti háttérét vázoltam, amelyre a gyakorlati rész támaszkodik. A gyakorlati rész lényege egy empirikus felmérés, elsősorban kvantitatív kutatás, melynek során kérdőíves módszert használtam. A kérdőív tartalmaz zárt kérdéseket, félig zárt kérdéseket, skálás kérdéseket, az előforduló nyílt kérdések pedig kvalitatív információkkal kívánják kiegészíteni a kvantitatív felmérést. A kapott kvantitatív és kvalitatív adatok nagy része formalizálható, az így nyert adatbázis számítógépen rögzíthető.

Nézzük először a már említett elméleti háttér:

Az utóbbi években jelentősen megnövekedett a kultúrák kutatásával foglalkozó munkák száma. Ez a fokozott érdeklődés annak tudható be, hogy erőteljesen globalizálódó világunkban egyre számottevőbbek azok a helyzetek vagy akár tartós ideig fennálló kihívások, amikor a megélhetésért vagy valamely más célért az egyén multikulturális közegbe kerül. Ebben a közegben kell kifejtenie a lehető leghatékonyabb tevékenységet, illetve optimális módon megoldania problémákat, választania kihívásokra. Ezen problémák, kihívások és szituációk nagyon gyakran éppen azzal függnek össze, hogy multi- és interkulturális kontextusba vannak beleágyazva.

Az interkulturális kommunikációs kutatások egyik alapvető célja az, hogy tudományos alapot teremtsenek ahhoz, hogy a spontaneitás

szintjéről az interkulturális kommunikáció a tudatosság szintjére emelkedjen.

Ma már ugyanis az egyénnek többféle társadalmi szerepét betöltve is szüksége van az interkulturális kommunikáció alkalmazására. Nem csupán turistaként, látogatóként kerül ilyen helyzet(ek)be, amikor még a csupán spontán alkalmazás is inkább elfogadható, de kisebbségiként vagy akár többségiként, be- vagy éppen kivándorlóként, hivatalos külföldi kiküldetés résztvevőjeként, multikulturális vállalat munkatársaként nap mint nap találkozik interkulturális kommunikációs helyzetekkel, amikor a hatékony együttműködés, az egymás közlendőjének helyes értelmezése, az erre adott megfelelő válasz kulcsfontossággal bírhat az egyén és környezete (család, vállalat) szempontjából. Ezért szükséges a tudatos alkalmazás, az interkulturális kommunikációs képesség magasabb szintjeire való eljutás, aminek pedig alapfeltétele az adott kultúrák megismerése.

A kultúra fogalmának meghatározásánál megkülönböztetjük a kultúra látható és láthatatlan részét, avagy a tárgyasult és a nem tárgyi kultúrát. Az interkulturális kommunikáció szempontjából ez utóbbinak jut a főszerep. Számos összetevője van a kultúra eme rejtett dimenziójának, úgymint: attitűdök, írott és íratlan szabályok, normák és értékek, hiedelmek, elvárások.

Az interkulturális kommunikációt kultúraközi kommunikációként is szokták emlegetni. Rosengren szerint interkulturális kommunikáción olyan kommunikációt értünk, melyben „a résztvevő felek eltérő geopolitikai pozícióval vagy származási hellyel – és ennél fogva általában eltérő kulturális háttérrel – rendelkeznek”¹.

A fogalom tág értelemben eltérő kulturális csoporthoz tartozó emberek interakciójára vonatkozik, szűkebb értelemben a nemzetek közötti kommunikációt jelöli. A továbbiakban ez utóbbi, szűkebb értelemben használom a fogalmat.

1 Rosengren, Karl Erik: *Kommunikáció*. Bp., 2004. 197.

Az interkulturális kommunikáció interdiszciplináris terület, melyen belül nyelvészeti, szociológiai, kulturális antropológiai, pszichológiai, sőt történelmi elemek szorosan összefonódnak.

A kultúraközi kommunikáció vizsgálatának különböző megközelítési módjai ismertek. Ezek közül hármat ismertetünk Konczos Szombathelyi Márta munkája alapján. 1. A *Culture and Studies* kulturális antropológiai irányzat szerint a kulturális elemzéshez hozzátartozik a pszichológiai dimenzió vizsgálata, mivel az azonos kultúrához való tartozás feltételez bizonyos közös pszichológiai vonásokat.

2. A *nemzetkarakterológiák* törekvése arra irányult, hogy meghatározzák a nemzeti specifikumot, azt a lényegyet, amely kortól, társadalmi és politikai helyzettől független.

3. Az *ethnicitás* elmélete az etnikai csoportot jól körülhatárolható térben élő, azonos kultúrájú közösségként értelmezi.

Niedermüller Péter² a kultúraközi kommunikáció kutatásának négy alaptételét fekteti le:

1. A kultúrák egymástól különbözők és egymástól megkülönböztethetők.

2. Kultúra és kommunikáció egymástól elválaszthatatlan jelenségek.

3. A kommunikáció adott formájában részt vevő szereplők mindig valamely kultúra képviselői.

4. Valamely kultúra képviselőjének lenni egyet jelent a kommunikáció egy sajátos módjával.

5. Az ugyanahhoz a kultúrához való tartozás megkönnyíti, a más kultúrához való tartozás pedig megnehezíti a kommunikációt.

A nemzeti kultúra az interkulturális kommunikációs kutatások egyik alapvető szintje. Azonban az, hogy valaki mit ért nemzeten, befolyásolhatja az illető kultúrában élő viszonyulását egy más kultúrában élőhöz. Fontos kiemelnünk, hogy egy ország határain belül több nemzetiség is él(het), tehát az egyes nemzetek képviselői értelemszerűen több országban is élnek. Az egymás mellett élő nemzetek történelme ál-

2 Konczos Szombathelyi Márta: *Kommunikáló kultúrák*. Paris–Torino, 2008. 51.

talában szorosan összefonódik, és az erőviszonyok, valamint a nemzet fogalmához való hozzáállástól függően, ez a viszony igen gyakran több-kevésbé konfliktusos.

Mint tudjuk, a nemzettudat felerősödése Európában a XIX. századra tehető, és szorosan kapcsolódik a nemzetállam eszméjéhez. A szakemberek táborát megosztó román történész, Lucian Boia *Történelem és mítosz a román köztudatban* című könyvében³ a fogalom két értelmezését adja: a francia minta szerint a nemzetet nem etnikai szerveződés-ként határozzák meg, hanem mint az állampolgárok szabad választásának eredményét. Ezt Boia a nemzet „szerződéses” felfogásának nevezi. Ezzel szemben a német minta a vér és a kultúra közösségét hangoztatja.

Általában a közép-európai térség nemzetei, így tehát a magyarok és a románok is a német nemzetfogalommal azonosulnak. Talán ezzel is magyarázható Románia határain belül együtt élő két nemzet közötti konfliktusos helyzet, amely rengeteg kulturális sztereotípiát kialakításához vezetett.

Tény az, hogy a XXI. században szinte lehetetlen úgy élni, hogy az egyén ne kerüljön olyan helyzetbe, amikor más kultúrából érkezővel kell kommunikálnia. Ez a kommunikáció azonban meghaladja az idegen nyelv ismeretének szintjét, és, amint arra már korábban is utaltam, megkövetel bizonyos, ezt meghaladó ismereteket és jártasságokat, melyek segítségével számos nevetséges, kényelmetlen vagy egyenesen kínos szituáció elkerülhetővé válik. Ezeket a jártasságokat, készségeket és ismereteket nevezzük interkulturális kompetenciának.

Bármely máshoz hasonlóan az általunk említett interkulturális kompetencia is alakítható, fejleszthető.

3 Lucian Boia: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Buk., 1999. 14–22.

Szakemberek több modellt is kialakítottak az interkulturális kompetencia fejlesztésére⁴. Ezek a modellek a kompetenciát különböző szintekre/szakaszokra osztják. Az első fázis általában az **etnocentrizmus**. Ebben a szakaszban a saját kultúra központi helyet foglal el a többihez képest. Az **etnorelativizmus** fázisában viszont az egyén már felismeri, hogy a kultúrák közti különbségek nem minősítésjellegűek. Nincs alacsonyabb vagy magasabb rendű kultúra, minden kultúra csak a saját értékrendszerében értelmezhető. Az interkulturális interakció során az interkulturális kompetencia megfelelő szintjének megléte hiányában az egyén valóságos **kulturális sokkot** élhet át. Ez a sokk annál erőteljesebb, minél nagyobb a különbség a szóban forgó két kultúra között. Ez esetben ugyanis a jól megszokott és működő szabályok egész sora válik érvénytelenné, és fokozza ezáltal az elveszettség, az idegenség érzését. A sokk mértéke természetesen egyéni beállítottság mentén is változik, aszerint, hogy mennyire nyitott, rugalmas a személyiségünk, de aszerint is, hogy mennyire számítottunk a különbségekre.

Kulturális sokk fellépése esetén három tényező találkozhat: az ismert kapaszkodók elvesztése, a személyközi és társas kommunikáció nem megfelelő működése, valamint az identitáskrízis. Ezek elkerüléséhez nyújt segítséget az interkulturális kompetencia fejlesztése.

Kultúrák leírása

Minden egyes kultúra rendelkezik értékekkel, jól meghatározott értékrenddel, hiedelmekkel, amelyek befolyásolják, irányítják, sőt mondhatni meghatározzák az adott kultúrához tartozó egyének magatartását, viszonyulását, reakcióját. Az értékek orientációs pontok, melyek függvényében alakulnak az illető kulturális közösség prioritásai és elvárásai. Természetesen vannak egyetemes értékek, de hogy ezen értékek

4 Lásd Hoopes, Davis S.: *Intercultural communication concepts and the psychology of intercultural experience*. In: Pusch, Margaret D. (kiad.): *Multicultural education. A cross-cultural training approach*. Chicago, 1981., illetve Bennett, Milton J.: *Overcoming the Golden Rule: Sympathy and Empathy*. In: Bennett, Milton J. (kiad.): *Basic concepts of Intercultural Communication*. Yarmouth, 1998.

mennyire meghatározóak, milyen sorrend állítható fel közöttük, milyen hangsúlyeltolódások érzékelhetőek, mindez kultúrafüggő. Az egyetemes értékek mellett pedig feltűnnek kultúraspecifikus értékek is.

Éppen ezért a kultúrák tanulmányozásának legelterjedtebb és talán leghatékonyabb módja az egyes kultúrák összehasonlítása. A számos létező kutatás és kutató közül csak néhányat emelnék ki, azokat, amelyeknek és akiknek ismerete nélkülözhetetlen a problematika megértése szempontjából. Mindezek a kutatók igyekeztek olyan dimenziókat, olyan paramétereket felállítani, melyek mentén lehetővé válik az egyes kultúrák leírása.

A továbbiakban tehát a hofstedei dimenziókról, Hall kulturális ismerveiről, Trompenaars értékorientációiról, valamint a GLOBE-felmérésről és egyéb kutatásokról ejtek szót. Az eredeti művekhez való hozzáférés hiányában ezek bemutatása „másodkézből”, más munkák alapján történik.⁵

1. Hofstede kulturális dimenziói

Geert Hofstede⁶ holland kutató a XX. század 60-as éveinek végén, 70-es éveinek elején az IBM multinacionális vállalatnál végzett felmérést. Adatközlői a vállalat helyi képviselőinek munkatársai voltak. A több mint száztizenhatezer adatközlő olyan kérdőívet töltött ki, melyek a munkával kapcsolatos értékekre vonatkozó kérdéseket tartalmaztak. A kérdőívek feldolgozása számítógépes statisztikai elemzéssel készült. A kutatás jelentősége a hatalmas adatbázisban is rejlik. Bár a felmérés a szervezeti kultúrából indult ki, az egyes országok kulturális dimenzióira vonatkozó eredményeit az egész társadalomra kivetítette.

5 Lásd Hidasi Judit: *Interkulturális kommunikáció*. Bp., 2004 (továbbiakban Hidasi, 2004).; Falkné Bánó Klára: *Kultúraközi kommunikáció*. Bp., 2008 (továbbiakban Falkné, 2008).; Borgulya, Istvánné: *Értékpreferenciák – interakciós konfliktusforrások multikulturális vállalatoknál*. Pécs, 2006 (továbbiakban Borgulya, 2006).; Borgulya, Istvánné – Barakonyi, Károly: *Vállalati kultúra*. Bp., 2004. stb.

6 Geert Hendrik Hofstede (1928–) holland szociálpszichológus, a nemzeti és szervezeti kultúrák interakciójának szakértője.

Általánosításaival szemben, illetve a kutatás társadalom szempontjábólí érvényessége tekintetében többen is megfogalmazták fenntartásaikat. Az eredmények érvényessége ugyan megkérdőjelezhető, hiszen minden utólagos kutatás azt bizonyítja, hogy a generációnként jelentős eltérések lelhetők fel a kulturális mutatók tekintetében, ennek ellenére a Hofstede által felállított kulturális dimenziók máig használatban vannak a kultúra kutatásának terén. A kezdetben négydimenziós modell később egy ötödik dimenzióval is kiegészült Bond⁷ kutatásainak köszönhetően. Az így kialakult modell a következő dimenziókat tartalmazza:

1. kis, illetve nagy hatalmi távolság;
2. individualizmus, illetve kollektívizmus;
3. maszkulinitás, illetve femininitás;
4. gyenge, illetve erős bizonytalanságkerülés;
5. konfuciánus dinamizmus.

Ezekre a dimenziókra Hofstede matematikai indexeket dolgozott ki. Az indexértékek relatív, egymáshoz viszonyított értékeket tükröznek, és segítségükkel jellemezhető a vizsgált kultúra.

A továbbiakban az egyes dimenziók mögött rejtőző tartalmakra világítunk rá.

1. A **hatalmi távolság** azt vizsgálja, hogy az illető kultúrában milyen mértékben elfogadottak a hatalmi egyenlőtlenségek, milyen a viszonyulás a hierarchiához egy szervezeten belül vagy bármely társadalmi szerveződés terén, akár a családtagok közötti viszonyrendszer szempontjából.

A nagy hatalmi távolságú kultúrákban, mint amilyenek például az ázsiai és az arab kultúrák, mindenkinek megvan a jól meghatározott helye, pozíciója a társadalomban, a hatalmi egyenlőtlenségeket az élet természetes velejárójának tekintik. A családi viszonyokat a szülők tisztelete és a gyermeki engedelmesség jellemzi, akárcsak a tanintézményekben a diák–tanár viszonyt. Szervezeten belül a beosztottak igénylik és

7 Hofstede, G. – Bond, M.: *Hofstede's culture dimensions: an independent validation using Rokeach's value survey*. In: *Journal of Cross Cultural Psychology*, 1984, 15. köt., 4. sz.

elvárják a főnöki utasítást. A főnök–beosztott viszony megfelelően formalizált, a formaságokat betartják, a státusszimbólumok és privilégiumok elfogadottak.

Ezzel szemben a kis hatalmi távolságú kultúrákban, mint amilyenek az észak-európai, az angolszász kultúrák, igyekeznek csökkenteni a hatalmi egyenlőtlenségeket, ami azt jelenti, hogy a szülő egyenrangú félként kezeli gyermekét, a tanár partner a diák számára a tanulásban, a szervezeti hierarchia pedig csupán vagy elsősorban praktikus okok miatt áll fenn. A beosztott elvárja, hogy véleményét kikérjék, és ne pusztán utasításokat kapjon, amennyiben mégis, úgy szereti érteni a miérteket.

2. Az **individualista** kultúrákban, mint például Egyesült Államok, Ausztrália, Nagy-Britannia, az egyén központi helyet foglal el, az egyéniség kitüntetett figyelmet élvez, ennek megfelelően az egyének közti verseny és a felmutatott teljesítmény meghatározó. Ezek „én-központú” társadalmak, ahol az egyén határozottan állást foglal, nyíltan kimondja a véleményét, verbális kommunikációra alapoz. A feladat fontosabb, mint az emberi kapcsolatok, a munkaadó és beosztottja közötti viszony kölcsönös előnyökön alapuló szerződés. A szabályok megsértését, a törvényszegést büntudat kíséri. Az egyén felelős a tetteiért.

A **kollektivista** kultúrák (mint a keleti és a dél-amerikai kultúrák.) gondolkodása „mi-központú”. A csoporthoz való tartozás, az emberi kapcsolatok fontosabbak, mint az egyéni érdekek. Erős a társadalmi hálózat, a közösség jelentősen meghatározza az egyén életét. Lényeges a harmónia fenntartása, a munkahelyi kapcsolatokat is erkölcsi alapokra helyezik. A kommunikáció nonverbális és paraverbális elemekben gazdag, magaskontextusú. A bűn elkövetése szégyennel, az „arc” elvesztésével jár.

3. A **maszkulin** kultúrákban (pl. Japán, Észak-Olaszország stb.) a férfi viselkedésmintákhoz kapcsolódó értékek dominálnak, úgymint magabiztosság, határozottság, anyagi siker, a nemi szerepek élesen elkülönülnek egymástól, a nők engedelmesek, szelídek. A nemi szerepek elkülönülését következetesen szem előtt tartják csecsemőkortól fogva,

a nevelést illetően is. Fontosak az anyagi javak, a siker, a munkára összpontosítanak, azért élnek, hogy dolgozzanak, az életminőség csak másodlagos. A magabiztos menedzsereket értékelik, nem kerülik a konfliktusokat, lényeges a teljesítmény.

A feminin kultúrák (pl. Svédország, Norvégia, Hollandia, Dánia) a női viselkedésmintákhoz kapcsolható értékeket preferálják. Ennek megfelelően konszenzusra törekednek, fontosnak tartják a másokról való gondoskodást, az emberi kapcsolatokat, a környezet védelmét. Azért dolgoznak, hogy éljenek, tehát az életminőség áll az első helyen a munkahely esetében is. A nemi szerepekben átfedések vannak, a konfliktusok megoldása nem küzdelem árán történik, mint a maszkulin kultúrákban, hanem tárgyalások útján, kompromisszumok révén.

4. A **bizonytalanságkerülés** az ismeretlenhez, az újhoz, a bizonytalanhoz való viszonyulást vizsgálja, a szabályok igénylésének, a fenyegetettség érzésének mértékét.

Az erősen bizonytalanságkerülő kultúrák, mint általában a katolikus, valamint az arab, a japán kultúrák, igénylik a szabályok létét, a határok meghúzását, az időpontok rögzítését és betartását. Minden, ami a megszokottól eltér, az veszélyesnek minősül, a kiszámíthatatlan helyzetek félelmet keltenek. Fontos tényezők a biztonság, az állandóság, a tisztelet, a valahová tartozás érzése, az abszolút igazságokba vetett hit.

A gyengén bizonytalanságkerülő kultúrák, mint a skandináv és az angol, az ismeretlent, a bizonytalant az élet velejárójának tekintik. Az ismeretlen kockázatok vonzóak, a kiszámíthatatlan helyzetek kihívások. Minden, ami eltér a megszokottól, az érdekes. Csak annyi szabályt tolerálnak, amennyi feltétlenül szükséges. Nyitottak, rugalmasak az újdonságokkal szemben, toleránsak, elfogadóak a mással szemben.

5. **Konfuciánus dinamizmusként** a konfuciánusi értékekhez (kivétel, státus tisztelete, takarékoság, méltóság megőrzése, munka és közösség iránti elkötelezettség) való viszonyulást emlegetik. Eszerint megkülönböztetünk hosszú távú orientációval rendelkező kultúrákat (ilyenek a keleti kultúrák) és rövid távú orientációjú kultúrákat (ide so-

rolhatók az úgynevezett nyugati kultúrák). Ez előbbi esetén, a munkahelyhez való viszonyt figyelembe véve, a feljebbvaló iránti tisztelet a munka és a közösség iránti odaadással párosul.

A kutatások egyértelmű összefüggést mutattak ki a hosszú távú orientáció és a magas gazdasági fejlettség között, ugyanakkor további érdekes összefüggésekre is rávilágítottak. A katolikus vallás uralta kultúrákban magasabb a bizonytalanságkerülési index, míg a protestáns kultúrák esetében alacsonyabb. A férfias kultúrák általában erősebben bizonytalanságkerülők, mint a nőies kultúrák. A legtöbb katolikus országban magas értéket mutat a maszkulinitás index. Az erős bizonytalanságkerülés úgy tűnik, hogy a problémák elméleti megközelítését vonja maga után, míg a gyenge bizonytalanságkerülés az empirikus megközelítést részesíti előnyben. Az adatok szerint Európában északtól dél fele haladva növekszik a hatalmi távolság, nagyobb lakosságszám esetén általában nagyobb, a fejlettebb országokban rendszerint kisebb (kivétel: Franciaország, Japán). Ugyanakkor a gazdagabb országok nagyrészt individualisták, kivéve Japánt, a kisebb hatalmi távolságú kultúrák szintén inkább individualisták.

2. Hall kulturális ismérvei

Az üzenetek cseréjében, a helyes (azaz a közlő szándéka szerinti) értelmezésben jelentős, mondhatni döntő szerepet játszik a kontextus, amelyben a kommunikáció lezajlik.

A kontextus szó értelmezése a Magyar Értelmező Kéziszótár⁸ szerint „szövegkörnyezet”. A mi szemszögünkből és a mi használatunkban ennél teljesebb definíciót ad Hall⁹: „A kontextus az az információ, amely egy eseményhez, történéshez kapcsolódik, az esemény jelentéséhez elválaszthatatlanul hozzátartozik”. A kommunikáció során gyakran elegendő valamely kommunikációs elem (verbális, nonverbális, paraverbális) felhasználásával csupán utalni előzetes eseményekre, háttérinformációkra, előzetes tudásra, melyet az explicit módon közölt

8 Juhász József (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. I. köt. Bp., 1992. Kontextus címszó.

9 Falkné, 2008. 58.

információhoz társítva megfelelően értelmezni tudunk anélkül, hogy magyarázatot igényelnénk. A kontextus tehát feltételez egy közös előzetes tapasztalatot, tudást, melynek hiányában bizonyos üzenetek félreértelmezhetőek vagy egyszerűen értelmezhetetlenek. A kontextus részévé válhat a fizikai környezet is.

Edward Hall¹⁰ amerikai antropológus aszerint vizsgálta az egyes kultúrákat, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak a kommunikáció során a **kontextusnak**. A kultúrák kontextusrendszerét vizsgálva, Hall megkülönböztetett magas kontextusú és alacsony kontextusú kultúrákat.

A magas kontextusú kultúra (lásd Japán, illetve a mediterrán kultúrák) az implicit kódra támaszkodik, kevésbé a verbalításra, a kimondott szavaknak kevésbé van jelentőségük, sokkal inkább fontos a „sorok között olvasni”. A külső környezet, a nem verbális jelzések lényeges szerepet töltenek be a kommunikációban. Kevés információt igényelnek, éppen ezért bosszantó vagy lekezelőnek tűnik számukra, ha az alacsony kontextusú kultúrából érkező agyonmagyarázza, a szájukba rágja (a magas kontextusú szempontjából) az üzenetet. Az ilyen kultúrákban gyors és gazdaságos a kommunikáció, gyakoriak és elfogadottak a szóbeli megállapodások, az emberi kapcsolatok mélyek és tartósak.

Az alacsony kontextusú kultúra képviselői (például németek, amerikaiak) ezzel szemben az explicit kódra, a verbalításra alapoznak, sok információra van szükségük. Általában nem tanulták meg a nem verbális jelek értelmezését, így legtöbbször képtelenek venni a ki nem mondott jelzéseket, azt is nehezen képzelik el, hogy erre mások képesek lehetnek. Az emberi kapcsolatok ezekben a kultúrákban felszínesek, jellemzőek az írásbeli megállapodások.

Két, a kontextushoz nagymértékben különbözően viszonyuló kultúra képviselője között ez oknál fogva gyakoriak lehetnek a félreértések és a feszültségek.

10 Ifj. Edward Twitchell Hall (1914–2009) amerikai antropológus és kultúra-kutató.

Kijelenthetjük, hogy az etnikai és vallási szempontból homogén közösségek sokkal inkább képesek az implicit kód alkalmazására, kevésbé szorulnak verbalításra, míg az említett szempontokból heterogén közösségek a verbalitást részesítik előnyben, és kevésbé képesek az implicit kód használatára.

A kontextushoz való viszonyulást érdemes figyelembe venni az interkulturális interakció során, legyen szó üzleti kapcsolatról, hivatali érintkezésről, vagy akár személyes kapcsolatról.

A kultúrák vizsgálata során Hall figyelembe vette az egyes kultúrák **időhöz való viszonyulását** is. Ez alapján Hall monokronikus és polikronikus kultúrákról beszél. A monokronikus kultúra tagjai egyszerre egy dologra koncentrálnak, éppen ezért nem szeretik, ha félbeszakítják őket, a határidőket pontosan betartják. A terveket szintén pontosan követik. A monokronikus szemlélethez alacsony kontextus társul.

A polikronikus kultúrák képviselői egyszerre több dologra is figyelnek, például üzleti tárgyalás közben egy-egy telefont is megengednek maguknak. Az időpontokat, határidőket, terveket rugalmasabban kezelik, betartják őket, ha lehetőségük van rá. Fontosak számukra az emberi kapcsolatok. A magas kontextusú kultúrák általában polikronikusak. Természetesen ezek az ismérvek csak a kultúrák egymáshoz viszonyítása esetén telnek meg tartalommal, ugyanakkor a polikronikus elemek keveredhetnek monokronikus elemekkel az egyes kultúrákon belül.

Hall kutatásainak tárgyát képezte a **proxemika**, vagyis a távolság- és térkezelés. Az egyén térkezelését több tényező is befolyásolja: életkor, nemi hovatartozás, egyéni tapasztalatok, társadalmi státus, a többiekkel való viszony, a kulturális háttér.

Hall a következő távolsági zónákat különíti el:

- Intim zóna: 0–60 cm,
- Baráti érintkezési zóna: 60–120 cm,
- Társas érintkezési zóna: 120–330 cm,
- Nyilvános zóna: 330 cm vagy annál nagyobb távolság.¹¹

¹¹ Hidasi, 2004. 118.

Az interkulturális kommunikáció szempontjából fontos lehet, hogy mi módon érvényesítjük térigényünket, illetve milyen mértékben sikerül elfogadnunk a mások eltérő térigényét.

3. Trompenaars értékorientációi

Fons Trompenaars¹² kulturális dimenzióinak felállításában Kluckhohn és Strodtbeck¹³ kategóriáiból indul ki, melyeket később más kutatók is továbbfejlesztettek. Kluckhohn és Strodtbeck álláspontja szerint minden társadalom tudatában van a különböző problémákra adható lehetséges válaszoknak, de különböző sorrendet részesítenek előnyben, azaz minden kultúra más domináns értékorientációkkal rendelkezik.

A továbbfejlesztett modell hat alapvető kérdésre épít, melyek mindenikére három lehetséges válasz adható. A kérdések a kapcsolatorientációra, az időorientációra, a térorientációra, a cselekvésorientációra, az ember–természet orientációra, az emberi természet orientációjára vonatkoznak. Másként fogalmazva: az ember viszonyulása az imént felsoroltakhoz jelenti az alapvető problémákat. A problémákra adott válaszok, megoldások pedig megkülönböztetik az egyes kultúrákat.

Mindezek alapján Trompenaars hét kulturális dimenziót különített el:

1. univerzalizmus, illetve partikularizmus;
 2. individualizmus, illetve kollektivizmus;
 3. neutrális, illetve affektív;
 4. specifikus, illetve diffúz;
 5. teljesítmény, illetve egyéb által orientált;
 6. szekvenciális, illetve szinkronikus időorientált;
-
- 12 Fons Trompenaars (1952–) holland teoretikus és tanácsadó a kölcsönös kulturális kommunikáció és a nemzetközi menedzsment területén. Trompenaars, Fons: *Riding the Waves of Culture. Understanding Cultural Diversity in Business*. London, 1993.
- 13 Clyde Kluckhohn (1905–1960) amerikai antropológus, társadalomkutató. Fred Strodtbeck (1919–2005) amerikai társadalompszichológus. Kluckhohn, F.R. – Strodtbeck, F.L.: *Variations in Value Orientations*. Row, Peterson and Company, Evanston, Illinois, 1961.

7. belső irányítású, illetve külső irányítású.

1. Az **univerzális kultúrákra** jellemző a szabályok fontossága, a következetesség és az ezekből adódó egyfajta merevség. A szabályok mindig és mindenre érvényesek, mindenki egyenlő.

A **partikuláris** kultúrákban fontos szerepet játszanak az emberi kapcsolatok, az egyedi körülmények, a viszonylagosság. Az ismeretség, a barátság, a rokonság kötelez, a szabályokhoz való viszonyulás rugalmasabb, mindig vannak „kiskapuk”.

2. Az **individualizmus–kollektívizmus** kettőséről itt nem beszélünk, hiszen nagyjából megegyezik a hofstedei dimenziókkal. Fontosságát mutatja, hogy majd minden szerzőnél jelen van.

3. **Neutrális**, semleges kultúra esetén az üzleti kapcsolatok érzelmentesek, hivatalosak, célirányosak, az érzelmek nyilvános kifejezése nem elfogadott.

Affektív, emocionális kultúrában az érzelmek helyet kapnak az üzleti életben is, a nyilvános érzelmi megnyilvánulások természetesek.

4. A **specifikus** kultúrákban szigorúan elkülönül a magán- és az üzleti szféra, míg a **diffúz** kultúrákban a kettő keveredik. Fontosak a személyes kapcsolatok, gyakran az üzlettárs megismerése előfeltétele az üzletkötésnek.

5. **Teljesítményorientált** kultúrában az egyén megítélésének az alapja a teljesítmény, míg máshol a körülmények képezik a megítélés alapját.

6. A **szekvenciális**, illetve **szinkronikus** időkultúrák megkülönböztetés nagyjából megegyezik a Hall-féle monokron, illetve polikron felosztással.

7. A **belső irányítású** kultúra embere uralni akarja a természetet, felfogása szerint az egyén maga irányítja az életét. Ezzel szemben a **külső irányítású** kultúra embere a természettel való harmóniára törekszik, az őt körülvevő környezetet erősebbnek érzi az egyénénél.

4. A legújabb kutatások

Napjaink talán legátfogóbb felmérése a GLOBE (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness¹⁴), melynek során kvantitatív és kvalitatív kutatási módszerekkel dolgoznak. A kutatás Hofstede négydimenziós modelljét használta fel, kibővítve azt további öt dimenzióval:

1. bizonytalanságkerülés,
2. hatalmi távolság,
3. individualizmus – kollektívizmus,
4. maszkulinitás – femininitás,
5. nemek egyenlősége,
6. asszertivitás,
7. teljesítményorientáció,
8. jövőorientáció,
9. humánorientáció.

A GLOBE-felmérés során a kutatók a világra kiterjedően vizsgálják a nemzeti kultúra, a szervezeti kultúra és a szervezeti vezetés összefüggéseit. A felmérés két aspektust vesz figyelembe: a jelenleg észleltet és a kívánatosnak tartottat.

A tulajdonképpeni kutatás

A kultúra több szinten is vizsgálható. A nemzeti szintet tekintve a román és a magyar kultúrával foglalkozom. Hofstede kutatása nem foglalkozott egyik említett kultúrával sem, a volt szocialista tömb országaival a XX. század kilencvenes éveitől kezdtek foglalkozni a kutatások, de legtöbbször tömbként kezelték őket. Nagyon gyakran csupán becslésekről volt szó, amelyeket nem igazoltak helyi kutatásokkal.

Elméleti kutatásaim során azt tapasztaltam, hogy a magyar és a román saját nemzeti identitással foglalkozó diskurzusban sok az átfedés: például mindkét ország úgy érzi, hogy Kelet és Nyugat találkozási pontja, hogy a nyugat-európai országok védőbástyájaként szolgáltak évtizedeken keresztül, hogy ötvözik azon kultúrák sajátosságait, me-

14 Vezetés és Szervezeti Magatartás Hatékonyságának Nemzetközi Vizsgálata (nemzetközi összehasonlító kultúrávizsgálati program)

lyekkel a történelem során kapcsolatba kerültek stb. Márpedig, véleményem szerint, ha két különböző kultúra ugyanazokat a dolgokat tulajdonítja önmagának, akkor elkerülhetetlen a konfliktusos állapot kettejük viszonyában.

Szerény kutatásom a székelyföldi magyarok és az itt élő románok kultúrájával foglalkozik. Fontosnak tartom rámutatni a székelyföldi magyar és székelyföldi román kultúra közötti különbségekre és hasonlóságokra, felvázolni a kisebbség többségben és a többség kisebbségben sajátos helyzetét, a felnőttkor küszöbén álló fiatalok értékpreferenciáinak tükrében. Ezáltal segítséget kívánunk nyújtani mindazoknak, akik más kultúrából érkezve az említett két szubnacionális kultúrához tartozó emberekkel dolgoznak együtt, avagy éppen e két kultúra képviselőit kell egyazon munkahelyen belül összehétközíteniük. Meglátásom szerint tehát elsősorban az üzleti életben, illetve az idegen nyelvek oktatásában lenne hasznosítható.

Jelen esetben nem elég nemzeti szinten megvizsgálni a kultúrákat, hiszen egy sajátos helyzettel állunk szemben: egyrészt regionális, ha úgy tetszik, szubnacionális kultúrákkal: székelyföldi magyar, erdélyi román, másrészt a *kisebbség többségben* az előbbi, és *többség kisebbségben* az utóbbi esetben. Feltételezésem szerint az említett sajátos helyzet jelentősen árnyalja a nemzeti kulturális sajátosságokat.

A kérdések a társadalom különböző csoportjaival szembeni attitűdre, a leglényegesebb életterületek (család, munka, vallás stb.) fontosságára, bizonyos morális problémákra, negatív attitűdök vizsgálatára tértek ki. A kérdőíveket 100 magyar nemzetiségű, magyar anyanyelvű elméleti liceumban tanuló, valamint 100 román nemzetiségű, román anyanyelvű elméleti liceumban tanuló Hargita megyei diák töltötte ki. Bár a minta nem tekinthető reprezentatívnak az alacsony számok miatt, alkalmas lehet arra, hogy következtetéseket vonjak le belőle, megfigyelhető legyen a tendencia, további kutatások alapjául szolgáljon.

A kérdőív első részéből kiderült, hogy mindazok, akik magyar nemzetiségűeknek vallották magukat, anyanyelvükként is a magyart jelölték meg, míg a magukat román nemzetiségűeknek vallók közül öten a magyart jelölték meg anyanyelvüknek. Az utóbbi esetben valószínűsít-

hető, hogy vegyes házasságból származó alanyokkal állunk szemben. Ez is mutatja a vizsgált térségben létező helyzet komplexitását, ami a kulturális sajátosságokat illeti.

Kitérnék továbbá az idegen nyelvek ismeretére a két nemzetiséghez tartozó csoportokon belül, ugyanis napjainkban mondhatni elengedhetetlen legalább egy idegen nyelv ismerete. Azt gondolnánk, hogy a magyarok „szerencsés” helyzetben vannak ilyen szempontból (amint azt egyszer német fiatalok egy csoportja is kissé irigykedve megjegyezte), hiszen anyanyelvükön kívül két nyelvet is beszélnek: az ország hivatalos nyelvét, a román, és még egy vagy két, az iskolában oktatott nyelvet.

Látni fogjuk azonban, hogy a dolgok korántsem ilyen egyszerűek. Nézzük az eredményeket. A románok esetében a 96 válaszadóból 2 állítja, hogy nem beszél egyetlen idegen nyelvet sem, a magyarok esetében 92 válaszadóból 8 mondja ugyanezt. 27 román beszél állítása szerint egy idegen nyelvet, ezzel szemben csak 20 magyar állítja ugyanezt, két idegen nyelvet beszél 40 román és 47 magyar, míg három idegen nyelvet beszél 27 román és 17 magyar. A románok közül 35 mondta, hogy beszéli a magyart, míg a magyarok közül 62 állítja, hogy beszél románul. Ez azt is jelenti, hogy 62 esetben az egyik beszélt idegen nyelv a román, ebből 5 esetben az egyetlen is. A beszélt idegen nyelveknél az angol fordul elő a leggyakrabban, összesen 168-an jelölték meg. A magyarok esetében még előfordul a német (25 jelölés), az olasz (1 jelölés), míg a románoknál a francia (60 jelölés), a német (2 jelölés). Mindezek az adatok egyértelműen a románok javára billentik a mérleget az idegen nyelvek beszélése tekintetében. Mivel az általam összeállított kérdőív alapján erre a miértra nem adható válasz, csupán saját véleményyt kockáztathatok meg. Úgy gondolom, hogy ezt a helyzetet két dolog magyarázza: egyrészt a romániai oktatáspolitikai, amely az állam nyelvét első nyelvként kezeli, mindenkinek (kisebbségének is) egyforma szinten oktatja, mindenki fele egyforma elvárásokkal közelít, nem véve figyelembe a valóságot, amelynek megfelelően nagyon sokan az óvodában/iskolában találkoznak először a román nyelvvel. Ugyanakkor a magyar gyerek, amennyiben magyar tannyelvű intézményben tanul,

évfolyamtól függően heti 4-5 anyanyelvi órája van, ennyivel jobban van leterhelve, mint a román diák. Így valószínű, hogy utóbbinak több ideje és talán erősebb motivációja is van idegen nyelvek tanulására, mint a magyaroknak. Ugyanakkor tömbmagyarági helyzetéből adódóan, a székelyföldi magyar gyerek a románt sem tudja megfelelően elsajátítani, egyfelől a már említett oktatáspolitikai miatt, másfelől, mert a román nyelvvel majdnem kizárólag csak az iskolában találkozik, informális környezete egyáltalán nem, vagy alig segíti ezt a folyamatot. Szerény felmérésem is igazolja tehát az oktatáspolitikai eme súlyos hibáját, melyet több fórumon is jeleztek pedagógusok, szülők, diákok, és amely – immáron évtizedek óta – süket fülekre talál a tisztelt honatyáknál. Az ország nyelvének ismerete sokat számít munkahelykereséskor, és úgy egyáltalán, ha kilépsz ebből a térből, más idegen nyelvek ismerete szintúgy segíti a szakmai előrehaladást.

Ezzel rátérnék a kérdőív második részére, amely a társadalom különböző csoportjaival szembeni attitűdöt, a leglényegesebb életterületek (család, munka, vallás stb.) fontosságát, bizonyos morális problémákat, negatív attitűdöket vizsgált, és amelynek alapján remélem megvalósítani a két kultúra modellálását.

Az első kérdés a leglényegesebb életterületek fontosságát vizsgálja. E komponensek fontossága jelentős befolyást gyakorol a munkavállalásra és a munkavégzésre is. A munkahelyhez való kötődést, a motiváltságot nagyban meghatározza a családnak, a barátoknak, a szabadidőnek, a vallásnak, a politikának stb. tulajdonított fontosság, a felsoroltak életünkben betöltött szerepe.

Mind a románok, mind a magyarok többsége a családot tartja a legfontosabbnak: a magyarok 82,60%-a, a románok 76,04%-a adta a legmagasabb pontszámot a családnak. Érdekes módon a legkevésbé fontosnak tartott terület is azonos: a magyarok 25,88%-a szerint a politika a legkevésbé fontos; a románok 40,96%-a mondja ugyanezt, és az átlagértékek is a politika esetében mutatják a legalacsonyabb értékeket (3,47 – magyarok, 3,74 – románok). Ez valószínűleg természetes reakció arra, ahogyan a politika semmibe veszi az embereket. Érdekes módon az általam megkérdezett német önkéntesek ezt találták az egyik

legmeglepőbb dolognak Romániában, hogy a politikum figyelmen kívül hagyja az embereket, vagy gúnyt űz belőlük.

A románok esetében az érzelmek, barátok, szakértelem, idősök tisztelete számítnak fontosnak; a magyarok számára a barátok, érzelmek, az idősök tisztelete. A vallás az átlagérték alapján közepesen fontosnak számít, viszont jelentős a különbség a magyarok és a románok között. A románok vallásosabbak, mint a magyarok.

Az 2. kérdés morális problémákat vet fel, melyeket *jogtalan haszonszerzésként* összegezhetünk, és amelyek közvetlenül kapcsolódnak a gazdasági tevékenységekhez: adócsalás, jogtalanul igénybevett állami juttatások, megvesztegetés, saját érdekében hazudás.

Az adócsalás a legkevésbé elfogadott, a magyarok 44,44%-a, míg a románok 61,90%-a mondja azt, hogy semmilyen körülmények között sem fogadható el. A jogtalanul igénybevett állami juttatások tekintetében a magyarok 36,66%-a elutasító, a románoknak viszont 58,62%-a. A megvesztegetést a magyarok 38,88%-a tartja elfogadhatatlannak, a románoknál ez az arány 50%. A saját érdekében sem hazudhatsz soha a románok 30%-a szerint valós, de a magyarok csak 5,55% arányban gondolják ugyanígy. Elmondható tehát, hogy a románok nagyobb százaléka tartja úgy, hogy a jogtalan haszonszerzés sohasem indokolható.

A harmadik kérdés az embertársainkba vetett bizalom mértékét vizsgálja. A szervezeti kultúrát véve alapul, a munkatársak közötti kapcsolat minősége és milyensége jelentősen befolyásolja annak milyenségét is. A bizalom hitet jelent a másik fél korrektségében, moralitásában, így megkönnyíti a felek közti kommunikációt és együttműködést. Ahol magas a bizalomindex, ott kevesebb szabályozásra van szükség.

A kérdőív eredményeit vizsgálva az erdélyi románok 40,63%-a határozottan állítja, hogy nem lehet megbízni az emberekben, 37,50% csak a családtagjaiban bízik, csupán 10,42%-uk mondja azt, hogy meg lehet bízni az emberekben. Ez az eredmény egybecseng az EVS¹⁵ adatokkal, melyek szerint a románok csupán 10,7%-a bízik meg másokban. Ez tehát azt is jelenti, hogy a román szervezeti kultúrában sok a

15 European Value Survey = Európai Értékrend Vizsgálat. 1981-től kilenc-évente ismétlődő európai felmérő program.

szabályozás, az ellenőrzés. Ugyanakkor a családba vetett bizalom szintje elég magasnak mondható. A székelyföldi magyarok esetében valamivel magasabb a bizalom mértéke, 17,39% gondolja azt, hogy meg lehet bízni másokban, 31,52% úgy véli, hogy nem lehet bízni az emberekben. 25% csak a családtagokban, 21,73% családtagokban és barátokban bízik meg.

A következő kérdés negatív attitűdökre (előítélet, ellenségesség) vonatkozik. Ezek az attitűdök fontos szerepet játszanak az interperszonális kapcsolatokban, kommunikációs szempontból a pszichikai zaj kategóriába soroljuk, mivel gátolják, akár el is lehetetlenítik a kommunikációt. Az előítéletesség gyakran okozója a kulturális konfliktusoknak. A kérdésfeltevés különböző típusú emberi kapcsolatokra, közöttük a munkahelyi kapcsolatokra is vonatkozik. A kérdés kilenc társadalmi csoportot választ ki, így: a büntetett előéletűek, a HIV-fertőzöttek, a kábítószeresek, az alkoholisták, a nagycsaládosak, a homoszexuálisok, a zsidók, a muzulmánok és a cigányok csoportját.

A magyarok a legelfogadóbbak a nagycsaládosokkal szemben, osztálytársnak/munkatársnak a legkevésbé a kábítószereseket és az alkoholistákat fogadják el. 92 magyarból 46 fogadna el cigányt munkatársnak, de szomszédnak már csak 39, barátnak 23, családtagnak 16. Ahogy tehát szorosabb emberi viszonyról van szó, úgy egyre csökken az elfogadás a cigányság esetében, ugyanez a tendencia figyelhető meg a muzulmánok és zsidók esetében. HIV-fertőzöttet leginkább szomszédnak, legkevésbé barátnak fogadnak el. A svédek 97,5%-os toleranciája alapján (más rasszhoz tartozó szomszédal szemben)¹⁶ a 60% körüli magyar tolerancia alacsony értéknek számít. Hasonló következtetésre jut Borgulya is az EVS kutatások alapján. Ezen adatok alapján a multinacionális vállalatok vezetői számíthatnak negatív attitűdök megjelenésére.

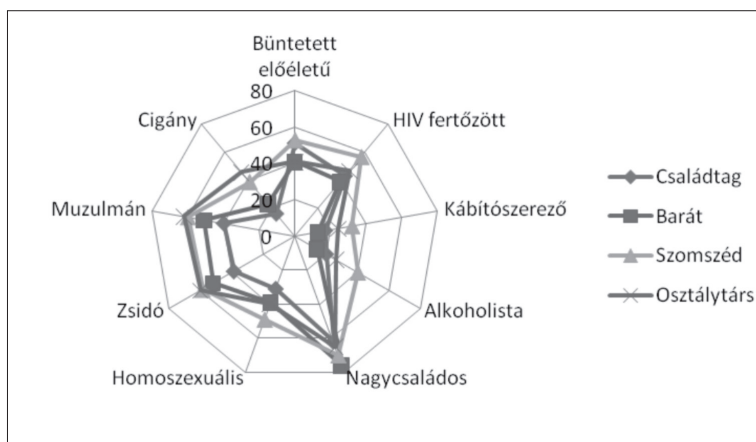
A románok 52%-a fogadna el HIV-fertőzöttet valamennyi felsorolt kapcsolatban. Esetükben a legkevésbé elfogadott csoportok a homoszexuálisok (96-ból 20-an fogadnák el családtagnak, 31-en barátnak, 45-en szomszédnak, 41-en munkatársnak), majd az alkoholisták és a kábítószeresek (30-an, illetve 28-an fogadnák el munkatársnak). A magyarok

¹⁶ Borgulya, 2006.

megengedőbbek a homoszexuálisokkal szemben (92-ből 31 fogadná el családtagnak, 39 barátnak, 49 szomszédnak, 40 munkatársnak).

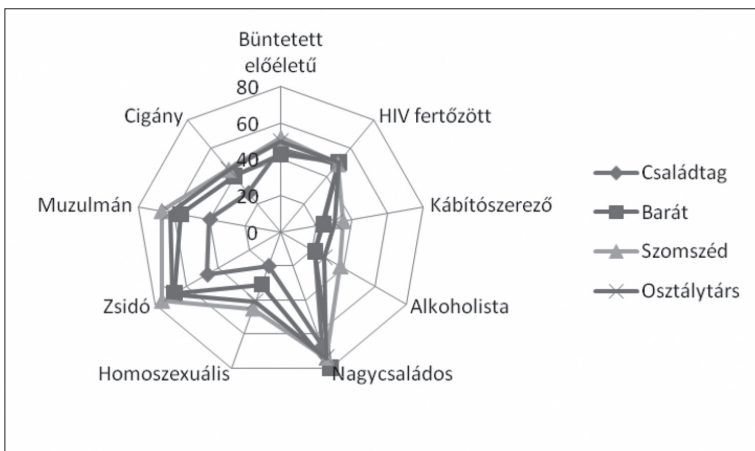
A legnagyobb elfogadottsággal a románok esetében is a nagycsaládosok bírnak. Szembeötlő a különbség a magyarok és a románok zsidókhöz, muzulmánokhoz és cigányokhoz való viszonyulásában. Mindhárom esetben a románok magasabb fokú elfogadást mutatnak (pl. zsidót munkatársnak 71,87%, barátnak 79,16%, cigányt 96-ból elfogadnák 40-en barátnak, 45-en szomszédnak, 45-en munkatársnak).

A magyarok mennyire elfogadók (2010)*

* A szerző által szerkesztett grafikon.

*A románok mennyire elfogadók (2010)**

* A szerző által szerkesztett grafikon.

Elmondható tehát, hogy tulajdonképpen mindkét vizsgált kultúra kevésbé elfogadó. Mindkét kultúra értékékként tekint a családra, amint az más kérdésekre adott válaszokból is kiderül. A román kultúra valószínűleg vallásosságánál fogva is elutasítóbb a homoszexualitással szemben, mint a magyar, viszont elfogadóbb a muzulmánokkal, zsidókkal és cigányokkal szemben.

Az 5. és 6. kérdés az intim és közsféra elválasztását, a szabályok univerzalizmusát, a „kiskapuk” létét vizsgálja. Ennél fogva szorosan kapcsolódik a gazdasági szférához, az üzleti élet működésének íratlan szabályaihoz. Az 5. kérdés azt veti fel, hogy mennyire vannak a családnak kapcsolatai, melyekre bizonyos problémák felmerülése esetén számíthat, mint: betegség esetén, bankban, bíróságon, munkahelytalálásban, polgármesteri hivatalban, rendőrségen, üzleti életben. Az eredmények azt mutatják, hogy minden említett területen működik kisebb-nagyobb mértékben a kapcsolatok általi érvényesülés. A románok eseté-

ben szembetűnően magas ez a szám a rendőrség (83,1% válaszolta azt, hogy van akire számítson a rendőrségen) és betegség esetén (83,1%), munkahelytalálásban (76,5%), polgármesteri hivatalban (74,73%), míg az üzleti életben a legalacsonyabb az érték: 48,93%. Ezek a kapcsolatok leginkább baráti és rokoni viszonyokon alapulnak.

A magyar megkérdezettek esetében a százalékok kicsit másképp alakulnak. A legmagasabb érték betegség esetén jön ki: 89,13%, ezt követi a munkahelytalálás 75,55%-kal, majd a polgármesteri hivatal 69,56%-kal. Az üzleti életben 68,13% számíthat a kapcsolatokra, ami majdnem 20%-kal több, mint a románok esetében, viszont a magyarok csupán 62,92%-ának vannak kapcsolatai a rendőrségen a román 83,1%-hoz képest. Bíróságon, ügyvédnél nagyjából egyforma esélyekkel indulnak (100 emberből kb. a felének vannak kapcsolatai, melyekre számíthat). Bár van különbség az egyes területeken belül a románok és a magyarok esetében, de ez nem belső irányítatású, nem azért alacsonyabb az érték pl. az üzleti szféra esetén a románoknál, mert úgy tartják helyesnek, hogy ne a kapcsolataik révén boldoguljanak, hanem mert ott kevésbé van kapcsolatuk.

A románoknak több kapcsolatuk van a rendőrségen, mint a magyaroknak, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a legtöbb rendőr román nemzetiségű. Elképzelhető, hogy pár éven belül változni fog a helyzet. Kijelentésemet arra alapozom, hogy míg idáig a magyarok körében megvetett szakmának számított a rendőré, és mint ilyen, vagy éppen azért, a többség „kiváltságának” tartották, egy nem hivatalos iskolai felmérés szerint növekszik a rendőri szakma presztízse, egyre több fiatal jelölte meg a Rendőr Akadémiát, mint tanulmányai folytatásának színhelyét. Ugyanakkor az üzleti életben kijött magasabb érték sem azt mutatja, hogy a magyarok kevésbé korrektek, mint a románok, csupán az az függ össze a dolog, hogy a legtöbb székelőföldi vállalkozó magyar.

Mindez az én olvasatomban azt jelenti, hogy mindkét kultúrában számítanak a kapcsolatok, az ismerősök, jelentős szerepet kap a viszonylagosság, a szabályok nem mindenre egyformán érvényesek, a barátok és a rokonok más megítélés alá esnek, működik a *kéz kezet mos*

mentalitás, egyszóval partikularista kultúrák a trompenaarsi megfogalmazásban.

A következő kérdés azt vizsgálja, miként gondolkodnak a fiatalok az életben való boldogulásról. A feladat az volt, hogy válasszák ki 12 megadott dolog közül az 5 legfontosabbat, mely az életben való boldoguláshoz szükséges, és rangsorolják azokat.

A románok közül 52-en sorolták be az *Istenbe való hitet* az első öt legfontosabb dolog közé, közülük 34-en az első helyre tették. 54-en a *szülői támogatást*, 53-an az *ambíciót*, 56-on a *boldogulni tudást*, 38-an a *szerencsét* sorolták privilegizált helyre. A *kapcsolatok* 34 és a *szakértelem* is csupán 35 ember számára elég fontos, hogy az első öt legfontosabb tényező közé sorolják, míg az *üzleti érzéket* mindössze 10-en választották be az első öt érték közé.

A magyarok közül legtöbben, 52-en a *szerencsét* sorolták be az első öt legfontosabb dolog közé, mely az életben való boldogulást meghatározza, 50-en a *szülői támogatást*, ebből 16-on azt az első helyre tették, ezt követi az *ambíció* 46 vokssal, a *szakértelem* 43-mal. Legkevesebben a *boldogulni tudást* jelölték meg (22-en).

Mindebből az látszik, hogy mind a románok, mind a magyarok többsége az életben való boldogulást nagymértékben az egyénen kívülre helyezi, csak kicsit másként. A magyarok esetében a legtöbben a szerencsét és a szülői támogatást jelölték meg, így a sikertelen életútért lehet hibáztatni a kedvezőtlen vagy éppen szerencsétlen körülményeket, ugyanakkor, ha megvannak a körülmények, ambíció nélkül nem fog sikerülni ezek kihasználása. Szintén jelentős szerepet játszik a családi támogatás.

A románok esetében a szülői támogatás az Istenben való hittel egészül ki, itt is sokat nyom a latban a család támogatása, ugyanakkor a körülmények összjátékát, az egyénen kívülit a magyarok szerencsének, a románok Istennek tulajdonítják. Ezek az eredmények egyébként igazolják valamilyen szinten azt a gondolatot, ami eléggé elterjedt román–magyar összehasonlításban, hogy a románok sokkal vallásosabbak. Esetükben is a körülményekre rá lehet segíteni ambícióval. A legkevésbé fontosnak az üzleti érzéket tartják, amin azért nem csodálko-

zunk, mert amúgy sem az egyénen múlik a siker, szerintük. Hogy egy sokatmondó román irodalmi példával éljek, a híres író, Ioan Slavici egyik novellájának hőse – önnön gyengeségéről és tévedéseiről medítálva – a következőket mondja: „Hát tehetek én róla? – mondotta végül is magában. Így akarta Isten! Tehetek én róla, hogy van bennem valami, ami erősebb az akaratomnál? A púpos ember sem hibás abban, hogy púp nőtt a hátára. Ő szeretne leginkább szabadulni tőle.”¹⁷

Igen érdekesnek találom a *boldogulni* tudással szembeni viszonyulást. A román nyelvben létezik a *descurcăreț* melléknév, melynek magyar megfelelője a Román–Magyar szótár szerint¹⁸ *élelmes, talpraesett*, illetve az *a se descurca* ige, amely annyit tesz, mint *eligazodni valaminben, boldogulni*. Látszólag sikerült visszaadni e szavak jelentését, viszont e szavak mögött valami sajátos dolog húzódik meg, amit a magyar *boldogulni* ige talán megközelít, de a melléknév esetében nem adja vissza az árnyalatokat. Azt gondolom, ezzel magyarázható, hogy az itt élő magyarok magyarul beszélve kódot váltanak e szó erejéig, mert ez esetben kifejezőbbnek érzik, mint a magyar szót. Tehát, ha valaki *descurcăreț*, azt nem kell félteni, ahogy magyarul mondanánk, mert feltalálja magát minden helyzetben, megoldja, kijön belőle, túléli stb.

Azt hiszem, ha például a *dor* (egyfajta vágyakozást jelent) szóról azt tartják, hogy jellegzetes a románságot tekintve, úgy talán egy másik ilyen szó lehetne a *descurcăreț*. Ugyanakkor magyar olvasatban van egy kis pejoratív színezete.

Ezek tudatában talán nem meglepő, hogy a legtöbb román besorolta a *boldogulni* tudást az első öt legfontosabb dolog közé, és közülük sokan a második, harmadik legfontosabb dolognak tartották. Ugyanakkor a magyarok legkevesebben a *boldogulni* tudást jelölték meg, amiben lehet egy adag elhatárolódási tendencia, illetve egy másik adag lenézés.

A második rész utolsó kérdésénél kijelentéseket kellett értékelni aszerint, hogy mennyire értenek egyet velük, a következőképpen: 1 – egyáltalán nem, 2 – kismértékben, 3 – nagymértékben, 4 – teljes mértékben. A kijelentésekből csak egyet szeretnék bemutatni: A máso-

17 Ioan Slavici: *Jószerecsse malma*. Buk., 1970. 123.

18 Kelemen Béla: *Román–Magyar Szótár*. Buk., 1980. 163.

lás része az iskolai/ egyetemi életnek. A románok szerint nagymértékben igaz a kijelentés, míg a magyar érték a *kismértékben* és a *nagymértékben* között foglal helyet, enyhén a *nagymértékben* fele hajolva. Ez részben a kollektivistá szemléletnek tudható be, a különbség pedig magyarázható azzal, hogy a GLOBE-felmérés alapján a romániai magyarok individualistábbak, mint a románok, ugyanakkor a román kultúrára nem jellemző a teljesítményorientáltság.

A romániai társadalmi környezet nem bátorítja, nem jutalmazza kellőképpen sem az egyéni, sem a csoportos teljesítményt. Az általános felfogás szerint, ha valaki gazdag, az egyúttal tisztességtelen (Tisztességes munkából nem lehet megélni sem, nemhogy jól élni –mutatja a tapasztalat.). E felfogásnak hármas magyarázata van: a már említett nem megfelelő értékelése a teljesítménynek, az ortodox felfogás, mely a szérénységet és alázatosságot értékeli, valamint a kommunista ideológia, mely máig kihat az emberek mentalitására, és amely a közös tulajdont hirdette. A közfelfogás szerint, tehát gazdagnak lenni nem erkölcsös.

Másrészt, ugyancsak általánosan elfogadott dolog, hogy a dolgunkat megfelelően tenni kötelesség, s mint ilyen nem jár érte jutalom. Ez azt is maga után vonja azonban, hogy nincs késztetés arra, hogy az egyén jobban akarjon teljesíteni.

Azt gondolom, beigazolódott a feltevésem, miszerint egy átfogóbb kutatás a két kultúrát valószínűleg egy kultúratömbhöz sorolná, viszont a két kultúra közt, egymáshoz viszonyítva, jelentős különbségek vannak, amelyek relevánsak lehetnek konkrét élethelyzetekben, magyarázatául szolgálhatnak bizonyos, kulturális különbségen alapuló félreértéseknek, és ismeretük megkönnyítheti a két kultúra képviselőivel való munkát.

Ugyanakkor az is igazolást nyert, hogy a sajátos helyzet, amiben élnek (országos szinten román többség, magyar kisebbség, Székelyföld vonatkozásában nagyjából ennek a fordítottja, de az előbbi tudatában), jelentősen befolyásolja e két kultúra képviselőinek viszonyulását saját kultúrájukhoz és másokéhoz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakó Boglárka – Szoták Szilvia (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Bp., 2006.
- Bakos Ferenc (szerk.): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Átdolgozott kiad. Bp., 2006.
- Bodó Julianna: *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Bp., 2008.
- Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Buk., 1999.
- Borgulya Istvánné: *Értékpreferenciák – interakciós konfliktusforrások multikulturális vállalatoknál*. Pécs, 2006.
- Borgulya Istvánné – Barakonyi Károly: *Vállalati kultúra*. Bp., 2004.
- Dicționar de științe ale limbii*. Buc., 2001.
- Falkné Bánó Klára: *Kultúraközi kommunikáció*. Bp., 2008.
- Fazekas Ildikó – Harsányi Dávid: *Marketingkommunikáció*. Bp., 2000.
- Griffin, Em: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Bp., 2003.
- Hidasi Judit: *Interkulturális kommunikáció*. Bp., 2004.
- Hill, Richard: *Mi, európaiak*. Bp., 1999.
- Jarjabka Ákos: *Vizsgálatok a szervezeti kultúra témakörében*. Pécs, 2006.
- Kelemen, Béla: *Román-Magyar Szótár*. Buc., 1980.
- Konczos Szombathelyi Márta: *Kommunikáló kultúrák*. Paris–Torino, 2008.
- Kultúrák@kontextusok.kommunikáció*. Bp., 2007.
- Martin, Mircea: *George Călinescu și complexe literaturii române*. 2. kiad. Pitești, 2002.
- Rosengren, Karl Erik: *Kommunikáció*. Bp., 2004.
- Saussure, Ferdinand de: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Bp., 1967.
- Sándor Imre: *A marketing-kommunikáció kézikönyve*. Bp., 1997.
- Szavak, jelek, szokások*. Bp., 1998.
- Slavici, Ioan: *Jószerece malma*. Buk., 1970.
- Szikora Henrikné: *Üzleti kommunikáció*. Tatabánya, 2007.
- Terestyéni Tamás: *Kommunikációelmélet*. Bp., 2006.
- Zongor Attila (szerk.): *Kultúra és az Európai Unió – Tanulmánykötet*. Bp., 2005.

MELLÉKLETEK

Kérdőív

Általános adatok

Életkora:

Neme:

Nemzetisége:

Állampolgársága:

Anyanyelve:

Beszélt idegen nyelvek:

I. Értékpreferenciák

1. Értékelje egy 10 pontos skálán, hogy mennyire fontosak az Ön életében a következők:

A család

Az önuralom

A munka/A tanulás

A szakértelem

A barátok

Az érzelmek

A szabadidő

A kreativitás

A pénz

A függetlenség

A vallás

A logikus gondolkodás

A politika

Az idők tisztelete

A természetközelség

A mások általi elismerés

A szabályok tisztelete

2. Mennyire tartja elfogadhatatlannak az alábbiakat? Értékelje egy 10 pontos megengedhetőségi skálán, ahol az *1 a sohasem indokolható* válasznak felel meg!

jogtalanul igénybevett állami juttatások

adócsalás

saját érdekében történő hazudás

megvesztegetés

3. Véleménye szerint meg lehet-e bízni a legtöbb emberben?

Igen

Csak a barátokban

Csak a családtagokban

Nem

4. Kérjük jelölje X-szel soronként, ha egyetért, hagyja szabadon, ha nem ért egyet.

Elfogadná-e

	családtagnak	barátnak	szomszédnak	osztálytársnak/ munkatársnak
büntetett előéletű				
AIDS-es				
Kábítószerhasználó				
Alkoholista				
Nagy családos				
Homoszexuális				
Zsidó				
Muzulmán				
Cigány				

5. Vannak-e a családjának olyan kapcsolatai/ismerősei, akikre számíthat...

	igen	nem
betegség esetén vizsgálat, kezelés érdekében		
bíróságon, ügyvédnél		
polgármesteri hivatalban		
rendőrségen		
bankoknál		

	igen	nem
munkahelytalálásban		
üzleti életben		

6. Milyen viszonyban van a család azokkal a személyekkel, akikre az előző kérdésben felsorolt problémák esetén számíthat? Húzza alá a találó választ!

testvérek, szülők
 rokonok
 munkatársak
 barátok
 egyházközség tagjai
 egyéb

7. Mit tart a legfontosabbnak az életben való érvényesülés szempontjából? Rangsorolja az első öt tényezőt, amely a legfontosabb ön szerint.

- A. Istenben való hit
- B. Egy vállalkozás beindításához szükséges tőke
- C. Szülői támogatás
- D. Iskolai teljesítmény
- E. Üzleti érzék
- F. Szerencse/kedvező sors
- G. Tudni kell boldogulni
- H. Korrektség
- I. Kapcsolatok/ismerősök
- J. Ambíció
- K. Kapcsolatteremtésre való képesség
- L. Szakértelem

8. Milyen mértékben ért egyet a következő kijelentésekkel? Értékelje a megfelelő pontszámmal az alábbiak szerint:

- 4 – teljes mértékben
- 3 – nagymértékben
- 2 – kis mértékben

1 – egyáltalán nem

A válás természetes és elfogadható jelenség.

A másolás része az iskolai/egyetemi életnek.

A homoszexualitás normális társadalmi jelenség.

A fiatalabbak kérjék ki az idősebbek véleményét.

Rendben van, hogy egy férfi fizikailag bántalmazza a feleségét.

A prostitúció normális társadalmi jelenség.

Szükség van egyértelmű szabályokra.

A felnőttek ne avatkozzanak bele a fiatalok döntéseibe.

REZUMATE

Zepeczaner Jenő

Medalii comemorative în colecția Muzeului Haáz Rezső din Odorheiu Secuiesc

Istoria medaliilor comemorative are originea în epoca renașcentistă. Această epocă cultural-istorică prin ideologia sa antropocentristă, umanistă, prin redescoperirea valorilor antice a creat condiții prielnice și pentru rememorarea evenimentelor și personalităților istorice prin emisia medaliilor cu caracter numismatic și artistic. Această ramură de artă va fi adaptată în timpul și în curtea regală a lui Matei Corvinul sub influență italiană, devenind în secolul al XVI-lea o formă de manifestare artistică și a gravorilor din monetăriile din Slovacia și Transilvania.

După bătălia de la Mohács gravorul Cristof Fueszl era proiectantul medaliei emise în memoria regelui Ludovic al II-lea și reginei Maria. Medalia cu greutatea sa de 22,69 gr și diametrul de 44 mm constituia o referință în emisiile de epocă. Prin analiza colecției modeste ale muzeului Haáz Rezső contribuim la cunoașterea a multor evenimente importante ale istoriei.

Sándor Zsigmond Ibolya

Conscriptio Portionis Possessionariae Fiatfalvaensis (1805)

Despre castelul numit după ultimii proprietari castelul Ugron din Filași nu avem prea multe date. În afara studiului intitulat „Proprietarii de odinioară și cei noi ai castelului din Filași” publicat de Kelemen Lajos în revista Pásztortűz în 1925, alții nu s-au ocupat de acest subiect. Lipsește și din publicațiile urbariilor, inventarelor apărute mai recent.

Din documentele istorice publicate în primul rând în Székely Oklevéltár și din datele oferite de Istoria Comitatului Odorhei scris de Jakab Elek și Szádeczky Lajos, cunoaștem în linii mari istoria castelului cât și lista proprietarilor săi pentru mai mult de o jumătate de mileniu.

Studiul de față în partea întâia prelucrează documentele referitoare la construirea și istoria castelului și a moșiei, completându-le cu datele aduse de un manuscris constând din 781 pagini din arhiva muzeului Molnár István din Cristuru-Secuiesc, o conscripție din 1805 scrisă la cererea fiicelor moștenitoare ale contesei Bethlen Julianna după moartea ei. Documentul pe lângă alte bunuri, conace, terenuri aflate în satele ce aparțineau curții din Filiași, cuprinde inventarul întreg al castelului, centrul economic de odinioară al moșiei.

În partea a doua publicăm acel fragment al conscripției care se referă la castel, în special la detaliile ei arhitecturale și structurale, cât și inventarul din interiorul clădirii (in. spec. mobilier), curtea gospodărească și grădina.

Róth András Lajos

Aspecte autobiografice în lira lui Magyarósi Szőke József

Articolul prezintă pe poetul Iosif Szőke Magyarosi (1793–1866), profesorul eminent din secolul al XIX-lea al gimnaziului reformat din Odorheiu Secuiesc, care prin scrisorile sale poetice adresate vechilor colegi, prieteni și foștilor elevi, ne destăinuie ideile sale, uneori chiar progresiste despre patriotism, și limba maternă, despre conduită, mod de trai, atașament față de locul natal sau despre procesul didactic. În ciuda faptului că poeziile sale nu îl ridică pe pedestalul lirei, totuși ele reflectă efortul spiritual depus în slujba perfecționării limbii maghiare și dezvoltării literaturii de epocă. Autorul prin citate abundente redă mentalitatea lui Magyarósi, invidiată de mulți contemporani. Ars poetica a lui Magyarósi ne vorbește despre primordialitatea umanismului în orice împrejurare.

Bicsok Zoltán

„Acestea au fost scrise în Câmpul Vorbirii...”

Documente privind începuturile stațiunii balneare din Tușnad (1845–1852)

„»*Tusnád ab aquis acidis singularis cumprinis virtutis famam obtinuit*«, adică Tușnadul a devenit celebru datorită apelor sale minerale cu efect benefic – citează Ferenc Ráduly, preotul romano-catolic din Tușnad o lucrare apărută la Cluj în 1731, intitulată *Dacica Siculia brevi compendio exhibita*. Fiind în același timp și secretarul societății balneare, lui i se datorează păstrarea documentelor publicate în prima parte a prezentei lucrări. Acestea se referă la începuturile activității balneare: luarea în arendă de către un proprietar local, Alajos Élthes a zonei numite Câmpul Vorbirii de la compositoratul localităților Tușnad, Vrabia, Cozmeni și Lăzărești, respectiv constituirea în 1845 a primei societăți balneare, formate din 42 de acționari. Printre aceștia îi găsim pe cei mai importanți proprietari de pământ ai zonei, reprezentanți ai familiilor nobiliare Apor din Turia, Henter din Sântimbru și Sântionluca, Balási din Imper, Sándor din Sândominic, Endes din Sânsimion, Mikó din Jigodin, Lázár din Toplița Ciuc și evident familia Élthes din Tușnad. Pentru dezvoltarea stațiunii o mare importanță a avut atragerea în societatea balneară a episcopului romano-catolic Miklós Kovács, care în primăvara 1846 a construit o clădire special pentru cazarea sărmanilor, numită „Casă Episcopală”.

După o perioadă de nici trei ani – în care s-au construit numeroase vile particulare și clădiri publice, s-a elaborat statutul de funcționare al stațiunii și s-au desfășurat primele două stagiuni balneare –, dezvoltarea stațiunii s-a oprit brusc. În cursul anului 1848, din cauza evenimentelor revoluționare, activitatea balneară a fost suspendată, iar în martie 1849 s-a produs o adevărată tragedie: localnicii nemulțumiți din cauza hotărârii prin care li se anula gratuitatea folosirii băilor și a apelor minerale au incendiat stațiunea.

Societatea s-a reconstituit abia în 1852, în urma vizitei împăratului Francisc Iosif de Habsburg, care a dispus reconstruirea clădirilor rui-

nate, activitatea balneară fiind reluată din anul următor. Documentele publicate în a doua parte a lucrării de față – o circulară a comisarului cezaro-regal din Miercurea Ciuc prin care solicită declarații din partea acționarilor, cu privire la intenția lor de participare la relansarea activității balneare și răspunsurile membrilor, precum și procesul-verbal cu hotărârile consiliului acționarilor – sunt mărturii ale acestui proces de renaștere.

Szász Hunor

Școala elementară din Racoșul de Sus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Situația financiară și culturală a școlilor elementare rurale din Ungaria niciodată nu a avut un caracter uniform în timpul dualismului dar, cert este că, ei au rămas mereu sub media europeană. Cele mai grave probleme ale școlilor elementare din țară erau lipsa învățătorilor competenți și a instrumentelor didactice, precum și starea deteriorată a clădirilor. Multe școli susținute de enorii rurale și-au schimbat statutul și au devenit școli comunale, iar apoi, din nevoi financiare, au ajuns în proprietatea statului.

Situația școlii din Racoșul de Sus constituie un exemplu clasic pentru acest proces. Arhivele Naționale ale Ungariei ne-au păstrat documente din această perioadă referitoare la școala elementară din satul menționat. În anii '80 clădirea școlii a ajuns într-o stare atât de ruinată încât autoritățile au interzis predarea și au închis școala. Fără posibilitățile financiare de a repara clădirea, singura opțiune a rămas transformarea școlii comunale într-o școală de stat. După multe petiționări, Ministerul Educației a schimbat statutul școlii, aceasta devenind proprietatea statului în 1884. Ministerul a cumpărat o clădire nouă pentru școală, pe care a reconstruit-o complet. În timpul procesului a avut loc și rezolvarea situației dificile a învățătorilor care au primit un statut nou ca învățători de stat.

Gidó Csaba

Istoria construirii rețelei de căi ferate Brașov–Trei Scaune

Construirea liniei de căi ferate de interes local Brașov–Sfântu Gheorghe–Târgu Secuiesc face parte din șirul liniilor de interes local din Secuime. Construirea rețelei de căi ferate care a legat cele două comitate: Brașov și Trei Scaune, are loc între anii 1890–1891. Iar în anul 1892 a fost dată în funcțiune linia îngustă Brașov–Săcele. Realizarea acestei rețele s-a datorat colaborării elitei din cele două comitate, apariției contelui Nemes János ca concesionarul rețelei de căi ferate și sprijinului financiar al băncii germane Erlanger. Studiul prezintă principalele etape ale construirii, prin care s-a realizat includerea unor noi teritorii în infrastructura Monarhiei, contribuind la dezvoltarea exploatării forestiere și a industriei lemnului. Călea ferată a jucat un rol important în dezvoltarea orașelor Sfântu Gheorghe, Târgu-Secuiesc și a stațiunii balneare Covasna.

Mihály János

„Așa am văzut, așa m-am simțit”

Memoriile lui Ajtay János din primul război mondial

Lucrarea prezintă un fragment din memoriile fostului soldat maghiar Ajtay János. Autorul s-a născut la data de 15 octombrie 1896 în localitatea Merești, fiind fiul preotului unitarian din satul amintit. Memoriile de circa 224 de pagini s-au păstrat în arhivele comunității unitariene și prezintă perioada dintre 28 iunie 1914 și 27 decembrie 1918. Ajtay a început scrierea memoriilor în 1959, la vârsta de 63 de ani, și a terminat abia după zece ani, la atingerea vârstei de 81 de ani. El prezintă perioada dintre 28 iunie 1914–14 iulie 1915 bazându-se pe amintirile sale, iar perioada următoare până 27 decembrie 1918 pe baza consemnărilor făcute pe front. Autorul memoriilor s-a stins din viață la vârsta de 89 de ani la Cluj-Napoca. Din memoriile sale publicăm doar

un fragment care se referă la perioada dintre 16 august 1916 și 8 octombrie 1916, deci evenimentele invaziei românești.

Demeter Csanád

Acordarea statutului de municipiu orașului Odorheiu Secuiesc

În România în anul 1968 a avut loc o reformă de reorganizare administrativ-teritorială, care nu a decurs fără probleme, datorită faptului că organizațiile locale de partid nu au fost de acord cu unele dintre hotărârile puterii centrale. În județul Harghita între cele două orașe, Miercurea Ciuc și Odorheiu Secuiesc s-a dezvoltat o luptă de putere pentru a deveni reședință de județ. După manifestația din Miercurea Ciuc în luna februarie, Nicolae Ceaușescu a acordat statutul de sediu județean orașului Miercurea Ciuc, iar localitatea Odorheiu Secuiesc a fost despăgubită prin acordarea rangului de municipiu. Având în vedere că evenimentele petrecute au influențat dezvoltarea orașelor susnumite, încercăm prezentarea procesului formării municipiului Odorhei, publicând totodată și lista membrilor comitetului municipal de partid.

Kelemen Endre

Hermeneutică – qui prodest?

Modul de gândire și discursul dominant al zilelor noastre impun aproape apodictic ca orice să fie interpretat în termeni micro- sau macroeconomici, cum ar fi cerere și ofertă, productivitate, respectiv inflație, PIB, șomaj, ș.a.

Contrar acestei orientări, lucrarea de față își propune să vorbească despre un domeniu considerat oarecum inutil: anume despre filosofie.

Ea conține, pe de o parte, o introducere modestă și sumară, o propedeutică pe înțelesul tuturor în filosofia a doi gânditori de marcă ai secolului XX.: Martin Heidegger și Hans-Georg Gadamer, pe de altă

parte arată aplicabilitatea filosofiei acestora în diferite domenii științifice, precum literatura și economia.

Astfel, prima parte a studiului expune pe scurt conceptele de bază ale filosofiei heideggeriene, apoi aplică aceste concepte în analiza literară a romanului lui Proust, *În căutarea timpului pierdut*. Partea a doua prezintă conceptele-cheie ale hermeneuticii gadameriene, completându-se tot cu o aplicație literară, vizând nuvelistica lui Borges. Ultima parte arată caracterul original al hermeneuticii prin aplicarea acestui mod de gândire în domeniul economiei.

Kelemen Emília

Preferințe de valori culturale în rândul tinerilor români și maghiari din județele Harghita și Covasna

Studiul de față urmărește identificarea preferințelor de valori culturale în rândurile tinerilor români și maghiari din județele Harghita și Covasna, înscriindu-se astfel printre lucrările de cercetare interculturală. Miza unei astfel de lucrări este înlesnirea și eficientizarea comunicării dintre membrii unor culturi diferite, iar rezultatele și concluziile pot fi folosite în orice domeniu care are tangență cu interculturalitatea: de la predarea și însușirea limbilor străine, până la marketing.

Lucrarea cuprinde două părți. Prima parte constituie baza teoretică pornind de la bibliografia parcursă, iar a doua parte prezintă cercetarea propriu-zisă. În cadrul cercetării am comparat preferințele de valori ale celor două culturi vizate, pornind de la informațiile obținute.

Așa cum a reieșit în urma cercetării, între cele două (sub)culturi există multe asemănări, fapt pentru care ele sunt tratate ca aparținând aceluiași bloc cultural. În același timp, acest studiu concentrat pe o zonă mai restrânsă, a evidențiat diferențe de nuanță care totuși ar putea juca un rol substanțial în momentul în care este vorba de colaborarea și comunicarea unor indivizi provenind din cele două culturi.

Areopolisz Egyesület

Az Areopolisz Történelmi és Társadalomtudományi Kutatócsoport 1999-ben alakult Székelyudvarhelyen és környékén élő és tevékenykedő humán értelmiségiekből. A törvényes háttérrel biztosító Areopolisz Egyesület 2001-ben került bejegyzésre. 2001 és 2010 között az egyesület 10 tudományos évkönyvet (Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok) jelentetett meg.

A kötetben közölni vágyók, az évkönyvek iránt érdeklődők további információkat a www.hagyomany.ro honlap *Civil háttér* menüpont alatt találnak, vagy érdeklődhetnek az areopolisz@yahoo.com e-mail címen.

Elérhetőségeink:

Románia, Hargita megye,

Székelyudvarhely,

Postai irányítószám: 535600

1918. december 1. utca, 9. sz.

Tel.: +40-758-104724

CUPRINS

Continuarea	5
ZEPECZANER JENŐ	
Medalii comemorative în colecția Muzeului Haáz Rezső din Odorheiu Secuiesc	7
SÁNDOR-ZSIGMOND IBOLYA	
Conscriptio Portionis Possessionariae Fiatfalvaensis (1805)	28
RÓTH ANDRÁS LAJOS	
Aspecte autobiografice în lira lui Magyarósi Szőke József	66
BICSOK ZOLTÁN	
„Acestea au fost scrise în Câmpul Vorbirii...” Documente privind începuturile stațiunii balneare din Tușnad (1845–1852)	88
SZÁSZ HUNOR	
Școala elementară din Racoșul de Sus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	128
GIDÓ CSABA	
Istoria construirii rețelei de căi ferate Brașov–Trei Scaune	135
MIHÁLY JÁNOS	
„Așa am văzut, așa m-am simțit” Memoriile lui Ajtay János din primul război mondial	150
DEMETER CSANÁD	
Acordarea statutului de municipiu orașului Odorheiu Secuiesc	199
KELEMEN ENDRE	
Hermeneutică – qui prodest?	220
KELEMEN EMÍLIA	
Preferințe de valori culturale în rândul tinerilor români și maghiari din județele Harghita și Covasna	243
REZUMATE	274
Asociația Areopolisz	281

TARTALOMJEGYZÉK

A folytatás.....	5
ZEPECZANER JENŐ	
A Haáz Rezső Múzeum emlékérméi.....	7
SÁNDOR-ZSIGMOND IBOLYA	
Conscriptio Portionis Possessionariae Fiafalvaensis (1805).....	28
RÓTH ANDRÁS LAJOS	
„Életjelenések” Magyarósi Szőke József írásaiban	66
BICSOK ZOLTÁN	
„Írtattak Beszédmezőn...” Adalékok a tusnádi fürdőélet kezdeteinek történetéhez (1845–1852)	88
SZÁSZ HUNOR	
A felsőrákosi népiskola a XIX. század második felében	128
GIDÓ CSABA	
A Brassó-Háromszék helyi érdekű vasútvonal építéstörténete	135
MIHÁLY JÁNOS	
„Így láttam, így éreztem”	
Ajtay János (1896–1985) első világháborús naplója	150
DEMETER CSANÁD	
Székelyudvarhely municípiummá válása.....	199
KELEMEN ENDRE	
Hermeneutika? Mi végre?.....	220
KELEMEN EMÍLIA	
Én vagyok én, te vagy te... Értékpreferenciák a székelyföldi magyar és román fiatalok körében.....	243
REZUMATE	274
Areopolisz Egyesület	281

Nyomdai munkálatok:
DTP Stúdió
Székelyudvarhely